

NAMN OCH BYGD

TIDSKRIFT FÖR NORDISK
NAMNFORSKNING

UTGIVEN AV KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR

REDAKTÖRER
STAFFAN NYSTRÖM, EVA NYMAN, INGE SÆRHEIM

REDAKTIONSRAÐ
TERHI AINIALA, VIBEKE DALBERG, LARS-ERIK EDLUND,
LENNART ELMEVIK, BENT JØRGENSEN, MICHAEL LERCHE NIELSEN,
SVAVAR SIGMUNDSSON

With English summaries

Årg. 110 · 2022

KUNGL.
GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN
FÖR SVENSK FOLKKULTUR
UPPSALA

Distribution
eddy.se ab
VISBY

För bedömning av manuskript till uppsatser i Namn och bygd anlitas
vetenskapliga granskare utanför redaktionen

ISSN 0077-2704

© Respektive författare

Produktion: eddy.se ab, Visby 2022
Tryck: RK Tryck, Uppsala 2022

Innehåll

<i>Fridell, Staffan</i> : Ellips eller primär namnbildning? Ett centralt problem i svensk sjönamnsbildning	5
<i>Holm, Olof</i> : Det jämtländska bynamnet <i>Helgebacken</i> ur namntypologisk synvinkel	87
<i>Hultgård, Anders</i> : Rökstenen. Två nytolkningar	61
<i>Norstedt, Gudrun</i> : Ortnamnselementet <i>rengård</i> . Utbredning och tolkning	131
<i>Petrulevich, Alexandra</i> : Ortnamnspolitiken i svenska Pommern. En diskursanalytisk och kontaktonomastisk studie	95
<i>Sayers, William</i> : The <i>Guta Lag</i> 's injunctions against pagan worship. The term <i>stafgarþr</i> from the perspectives of taxonomy, legalese, and poetic diction	77
<i>Strandberg, Svante</i> : <i>Speteby</i> i Lerbo	19
<i>Særheim, Inge</i> : Bustadnamn i Østfold	49
— Bynamnet <i>Stavanger</i>	27

Smärre bidrag

<i>Fridell, Staffan</i> : <i>Gnosjö</i>	155
— <i>Härvesta</i> och <i>Härvsta</i>	159
— <i>Ingsjön</i>	161
— <i>Vidöstern</i>	163
— <i>Vigotten</i> och <i>Narrveten</i>	165
<i>Strandberg, Svante</i> : <i>Kattebrohed</i> i Larvs socken	167
— Sjönamnet <i>Sommen</i>	168

Recensioner

<i>Blandade namnstudier</i> 2. Red. av Svante Strandberg (2021). Rec. av Elin Pihl	171
<i>The Economy in Names. Values, branding and globalization</i> . Proceedings of Names in the Economy 6. International Conference, Uppsala, 3–5 June 2019. Ed. by Katharina Leibring, Leila Mattfolk, Kristina Neumüller, Staffan Nyström, and Elin Pihl (2021). Rec. av Emilia Aldrin	173
<i>Daniel Kroiß</i> : Humanistennamen. Entstehung, Struktur und Verbreitung latinisierter und gräziserter Familiennamen (2021). Rec. av Lennart Ryman	176
<i>Det medeltida Sverige</i> 1. Uppland 11. Lagunda och Åsunda härader. Enköpings stad. [Av] Hanna Källström (2021). Rec. av Svante Strandberg	177
<i>Tuomo Nuorluoto</i> : Roman Female Cognomina: Studies in the Nomenclature of Roman Women (2021). Rec. av Christer Bruun	179
<i>Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län</i> 13. Ortnamnen i Stångenäs härad 1. Bebyggelsenamn. Av Catarina Røjder, Hugo Karlsson & Roger Wadström (2021). Rec. av Lennart Hagåsen. . .	182
<i>Onoma</i> . Journal of the International Council of Onomastic Sciences 53 (2018). Editor-in-chief: Oliviu Felecan (2020). Rec. av Katharina Leibring	185
<i>Onoma</i> . Journal of the International Council of Onomastic Sciences 54 (2019). Editor-in-chief: Oliviu Felecan. Guest editor: Lasse Hämäläinen (2020). Rec. av Birgit Eggert	186

<i>Onoma</i> . Journal of the International Council of Onomastic Sciences 55 (2020). Editor-in-chief: Oliviu Felecan (2021). Rec. av Johan Schalin	189
<i>Onoma</i> . Journal of the International Council of Onomastic Sciences 56 (2021). Editor-in-chief: Oliviu Felecan. Guest editor: Anna Choleva-Dimitrova (2021). Rec. av Mats Wahlberg	192
<i>Place Names and Migration</i> . Proceedings of the Symposium in Vienna, 6–8 November 2019. Ed.: Allison Dollimore & Peter Jordan (2021). Rec. av Staffan Nyström	193
<i>Clas Tollin</i> : Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolv tusen kartor (2021). Rec. av Haik Thomas Porada	195
<i>Eivind Weyhe</i> : Vatnanøvn i Føroyum (2021). Rec. av Eva Nyman	198
Författarna i denna årgång	201
Förkortningar	203
Ortnamsregister till årgångarna 109 (2021)–110 (2022)	207
Övriga register till årgångarna 109 (2021)–110 (2022)	213

Ellipsis eller primär namnbildning?

Ett centralt problem i svensk sjönamnsbildning

Av Staffan Fridell

Namn och bygd 110 (2022), 5–18.

Staffan Fridell, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Ellipsis or primary name formation? A central problem in the formation of Swedish lake names.

Abstract

This article discusses a central problem in the formation of Swedish lake names, namely the relationship between elliptical constructions such as *Hultasjön* becoming *Hulten*, and primary name formations. Derivatives are relatively common in older lake names, whereas compounds (and the subsequent ability to create ellipsis) tend to be more common in younger names. One hypothesis builds on the notion that non-derived tree words such as *asp* – aspen – tend to appear as the first element of older settlement names, whereas the *-ija*-derivatives such as *äspe* are the first element of younger names; for example, *Aspe* is a possible Old Swedish lake name, but not **Äspe*, whereas both *Aspsior* and *Æspesior* should be possible. There appears to be a certain amount of empirical support for this hypothesis regarding lake names formed using *asp*, *fura* and *björk* – aspen, pine and birch respectively. The fact that names formed as clearly recognisable suffix-derivatives are not ellipses is a given. However, there are names using the *a*-suffix that may be difficult to identify as such. Gender change should generally be seen as a form of derivation, as a new name is formed this way. If there are a large number of homonyms for a particular name, this could suggest that it is an established pattern in the onomasticon. One plausible example comes from the lake names *Ælmpte* and *Alpte* – swan lake – which are likely *an*-derivations. Furthermore, it is unlikely that two large groups of lake names are formed using ellipses, rather they are formed from weak adjective forms using *-ug*, and names ending in *-lången*. There are clear examples to show that the shape of a lake can form the basis of its name. As with other metaphorical names, these also fall outside the ellipsis category. It is reasonable to question whether the ellipses **Asp* and **Aspe* for *Aspsior* existed at all. Contemporary elliptical lake names were likely formed following patterns of older primary non-compounded derived lake names (or names built on a word for a body of water), after they transitioned to the definite form in the early 16th century. Other common lake names using ellipsis are linked to settlement names, for example, *Exen* from the village name *Extorp*. Forming such names was likely possible once standard lake name ellipses became commonplace and established patterns.

Keywords: hydronyms, lake names, name formation, ellipsis.

Den stundtals hårda principiella debatten mellan Elof Hellquist (1913) och Jöran Sahlgren (1912–35, 1917) om svenska sjönamns bildningssätt, som tog sin utgångspunkt i Sahlgrens kritik av Hellquists stora verk Svenska sjönamn (1903–06), kan sägas röra fyra olika, men sammanhängande, frågor: 1) Förekommer *an*-stamsavledningar bland svenska sjönamn. I så fall, hur vanliga är de? 2) Hur vanliga är ellipsbildningar bland svenska sjönamn? 3) Finns det sjönamn som är bildade till substantiv utan avledning? 4) Finns det metaforiska sjönamn som avser sjöns form?

Den första frågan svarade Sahlgren ursprungligen »tills vidare» klart nej på (1912–35 s. 18), men modifierade senare sin position till att erkänna att primära *an*-stamsavledningar visserligen kunde finnas men att »det stora flertalet av de svenska sjönamnen av typen *Aspen* äro elliptiska [...] bildningar» (1917 s. 57). Svante Strandberg (1996) skriver apropå detta: »Det är ovisst om det i dag finns någon nordisk hydronymforskare som vill utesluta möjligheten av primär sjönamnsbildning med *-an*-» Fortfarande i högsta grad aktuell är dock frågan om hur vanliga *an*-stamsbildningar respektive ellipser är? I konkreta fall kan det vara svårt eller omöjligt att avgöra om t.ex. *Hulten* är en primär namnbildning **Hulte* eller en ellips av **Hultsjön*. Ofta stannar man för att ange båda alternativen utan prioritering. Problemet kan lyftas till att generellt gälla valet mellan primär namnbildning och elliptering när det gäller sjönamn.

*

Redan Hellquist (1913 s. 378 f.) framhåller att namnens ålder är en faktor:

Icke heller anser jag det [...] för rådligt at för äldre tider antaga sammansättning i den utsträckning, som dr S[ahlgren] gör. En jämförelse med det fornnordiska namnmaterialet visar, att här utvecklingen varit den vanliga, från enkelt ord till sammansatt. De gamla afledningarnas funktion har i stor utsträckning öfvertagits af sammansättningar.

Detta är knappast någon kontroversiell åsikt idag och kan formuleras som att avledning är relativt sett vanligare i gamla sjönamn, medan omvänt sammansättning (och därmed möjligheten till ellipsbildning) är relativt sett vanligare för yngre namn. Det välkända sambandet mellan sjöstorlek och namnålder – att stora sjöar genomsnittligt sett har äldre namn än små sjöar – implicerar då i sin tur att avledning är relativt sett vanligare för namn på stora sjöar, medan omvänt sammansättning (och därmed möjligheten till ellipsbildning) är relativt sett vanligare i namn på mindre sjöar. Sambanden är statistiska, inte absoluta. Motsvarande slutsatser gäller också för ånamn.

*

En specifik konkretisering av ålderskriteriet kan göras utifrån Sigurd Fries (1957 s. 31 ff.) iakttagelse att oavledda trädbeteckningar som *asp* tenderar att uppträda som förleder i bebyggelsenamn av äldre typ, medan *ija*-avledningar som *äspe* är förleder i yngre namntyper. Tillämpat på sjönamn innebär detta att man borde kunna uppställa hypotesen att sjönamn, bildade med *an*-suffix, som innehåller trädbeteckningar är avledningar till oavledda trädbeteckningar, medan *ija*-avledda trädbeteckningar förekommer i sammansatta sjönamn med efterleden *-sjö*. Även oavledda trädbeteckningar kan utgöra förleder i namn på *-sjö*, men sjönamn med *an*-suffix som innehåller trädbeteckningar är inte avledningar till *ija*-avledda trädbeteckningar. Med andra ord är *Aspe* efter hypotesen ett väntat fornsvenskt sjönamn, men inte **Æspe*,¹ medan såväl *Aspsior* som *Æspesior* borde kunna finnas.

Enligt Svenskt sjöregister finns det i Sverige 9 *Aspen*, 1 *Aspan*, 6 *Aspsjön*, 2 *Äspesjön* men inget **Äspen*. En närmare undersökning visar att det faktiskt finns 12 *Aspen* och 3 *Aspan*:

Aspan, Sätters sn, Dalarna. Aspen 1648 LSA U 46-1:3.

En mycket liten sjö. Strax söder därom ligger den större Övre Risshyttesjön, vid vilken finns byn *Aspnäs* (Aspenäas 1648 LSA U 46-1:3), vilket talar för att ett äldre namn på denna sjö varit **Aspe* och att nuvarande *Aspan* troligen tidigare uppkallats efter denna och kanske varit **Litla Aspe*.

Aspan, Stora, Aspeboda sn, Dalarna. Store Aspan 1655 LSA U 22:1:2.

Aspan, Lilla, Aspeboda sn, Dalarna. Lille Aspan 1655 LSA U 22:1:2.

Stora Aspan är avsevärt mycket större än Lilla Aspan och sambandet mellan sjönamnen borde egentligen vara det vanliga: *Lilla Aspan* uppkallad efter *Stora Aspan*. Men relativt nära Lilla Aspan ligger byn *Aspeboda* (aspabodhum 1384 6/7 Stora Tuna SRAp) som förefaller att ha som förled **Aspe* som namn på Lilla Aspan (Ståhl 1960 s. 11). Därför kan förhållandet vara det omvända: att *Stora Aspan* uppkallats efter *Lilla Aspan*, troligen eftersom Stora Aspan ligger ut mot obygden. Mellan de två sjöarna rinner *Aspån*, som sannolikt är sekundärt till sjönamnen.

Aspen, Botkyrka sn, Svartlösa hd, Södermanland. Aspen 1600-talets slut? LSA A 17.

Aspen, Hölö sn, Hölebo hd, Södermanland. Aspen 1600-talets slut? LSA C 3.

Aspen, Julita sn, Oppunda hd, Södermanland.

¹ Det är förstås teoretiskt möjligt att det kan finnas enstaka gamla sjönamn som är primära avledningar **Aspiar* eller **Aspian*, men det påverkar inte det principiella resonemanget här som gäller förhållandet mellan *an*-avledning och elliptering.

Från sjön rinner *Aspån* ut i Öljaren. Ånamnet kan i detta fall vara det primära och syfta på fångst av fisken *asp* (Strandberg 1991 s. 95). I så fall är sjönamnet troligast ett **Aspe* 'sjön som ån **Aspa* rinner från'.

Aspen, Lerums sn, Vättle hd o. Partille sn, Sävedals hd, Västergötland. Aspesjö 1625 Edgren 1887, Aspen före 1684? LSA O 37.

I sjön fanns ett ålfiske *aspa aalagardh* (1437 27/1 Stockholm SRAp), vilket talar för ett sjönamn **Aspe*.

Aspen, Linde sn, Västmanland. Aspen u.å. LSA S 1.

Aspen, Ljustorps sn, Medelpad. Aspen 1689 LSA V 10, Aspsiön 1689 LSA X 10-49:1.

Från sjön rinner *Aspån* som möjligen är det primära namnet.

Aspen, Lungsunds o. Färnebo sn, Färnebo hd, Värmland.

Vid sjön ligger *Asphyttan* (*aspa hytthe* 1504 15/8 Skara Eriksbergsp).

Aspen, Långseruds sn, Gillbergs hd, Värmland. Aspen 1646 LSA R 2.

Aspen, Svarteborgs sn, Tunge hd, Bohuslän. Aspen före 1684? LSA O 37.

Sannolikt ett fvn. **Aspi* (OGB 15 s. 206). Bynamnet *Aspång* innehåller troligen som förled ett namn **Aspa* på ån mellan Bullaresjön och Aspen (Holm 1991 s. 395 ff.). Det är svårt att avgöra om sjö- eller ånamnet är det primära här, kanske snarast ånamnet.

Aspen, Västra Hargs sn, Vifolka hd o. Åsbo sn, Göstrings hd, Östergötland. Aspen 1660 LSA D 9.

Aspen, Stora, Fagersta o. Västervåla sn, Västmanland. St. Aspen 1662 LSA U 9.

Aspen, Lilla, Fagersta o. Västervåla sn, Västmanland. L. Aspen 1662 LSA U 9.

Samtliga ovannämnda *Aspan* eller *Aspen* är sannolikt fsv. **Aspe*, dvs. bildade som svaga maskuliner och inte ellipser till **Aspsio*. I några fall kan namnen ha bildats till ett ånamn **Aspa*.

Det finns enligt Svenskt sjöregister 4 *Furen* i Sverige, 4 *Fursjön*, 5 *Furesjön*, 16 *Furusjön*, 6 *Föresjön*, 17 *Försjön*, men inga **Fören*. Man kan mistänka att flera av *Fursjön* och *Furusjön* är ombildningar av äldre **Fyrisio*. De 4 *Furen* är följande:

Furen, Berga sn, Sunnerbo hd, o. Rydaholms o. Voxtorps sn, Östbo hd, Småland. Furen 1648 LSA E 13.

Vid sjön ligger den stora utmarkssamfälligheten *Furs skogelag*, vilket tillsammans med konsekvent accent 1 i uppteckningar av dialektuttalet talar för ett fsv. *Fur*. Troligen till *fura* 'tall', även om man formellt i stället skulle kunna överväga bildning till ett ord motsvarande fvn. *fúrr* 'eld', i så fall väl

med innebörden 'den glänsande' (jfr DSÅ 2 s. 164 f.). Sjön är av ansenlig storlek med stor öppen vattenyta.

Furen, Härlövs, Lekaryds, Moheda o. Örs sn, Allbo hd, Småland. Furen 1698 LSA F 25.

Växlande accent i uppteckningar. Kan vara **Fur* eller **Fure*. Sannolikt till *fura* 'tall'.

Furen, Kyrkhults sn, Listers hd, Blekinge. Fure Siöön 1709 LSA 7-20:2.

Tvåstavighetsaccent, alltså troligen fsv. *Fure*. Sannolikt avledning till *fura* 'tall' (DSÅ 2 s. 164).

Furen, Öja sn, Kinnevalds hd, Småland. furen 1675 LSA F 20, Fur 1770 Rogberg & Ruda s. 138.

Belägget 1770 tillsammans med upptecknad enstavighetsaccent talar för ett fsv. *Fur*, sannolikt till *fura* 'tall'.

Det är sannolikt att alla dessa namn är avledningar till ordet *fura* < **furhwōn*, antingen **FurhwaR* > *Fur* eller **Furhwan* > *Fure*. Detta i kontrast till ett stort antal äldre *Fyrisio*.

För *björk* är det på grund av ljudutvecklingar och associativa förändringar av namnen något svårare att se ett tydligt mönster. Det finns i Sverige enligt Svenskt sjöregister 5 *Bjärken*, 1 *Bjärkesjön*, 10 *Björken*, 16 *Björkesjön*, 12 *Björksjön* och 2 *Birkesjön*. Troligen har såväl *Bjark*- som *Birke*- i många namn förändrats till *Björk*-. Enligt hypotesen borde man vänta sig gamla namn **Biærke* och yngre namn **Birkisio*. Namn som förefaller att utgå från fsv. **Biærke* (Hellquist 1903–06 1 s. 55) och därmed ändå delvis stödja hypotesen är följande:

Bjälken, Östra Vingåkers sn, Oppunda hd, Södermanland. Biercken 1560 RL f. 14v, 33v.

Vid sjön ligger byn *Barksätter* (biærchæsæter 1338 11/9 Ekeby UUBp, SD 4 s. 625). Sjönamnet är sannolikt ett **Biærke* 'björksjön' (Strandberg 1985 s. 78).

Bjärken, Gamleby sn, Södra Tjusts hd, Småland.

Bjärken, Horns sn, Kinda hd, Östergötland.

Bjärken, Odensvi sn, Södra Tjusts hd, Småland.

Bjärken, Tidarsrums sn, Kinda hd, Östergötland. Björken 1660 LSA D 10:22:2.

Vid sjön ligger byn *Bjärkefall* (bierkafall 1509 12/5 Skärlanda UUBp).

Bjärken, Tjärstads sn, Kinda hd, Östergötland.

Bjärken, Vena sn, Sevede hd, Småland.

Vid sjön ligger byn *Bjärkhult*.

Det verkar alltså som om det finns ett visst empiriskt stöd för hypotesen vad gäller sjönamn som är bildade till *asp*, *fura* och *björk*. För övriga trädbeteckningar är materialet för litet för att medge några slutsatser.

*

Att namn bildade som tydligt igenkännbara avledningar med andra suffix än *an*-suffixet (*tja*-avledningar som *Rottnen* < **Rytnir* eller *n*-avledningar som *Boren* < *Born*; Fridell 2011, 2019) inte är ellipser är givet, men det finns namn bildade med *a*-suffix som kan vara ytligt sett svåra att identifiera som sådana. Exempel är *Läen* < **Hlewar* och det sjönamn *Horn* < **Hurnar* som ligger till grund för bynamnet *Horn*, Hamneda sn, Sunnerbo hd, Småland (Fridell 2007, 2009 s. 42 f.). I dessa fall är det alltså bildningar till neutrala *a*-stammar *lä* resp. *horn*. Teoretiskt borde det också kunna finnas sjönamn som är maskulina *a*-avledningar till maskulina *a*-stammar (jfr *Bygdeå* < *Byghdha* som jag analyserat som en *ōn*-avledning till en *ōn*-stam; Fridell 2017 s. 75), men jag känner inte till några exempel på detta.

När Hellquist (1903–06 2 s. 4) kategoriserar en grupp sjönamn som bildade »utan förändring eller afledning af [...] grundordet» räknar han bland dessa även in »sjönamn som så till vida afvika från grundordet, att de icke bibehållit dettas genus [...] utan antagit maskulint kön» (se även Hellquist 1913 s. 373 ff.). Om man fokuserar enbart på genusförändringen skulle med Hellquists definition *Läen* räknas till namn som bildats utan förändring eller avledning till ett grundord, men det borde vara riktigtare att se *Läen* < **Hlewar* som en *a*-avledning till grundordet *lä* < **hlewa*. Generellt sett bör movering (även t.ex. *Fredrika* till *Fredrik*) betraktas som en form av avledning, eftersom det är ett nytt namn som bildas.

*

Ytterligare en stor grupp namn som sannolikt inte är ellipser är sjönamn bildade till svag form av adjektiv på *-ugher*, som *Grycken*, *Gorgen* m.fl. De verkar vara särskilt vanliga i Dalarna och Bergslagen, men finns företrädde i stora delar av landet. Sahlgren tycks mena att sådana namn genomgående är ellipser av ursprungliga **Grytughe sio* etc. (1912–35 s. 24, 32), men det finns inget empiriskt stöd för en sådan tes. Sannolikt har det blivit ett i onomastikon produktivt mönster att direkt kunna bilda sjönamn till bestämd form av adjektiv på *-ugher*.

En annan, relativt stor grupp av sjönamn som inte bör betraktas som ellipser är sjönamn på *-längen*. Här har *-langer* fått betydelsen 'långsträckt sjö' i onomastikon och blivit produktivt som sjönamnsbildande element (Fridell 2004). Sahlgren (1912–35 s. 39) tänker sig att ursprunget till alla sjönamn på

-*lången* är **Langer sio* som fört ellipserats till **Langer* och sedan försetts med särskiljande förleder. Inte heller här finns empiriskt stöd i namnmaterialet för ellipsbildning.

*

Ett kriterium för att känna igen sjönamn som primära *an*-avledningarna skulle kunna vara frekvens. Om ett visst namn har ett stort antal homonymer kan det tyda på att det etablerats som ett mönster i onomastikon. Ett mycket sannolikt exempel är de mycket spridda och talrika sjönamnen *Ælmpste* resp. *Alpte* 'svan-sjön'. Ett antal namn som verkar vara ursprungliga **Gæse* 'gåssjön' (Hellquist 1903–06 1 s. 288 f.) torde också höra till samma kategori:

Gessan, Hedemora o. Sätters sn, Dalarna. Giässen 1654 LSA U 7, Giesan 1662 LSA U 9.

Troligen samma som *Gäsan*, *Gäsen*, dvs. fsv. **Gæse* 'gåssjön'.

Gäsan, Stora Tuna sn, Dalarna.

Vid sjön ligger *Gåsmýran*.

Gäsen, Södra Vi o. Vimmerby sn, Sevede hd, Småland. Vid sjön ligger gården *Gäsemåla*.

Gäsen, Norbergs sn, Västmanland. Giäsan 1662 LSA U 9, Giässen 1695 LSA S 11.

Vid sjön ligger byn *Gäsjö* (gæsæ 1461 16/2 Norberg SRAp. Troligen avledning till *gås*, fsv. **Gæse* (Ståhl 1958 s. 119).

Gäsen, Norrbärke sn, Dalarna. Giässen 1654 LSA U 7, Gäsen 1662 LSA U 9.

*

Sahlgren kritiserade Hellquist starkt för dennes uppfattning att sjöars form kunde ligga till grund för sjönamn. Han riktade främst in sig på ganska uppenbara orimligheter hos Hellquist som *Bjuren*, *Hjorten* och *Hägern*, men förefaller även helt och hållet underkänna möjligheten av metaforiska namn som utgår från en sjös form i stort. Han säger bl.a. »Enligt min mening har en primitiv människa ytterst liten anledning att över huvud taget reflektera över en sjöytas form» (1917 s. 53). Detta är att gå för långt åt andra hållet. Det finns tydliga exempel på sådana sjönamn:

Bjälken, Lilla Malma sn, Villåttinge hd o. Ärla sn. Österrekarne hd, Södermanland. Bjelken 1698 LSA C 13.

Sjön har en avlång form som påminner om en bjälke, så Hellquist (1903–06 1 s. 53) har sannolikt rätt i bedömningen att det är ordet *bjälke* som metaforiskt bildat sjönamnet.

Bjärken, Arbrå sn, Hälsingland. Bielkan 1689 LSA V 10, Bielken u.å. LSA Y 3.

Sjön har en långsträckt form med en påfallande rak sida, varför namnet sannolikt är metaforiskt bildat till ordet *bjälke*.

Broken, Askersunds sn, Sundbo hd, Närke.

Namnet är bildat metaforiskt till ordet *brok* 'byxor'. Sjön har en tydlig byxform med två 'ben'.

Broken, Långasjö sn, Konga hd, Småland.

Sjön är ellipsformad och som sådan inte byxlik, men den ligger bredvid en likstor, smal vik av sjön Löften. Tillsammans bildar Broken och sjövikens lik som ett par byxben. Jfr att *brok* i singularis i fvn. vanligen betyder 'byxben'.

Byxen, Gustav Adolfs sn, Älvdals hd, Värmland.

Namnet innehåller *byx* 'byxa'. Sjön är tvådelad och byxlik.

Namnen ovan skulle i och för sig teoretiskt kunna ses som ellipser av **Bjälksjön* etc. men det ligger klart närmast till hands att uppfatta dem som rena metaforer, dvs. som exempel på det som Hellquist (1903–06 2 s. 4) betecknade som sjönamn som »hafva uppstått utan förändring eller afledning af [...] grundordet». De kan då inte betraktas som ellipser.

Även andra typer av metaforiska namn, som inte avser sjöns konkreta form, bör vara bildade direkt av grundordet och faller därmed utanför ellipskategorin, t.ex.:

Billingen, Stavnäs sn, Gillbergs hd, Värmland.

Namnet är sannolikt identiskt med ordet *billing* 'tvilling' med tanke på att sjön är uppdelad i två delar genom en utskjutande halvö (SOV 4 s. 44).

Fataburen, Ramkvilla sn, Västra hd, Småland.

Fatburen, Näsby sn, Östra hd, Småland. Fataburen 1689 LSA E 39.

Fatburen, Husby sn, Dalarna.

Fatburen, Tyresö sn, Sotholms hd, Södermanland.

Av substantivet *fat(a)bur* 'förrådsbod, visthus', troligen med tanke på fiskrikedom (Hellquist 1903–06 1 s. 113).

Fiolen, Moheda sn, Allbo hd, Småland.

Reciprokt namn till den intilliggande sjön *Stråken* (som har en annan, fornspråklig etymologi) (Hellquist 1903–06 1 s. 121).

Fölsingen, Häggdångers sn, Ångermanland.

Namnet innehåller ordet *fölsing* 'föl' och är metaforiskt givet i relation till den intilliggande *Hästsjön* (Hellquist 1903–06 1 s. 237), som dock är jämnstor med Fölsingen.

Glytten, Horns sn, Kinda hd, Östergötland.

Bildat av ordet *glytt* 'pojke' med syftning på sjöns relativa litenhet, kanske mest i relation till den stora sjön Juttern.

Gässlingen, Torsåkers sn, Gästrikland. Gäsling 1684 LSA V 8.

Innehåller *gässling* 'gåsunge' med syftning på sjöns relativa litenhet i förhållande till den angränsande stora sjön Hyn.

Gisslingen, Skogs sn, Hälsingland. Giässlingen LSA V 5.

Sannolikt metaforisk användning av ordet *gässling* 'gåsunge' som uttryck för relativ litenhet med tanke på sjöns storlek i relation till Bastnässjön med vilken den står i förbindelse. I samma socken finns i närheten även sjön *Tönnångers-Gisslingen* (Giäslungen LSA V 5) som även den är liten och står i förbindelse med den större Tönnångerssjön.

*

Sahlgren räknade med att ellipteringen av ett namn som *Aspsjön* gick till genom att först en ellips i obestämd form **Asp* eller **Aspe* bildades, som först senare fick bestämd form. Svante Strandberg (1996 s. 64 f.) har i försiktiga ordalag uttryckt skepsis över detta: »Att finna helt säkra fornsvenska exempel på sjönamnsellips av typen *Aspsior* > *Asp* är svårare än vissa kanske skulle förmoda.»; och vidare: »Forskningen har alltså god användning för nya säkra exempel på hydronymisk ellips i äldre tid.» Det finns som jag ser det anledning att skärpa formuleringarna och ifrågasätta om ellipser av typen **Asp* och **Aspe* till *Aspsior* över huvud taget existerat. Strandberg (1996 s. 64) antyder – fortfarande försiktigt – att ellipser av typen *Aspen* haft en annan tillkomsthistoria: »Måhända är det så att ellipteringen av naturnamn i Sverige fått verklig medvind först sedan den bestämda artikeln börjat komma i bruk.» Själv har jag givit uttryck för åsikten att »det stora flertalet av nutida elliptiska sjönamn har bildats efter mönster av äldre primära osammansatta avledda sjönamn (eller sjönamn bildade till ord för vattensamling) efter det att dessa under tidigt 1500-tal övergått till bestämd form» (Fridell 2012 s. 81). Idag skulle jag snarast vilja hävda att detta sannolikt gäller alla elliptiska sjönamn.

*

En annan, mycket vanlig typ av sjönamn är de som är elliptiskt bildade till bebyggelsenamn, till exempel:

Exen, Nöttja sn, Sunnerbo hd, Småland. Ejjen 1685 LSA F 23. Uttal: *Äjsen*, *Åksen*.

Vid sjön ligger byn *Extorp* (Eghelstorp 1353 31/7 u.o. DRAp, SD 6 s. 441, uttal *Äjstörp*, *Äkstörp*). Sjönamnet är en elliptisk bildning till bynamnet (Ståhl 1976 s. 108 f., Fridell 2006 s. 42).

Gissmunden, Hultsjö sn, Västra hd, Småland. Gismun 1688 LSA E 27.

Elliptisk namnbildning till bynamnet *Gissmundetorp* (gismundatorp 1562 tl; Hellquist 1903–06 1 s. 174, Nyman 2000 s. 296).

Sannolikt har sådana namn kunnat bildas först efter det att sjönamnsellipser av vanlig typ som *Hultsjön* > *Hulten* blivit vanliga och mönsterbildande.

*

De frågor som debatterades mellan Hellquist och Sahlgren, och som inledde denna artikel, skulle jag vilja summera enligt följande:

1) Förekommer *an*-stamsavledningar bland svenska sjönamn. I så fall, hur vanliga är de?

Ja, definitivt och de är betydligt fler än vad Sahlgren ansåg men färre än vad Hellquist menade.

2) Hur vanliga är ellipsbildningar bland svenska sjönamn?

De är mycket vanliga, och fler än vad Hellquist menade men inte alls så helt dominerande som Sahlgren hävdade.

3) Finns det sjönamn som är bildade till substantiv utan avledning?

Ja, metaforiska namn som *Bjälken* eller *Gässlingen*. Hellquist räknade – missvisande – in även moverade sjönamn i denna kategori och sådana finns utan tvivel.

4) Finns det metaforiska sjönamn som avser sjöns form?

Ja, men färre än vad Hellquist avsåg.

Källor och litteratur

Edgren, F. E., 1882: Vättle härad beskrivet. Göteborg.

Eriksbergsp = pergamentsbrev i Eriksbergssamlingen, SRA.

Fridell, Staffan, 2004: Sjönamn på *-lången* i Sverige. I: NoB 92. S. 19–48.

— 2006: Ortnamn i stilistisk variation. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 95.)

— 2007: *Lessebo* och *Läen*. I: NoB 95. S. 75–81.

— 2009: Studier i syds måländska ortnamn. I: OUÅ. S. 39–47.

— 2011: Rottne. I: NoB 99. S. 51–57.

- 2012: Sjöar på *A. I*: Namn på stort och smått. Vänskrift till Staffan Nyström den 11 december 2012. Uppsala. Red. av Katharina Leibring (huvudred.), Leif Nilsson, Annette C Torensjö & Mats Wahlberg. (Skrifter utg. av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B:12.) S. 81–89.
- 2017: *Bygdeå, Lögdeå, Lögdö* – och *Lidhult*. I: Mellannorrland i centrum. Språkliga och historiska studier tillägnade professor Eva Nyman. Red. av Lars-Erik Edlund & Elżbieta Strzelecka under medverkan av Thorsten Andersson. Umeå. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 77; Nordsvenska 26.) S. 73–82.
- 2019: Sjönamnet *Boren*. I: NoB 107. S. 110–120.
- Fries, Sigurd, 1957: Studier över nordiska trädnamn. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 29. Studier till en svensk dialektgeografisk atlas 3.)
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia 1–6. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1913: Ett par anmärkningar om svensk sjönamnsbildning. I: ANF 29. S. 373–381.
- Holm, Gösta, 1991: De nordiska *anger*-namnen. Lund. (Den Norske Videnskaps-Akademi. 2. Hist.-filos. klasse. Skrifter. Ny ser. 18.)
- Nyman, Eva, 2000: Nordiska ortnamn på *-und*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 70. Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
- RL = Rasmus Ludvigssons register och memoriall (om sjöar och strömmar) till 1560. Strödda kamerala handlingar 61. K.A.
- Rogberg, Samuel & Ruda, Erik, 1770: Historisk beskrifning om Småland i gemen, i synnerhet Kronobergs och Jönköpings län, ifrån äldsta, til närwarande tid, om thess politie, natural-historia, bergwärk, kyrko-stat, folkmängd, hushållning, kyrkor, slott och herregårdar, med mera minnes värdt. Carlscrona.
- Sahlgren, Jöran, 1912–35: Skagershults sockens naturnamn. Vatten och vattendrag. Stockholm. (SvLm B 32.)
- 1917: Förkortade sjönamn. I: ANF 33. S. 50–57.
- Strandberg, Svante, 1985: Femton sörmländska sjönamn. Etymologi och formutveckling. I: SaoS. S. 49–102.
- 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Serie B. Meddelanden 8.)
- 1996: Hydronymisk forskning i de nordiska länderna. Likheter och olikheter. I: Den ellefte nordiske navneforskerkongressen, Sundvollen 19. – 23. juni 1994. Red. av Kristoffer Kruken. Uppsala. (NORNA-rapporter 60.) S. 59–73.
- Ståhl, Harry, 1958: Norbergsbygdens ortnamn. I: Norberg genom 600 år. Studier i en gruvbygds historia. Uppsala. S. 92–122.
- 1960: Ortnamnen i Kopparbergslagen. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 7.)
- 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.
- Svenskt sjöregister. (www.smhi.se/data/hydrologi/svenskt-vattenarkiv)

Summary

Ellipsis or primary name formation?

A central problem in the formation of Swedish lake names

By Staffan Fridell

The debate between Elof Hellquist and Jöran Sahlgren concerning the ways Swedish lake names are formed touched on four questions: 1) Are *an*-stem derivatives used among Swedish lake names? If so, how common are they? 2) How common is ellipsis among Swedish lake names? 3) Are there any lake names formed from nouns, without being derivatives? 4) Do metaphorical lake names exist that refer to the shape of the lake?

Derivatives are relatively more common in older lake names, whereas compounds (and the subsequent ability to create ellipsis) tend to be more common in younger names. Hence, the well-known connection between the size of the lake and the age of the name – the larger the lake, the greater the chance it has an old name – implies that derivatives are somewhat more common for names of large lakes, whereas compounds (and the subsequent possibility to create ellipses) are relatively more common in the names of smaller lakes.

A specific concretisation of the age criterion can be performed with help from Sigurd Fries' observation that non-derived tree words such as *asp* – aspen – tend to appear as the first element of older settlement names, whereas *ija*-derivatives such as *äspe* are the first element of younger names. As for lake names, it is possible to hypothesise that *Aspe* is a possible Old Swedish lake name, although **Espe* is not, while there should be examples of both *Aspsior* and *Æspesior*. It would also appear that there is a certain amount of empirical support for this hypothesis regarding lake names formed using *asp*, *fura* and *björk* – aspen, pine and birch respectively.

The fact that names formed on clearly recognisable suffix-derivatives are not ellipses is a given. However, there are names using the *a*-suffix that – at first glance – may be difficult to identify as such. Gender change should generally be seen as a form of derivation, as a new name is formed this way.

If there are a large number of homonyms for a particular name, this could suggest that it is an established pattern in the onomasticon. One plausible example comes from the widespread lake names *Ælmpite* and *Alpte* – swan lake – which are likely *an*-derivations. Furthermore, it is unlikely that two large groups of lake names are formed using ellipses, rather they are names formed from weak adjective forms using *-ug*, and names ending in *-längen*.

Sahlgren directed strong criticism towards Hellquist regarding his belief that the shape of a lake could determine its name. Nevertheless, there are clear examples in support of Hellquist. Just as with other metaphorical names formed directly from a basic word, they also fall outside the ellipsis category.

Sahlgren argued that the ellipsis form of a name such as *Aspsjön* (the aspen lake) was first formed using an ellipsis in the indefinite form, **Asp* or **Aspe*, which then later took the definite form. However, it is reasonable to question whether the ellipses **Asp* and **Aspe* for *Aspsior* existed at all. Contemporary elliptical lake names were likely formed following patterns of older primary non-compounded derived lake names (or names built on a word for a body of water), after they transitioned to the definite form

in the early 16th century. Other common lake names using ellipsis are linked to settlement names, for example, *Exen* from the village name *Extorp*. Forming such names was likely possible once frequent lake name ellipses became commonplace and patterns established.

The questions Hellquist and Sahlgren debate can be summarised as follows:

1) Are *an*-stem derivatives used among Swedish lake names? If so, how common are they?

Absolutely, there are considerably more than Sahlgren stated, although fewer than Hellquist believed.

2) How common is ellipsis among Swedish lake names?

Ellipsis is very common, more so than Hellquist believed, although it does not dominate to the extent Sahlgren suggested.

3) Are there any lake names formed from nouns, without being derivatives?

Yes, metaphorical names such as *Bjälken* (Beam) or *Gässlingen* (Gosling). In this category, Hellquist – misleadingly – also included lake names where the gender has changed, which exist without a doubt.

4) Do metaphorical lake names exist that refer to the shape of the lake?

Yes, but fewer than Hellquist stated.

Speteby i Lerbo

Av Svante Strandberg

Namn och bygd 110 (2022), 19–26.

Svante Strandberg, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University:
Speteby in Lerbo.

Abstract

Speteby is a large village in the parish of Lerbo, Södermanland. It is part of a Bronze and Iron Age settlement. Older texts refer to the village as *spitaby* 1366, *spitaby* 1367 and *spetaby* 1453. The author is inclined to link the first element of *Speteby* with words such as OSw. *spit* n., f. for ‘pointed staff; stick; spit’ and the Modern Swedish *spita* f. ‘pole for hanging cereal crop to dry’. He entertains the idea that *Speteby* before the final element *-by* ‘farm; village’ contains an older name for nearby Lake Spetebysjön from OSw. **Spite* m. ‘the pole-like lake’ or – rather – ‘the lake with the tip; the lake with the pointed bay,’ or similar.

Keywords: village names, lake names, words including *spit-* ‘something pointed’, derivatives, *an-stem*, semantics, metaphors, topographic studies.

Speteby är en sörmländsk by i Lerbo socken. Äldre skrivningar av dess namn är bl.a. *Spitaby* 1365 22/7 [Oppunda hdstg] SD 8 s. 682 avskr., *spitaby* 1366 e. 11/6 [Oppunda hdstg] SRAp or. (SD 9 s. 63), *spitaby* 1367 24/7 Oppunda hdstg SRAp or. (SD 9 s. 251), *spitaby* 1379 18/6 [Oppunda hdstg] SRAp or. (SD 11 s. 810), *spytaby* 1381 19/10 Oppunda tingsplats SRAp or. (SD 12 s. 274), *spytaby* 1382 9/10 Oppunda tingsplats SRAp or. (SRP 1763) och *spetaby* 1453 27/1 Oppunda hdstg SRAp or. (DN 16 s. 187). Jfr Hellberg 1935 s. 46 ff., DMS 2:5 s. 198. Belägg i OAUjb är bl.a. *spetby* 1535, *spiittby*, *spittby* 1551, *Spittby* 1554, *Spetby*, *Speteby* 1557, *spetteby*, *speteby* 1558, *Spetteby* 1559 och *Spetby* 1571. På LSA-kartan C 13:35 (1677) skrivs namnet *Spetteby*. Ett upptecknat ortsuttal är *spettby* med grav accent och huvudtryck på första stavelsen (G. Annell 1931, S. Strandberg 1969, OAU).

Efter sörmländska förhållanden är Speteby en betydande by. Den var till ytan socknens största, meddelar Lina Campbell (1988 s. 232). Hon uppger att de äldsta lämningarna kring Speteby stammar från bronsåldern. »Här finns också ett flertal gravfält från äldre och yngre järnålder, varav åtminstone de

yngre kan ha utgjort Spetebys gårdsgravfält.» Se vidare Wigren (1988 s. 48, 39).

Utan att ingå på namnens betydelse omtalar Elof Hellquist (1918 s. 37) *Speteby* i Lerbo och dessutom *Speteby* i Näshulta socken, Sörmland, och ett fornsvenskt *Spi(t)taby* i Vendels socken, Uppland.

De tre toponymerna har senare behandlats av Lars Hellberg (1934 s. 25 ff.). Denne håller för troligt att det rätt sent belagda *Speteby* i Näshulta är ett uppkallelse-namn och framhåller att avståndet till Lerbo endast är några mil. Han nämner möjligheten att förleden i *Speteby* i Lerbo innehåller fsv. *spit* n., f. 'spetsig stång, sticka, spett' men tillägger att detta tycks vara en »ur betydelsesynpunkt mindre fördelaktig tydning» och föredrar att sammanhålla *Speteby* med de från Sörmland upptecknade ordformerna *speta* f. och *spita* f.; av honom anförda exempel är det från Råby-Rekarne socken upptecknade *speta* i betydelsen 'strumpsticka' och som personbenämning och det i Julita socken – liksom Lerbo belägen i Oppunda härad – påträffade *spita* 'stör att sätta upp säd på för torkning'. Upptecknat från Husby-Rekarne socken är *spit* m. 'krake, på åkerfältet nedsatt stör med kärve på' (OSDs). Med hänvisning till sammansättningar på *bradh-*, *brødh-*, *eke-*, *iærn-* och *steke-* ger Söderwall (Sdw) betydelsen 'spett, spetsig stång, spetsig sticka' för fsv. *spit* n. och f. Se om *spit-*, *speta* och *spita* Rietz (1867 s. 655 f.), Hellquist (1948 s. 1038 ff.), SAOB (S 9533, 9608) och om *spit-* också Torp (1919 s. 691) och Heidermanns (1993 s. 535 f.). Man har övervägt möjligheten att nysv. *spita* delvis återgår på en avljudsform med lång stavvokal (se SAOB S 9533).

En från Närke meddelad innebörd av *speta* f. är 'stör varmed en rågång utstakas' (Rietz 1867 s. 656). Utan att binda sig vid ett visst tolkningsalternativ finner Hellberg tanken på ett sådant *spet-* i *Speteby* tilltalande och erinrar därvid om den välkända användningen av ordet *stav* om råmärken (se därom t.ex. Lindqvist 1926 s. 305, Stähle 1954 s. 130 f.). Han är inte böjd att anta att förleden i *Speteby* »skulle vara av jämförande betydelse».

Ett värmländskt *Spetmyren* väster om Fryken sammanställs i SOV 8 (s. 100) med bl.a. *Speteby* i Lerbo. Innebörden av namnleden *Spet-* befinns vara oviss; »möjligen innehåller den sv. dial. *speta* 'smal stör'».

Mot bakgrund av de medeltida beläggen kan *Speteby* inte antas innehålla genitiv av ordet *spita* f. Genitiv av *spit* n. är däremot tänkbar.

Man kan inte bortse från möjligheten att förleden i *Speteby* åsyftar ett gränsmärke; jfr det nyssnämnda *speta* f. 'stör varmed en rågång utstakas', *stav* 'råmärke' och i övrigt t.ex. det av Natan Lindqvist (1926 s. 321 ff.) behandlade *Stång-*. Spetebys gamla bybebyggelse ligger dock inte i omedelbar närhet av en by- eller sockengräns på fasta landet, och dess namn innehåller ju inte något *spita* f. Namnet kan väl ändå utifrån ett **spit-* åsyfta förekomst av störar av något slag (krakstörar, virkestäkt?) eller åsyfta något smalt och spetsigt i ter-

rängen närmast byboplatsen (t.ex. smala och spensliga träd eller trädskatar?); jfr Lis Weise (i DS 16 s. 91: »Subst. *gand eller gandi kunne tænkes at hentyde til skovvækst af en spec. art») och – om olika möjligheter att förstå *Stav-* i sjönamn – Indrebø (1924 s. 187 f., 271 f.), Venås (2002 s. 361). Det är svårt att påvisa något omedelbart övertygande topografiskt namngivningsmotiv inom byns landområde. I detta läge faller det sig naturligt att rikta blicken mot den intilliggande Spetebysjön. *Speteby* kan innehålla ett forntida namn på denna (*Spetteby siön* 1630 LSA C 65–27:c2:10–11, *Fimpta Siön* 1677 LSA C 13:35, *Spetebysjön* 1691 LSA C 10:221, *SpetbySiön* 1763 LSA C 43–44:1).

Spetebysjön ligger i bronsålders- och järnåldersbygd. Man har inte anledning att tro att dess nutida namn är det tidigast använda om detta vatten. Att sjön i våra dagar kallas *Spetebysjön* är inte förvånande; Speteby äger en längre strandsträcka utmed sjön än någon av de andra omgivande byarna (Gek 1904, ek 9G8g, 8h). Stora delar av strandlinjen i övrigt tillhör Fimta och Väla i Sköldinge socken. Namnet *Speteby* tycks lättare än *Fimta* kunna förenas med tanken på en toponymiskt bevarad hydronym avseende Spetebysjön. Bynamnet *Väla* (< *Vædhl-*) åsyftar snarast förhållanden rörande vattendraget från Spetebysjön till Lillsjön; se om grundordet fsv. **vædhil*, fda. *wæthil*/fvn. *vaðill*, nyisl. *vaðall* 'vadbart ställe i vatten' m.m. Strandberg (2012 s. 409 med hänv.) och om *Väla* t.ex. Ståhl (1981 sp. 70).

När Sonja Wigren (1988 s. 48) omtalar yngre gravfält vid Speteby tillägger hon att »de många äldre järnålderslämningarna antyder en ännu äldre gård». Om en sådan har funnits, kan *Speteby* likafullt – som namn på den del av »urbyn» som legat närmast stranden – ha en förled åsyftande den intilliggande sjön. Tänkbart är att »urbyn» eller området kring Speteby efter sjön har kallats **Spite* m. eller, med plural form, **Spitir*/**Spitar* och att *-by* är tillfogat sekundärt; jfr Hellquist (1918 s. 94 ff.) om tillägg av *-by*.

Ett om Spetebysjön använt fsv. *Spite* m. kan möjligen åsyfta störliknande vegetation vid stränderna. En mer påtaglig namngivningsgrund erbjuder dock sjöns form. Stränderna kring vattenspegeln är merendels så höga att det rimligtvis har varit lätt att få en uppfattning om sjöns utseende.

Ett **Spite* m. har möjligen betingats av hela den rätt smala sjön. I så fall kan namnet ge exempel på metaforisk avledning och vara en movering av *spita* f. eller en *-an*-avledning av *spit* m. Tänkbart är också en metaforisk sekundär namnbildning innehållande ett **spite* m. 'spetsig stör' e.d.

I litteraturen finner man exempel på hur hydronymer har antagits åsyfta eller kunna åsyfta stav- eller käppliknande form. Se t.ex. Hellquist (1903–06 I s. 172 f., 3 s. 71, Strandberg 1991 s. 233 f., dens. 2009 s. 37: *Gisslaren* i Uppland : *gisl* 'stav'), Karsten (1921 s. 274: *Skakelkäpp*, träsk i Österbotten), Indrebø (1933 s. 172: *Spålen*, sjö i Buskerud fylke : *spol* m. »spile, stong, ei av ribbone i ei grind eller rist»; jfr NSL s. 420), Lindqvist (1926 s. 324: *Stångviken* i Föl-

linge socken, Jämtland), Ekre (1960 s. 88: ett förmodat **Stava* eller **Stavåi* i Jotunheimen: »har bratt og stavbeint laup»), DSÅ 2 (s. 197: **Ganda*, gammalt namn på Vestermølleå, Själland; jfr Lis Weise i DS 16 s. 91), Stemshaug (1997 s. 40: »Spjøta, Stavåa og Stokka renn beint»).

Gjende, namnet på en stor sjö i Oppland fylke, har tolkats som en *-ia*-avledning till fvn. *gandr* m. 'käpp' (Indrebø 1924 s. 71, 270 f., jfr bl.a. NG 6 s. 111, Ekre 1960 s. 55, 76, NSL s. 172 f.). Den långsträckta och smala sjön har rak form. Försåvitt *gandr* inte har fått en appellativisk betydelse 'rak (käppliknande) (natur)formation' e.d., ligger det nära till hands att betrakta *Gjende* som ett avlett metaforiskt namn.

Formen hos sjön Sparren i Långhundra härad och Sjuhundra härad i Uppland gör det ytterst naturligt att – som Hellquist (1903–06 1 s. 569) gjort – förbinda dess namn med *sparr(e)*. Äldre belägg för hydronymen är bl.a. *Sperr* 1639 LSA A 73–2:a6: 50–51 och *Sparr* 1724 LSA A 73–2:1. Den inte obetydliga sjön består av tre markerat långsmala vikar som från mittpunkten sträcker sig åt olika håll (T 11I SO).

Bjälken är en långsmal sjö i det sörmländska Ärla (T 10G SO). Hellquist (1903–06 1 s. 53 f.) förbinder dess namn med ordet *bjälke* och antar att det är sjöns form som åsyftas.

Ett sjönamn *Rafti* i Odenseområdet är enligt John Kousgård Sørensen (DSÅ 5 s. 308) bildat till fda. *raft* m. »rafte, stok, lægte, spær» och snarast föranlett av sjöns långsmala form. Jfr Nyman (2000 s. 439) om *raft* och NSL (s. 354) om **Raptr* och *Raftsundet* i Nordland fylke och (s. 428) om *Stokken* och *Stokksund* i Sør-Trøndelag fylke.

Vid Stavsjøen i Ringsaker, Hedmark fylke, ligger gården Stav. Kjell Venås (1987 s. 464) framhåller att sjön är rak som en stav och håller för möjligt att hydronymen ursprungligen har varit osammansatt.

I ett om Spetebysjön använt **Spite* m. kan *Spit-* åsyfta endast en del av sjön. Ett markerat drag i sjöns topografi är den böjda spetsiga nordänden, som utgör en något avsnörd vik; se fig. 1 och 2, Gek 1904, T 9G NO, ek 9G8g). Viken övergår vid sjöns utlopp i sumpmark och dess spetsiga ändparti kan nog under forntiden ha varit ännu mer utdraget och spetsigt eller käppformat; från denna nordliga vik rann sjöns gamla avlopp genom sidländ mark. För Spetebysjöns vattennivå anger Glk Aa 22 (1867) 82,8 fot [nära 24,6 m], Gek 1904 24,6 m och T 9G NO (1960) 23,3 m. Den sänkning av sjöns vattenstånd som dessa siffror omvittnar rimmar väl med tanken att den nordliga viken fordom sträckt sig ännu längre ut i avloppsåns riktning och varit ännu spetsigare. Lätt att motivera sakligt är sålunda ett **Spite* m. 'sjön med spetsen' e.d.

Tolkningar av hydronymer med endast en del av en sjö som saklig utgångspunkt föreligger i litteraturen.

Fig. 1. Utsnitt ur Gek 1904. Bilden visar Spetebysjön i Lerbo med dess nordliga kilformade vik. Foto: Daniel Solling.

Fig. 2. Utsnitt ur kartan LSA C 13:35 från 1677. Bilden visar bl.a. Spetebysjön (kartans Fimpta Siön) i Lerbo.

Ett äldre belegg för sjönamnet *Bågen* i Karbennings socken, Västmanland, är *Siön Bågen* 1699 LSA T 23–6:1. Harry Ståhl (1984 s. 31), med den anförda skrivningen *Bogen* 1662, är böjd att snarast betrakta denna hydronym som bildad till fsv. *bogi*, nysv. *båge* »med syftning på den krokiga södra delen av sjön» (jfr Hellquist 1903–06 1 s. 78).

Sjönamnet *Skattungen* i de dalska socknarna Ore och Orsa har tolkats som ett **Skatunger* 'sjön med skate (en utskjutande vik)'; se Lindén (1947 s. 148), Ståhl (1975 s. 4).

Ett *Hakatjernet* i Brandbu, Oppland fylke, kan efter Gustav Indrebøs mening (1924 s. 86) innehålla mansnamnet *Haki* men snarare appellativet *hake*: »Tjørni gjer etter RK ein skarp bøyg paa seg i den eine enden.»

Namnet *Krykkjetjerni* i Flesberg, Buskerud fylke, är Indrebø (1933 s. 107) böjd att sammanhålla med *krykkje* f. 'krycka': »Tjørni bøygjer seg skarpt i den eine enden, so det kunde minna um eit stav-handtak, kanskje um tvertreet paa armstaven aat kryplingar.»

Halen heter en sjö i Jämshögs socken, Blekinge. Harry Ståhl (1976 s. 27, bild s. 31) återför den nutida formen på ett **Halasjön* och tolkar hydronymen utifrån ordet *hale* 'svans'. »Namnanledningen är den långsmala nordliga vik eller båda de nordliga vikarna, som går ut från den söderut bredare sjön.» Jfr Hellquist (1903–06 1 s. 210), DSÅ (3 s. 18 f.).

Det sörmländska sjönamnet *Viggaren* i Björkviks socken tycks snarare vara bildat till *vigg(e)* m. 'kil' än till fågelbeteckningen *vigg(-)*; se Strandberg (1985 s. 50 f.), dens. (1991 s. 183, 237); jfr Hellquist (1903–06 1 s. 708 f.). I sin helhet kan sjön knappast sägas vara påfallande kilformad. Glk Aa 22 (1867) visar dock hur Viggaren sträcker en kilformad vik österut, mot utloppet i Skarendalsån. Hydronymen kan sålunda betyda 'sjön med vigen, kilen'.

Ett om Spetebysjön fordom använt **Spite* m. kan som framhållits ovan möjligen vara betingat av hela sjöns långsträckta form. Då sjön i sin nordligaste del böjer sig markerat mot öster och därmed inte är rak i sin helhet, föredrar jag dock förklaringsalternativet att det är den avsmalnande, pilspetsliknande viken där som föranlett användningen av *spit-* i sjöns namn.

Medveten om att även andra tolkningar av *Speteby* i Lerbo kan tänkas framlägger jag sålunda förslaget att dess namn betyder 'gården (byn) vid sjön Spite (möjligen 'den störliknande sjön' e.d. men snarare 'sjön med spetsen, den spetsiga viken' e.d.)'.

Källor och litteratur

- Campbell, Lina, 1988: 68 kulturhistoriska miljöer. I: Sörmländsk bygd under 7000 år. Kulturminnesvårdsprogram för Katrineholms kommun. Red.: Lina Campbell. Katrineholm. S. 96–300.
- Ekre, Lars, 1960: Opplysninger til stadnamn frå Midt-Jotunheimen og tilgrensande bygder. Oslo–Bergen. (Skrifter frå Norsk stadnamnarkiv 1.)
- Gek 1904 = Karta öfver Oppunda härad. 1904. (Kartlagdt åren 1898–99.)
- Glk Aa 22 = Sveriges geologiska undersökning. Ser. Aa. Blad 22. 1867.

- Heidermanns, Frank, 1993: Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive. Berlin–New York. (Studia linguistica Germanica 33.)
- Hellberg, Knut, 1935: Herrar och bönder i Lerbo i äldre tider. Ett bidrag till socknens historia. Katrineholm.
- Hellberg, Lars, 1934: Bebyggelsenamnen i Näshulta socken. Södermanl. 1. Uppsala. Otryckt proseminarieuppsats, Isot.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1918: De svenska ortnamnen på *-by*. En öfversikt. Göteborg. (Göteborgs Kungl. Vetenskaps- och Vitterhets-Samhälles handlingar. Fjärde följd 20:2.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Indrebø, Gustav, 1924: Norske innsjønamn 1. Upplands fylke. Kristiania. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-filos. klasse 1923:7.)
- 1933: Norske innsjønamn 2. Buskerud fylke. Oslo. (Skrifter utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. 2. Hist.-filos. klasse 1933:1.)
- Karsten, T. E., 1921: Svensk bygd i Österbotten nu och fordom. En namnundersökning. 1. Naturnamn. Helsingfors. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland 155.)
- Lindén, Bror, 1947: Dalska namn- och ordstudier gällande särskilt Mora tingslag och Österdalsområdet. Serieordnade smärre studier [1]. Stockholm. (SvLm B 49.)
- Lindqvist, Natan, 1926: Bjärka-Säby ortnamn 1. Stockholm. (Bjärka-Säby i monografier.)
- Nyman, Eva, 2000: Nordiska ortnamn på *-und*. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 70. Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. Malmö–Köpenhamn–Leipzig–London.
- Stemshaug, Ola, 1997: Elvenamn. I: NSL. S. 37–40.
- Strandberg, Svante, 1985: Femton sörmländska sjönamn. Etymologi och formutveckling. I: SaoS. S. 49–102.
- 1991: Studier över sörmländska sjönamn. Etymologi, namnbildning och formutveckling. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. B. Meddelanden 8.)
- 2009: Sjönamnet *Gisslaren* och gårdnamnet *Gisslingstorp*. I: Björkviks hembygdsförening. Årsskrift. S. 36–37.
- 2012: Bynamnet *Edvalla* i Hållnäs. Ett tolkningsförslag. I: Kyrka, kultur, historia – en festskrift till Johnny Hagberg. Red.: Marcus Hagberg, Lena Maria Olsson & Sven-Erik Pernler. Skara. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 69.) S. 407–412.
- Ståhl, Harry, 1975: Hansjö, Skattungen och några andra orsanamn. I: Orsa skoltidning 45 (1975:3). S. 3–4, 15.
- 1976: Ortnamn och ortnamnsforskning. 2 uppl. Stockholm.
- 1981: Färdvägsnamn. I: KL 5. 2. opl. Sp. 68–73.
- 1984: Ortnamn i Karbenning. I: Karbenning. En Bergslagssocken. Norberg. S. 25–34.
- Stähle, Carl Ivar, 1954: Ortnamn och bebyggelse i Västra Vingåker. Nyköping. (Sörmländska handlingar 18.)
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Venås, Kjell, 1987: Norske innsjønamn 3. Hedmark fylke. Oslo.
- 2002: Norske innsjønamn 4. Telemark fylke. Oslo.

Wigren, Sonja, 1988: Förhistoriska spår. I: Sörmländsk bygd under 7000 år. Kulturminnesvårdsprogram för Katrineholms kommun. Red.: Lina Campbell. Katrineholm. S. 32–52.

Summary

Speteby in Lerbo

By Svante Strandberg

Speteby is a village in the parish of Lerbo, Södermanland. Older texts refer to the village as *spitaby* 1366, *spitaby* 1367 and *spetaby* 1453. In terms of villages in the Södermanland region, Speteby is significant. It is part of a Bronze and Iron Age settlement.

There is much to support the suggestion that – etymologically speaking – the village's name correlates with words such as the OSw. noun *spit* f. 'pointed pole; pierce; spit', Modern Swedish *speta* f. 'stake used to mark a boundary' and *spita* f. 'pole used for hanging cereal crop to dry'. The author entertains the idea that *Speteby* before the final element *-by* 'farm; village' contains an older name for nearby Lake Spetebysjön, from OSw. **Spite* m. 'the pole-like lake' or – rather – 'the lake with the tip; the lake with the pointed bay,' or similar.

Bynamnet *Stavanger*

Av Inge Særheim

Namn och bygd 110 (2022), 27–48.

Inge Særheim, Department of Cultural Studies and Languages, University of Stavanger: The city name *Stavanger*.

Abstract

There has been much discussion about the origin of the city name *Stavanger*, Old Norse *Stafangr*, in south-west Norway. There is consensus that the final element is from the Old Norse **angr* m., meaning ‘bay’, ‘fjord’ and that the first element is from the Old Norse *stafr* m. ‘stick’, ‘pole’, however, there are various suggestions regarding what lies behind these words. Some previous interpretations are discussed in this article. Does the first element refer to a special boundary mark, to a steep mountainside or to a bay with a straight formation? Exploring the development of discussions around the name *Stavanger* is also of interest. These two words appear in several place names in Scandinavia, making studying possible parallels relevant.

Keywords: Norway, Stavanger, toponyms, city names, *angr*-names, ON *stafr* m.

1. Innleiing

Det har vore mykje diskusjon om bakgrunnen til det sørvestnorske bynamnet *Stavanger*. Både forskarar innom arkeologi, historie, språk- og namnevitenskap og personar med allmenn interesse for stadnamn og kulturhistorie har teke del i ordsiftet, som er ført i så vel faglitteratur som i lokalhistoriske publikasjonar og dagsaviser. Debatten om kva namneledda *Stav-* og *-anger* siktar til, har blussa opp med jamne mellomrom, også dei siste åra. Det har lenge vore full semje om at det språkleg sett er gno. *stafr* m. ‘stav, stakk’ som er føreledd, og at gno. **angr* m. ‘fjord, vik’ er etterledd, men kva som er real bakgrunn for dei to namneledda, finst det mange meiningar om. For å kunna sjå dette spørsmålet i ein større samanheng vil tidlegare tolkingsfreistnader bli omtala. Det kan også ha interesse å sjå nærare på korleis sjølve diskusjonen om bynamnet har utvikla seg. Eit skilsetjande bidrag i diskusjonen er Helles grundige drøfting av bynamnet i boka *Stavanger fra våg til by* (1975); ein kan gjerne dela ordsiftet inn i tida før og tida etter Helle 1975. Også i dei 47 åra som har gått sidan Helles bok kom ut, er det lagt fram interessante bidrag. Ettersom dei to namneledda førekjem i mange skandinaviske stadnamn, vil det også bli sett på moglege parallellar.

Gno. **angr* m. er nytta som etterledd i meir enn 70 fjord- og vågnamn i Noreg (NSL s. 73 f.). Ein reknar med at desse namna er laga i hundreåra før vikingtida, for det er ikkje funne *angr*-namn på Island, og ordet synest stort sett vera utdøydd tidleg på 800-talet. Dette nemnet finst også i 30–40 innsjønamn, dessutan i 15–16 namn i Sverige, hovudsakleg langs Norrlands-kysten. Etymologien til ordet er noko omstridd (jf. nedanfor). Mange reknar med at ordet er skyldt bl.a. gno. *ongull* m. ‘krok, ongel’ (opphavleg ‘noko bøygð’), til ei indoeuropeisk rot med tydinga ‘bøya’, og at det i fjord- og vågnamn tyder ‘bukt, havarm’ (NSL loc. cit.).

Gno. *stafr* m. ‘stokk, stav’, som av A. Torp (1919 s. 708) er ført til ei germ. rot med tydinga ‘vera stiv’, har ulike bruksmåtar i skandinaviske stadnamn. O. Rygh skriv at ordet i usamansette og samansette gardsnamn «kan tildels skrive sig fra dets Anvendelse som Fjeldnavn»; det er også nytta om «langt fremstikkende Halvøer og Nes, der havde saadan Form, at de kunde sammenlignes med en Stav» (NG Indl s. 78); som døme på det sistnemnde er det nemnt *Stavenes* og *Stavnes* (dels uttala *Stamnes*). Også i NSL (s. 424 f.) heiter det at *stav* i fleire namn siktar til ‘bratt fjell’ og ‘kvasse fjelltindar’, men det er også vist til G. Indrebøs granskingar av norske innsjønamn der det for namn som *Stavsjø(en)*, *Stavtjørn(a)*, *Stavtjern(et)* og *Stavvatn(et)*, som førekjem fleire stader, er rekna med bakgrunn i at vatna er beine og lange, med andre ord ei tyding ‘bein som ein (liggjande) stav’; i somme høve er det den eine sida av innsjøen som er rett (Indrebø 1924 s. 187 f.). Også eit namn som *Stavå(a)* skal i nokre høve ha bakgrunn i rett form. Ifølgje NSL (loc. cit.) kan ordet i andre namn sikta til stavar som er oppsette som grensemerke eller vegvisarar. NSL nemner også at namnet *Staven* frå Agder har bakgrunn i at dette er grensepunkt mellom to kommunar og fylke. I dette området er elles nemninga *hornstav* nytta om grensepunkt.

Ifølgje SOL (s. 301 f.) kan *stav* m. i svenske stadnamn sikta til «gränsmärken, klippstup eller resta stavar som haft en funktion i den förkristna kulten» (SOL s. 301 under *Stavby* og s. 302 under *Stavnäs*). Under *Stavsnäs* (SOL s. 302) er det føreslått bakgrunn i «sjömärke». Ordet *stav* m. ligg også føre i danske stadnamn med ulike bruksmåtar. I *Stavsdal* (Bornholm) føreslår B. Jørgensen (DSt s. 271) tydinga «Dalen der har form som en stav», medan ordet i *Stavids Å* (Odense; *Staffvads Aa* 1589) skal vera nytta om «Det stavbelagte vadested». I *Stavtrup* (Århus) er tydinga «grænsemærke» føreslått (DSt s. 270 f.).

2. Diskusjonen om *Stavanger*-namnet

2.1. Før Knut Helle 1975

Det vestnorske stadnamnet gno. *Stafangr* er første gongen nemnt i Arnor Jarleskalds lovkvad Hrynhenda til kong Magnus Olavsson, der det bl.a. heiter: «stirðum helt of Stafangr norðan» (nordfrå styrte då ut framom Stavanger). Kvadet skal vera framført for kong Magnus før han døydde i 1046. Ein har til vanleg rekna med at det her er tale om Stavanger i Rogaland, men dette *angr*-namnet førekjem også i Sunnfjord, nemleg gardsnamnet *Stong* (gno. *Stafangr*) i Askvoll, så det kan ikkje utelukkast at det er staden i Sunnfjord som er nemnd i kvadet; men mest truleg gjeld det, ifølgje mellomalderhistorikaren Knut Helle, *Stafangr* i Rogaland. Namnet på bispedømet er i eit pavebrev frå 1154 i latinisert form skrive *Stawangriensem*. (Helle 1975 s. 11 f.)

Som kuriosita kan nemnast nokre tidlege namnetolkingar. Humanisten Absalon Pedersson Beyer skriv alt på 1500-talet at byen eigentleg heiter *Stadander*, altså ‘den andre staden’ (dvs. byen). Den eldste byen i Noreg var Tønsberg, og Stavanger skal altså ha vore nummer to (Storm 1895 s. 113 f.). I Norrigis Bescriuelse (1613) avviser Peder Claussøn Friis denne forklaringa og hevdar at namnet skal vera *Stodvanger*, med bakgrunn i at det nærliggjande området Jæren var rikt på korn, og kjøpstaden ‘stod ved’ og stilte hungeren til dei som svalt, noko som visstnok særleg galdt folk i det området som pga. stor dyrtid vart kalla *Hardanger* (Storm 1881 s. 321 f., jf. også Ersland & Solli 2012 s. 46); namnet *Hardanger* er her tydelegvis feiltolka som gno. *harðangr* m. ‘hard tid, trengsel, naud’. Desse fantasifulle forklaringane er sette fram lenge før moderne namnevitskap var utvikla med krav om å basera tolkinga av gamle stadnamn på eldre skrivemåtar og nedarva lokal uttale.

I Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse (frå 1745) skriv amtmann Bendix Christian de Fine at Stavanger har fått namnet sitt av ein liten rund stein i Østervåg «i Byen som da kaldtes *Stav*, der betyder et *Støe*, eller et *Stæd*, hvor Baade eller smaae Fartøyer fortøyes, og *Anggur* eller *Anger* er een Viig eller Bugt, hvor Havet løber ind»; han legg til at denne steinen «kaldes endnu *Stav* eller *Stavange*» (de Fine s. 62). Ifølgje utgjevaren Per Thorson kjem denne tolkinga frå den islandske historikaren Torfæus, som i verket *Historia rerum Norvegicarum* (1711, på latin) skriv at Stavanger har namn etter «eit skjer i nærleiken, som heiter *Staf*, og ordet *angur*, som tyder hav [fjord] i det gamle målet» (Thorson i de Fine s. 212). Torfæus bruker det latinske ordet *scopulos*, som ifølgje Steinnes & Vandvik (1965 s. 714) tyder ‘knaus, hammar, stein; skjer’. Dette skjeret vart seinare innmura i Steinkaret (der mindre båtar vart reparerte) og deretter i Steinkarkaien (Berntsen 1939 s. 93 f., Hovda 1964 s. 82). Ifølgje Thorson (i de Fine loc. cit.) skal klokkar H. Smith i 1760-åra ha stadfesta at

Fig. 2. Stavanger omkring 1350. Kart-teikning: Ellen Jepson, etter grunnlag av Helle (1975 s. 132).

Å setja dei to namneledda i samband med topografien i området har vore det klart vanlegaste grunnlaget for tolkingar av bynamnet. I Stavangers historie i middelalderen siterer arkeologen A.W. Brøgger ei forklaring som M. Olsen skal ha gjeve: «*Stafangr* har sandsynligvis oprindelig været navn paa den lille vaag som fra nord gaar ind til Stavanger» (Brøgger 1915 s. 2), dvs. eit eldre namn på Vågen. Olsen peikar på at «Første led *staf*r, har visstnok hensyn til den temmelig smale vaags rette løp» (loc. cit., jf. fig. 1, 2 og 3). Rektor Andreas Emil Erichsen ved Stavanger katedralskole skal sameleis ca. 1905 ha understreka at bynamnet hadde tydinga «den rette, ligeløbende Fjord» (Erichsen u.å. [ca. 1905] s. 5, jf. Iversen 2020a s. 126).

Lokalhistorikaren S. Austrumdal (1937–38 s. 76) derimot meiner at namnet har bakgrunn i kulturelle tilhøve, og argumenterer for at føreleddet *Stav*-kan sikta til ein gammal kultstad for grøderikdomsdyrking. Dette synspunktet

byggjer etter alt å døma på M. Olsens tolking av det bohusslänske soknenamnet *Harestad* (*Harondastaf* 1388) som ‘fallosstav’ (Olsen 1915 s. 151 f.); ei rimelegare tolking av *Harestad* er gjeven av Nyman (1992, 2000 s. 304 f.), jf. også SOL s. 120 f. Å forklara *Stav-* i namnet *Stavanger* som minne om fallosdyrking, ein fallosstav, har også vore framme i diverse avisinnlegg i nyare tid, bl.a. av Pål Mitsem (2020), som reknar med at føreleddet siktar til at det har stått ein penisliknande stein ved Vågen; fleire slike steinar (ofte omtala som heilage kvite steinar) er funne i Rogaland. Nemnast i denne samanhengen kan elles P. Hovdas tolking av det gamle øynamnet gno. *Sjørn* (Sjernerøy), der det også er vist til heilage kvite penissteinar som er funne ved kyrkja. Han reknar med at *Sjørn* har språkleg samband med gno. *serða* vb. ‘ha lekamleg omgang’ (Hovda 1972 s. 17 f.), men denne tolkinga har ikkje fått tilslutning, korkje språkleg eller Realt. Det synest vanskeleg, helst uråd, å finna saklege haldepunkt for at føreleddet i namnet *Stavanger* skal sikta til at området ved Vågen tidlegare har vore ein kultstad, eit senter for grøderikdoms- og falloskult. Det er likevel ikkje urimeleg at ordet *stav* i nokre gamle nordisk stadnamn har sakral referanse, jf. det svenske *Nälsta* (Spånga sokn, Sollentuna herad), skrive *nærthastaff* 1354, der føreleddet er tolka som genitiv av gudenamnet *Njörd* (Njord), jf. Vikstrand 2001 s. 292 ff. og Nyman 1992 s. 205.

Fleire har peika på at ordet *stav* i mange stadnamn er nytta om bratt fjell (jf. den karakteristiske Trænstaven i Nordland), og ein har difor leita etter fjell i Stavanger-området som føreleddet kunne ha samband med. Dette har vore sterkt styrande for diskusjonen om opphavet til namnet. Prost L. Solheim (1940, 1947) har gått inn for at fjellknausen Kalhammarodden er ‘staven’, og at etterleddet *-angr* siktar til fjorden som går inn mot Byvågen, med andre ord til Byfjorden. Ei innvending mot denne tolkinga er avstanden frå Kalhammaren til det området som tettstaden voks fram frå: Svithun-kyrkja (domkyrkja) og bispegarden. Frå Kalhammarodden til munningen av Vågen er det meir enn ein kilometer, medan det er vel 600 m frå munningen av Vågen til vågsbotnen.

Også andre lokalitetar har blitt peika ut som mogleg bakgrunn for dei to namneledda. Hovda hevda i Stavanger Aftenblad 20. 5. 1955 at føreleddet kunne sikta til høgda (med Petrikyrkja) som vender mot Østervåg. Etterleddet var med andre ord ifølgje Hovda nytta om Østervåg, ein våg som ligg aust for neset på austsida av Vågen (jf. fig. 2). Østervåg har lunare og betre hamnetilhøve enn Vågen; her låg det naust og båtstøer i mellomalderen. Denne staden synest likevel vera ein mindre høveleg kandidat, bl.a. fordi Østervåg synest vera ein mindre typisk *angr* enn Vågen, meir ei buktande kystline, og fordi det er vanskeleg å sjå kva som skal vera staven dersom Østervåg skal reknast som *angr*; den vesle og lite iaugefallande høgda med Petrikyrkja er ingen god kandidat.

Fig. 3. Rekonstruksjon av Stavanger ca. 1300. Modellen er laga av Reza G. Ghoumi for Stavanger museum. Publisert i *Frå haug ok heiðni* 2003:4. S. 5. Foto: Arkeologisk museum i Stavanger.

I 1955 kom det fleire debattinnlegg i Stavanger Aftenblad om namnetydinga. Lokalhistorikaren S. Engen (Stavanger Aftenblad 28.5. 1955) gjekk inn for at vågen som er kalla Hillevågsvatnet, kunne vera *-angr*, medan *Staf-* sikta til nokre bratte berg langs Strømviglandet; Hillevågsvatnet har eit trangt innlaup. Dette synest likevel mindre rimeleg, pga. manglande synskontakt mellom Hillevågsvatnet og desse berga; bergknattane er heller ikkje særleg bratte sett frå sjøen (jf. nedanfor).

Museumsstyrar A. Midbrød (1960, 1975) har drøfta nokre andre namn frå Sør-Rogaland med ordet *stav*, bl.a. namn der ordet ser ut til å vera brukt jamførande om liggjande stavar, og han konkluderer med at føreleddet i *Stavanger*-namnet er «en eldgammel betegnelse for neset og høyderyggen mellom Vågen og Østervåg» (Midbrød 1960 s. 52). Namnet *Skagen* frå dette området, med tydinga ‘framstikkande odde av land’, skal også sikta til dette neset. Han viser dessutan til at føreleddet i namnet *Valberget* frå dette neset kan vera gno. *vølr* (genitiv *valar*) ‘rund stokk’, noko som synest uvisst, men ikkje utenkjeleg.

E. Vågslid, som meiner at føreleddet *stav* siktar til ei «stong til siglemerke» (Vågslid 1963 s. 176), peikar på at det kan ha stått ein stopul på Grasholmen eller Lindøyna (Vågslid 1974 s. 536). Tolkingsframlegget er ikkje nærare grunngjeve, og er difor vanskeleg å slutta seg til.

Nokre forskarar, bl.a. I. Modéer (1936 s. 9 ff.) og P. Hovda (1964 s. 81), har peika på at mange vågar og fjordar med namn på *-angr* har trøngt innlaup; ordet **angr* vart følgjeleg rekna som etymologisk skyldt adjektivet gno. *oŋgr* 'trøng'. Også dette synspunktet har vore styrande for diskusjonen om namneopphavet. Trøngt innlaup høver med dei fleste vågane med *angr*-namn i Rogaland, t.d. *Sandanger* (Hjelmeland; fig. 8), *Leirang* (Forsand og Tysvær), *Lindanger* (Tysvær) og *Tananger* (Sola). Det vart følgjeleg leita etter vågar med trøngt innlaup i Stavanger-området. Ein aktuell kandidat kunne kanskje vera den nemnde vågen *Hillevågsvatnet*, som har trøngt innlaup med fjellknausar på sidene. Men det kan innvendast at Hillevågsvatnet ligg eit godt stykke – meir enn ein kilometer – borte frå det sentrale området for framveksten av byen. Fleire forskarar, bl.a. G. Indrebø (1924 s. 245 ff.), G. Holm (1991 s. 13 ff.) og O. Nes (1992/93 s. 99), har elles på overtydande måte argumentert for at grunntydinga i ordet **angr* er 'bøya', ikkje 'trøng'. Ordet siktar m.a.o. opphavleg til noko som bøyer seg inn i terrenget; også det høver godt for lokalitetar med dette nemnet i Rogaland, noko som også gjeld dei som har trøngt innlaup.

Jamvel den vesle innsjøen – eller rettare: tjørna – *Breiavatnet*, som ligg like ved domkyrkja og bispegarden (jf. fig. 2), har blitt føreslått som bakgrunn for etterleddet *-angr* (Hovda 1964 s. 138), med ein fjellknaute like ved (kanskje Tivolifjellet) som staven. Då sjøen stod høgare i dette området, var dette vatnet nemleg ein liten våg med trøngt innlaup (der Skolebekken seinare rann) inn frå sjøen. Denne tolkinga fekk tilslutning frå arkeologen O. Møllerop (1967). Men det vart understreka at pollenanalytiske granskingar (Simonsen 1971) viste at dette vatnet var i ferd med å verta eit brakkvassbasseng alt kring 1100–1300 f.Kr. Det synest ikkje rimeleg at *Stavanger*-namnet skal vera så gammalt. Heller ikkje *Breiavatnet* er m.a.o. ein aktuell kandidat som *-angr* i bynamnet.

2.2. Knut Helles tolking

Den mest omfattande og fagleg djuptpløyande drøftinga av namnet *Stavanger* er gjeven av Knut Helle i boka *Stavanger – fra våg til by* (Helle 1975 s. 11–37). Etter ein grundig diskusjon og veging av argument for og (ofte) mot ulike framlegg når det gjeld mogleg real bakgrunn for føre- og etterleddet, konkluderer han med at det er «som kirkested og bispesete vi først presist kan lokalisere Stavanger». Vågen førte like inn til kyrkja (Svithun-kyrkja) og bispegarden: «Vågen er derfor å foretrekke som den opprinnelige *angr*» (op. cit. s. 37).

Når det gjeld føreleddet, konkluderer Helle: «Helst var det Valbergets bratte og iøynefallende skrent mot Vågen som gjorde den til *Staf-angr*» (loc. cit.). Fjellknausen Valberget (21 m o.h.) ligg på austsida av Vågen; mykje av fjellet er no sprengt bort for å gje plass til kai, gater m.m., bl.a. til gatelaupet Skagen.

Fig. 4. Føreleddet i bynamnet *Stavanger* har kanskje bakgrunn i Valberget, her sett frå nord-vest. Biletet gjev eit inntrykk av den bratte og stripete kvartsitten i skrenten mot Vågen i vest. Foto: G. Wareberg (før 1917).

Men på gamle bilete kan ein ifølgje Helle få inntrykk av kor iaugefallande dette fjellet var tidlegare; det gjekk ned i sjøen på austsida av Vågen (jf. fig. 4).

2.3. Etter Knut Helle 1975

G. Holm har slutta seg til Helles tolking når det gjeld tydinga til bynamnet: «viken med klippbranten» (Holm 1991 s. 83). I boka *Stadnamn i Askvoll* foreslår K. Flokenes (1999 s. 25–29) derimot at det er Byfjorden frå Tungenes til Stavanger som er bakgrunn for etterleddet *-angr*. Føreleddet *Staf-* skal sikta til at denne fjorden har ei rett strandline og seglingslei. Tilsvarende forklaring skal høva for gardsnamnet *Stong* i Sunnfjord, gno. *Stafangr*. Bynamnet *Stavanger* – og andre norske *angr*-namn – blir m.a.o. sette i samband med båtferdsel – roing og sigling langs kysten i tidlegare tider. R. Frafjord (2009, 2020) og G.A. Skadberg (2020) har støtta synspunkta til Flokenes. Ei innvending mot denne tolkinga er at *angr*-namna i Rogaland gjennomgåande er nytta om mindre innbuktingar i strandlina, ikkje om lange og rette fjordar; avstanden mellom Tungenes og byen er meir enn 10 km.

Også lokalhistorikaren Finn Bringsjord (2009) avviser Helles tolking (jf. nedanfor) og viser til det gamle gardsnamnet *Eiganes* frå dette området. Han meiner – utan særleg argumentasjon – at føreleddet *Staf-* har bakgrunn i at ein produserte stav (eikestav) ved Breiavatnet. Arkeologen Frode Iversen (2020a s. 141) peikar på at det nær domkyrkja er gjort funn som kan indikera ein tidleg marknads plass, med mogleg etablering kring 950, men det er ikkje funne spor etter produksjon av eikestavar eller skipsplank. Det er såleis vanskeleg å slutta seg til Bringsjords tolkingsalternativ.

I ein art. i fagtidsskriftet *Viking* (Iversen 2020a) og ein kronikk i *Stavanger Aftenblad* (Iversen 2020b) går Iversen inn for at føreleddet *Stav-* har bakgrunn i ein merkestein (peilestein) og grensestein (mellom gardane *Eiganes* og *Hetland*), kalla *Kongssteinen*, som tidlegare låg på eit høgdedrag ca. 550 m inn og opp frå Vågen. Iversen reknar altså med bakgrunn i menneskeleg aktivitet og kulturelle tilhøve, noko som må seiast å vera ei interessant og velkomen vinkling i denne diskusjonen. Denne store steinen, som tidlegare skal ha vore synleg frå Vågen, har seinare vorte sundsprengd og bortkøyrd. Iversens tolking fekk medieomtale og førte til fleire debattinnlegg, bl.a. i *Stavanger Aftenblad*. At nemnet *stav* skal ha bakgrunn i eit grensepunkt, kan ikkje utelukkast, men at den reale bakgrunnen skal vera ein markant stein som låg meir enn ein halv kilometer frå botnen av den vågen som er rekna som bakgrunn for etterleddet *-angr*, synest lite rimeleg. Tolkinga manglar gode parallellar. Som mogleg parallell nemner Iversen namnet *Fjellanger* i Lindås, som er sett i samband med eit fjell som ligg ein kilometer unna, men ifølgje Holm (1991 s. 153) siktar føreleddet i dette *angr*-namnet til ur- og steingrunn ved innlaupe til

vågen, noko som verkar rimeleg. At Torfæus i forklaringa av bynamnet har brukt ordet *scopulos* (jf. ovanfor), av Iversen tolka som «a projecting rock», kan knapt reknast som støtte for at Torfæus her siktar til Kongssteinen (Iversen 2020a s. 145). Også for *Stafangr*-namnet frå Askvoll drøftar Iversen (op. cit. s. 142 ff.) mogleg bakgrunn i ei gammal administrativ grenseline (ei skipreidegrense), men det er ikkje gjort greie for korleis namngjevinga i så fall skal ha skjedd, med primær- og sekundærnamn.

Det førebels siste bidraget i denne diskusjonen er ein art. i Frå haug ok heiðni (2021), der også Nils Jacobsen set føreleddet *Staf-* i samband med seglingstilhøve i tidlegare tider. Han peikar på at ein stav har to endepunkt, og han meiner at føreleddet i namnet *Stavanger* skal sikta til at ein kan sigla ut frå Vågen (som skal vera bakgrunn for etterleddet *-angr*) i to retningar, anten mot nord-vest eller mot sør-aust. Ei liknande forklaring skal ifølgje Jacobsen høva for det tilsvarande gno. *Stafangr*-namnet i Askvoll. Men ei slik tolking manglar parallellar i nordisk namnetilfang og synest svært søkt.

3. Ordet *stav* brukt om grensepunkt

I fleire norske stadnamn siktar ordet *stav* til 'grensepunkt'. Mange stader i Sør-Rogaland finn ein namnet *Stavstod* (nokre stader med lokal uttale /"stabsto:/); namnet er laga til appellativet *stavstod* 'grensepunkt' (gjerne grensepunkt mellom meir enn to gardar), jf. Myhre 1953, Særheim 2007 s. 216, Iversen 2020a s. 142 ff. Ordet svarar til gno. *stafstóð*, jf. også gno. *stafstóði* med tilsvarande tyding. I si hovudfagsoppgåve om stadnamn frå Forsand nemner E. Molaug (1934) namnet *Stavstod* frå fem gardar (Nordland, Rettedal, Øvre Espedalen, Kommedal og Brådland), brukt om stader der grenseliner for tre gardar møtest. I Agder finn ein elles nemninga *hornstav* og *endestav* nytta om grensepunkt (NSL s. 424, Helle 1975 s. 19, 28, Hovstad 1980 s. 42 ff.).

I fleire sørvestnorske naturnamn ser nemnet *stav* ut til å vera brukt om grensepunkt. Den store og breie gravhaugen *Stavhaug* på Borsåk i Klepp ligg i grensa med grannegarden Hodne (Særheim 1980 s. 176). Det er ikkje noko ved forma til haugen som minner om ein ståande eller liggjande stav. Det kan likevel ikkje utelukkast at det har stått ein bautastein (ev. ein stokk) på haugen, men i dette området heiter haugar med bautastein gjerne *Pighaug*, medan bautastein vert kalla *pikhelle* f. Mest truleg siktar føreleddet *Stav-* i *Stavhaug* til at det går ei gardsgrense ved haugen.

To runde og låge holar som vert kalla *Stavholane* (fig. 5) ligg på garden Sele i Klepp, like ved grensa med grannegarden Byberg i Sola (Særheim 1980 s. 176). Dette er m.a.o. både ei gardsgrense og ei sokne- og heradsgrense. Etter

Fig. 5. Biletet viser den eine av dei to *Stavholane* på Sele i Klepp kommune. Føreleddet i namnet har etter alt å døma bakgrunn i at dei to holane ligg i grensa med grannegarden Byberg i Sola kommune. Foto: Inge Særheim.

alt å døma siktar føreleddet også i dette namnet til at holane ligg i ei gammal grenseline; nemnet *stav* er m.a.o. brukt i tydinga 'grensepunkt'. Heller ikkje her kan det utelukkast at det tidlegare har vore ein reist stein eller stokk på holane til markering av grensa.

Indrebø reknar, som nemnt, med at føreleddet i fleire innsjønamn, som *Stavtjørn(a)* og *Stavtjern(et)*, sikar til at vedkomande tjørn har (minst) éi bein line. Tjørna ved skisenteret *Stavtjørn* i Bjerkreim (fig. 6) er grense mellom gardane Eik og Grøtteland; det er nærliggjande å setja føreleddet i namnet i samband med grenselina. Det er bratt fjell på eine sida av tjørna (Skibufjellet), så bakgrunn i topografien kunne tenkjast, men dette tykkjest vera lite utmerkjande; bratte fjellparti finst det nemleg mange stader i dette området.

Som nemnt har ein rekna med at føreleddet *Stav-* i mange svenske namn siktar til grensepunkt (SOL s. 301 f.). Tilsvarende bakgrunn er dessutan føreslått for nokre danske namn med dette føreleddet (DSt s. 271).

Ein må rekna med at naturnamn som *Stavhaug*, *Stavholane* og *Stavtjørn*, der føreleddet siktar til grensepunkt, er klart yngre enn eit namn som *Stavanger*, som kan førast attende til hundreåra før vikingtida, kanskje laga alt i eldre jernalder. Det er likevel ikkje utenkjeleg at ordet *stav* er nytta om grensepunkt i nokre norske stadnamn som har høg alder. Det kan ikkje utelukkast at føreleddet i namnet *Stavanger* har bakgrunn i ei grenseline, men dette synest ikkje vera godt nok grunngjeve i forkinga.

Fig. 6. Føreleddet i namnet *Stavtjørn* (Bjerkreim kommune) siktar truleg til at grensa mellom matrikelgardane Eik og Grøtteland går midt i tjørna. Mindre rimeleg synest bakgrunn i det bratte Skibufjellet, for det er bratte fjell mange stader i dette området. Foto: Inge Særheim.

4. Bakgrunn i bratt fjell?

Fleire forskarar, særleg Helle (1975), har argumentert for at føreleddet i *Stavanger*-namnet siktar til bratt fjell. Den beste kandidaten tykkjest i så fall vera Valberget (21 m o.h.), som tidlegare skal ha gått bratt ned i Vågen. Også Elgvin (1956 s. 47 f.) har argumentert for at føreleddet siktar til Valberget, men han meiner at byen har vakse fram frå Østervåg; dette skal ifølgje Ersland ikkje stemma med skriftleg eller arkeologisk kjeldemateriale (Ersland & Solli 2012 s. 49). Bruken av nemnet *stav* om bratt fjell har mange parallellar i norske stadnamn, slik Helle overtydande har vist. Fleire sørvestnorske *Stavnes*-namn ser ut til å sikta til bratte fjellformasjonar, bl.a. *Stavnes* sør på Halsnøy (no Stavanger kommune). Tydinga «klippstup» har ein, som nemnt, også rekna med i fleire svenske stadnamn med ordet *stav* som føreledd.

Det er også argumentert for at tolkinga 'bratt fjell' skal kunna høva for *Stafangr*-namnet i Sunnfjord (jf. NG 12 s. 246 f., Hovda 1964 s. 137, Helle 1975 s. 23 ff.). I tilknytning til gardsnamnet *Stong* i Askvoll (*i Stafangri a Fio-*

lum ca. 1375), som opphavleg skal sikta til den inste, noko smalare og rette delen av Stongfjorden, finn ein også andre namn med dette ordet: *Stavsnæs*, *Stavenes(et)*, *Stavfjorden* og *Stavestrand*. I NG 12 (s. 246 ff.) presenterer A. Kjær fleire tankar om korleis namngjevinga kan ha føregått, men han peikar også på veikskapar med framlegga. Holm (1991 s. 173–176) foreslår ein måte å forstå namngjevinga på der ein ser alle namna i samanheng, med utgangspunkt i eit mogleg primærnamn gno. **Stafar* (m. pl.), nytta om den bratte fjellveggen ytst på Staveneshalvøya. Real bakgrunn for ordet *stav* er visstnok etter Holm anten «klippvægg» eller «vikens form» (op. cit. s. 533 f.). Holm (op. cit. s. 699, note 18) og andre (bl.a. Helle 1975 s. 20 og Iversen 2020a s. 144) viser i grunngjevingane sine til Hovda som skriv at den bratte fjellveggen ytst på Staveneshalvøya blir «nemnt som *Stavane* i sume fiskeméd vestpå havet» (Hovda 1964 s. 79). Men det synest vera grunn til å stilla spørsmål ved dette namnet, for Hovda oppgjev ikkje kven som er kjelda for opplysninga. Flokenes skriv at han «ikkje har funne dette namnet på namnelistene over fjellparti som høyrer til Staveneset», men han peikar på at dette kan ha samband med at namna på desse fjellpartia vart gjevne av dei fastbuande (Flokenes 1999 s. 27).

Når det gjeld gardsnamnet *Stavang* frå Kinn i Sunnfjord, der fleire forskarar også har rekna med gno. **Stafangr* (A. Kjær i NG 12 s. 368, NSL s. 424, Flokenes 1999 s. 25 ff.), stiller Holm seg ut frå eldre skrivemåtar tvilande til at det kan vera tale om eit opphavleg *angr*-namn; han foreslår andre ord som etterledd (Holm 1991 s. 176 ff.). Han får støtte av O. Nes, som ut frå lokal uttale og eldre skrivemåtar har mest tru på Holms framlegg om gno. **Stafhamarr* (Nes 1992/93 s. 105); dei andre alternativa til Holm blir avviste.

Topografien er nokså ulik på låglendte Nord-Jæren og i Sunnfjord, der ein finn typisk vestlandsnatur med djupe fjordar og høge, bratte fjell. Freistnadene på å tolka det sikre **Stafangr*-namnet i Sunnfjord (*Stong*) synest ikkje gje eit klart svar når det gjeld samanlikning med og forklaring på det tilsvarande sørvestnorske namnet, men det tykkjest vera ein viss likskap i form mellom den inste smalare delen av Stongfjorden og Vågen inn frå Byfjorden til byen Stavanger (jf. nedanfor).

Flokenes, som kjem frå Askvoll i Sunnfjord, stiller seg tvilande til å setja *Stafangr*-namna i samband med bratte fjell, for ei slik tyding ville vera lite utmerkjande, særleg for namnet frå Sunnfjord, der det finst bratte fjell mange stader (Flokenes 1999 s. 27). Han har heller ikkje tru på at føreleddet i det sørvestnorske bynamnet har bakgrunn i bratt fjell, bl.a. fordi Valberget ligg langt inne i vågen og knapt var synleg for sjøfarande som sigla i leia utanfor. Til det kommenterer Ersland (Ersland & Solli 2012 s. 51) at det ikkje er sikkert at namnet vart gjeve av dei som sigla langs leia.

Det er her naturleg å spørja kor særmerkt ein etter måten liten fjellknaus i innseglinga i Vågen har vore. Helle siterer frå Christen Henriksen Prams reise-

skildring frå Stavanger i 1805, der han skildrar lendet kring Vågen: «Klipperne hæver sig, uden nogen forstrand eller flade, paa alle sider mere eller mindre steile...» (Helle 1975 s. 30), og Helle understrekar at ein ikkje treng tvila på «at det var mulig å assosiere fjell eller knauser med stående staver i Stavanger i gammel tid» (loc. cit.). Særleg den stripete og stavliknande forma til delar av Valberget synest kunna vurderast som namngjevingsgrunn (jf. fig. 4).

Bringsjord (2009) dreg i tvil truverdet til Pram i hans sterkt overdrivne skildring av norsk natur, noko som kan ha vore påverka av oppveksten hans på flate Sjølland. I skildringa av reisa mellom Sandnes og Stavanger omtalar Pram i aust og nordaust (truleg fjella langs austsida av Gandsfjorden, dei høgste på ca. 300 m o.h.): «den rædsomme kjæde av» himmelhøge fjell, nokre av dei med evig snø på toppane. Pram jamfører med fjelltoppane som ein finn i Romsdal og i Dovrefjell! Bringsjord peikar elles på at ein heller ikkje kan ha lit til attgjevinga av stupbratte fjell på eldre – meir eller mindre amatørverne – måleri. Elles skal utsprengingar i seinare tid ha gjeve bratte fjellskjeringar i berget ved Vågen. Bringsjord har inga tru på at bynamnet har bakgrunn i Vågen og Valberget, men foreslår, som nemnt, at føreleddet siktar til at ein produserte eikestav ved Breiavatnet.

5. Bakgrunn i langstrekt og noko rett form?

Ifølgje Flokenes (1999 s. 27) har bynamnet og det parallelle namnet frå Askvoll bakgrunn i «rette (eller beine) strandliner og reint farvatn i eit område som er så langt som staven rekk». Dei to vågane som synest vera bakgrunn for namna *Stavanger* og *Stong*, viser ytre likskap. Som nemnt, er bynamnet tolka på liknande måte – om ikkje heilt likt – av bl.a. Brøgger og Olsen (Brøgger 1915), Kjær i NG 12 (s. 246 ff.), Thorson (i de Fine s. 212: «den beine fjorden») og Stemshaug (1985 s. 70: «den beine vika»), jf. elles at ein i NSL (s. 424), som tek med fleire tolkingsfreistnader, skriv: «Den tradisjonelle oppfatninga, som kanskje framleis står sterkast, er at S. tyder «stavfjorden» og siktar til eit beint fjordlaup, truleg knytt til Vågen».

Føreleddet *Stav-* i fleire norske innsjønamn skal, som sagt, ifølgje Indrebø (1924 s. 187 f.) sikta til at lokalitetane er rette, eller til at dei i alle fall har éi bein side, noko som gjeld namn med etterledd som *-tjørn(a)*, *-tjern(et)*, *-sjø(en)* og *-vatn(et)*; han nemner fleire døme på slike namn og lokalitetar. Dette synest også gjelda nokre elvenamn med etterleddet *-å*. Også fjordnamnet *Stavfjorden* (bl.a. i Steigen) synest sikta til bein og smal form, altså jamføring med ein liggjande stav (K. Rygh i NG 15 s. 245, jf. også Nes i NSL s. 43). *Stavfjorden* i Steigen er også gardsnamn; denne fjorden er langstrekt og nokså smal og bein.

K. Rygh (loc. cit.), som også viser til dei parallelle *Stafangr*-namna, peikar på at indre delen av Stavfjorden «har en eiendommelig Bøining, som kan have foraarsaket Sammenligningen med en Stav» (NG 15 s. 245).

I Stavanger-området finst det truleg ein parallell til at eit fjordnamn som inneheld eit ord for ‘stokk, kjepp’, har bakgrunn i rett form, nemleg *Gandsfjorden*, som går frå Sandnes (fjordbotn) til Stavanger (fjordmunning). Føreleddet har samband med det gamle sokne- og skipreidenamnet gno. *Gond* (de *Gond* 1298, latin, i *Gond* 1316, *Gandar* s. 1329), no med forma *Gand*; det er truleg skyldt gno. *gandr* m. ‘kjepp, stav, stokk’, vel med bakgrunn i at denne fjorden har rett form (Særheim 2007 s. 73).

I Fet (Akershus), ved innsjøen Øyeren, finst eit liknande namn, nemleg gardsnamnet *Gan* (skrive *Gand* og i *Gande* 1446), også det laga til gno. *gandr* m. ‘kjepp, stav, stokk’, vel med bakgrunn i ei langstrekt innskjeriing – ein lang kil – frå Gansvika (NG 2 s. 235). Innskjeriinga, som liknar ein kjepp, smalnar av mot botnen av kilen. Nemnast kan også det språkleg skyldte innsjønamnet *Gjende* (gno. *Gendir*) frå Jotunheimen; det har sameleis bakgrunn i at denne innsjøen – særleg den vestre delen – er nokså bein, altså med tydinga ‘den beine’. I same området finn ein innsjøen *Bygdin*, gno. **Bygðir*, skyldt gno. *bugr* m. ‘bøyg, bøying’, med tydinga ‘den bøyge’. Dei to innsjønamna kan vera gjevne i relasjon til kvarandre. Ordet *gand* m. ‘kjepp, stav’ finn ein elles i fjellnamnet *Gandaknuden* (Nøland, Gjesdal), der føreleddet skal sikta til at den bratte nuten er «stavrett» (Molaug 1934 s. 59). Også ordet *stav* m. i fjellnamnet *Stavafjellet* (Øvre Espedalen) og i tjørnnamnet *Stavtjørna* (Brådland og Løland) frå dette området skal sikta til «rette linor» (Molaug 1934 s. 59); tjørna på Løland har ei vik som er bein og smal.

I fleire gamle gardsnamn har ein i NG rekna med at nemnet *stav* som føreledd er brukt om ein langstrekt, framskytande terrengformasjon (NG Indl s. 78). Ein finn dette ordet som føreledd i bl.a. *vin*-, *heim*-, *land*- og *set*-namn. Elles synest t.d. føreleddet i gardsnamnet *Stavanes* (Ølen, no Vindafjord) ha bakgrunn i eit lågt nes som stikk ut i fjorden, av Helle (1975 s. 25) omtala som «en horisontal, liggende stav?».

Helle (1975 s. 23) og Midbrød (1960, 1975) har diskutert bakgrunnen for føreleddet i øydegardsnamnet *Stavaland* ved Eigesvatnet (Bjerkreim, i grensa med Eigersund kommune). Førstnemnde meiner at det siktar til nokre bratte fjellformasjonar. Midbrød har med rette peika på at desse fjella ligg nokså langt (meir enn ein kilometer) frå Stavaland, og han meiner at real bakgrunn heller er eit særmerkt 800 m langt og rett nes som stikk ut i vatnet og nesten deler det i to. I folkeleg tradisjon er fremre delen av dette neset, kalla *Kammen*, omtala som hovudet til Olavsormen; det er ein freda naturformasjon, ein esker, som buktar seg nedover i dalen.

Fig. 7. Etterleddet i namnet *Stavanger* har truleg bakgrunn i Vågen inn til bykjerna med Svi-thun-kyrkja (domkyrkja) og bispegarden. Foto: Odd Inge Worsøe.

Valberget ligg på neset som stikk fram mellom Vågen og Østervåg i Stavanger. På den sida av neset som vender mot Vågen, finn ein også det gamle namnet *Skagen*, som opphavleg siktar til eit framstikkande nes (Helle 1975 s. 49). Også det gamle gardsnamnet gno. *Eikanes* frå dette området inneheld eit ord for ein terrengformasjon som stikk fram. Både namna siktar venteleg til det nemnde neset mellom dei to vågane. Midbrød (1960, 1975) har, som nemnt, argumentert for at også føreleddet *Stav-* i bynamnet siktar til dette neset som stikk fram mellom vågane. Men det er her tale om eit breitt, noko butt og ikkje svært langt framspring, som knapt kan seiast å likna på ein liggjande stav.

Det synest overtydande at etterleddet i bynamnet har bakgrunn i Vågen (fig. 7). Olsen og Brøgger mfl. har, som nemnt, peika på at føreleddet siktar til «den temmelig smale vaags rette løp» (Brøgger 1915 s. 2). Det har vorte peika på at Vågen ikkje er snorbein; han er heller ikkje spesielt smal (men heller ikkje brei). Av moderne kart kan ein sjå at vågen bøyer seg svakt inn mot vågsbotnen. Det same kan ein seia om fleire andre lokalitetar – fjordar, innsjøar o.a. – som har namn som refererer til rett form, t.d. den omtala *Stavfjorden* i Steigen, jf. også *Gandsfjorden*, som bøyer seg svakt inne i fjordbotnen (kalla *Vågen*), og innsjøen *Gjende*, der karakteristikken ‘rett som ein stokk’ først og fremst synest gjelda for den vestre delen. Slike lokalitetar – eller delar av lokalitetane – har likevel blitt oppfatta som nokså rette av namngjevarane,

noko namna synest referera til. Kor breie slike lokalitetar er, varierer noko, frå Gandsfjorden, som er etter måten brei i den ytre delen, til den lange og smale kilen ved Gansvika; dette synest ikkje vera avgjerande.

I denne samanhengen er det interessant å leggja merke til at forma til Vågen skil seg klart frå forma til så godt som alle andre *angr*-lokalitetar i Rogaland. Ved utfylling og utbygging har Vågen blitt noko smalare, så forma har endra seg noko. Men også av eldre kart kan ein sjå at vågen er tydeleg langstrekt, ikkje avrunda, men han smalnar av litt inn mot vågsbotnen (fig. 1). Innseglinga til vågen er open, ikkje trong; vågen vidar seg ikkje ut etter vågsmunningen. Nesten alle dei andre vågane i Rogaland som opphavleg har eit namn på *-angr*, har eit trongt innlaup, men opnar seg opp innanfor, ofte med ei vid og noko avrunda form. Dette kan ein sjå av døme som Sandanger (fig. 8), Tananger, Leiranger, Lerang og Lindanger (jf. også Helle 1975 s. 14). Unntak frå dette er vågane som er bakgrunn for namn som *Stavanger* og *Jøssang* (Strand). Det sistnemnde er truleg opphavleg brukt om inste delen av Botnefjorden, som er open og smalnar av noko i botnen av fjorden. Det er elles av interesse i denne samanhengen at også tjørna like innanfor Vågen i Stavanger er namngjeven etter forma: *Breiavatnet* (jf. fig. 1 og 2). Båe lokalitetane kan vera namngjevne etter forma.

Det synest m.a.o. ikkje urimeleg at bynamnet *Stavanger* har real bakgrunn i forma til Vågen, som er open (ikkje brei), langstrekt og noko rett (t.d. mykje av den vestre strandlina), utan innsnevra opning og ikkje utvida etter innlaupet slik som dei fleste andre vågane med *angr*-namn i Rogaland.

6. Sluttord

Gjennomgangen ovanfor har vist at ordet *stav* har ulike bruksmåtar i skandinaviske stadnamn. Vurderinga av ulike synspunkt og argument som gjeld den reale bakgrunnen for bruken av dette nemnet i bynamnet *Stavanger*, har kanskje ikkje gjeve eit eintydig svar. Nokre av framlegga til forklaring synest likevel vera betre grunngjevne enn andre. Det gjeld ikkje minst Helles framlegg om «Valbergets bratte og iøynefallende skrent mot Vågen» (Helle 1975 s. 37), spesielt den stripete forma til delar av fjellet (jf. fig. 4). Men det har kome innvendingar mot denne tolkinga som ikkje utan vidare kan avvisast. Bergknausane rundt Vågen og fjella som ein meiner kan ha vore bakgrunn for det parallelle namnet i Sunnfjord, vart kanskje ikkje oppfatta som spesielt utmerkjande for vel 1200 år sidan.

Den andre tolkinga som ein ikkje kan utelukka, er framlegget om at føreleddet siktar til den langstrekte, opne og noko rette forma til vågen som fører

Fig. 8. Vågen som har gjeve namn til *Sandanger* på Randøy (Hjelmeland kommune), har trengt innlaup, men vidar seg ut innanfor. Kjelde: Google Maps.

inn til området som byen voks fram frå. Denne spesielle forma skil seg, som sagt, frå det som er vanleg for vågar i Rogaland som har eit namn på *-angr*, og ho kan slik sett ha blitt oppfatta som utmerkjande. Holm (1991 s. 532 f.) nemner fleire vågar og fjordar med namn på *-angr* der føreleddet skildrar forma til lokalitetane, bl.a. ei langstrekt form. Av drøftinga ovanfor går det elles fram at også andre forklaringar av bynamnet fortener å bli vurderte, men dei treng

betre grunningjeving. Siste ordet om bakgrunnen for bynamnet *Stavanger* er nok ikkje sagt. Diskusjonen vil vonleg halda fram.

Litteratur

- Austrumdal, Sem, 1937–1938: Gardsoga for Stavanger. I: Stavanger Museum. Årbok. S. 73–88.
- Berntsen, Mandius, 1939: Stedsnavn i Stavanger by og nærmeste omegn. Stavanger.
- Bringsjord, Finn, 2009: Stavanger – og staven. I: Stavangeren 1. S. 6–18.
- Brøgger, Anton Wilhem, 1915: Stavangers historie i middelaldren. Stavanger.
- Elgvin, Johannes, 1956: En by i kamp. Stavanger bys historie 1536–1814. Stavanger.
- Engen, Sig., 1955: Ja, hvor lå Staf-angr? I: Stavanger Aftenblad 28.5. 1955. S. 6.
- Erichsen, A.E., u.å. [ca. 1905]: Stavanger nærings- og forretningsliv i tekst og billeder. Kristiania.
- Ersland, Geir Atle & Solli, Arne, 2012: Stavanger bys historie 1. Bispesete og borgarby – frå opphavet til 1815. Stavanger.
- de Fine = de Fine, Bendix Christian: Stavanger Amptes udførlige Beskrivelse. Med eit tillegg. Utg. av Per Thorson. 1952. Stavanger.
- Flokenes, Kåre, 1999: Stadnamn i Askvoll. Stavanger.
- Frafjord, Reidar, 2009: Stavanger-navnet kommer av formen på fjorden. I: Stavangeren 1. S. 23–26.
- 2020: Staven i Stavanger-navnet har en logisk forklaring. I: Stavanger Aftenblad 2.12. 2020. S. 28.
- Helle, Knut. 1975: Stavanger fra våg til by. Stavanger.
- Holm, Gösta, 1991: De nordiska *anger*-namnen. Lund. (Det Norske Videnskaps-akademi. 2. Hist.-filos. klasse. Skrifter. Ny serie 18.)
- Hovda, Per, 1955: Kva tyder *Stavanger*-namnet? I: Stavanger Aftenblad 20.5. 1955. S. 3.
- 1964: Stavanger og nokre andre namn. I: Stavanger Museum. Årbok. S. 77–82.
- 1972: Til norske øynamn. I: Det Norske Videnskaps-akademi i Oslo. Årbok. S. 10–19.
- Hovstad, Håkon, 1980: Gårdsgrenser. Et bosetningshistorisk hjelpemiddel? Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 62.)
- Indrebø, Gustav, 1924: Norske innsjønamn 1. Upplands fylke. Kristiania. (Skrifter utg. av Det norske videnskaps-akademi i Oslo, 2. Hist.-Filos. klasse 1923:7.)
- Iversen, Frode, 2020a: Kongssteinen og navnet *Stavanger*. I: Viking. Norsk arkeologisk årbok 73. S. 119–155.
- 2020b: Debatten om Stavangers namn lever. I: Stavanger Aftenblad 19.12. 2020. S. 66.
- Jacobsen, Nils, 2021: Opprinnelsen til navnet Stavanger. I: Frå haug ok heiðni 2021:3. S. 33–36.
- Midbrød, Arvid, 1960: «Staven» i Stavanger-navnet og i andre stedsnavn. I: Ætt og heim. Årbok for Rogaland historie- og ættesogelag. S. 51–52.
- 1975: Ordet *stav* i noen norske stedsnavn. I: Ætt og heim. Årbok for Rogaland historie- og ættesogelag. S. 151–157.

- Mitsem, Pål, 2020: Jeg tror Stavanger fikk navnet sitt etter en penisstein. I: Stavanger Aftenblad 18.11. 2020. S. 32.
- Modéer, Ivar, 1936: Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Namntolkningar. Uppsala. (Arbeten utg. med understöd av Vilhelm Ekmans universitetsfond 45.)
- Molaug, Eldar, 1934: Stadnamni frå 28 gardar i Fossan (Forsand) herad i Rogaland. Utrykt hovudfagsavhandling. Universitetet i Oslo.
- Myhre, Albert, 1953: Stabsto. I: Ætt og heim. Årbok for Rogaland historie- og ættesogelag. S. 45–58.
- Møllerop, Odmund, 1967: Stavanger. I: Frá haug ok heiðni 1967:2. S. 25–36.
- Nes, Oddvar, 1992–1993: Melding av Holm 1991 (sjå denne). I: NN 9/10. S. 99–107.
- Nyman, Eva, 1992: Det bohuslänska sockennamnet *Harestad*. I: Sakrale navne. Rapport fra NORNAs sekstende symposium i Gilleleje 30.11. – 2.12. 1990. Red. av Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 48.) S. 199–219.
- 2000: Nordiska ortnamn på -und. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 70. Studier till en svensk ortnamnsatlas 16.)
- Olsen, Magnus, 1915: Hedenske kultminder i norske stedsnavne 1. Kristiania. (Videnskapselskapets skrifter 2. Hist.-filos. klasse 1914. 4.)
- Rygh, Oluf, 1896: Norske Fjordnavne. I: Sproglig-historiske Studier tilegnede Professor C. R. Unger. Kristiania. S. 30–86.
- Simonsen, Asbjørn, 1971: Breiavatnet og Stavangers eldste historie. I: Stavanger Museum. Årbok. S. 39–49.
- Skadberg, Gunnar A., 2020: Staven i bynavnet kommer frå en rett kystlinje. I: Stavanger Aftenblad 20.11. 2020. S. 35.
- Solheim, Ludvig, 1940: Stavanger og nermaste oppland i gamal tid. I: Rogaland historielag. Årsskrift. S. 6–12.
- 1947: Stavanger – Kalhammerodden, «Død og oppstandelse». I: Rogaland historielag. Årsskrift. S. 68–71.
- Stavanger Aftenblad. 1893 ff. Stavanger.
- Steinnes, Asgaut & Vandvik, Eirik, 1965: Latinsk ordbok. 2. utg. Oslo.
- Stemshaug, Ola, 1985: Namn i Noreg. Ei innføring i norsk stadnamngransking. 3. utg. Oslo.
- Storm 1881 = Samlede Skrifter af Peder Claussøn Friis. Udg. af Gustav Storm. Kristiania.
- Storm 1895 = Historisk-topografiske Skrifter om Norge og norske Landsdele, forfattede i Norge i det 16de Aarhundrede. Udg. af Gustav Storm. Kristiania.
- Særheim, Inge, 1980: Stadnamn i Klepp. Om namngjeving av busetnad og hagar i ei Jær-bygd i andring. Stavanger. (Rogalandforskning. Rapport nr. 57/80.)
- 2007: Stadnamn i Rogaland. Bergen.
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälärlandska-pen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)
- Vågslid, Eivind, 1963: Stadnamntydingar 1. Oslo.
- 1974: Stadnamntydingar 2. Oslo.

Summary

Bynamnet *Stavanger*

By Inge Særheim

There has been much discussion about the origin of the city name *Stavanger*, Old Norse *Stafangr*, in south-west Norway. There is consensus that the final element is from the Old Norse **angr* m., meaning 'bay', 'fjord' and that the first element is from the Old Norse *stafr* m. 'stick', 'pole', however, there are various suggestions regarding what lies behind these words. This article presents and discusses some previous interpretations, e.g., whether the first element refers to a special boundary mark, to a steep mountainside, or to a bay or fjord with a straight formation.

The word *stav* m. is used in different ways in Scandinavian place names, including boundary markers and about mountains and other topographical features showing resemblance with standing or lying sticks. O. Rygh (1896) states that the name *Stavanger* refers to a small fjord or bay, most likely the present Vågen, and A.W. Brøgger and M. Olsen add that the first element refers to this bay's straight formation (Brøgger 1915). In contrast, K. Helle (1975) suggests that the first element refers to a steep mountain (Valberget) on the eastern side of the bay. G. Holm (1991) agrees with Helle.

The shape of Vågen bay differs from the shape of other bays in Rogaland whose names end in the Old Norse *-angr*. Vågen is relatively straight (especially parts of the western shore). Other bays with a name ending in the Old Norse *-angr* have a narrow opening that widens inside with a more rounded shape. The shape of Vågen bay might have been regarded as special compared with other bays with an *angr*-name in this area; this could be the background of the name Old Norse *Stafangr*.

Bustadnamn i Østfold

Av Inge Særheim

Kåre Hoel: Bustadnamn i Østfold 18. Trøgstad. Utg. av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo ved Tom Schmidt. Oslo: Novus forlag 2019. 514 s. 1 laust kart. ISBN: 978-82-7099-923-1.

Kåre Hoel: Bustadnamn i Østfold 19. Eidsberg. Utg. av Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo ved Tom Schmidt. Oslo: Novus forlag 2020. 712 s. 1 laust kart. ISBN: 978-82-7099-928-6.

Kåre Hoel: Bustadnamn i Østfold 20. Rakkestad. Utg. av Tom Schmidt. Oslo: Novus forlag 2021. 678 s. 1 laust kart. ISBN: 978-82-7099-932-3.

Namn och bygd 110 (2022), 49–60.

Inge Særheim, Department of Cultural Studies and Languages, University of Stavanger: Settlement names in Østfold.

Abstract

The project *Bustadnamn i Østfold* (BØ) aims to publish settlement names in Østfold County, by municipalities. Vol. 20, Rakkestad Municipality (2021), completes the series. This reaches a milestone in Norwegian and Scandinavian name research. BØ was first planned as a revision of the first volume, *Smaalenenes amt* (i.e. Østfold County), of Oluf Rygh's (ed.) *Norske Gaardnavne* (Norwegian settlement names) 1–19 (1897–1936). However, the project expanded to include a number of names denoting younger habitations. In 1950, name researcher Kåre Hoel at the University of Oslo started compiling information from oral and written sources in Østfold. Between 1955 and 1980, he produced a handwritten manuscript comprising 7,789 pages. This manuscript has now been edited and published by two of Hoel's younger research colleagues, Margit Harsson (vols. 2, 4, 6, 8, 10 and 12) and Tom Schmidt (vols. 1, 3, 5, 7, 9, 11 and 13–20).

Keywords: place names, settlement names, Norway, Østfold, Trøgstad, Eidsberg, Rakkestad.

1. Prosjektet Bustadnamn i Østfold – mål, bakgrunn og gjennomføring

Målet med prosjektet *Bustadnamn i Østfold* (BØ) er å gje ut bustadnamna (bebyggelsesnamna) i Østfold fylke heradsvis; etter den gamle inndelinga var det 22 herad i Østfold. Med bustadnamn meiner ein namn på stader med per-

manent busetjing; i eldre tid gjeld det først og fremst gardar og husmannsplassar, seinare også gardsbruk (gardpartar), og frå ca. 1900 også namn på bustadhus, villaer. Namn på stader med mellombels busetjing, som setrar og fiskebuer, er til vanleg ikkje tekne med. Eit kriterium for utval av namn er at staden er nemnd som buplass i 1900-folketeljinga eller tidlegare, eller at ein ut frå konteksten kan rekna med at staden har vore nytta som buplass i denne perioden.

Det er namneforskarar ved Universitetet i Oslo som har stått for redigeringa og utgjevinga. Med Rakkestad-bandet (2021), som er nr. 20 i serien, er ein milepåle nådd i norsk og nordisk namneforskning. Med dette bandet har nemleg bustadnamna i alle dei tidlegare 22 herada i Østfold kome i bokform. Det store etterlatne manuset til Kåre Hoel (1922–1989) på 7 789 handskrivne A5-sider har blitt gjennomarbeidd og publisert av to av hans yngre kollegaer i forskingsmiljøet ved Universitetet i Oslo, Margit Harsson († 2021) og Tom Schmidt. Første bandet, som omfattar bustadnamna i Hobøl, kom i 1994.

Harsson har stått for redigeringa og utgjevinga av seks band, nemleg band 2 (Skiptvet, 1997, ny revidert utgåve 2013), 4 (Spydeberg, 2001), 6 (Askim, 2005), 8 (Idd, 2008), 10 (Aremark, 2011) og 12 (Rødenes og Rømskog, 2014). Schmidt har teke seg av dei andre 14 banda: 1 (Hobøl, 1994), 3 (Våler, 1999), 5 (Rygge og Moss, 2004), 7 (Tune, 2007), 9 (Varteig, 2007), 11 (Onsøy, 2012), 13 (Hvaler, 2014), 14 (Borge, Glemmen og Fredrikstad, 2015), 15 (Skjeberg, 2016), 16 (Berg, 2017), 17 (Råde, 2018), 18 (Trøgstad, 2019), 19 (Eidsberg, 2020) og 20 (Rakkestad, 2021).

Utgjevinga av BØ må kallast ei suksesshistorie både når det gjeld den faglege kvaliteten og utgjevingstempoet. Forskingsmiljøet ved Universitetet i Oslo, først og fremst dei to utgjevarane, fortener ros for gjennomføringa av prosjektet. Band 1–17 av BØ er melde i tidlegare nummer av NoB, av Gordon Albøge (nr. 83), Göran Hallberg (87, 93, 94, 96, 97, 98), Claes Börje Hagervall (90), Kristina Neumüller (103) og Eva Nyman (105, 106). I denne reviewart. vil det bli gjeve ei kort orientering om prosjektet, og det blir sett nærare på dei tre siste banda (18, 19 og 20).

For å kunna sjå BØ-prosjektet i ein større samanheng, må ein gå attende til Oluf Rygh og utgjevinga av storverket Norske Gaardnavne (NG) 1–19 (1897–1936). Som Hoel nemner (1982 s. 21 ff.), var arbeidet med NG eigentleg eit biprodukt av arbeidet med revisjon av landets matrikkel (frå 1838). Ein ønskte bl.a. å retta dei mange feila i matrikkelen som galdt skrivemåten av norske gardsnamn. Det vart registrert gamle skrivemåtar av namna og samla opplysningar om den ekte bygdeuttalen, bl.a. på ekserserplassar, lærarskular og andre stader der landsfolk frå ulike bygder var samla; ofte skulle nokre få personar dekkja ei heil bygd. På eige initiativ ordna Rygh tilfanget fylkesvis etter matrikkelen, la til kommentarar om tydinga til namna, og gjorde materialet

klart for utgjeving. Det første bandet, Smaalenenes amt (dvs. Østfold fylke), kom i 1897. Oluf Rygh rakk å gje ut tre og eit halvt band før han døyddde i 1899. Dei andre banda vart gjevne ut av Karl Rygh (nr. 13, 14, 15, 16, 17), Albert Kjær (4, 6, 7, 9, 12), Hjalmar Falk (5), Amund B. Larsen (8), Magnus Olsen (10, 11, 18) og Just Knud Qvigstad (18).

Fagleg sett er NG eit solid og påliteleg verk, men det finst nokre manglar og feil, bl.a. når det gjeld den nedarva lokale uttalen, dessutan vantar viktige saksopplysningar, bl.a. om topografien, som real bakgrunn for namnetydingane. Det melde seg difor tidleg eit behov for korrigering og supplering av NG. Like etter krigen sende Norsk stadnamnarkiv ein søknad til forskingsrådet (NAVF) om revisjon av NG der det vart understreka at ein ikkje berre ønskte å samla opplysningar om namn på gamle matrikkelgardar, men også å ta med yngre bustadnamn, t.d. bruksnamn og namn på husmannsplassar. Nyare bruks- og villanamn, som oftast er «papirnamn», skulle likevel ikkje takast med. Det vart løyvd pengar til prosjektet, som vart kalla Norske bustadnamn, i første omgang for ein person. Kåre Hoel kom i gang med innsamling frå munnlege og skriftlege kjelder hausten 1950. Han gjekk eller sykla frå gard til gard og samla opplysningar frå heimelsfolk i heile Østfold fylke og noko av Akershus. Med grunnlag i innsamla tilfang (og NG) utarbeidde han i tida 1955–1980 eit grunnmanus for Østfold fylke, ordna heradsvis, dvs. med kvart herad som eit avslutta heile. Namnetilfanget i manuset hans er mangedobla i høve til NG. Hoel tenkte seg at dette kunne gå inn i ein langt meir omfangsrik serie Norske bustadnamn, meir etter mønster av Sveriges ortnamn. Kristin Bakken (1991) understrekar at Hoel arbeidde aleine i heile perioden: «Han hadde ingen redaksjonskomité, formell referansegruppe eller retningslinjer som var fastlagt på forhånd» (Bakken 1991 s. 27). Manuset som Hoel etterlet seg var korkje innskravings- eller trykkeklart, noko også han sjølv understreka. Sett mot dette bakteppet av mangelfull planlegging og leiing er det ikkje mindre grunn til å la seg imponera av det som no har kome ut av BØ-prosjektet.

I innleiingskapittelet skriv dei to utgjevarane at det ved publiseringa av BØ har vore naudsynt med til dels omfattande redigering og supplering av Hoels manuskript, noko det ikkje er vanskeleg å skjønna. Dei meiner likevel at dei endringane som er utførte, er i tråd med det Hoel sjølv ønskte. Namna er (som i NG) presenterte etter matrikkelnummer. Etter gardsnamna følgjer bruksnamna, og til slutt namn på husmannsplassar og andre tidlegare busetnader. For kvart namn er følgjande opplysningar tekne med: (normert) oppslagsform med gards- og ev. bruksnummer, lokal uttale, ev. daglegnamn, eldre skrivemåtar (med opplysningar om årstal, kjelde og gardsstatus) og diverse kommentarar, hovudsakleg om språkleg og real bakgrunn for namnet.

Når det gjeld oppslagsformene, har utgjevarane føreteke ein varsom revisjon av nokre former i Hoels manus, ofte på grunnlag av namneformer på offi-

sielle kart. Namn som er normerte feil på slike kart, er i BØ normerte i samsvar med gjeldande lov og regelverk for offisiell skrivemåte av stadnamn. Hoel skal sjølv ha ønskt ein revisjon av oppslagsformene i manuset sitt.

Opplysningane om lokal uttale og namnebruk byggjer på Hoels registreringar frå 1950-åra; dei er rekna som ein revisjon av uttaleopplysningane i NG. Hoel brukte Norvegia-lydskrift, som i BØ er attgjeven i noko forenkla form. Dei to utgjevarane skriv at ein ideelt sett burde ha nytta fonematisk notasjon, men at det ikkje ville ha vore mogleg «nå i ettertid å hente inn ny uttale på grunnlag av fonemanalyse av målførene i Østfold». Truleg ville dette ha vore mogleg å få til, og ikkje så mykje ekstraarbeid som ein her kan få inntrykk av.

I namneartiklane har utgjevarane teke med eventuelle skriftlege belegg for namna i kronologisk rekkjefølgje og med opplysningar om kjelde. Som regel er alle belegg eldre enn 1700 tekne med. Dei to utgjevarane har supplert Hoels materiale med tidlegare skriftformer frå diverse kjelder, bl.a. frå frigjevne folketeljingar i 1891, 1900 og 1910, der det har dukka opp namn på husmannsplassar og buplassar som ikkje var med i kjeldene som Hoel hadde nytta. Utgjevarane har også gått gjennom andre skriftlege kjelder. Hoel hadde elles sjølv kontrollert og supplert listene i NG over eldre namnebelegg.

I kvart band er det også ein del II med nyttige oversyn og register. I tillegg til stadnamnregister, eitt for namn i vedkomande herad og eitt for namn utanfor dette heradet, er det ordregister og register over person- og tilnamn. Det er oversyn over «topografiske ord», litteratur, kjelder til namnebelegg, forkortingar og lydskrifta. Det kan diskutast kor heldig termen «topografiske ord» er, for her er det også lista opp andre typar ord som står som etterledd eller er brukte i usamansette namn, t.d. ord som *grind*, *hytte*, *stue* og *prestegård*.

2. BØ 18 (Trøgstad, 2019), 19 (Eidsberg, 2020) og 20 (Rakkestad, 2021)

Både talet på namn som er omtala og sidetalet er mangedobla i BØ jamført med NG. Det kan nemnast at Trøgstad-bandet (BØ 18) på 514 sider behandlar 1 140 namneoppslag, medan Trøgstad-kapittelet på 22 sider i NG 1 omhandlar 343 namn. Eidsberg-bandet (BØ 19), som er på heile 712 sider, omhandlar ca. 2 100 namneoppslag, medan Eidsberg-kapittelet på 33 sider i NG 1 inneheld omtale av 348 namn. Rakkestad-bandet (BØ 20) på 678 sider omhandlar vel 1 750 namn, medan Rakkestad-kapittelet på 37 sider i NG 1 har omtale av 407 gards- og bruksnamn.

Under kommentarane til namna er det gjeve ei språkleg og namnesemantisk forklaring der det er gjort greie for mogleg bakgrunn for namngjevinga. Oluf

Rygghs forklaringar er attgjevne slik dei står i NG, skrivne i petit for å skilja dei frå resten av teksten. Deretter følgjer til vanleg Hoels kommentar «noe omarbeidet i samsvar med hans ønsker» (BØ 20 s. 17), og deretter eventuelle kommentarar frå utgjevaren markert med ein vertikal strek, l, før og etter. Men ofte er utgjevarens kommentar plassert mellom to av Hoels avsnitt eller før namneforklaringa hans. I nokre høve fungerer denne plasseringa av synspunkta til dei tre meiningsføre partane godt, nærast som ein samanhengande diskusjon mellom to eller tre samtalepartnarar. Men for å skjøna kven som meiner kva, skal ein halda tunga beint i munnen når ein les kommentarane til Hoel og utgjevaren. Det kan lett gå i surr dersom ein les raskt og ikkje er oppmerksam nok. Ein må stundom leita i teksten etter dei loddrette strekane, noko som tek tid og lett kan skapa forvirring. Ei tydelegare typografisk markering av kva som er Hoels og utgjevarens kommentarar og meiningar, ville ha gjort det enklare for lesaren.

Rekkjefølgja mellom attgjevinga av synspunkta til Hoel og utgjevaren (Schmidt) kan variera noko frå art. til art.; det er ikkje alltid 1 Rygh, 2 Hoel og 3 utgjevaren. For *staðir*-namnet *Gapastad* frå Trøgstad (BØ 18 s. 322 f.) blir først Ryghs tolking i NG 1 av føreleddet som tilnamnet gno. *gapi* m. referert. Deretter kjem eit avsnitt der Schmidt skriv at Hoel støttar Ryghs forklaring, men at utgjevaren (dvs. Schmidt) føreslår ei alternativ topografisk tolking til gno. *gap* n. 'svelg, opning', med tilvising til likelydande namn i Rakkestad og Varteig. I det neste avsnittet er det Hoel som kjem til orde med underbygging av tilnamnalternativet. I det siste avsnittet grunngjev Schmidt på overtydande måte ut frå naturformasjonar på staden den topografiske forklaringa for namnet frå Trøgstad, med parallell i det likelydande namnet frå Varteig.

BØ er eit oppslagsverk, ein katalog. Her er det samla ei imponerende stoffmengd, eit vell av opplysningar og namneformer. Med ei slik mengd av informasjon og synspunkt kunne ein som lesar lett ha gått seg vill, men stoffet er ordna på ein oversiktleg, systematisk og pedagogisk måte, med same malen og disposisjonen for dei einskilte banda og artiklane. Det er faktisk lett å ta seg fram i det samla tilfanget av opplysningar; teksten er stram og velskriven, relativt luftig og ikkje spesielt tung å lesa. Ein kan faktisk lesa boksidene ganske raskt. Lesaren kjenner strukturen frå andre artiklar og andre band i serien. Det imponerende redigerings- og utgjevingstempoet som er halde i denne serien, kan ikkje seiast å ha gått ut over den faglege kvaliteten eller den pedagogiske framstillingsmåten. Skrifttype og skriftstorleik er høveleg. Det er lese grundig korrektur, for det finst nesten ikkje korrekturfeil i bøkene; skrivemåten «terrenformasjon» for *terrengformasjon* noko nede på s. 55 i BØ 18 er i så måte eit svært sjeldan unntak.

Drøftinga av opphavet til dei einskilte namna er mønstergyldig – balansert, fagleg solid og stort sett overtydande. For å underbyggja tolkingane er det ofte

vist til parallellar frå andre herad i Østfold eller frå andre fylke i Noreg, i nokre høve også frå svensk og dansk språk- og namnetilfang. Namnet *Mosalogga* (BØ 20 s. 68, 356) er t.d. av Hoel etter solid grunngjeving tolka som ‘mosekanten, myrkanten’. Det er vist til tilsvarende bruk av ordet *lagg* i svenske dialekter, og til parallelle namn i Sverige, t.d. *Mosselaggen*. Utgjevaren nemner fleire parallellar. Arbeidet viser god kjennskap til nordisk språk- og namneforskning. Ved utgjevinga av BØ har Harsson og Schmidt skaffa seg verdfull redaktør-røynsle og spesielt god kjennskap til stadnamn frå Østfold; dette materialet kjenner dei ut og inn.

Nokre namneartiklar er lange og går over fleire sider, t.d. omtalen av *Eidsberg* (BØ 19 s. 19 ff.), *Elgetun* (BØ 19 s. 31 ff.) og *Kviller* (BØ 19 s. 506 ff.). Mange namnetolkingar er uvisse. Det gjeld bl.a. fleire gamle gardsnamn av *vin-*, *heim-* og *stad-*typen. Men det gjeld også fleire yngre namnelagingar. I nokre høve synest det språklege grunnlaget gjennomsluttig, men det er heilt uvisst kva som er real bakgrunn. Det gamle gardsnamnet *Søpler* (*j Søplom* ca. 1400) frå Trøgstad, som også førekjem i bl.a. Eidsberg, har truleg samband med ordet *søppel* n. og f., skyldt verbet *søpla* ‘feia opp støv’ m.m., men den reale bakgrunnen for namnet er heilt uvisst, ifølgje utgjevaren (BØ 18 s. 285). Føreleddet i fleire *rud-*namn er også uvisst, t.d. i *Fykerud* frå Eidsberg, skrive *j Frøykini rudi* ca. 1400. Etter ei omfattande drøfting, først Rygh, deretter utgjevaren, så Hoel, så utgjevaren, så Hoel og til slutt utgjevaren, blir konklusjonen: «Videre spekulasjoner synes nytteløse» (BØ 19 s. 283 f.).

Ofte er det nemnt fleire tolkingsalternativ; namneartiklane er i slike høve ein diskusjon av fleire moglege forklaringar. I drøftinga av fleire *staðir*-namn er det i tillegg til den tradisjonelle tolkinga i NG av føreleddet som eit personnamn eller persontilnamn nemnt ei mogleg forklaring ut frå naturtilhøve, jf. omtalen av *Gapastad* ovanfor. Dette gjeld også det frekvente *Bjørnestad*, som ein finn både i Trøgstad, Eidsberg og Rakkestad (BØ 18 s. 319 f., 19 s. 208 f., 20 s. 163 ff.), der Rygh har rekna med samansetjing med mannsnamnet gno. *Bjørn* eller *Bjarni*. Utgjevaren peikar – med rette – på at samansetjing med dyrenemnet gno. *bjørn* m. ‘bjørn’ også er mogleg og konkluderer: «Den rimeligste forklaringen av forleddet i gårdsnavnet er dyrenemnet norrønt *bjørn* m. eller ett av mannsnavnene *Bjørn* eller *Bjarni*» (BØ 20 s. 165). Truleg kunne han ha teke steget fullt ut og sagt at dyrenemnet er rimelegast. Gardsnamnet *Bjørn(e)stad*, som førekjem nesten 50 stader i Noreg, finn ein ofte i typiske bjørneområde. Det synest elles ikkje rimeleg at dei to mannsnamna skal førekoma i så mange *staðir*-namn. Dei andre mest frekvente mannsnamna som finst som føreledd i *staðir*-namn, har færre enn 20 representantar. Også i gardsnamnet *Bjørneby* (Rakkestad; *j Biarnabø* ca. 1400; BØ 20 s. 259) og det yngre *rud-*namnet *Bjørnerud* (Eidsberg, BØ 19 s. 28) reknar utgjevaren med at føreleddet like gjerne

kan vera dyrenemnet som personnamnet; i *Bjørndalen* (Rakkestad, BØ 20 s. 200) er dyrenemnet halde som føreledd.

Ofte er det som venta vist til reale tilhøve, gjerne topografien på staden, for å grunngje ei namnetolking. Utgjevaren har gjort studium i marka for å kunna slutta seg til eller avvise ei tolking. NG reknar med at gardsnamnet *Skårer* (*j Skorom* ca. 1400) i Eidsberg er fleirtal gno. *Skorar* av gno. *skor* f. i tydinga 'kløft', med bakgrunn i ei bekkekløft ved garden. Utgjevaren peikar på at det her også er eit markant innsnitt nordaustover i terrenget, noko som kan forklara fleirtalsforma (BØ 19 s. 326 f.). I plassnamnet *Smedby* (Eidsberg), som er rekna som eit relativt ungt namn på *-by*, er føreleddet tolka som yrkesnemnet *smed* m. 'handverkar i metallarbeid'. Utgjevaren opplyser at den første husmannen, ifølgje bygdeboka, var smed (19 s. 187).

Der fleire alternative tolkingar er diskuterte, har utgjevaren ofte teke stilling til kva for ei forklaring som synest vera rimelegast. For namnet *Steinsrud* (Trøgstad) står valet mellom mannsnamnet *Stein* og appellativet *stein* m. Utgjevaren vil ikkje utelukka mannsnamnet, men meiner at ei appellativ forståing av føreleddet «er vel så sannsynlig», noko han argumenterer godt for (BØ 18 s. 65 f.). I nokre høve kunne ein likevel ha ønskt at utgjevaren hadde teke tydelegare stilling eller gjeve meir utfyllande kommentar. Gardsnamnet *Jerberg* (Rakkestad) er i NG tolka som gno. **Hjalparberg*, der føreleddet er oppfatta som genitiv av gno. *hjōlp* f. 'hjelp'. Rygh viser til det liknande *Hjelpstein* frå Vestre Toten og peikar på at det til grunn for slike namn kan ligga ei førestilling om at det i berget og steinen har budd velsinna underjordiske som deira menneskelege naboar venta hjelp av (NG 1 s. 98). Utgjevaren sluttar seg til den språklege forklaringa av *Jerberg*, men kommenterer ikkje Ryghs forklaring og gjev ikkje noka real forklaring på namnet (BØ 20 s. 100 f.). Også i andre namneartiklar kunne det vore ønskjeleg at utgjevaren tok tydelegare stilling til tolkingsalternativa, t.d. ved diskusjonen av namn som *Halltorp* (BØ 18 s. 209), *Øyestad* (BØ 18 s. 79 ff.), *Fis* (BØ 19 s. 38 f.), *Rådalen* (BØ 19 s. 124 f.) og *Rakkestad* (BØ 20 s. 19 ff.).

I materialet er det mange døme på oppkalling, noko som lett kan vera ei feilkjelde ved namnetolking; namnet er i slike høve henta frå ein annan stad. Nokre yngre buplassar er oppkalla etter eldre gardar med gamle gardsnamn, noko som bl.a. kan ha bakgrunn i at busitjaren har kome frå den garden som har lånt ut namnet, men også i at slike namn har gjeve høgare status enn nyare namn, altså som ei slags sosial oppdrift. Frå Trøgstad kan nemnast døme som *Trandum* (BØ 18 s. 276; visstnok etter *Trondheim*), *Fossum* (BØ 18 s. 279), *Åsum* (BØ 18 s. 267), *Dæli* (BØ 18 s. 272), *Fjellstad* (BØ 18 s. 262) og *Huseby* (BØ 18 s. 284). I Eidsberg finn ein *Smedstad* (BØ 19 s. 250), *Tønsberg* (BØ 19 s. 113), *Kaupang* (BØ 19 s. 154) og *Nordkapp* (BØ 19 s. 104), og i Rakkestad *Grini* (BØ 20 s. 31).

Det finst også mange døme på at bustader er oppkalla etter kjende stader i utlandet. Eit døme frå Trøgstad er *Jeriko* (BØ 18 s. 280), i Eidsberg finn ein *Sululand* (BØ 19 s. 119), *Kongo* (BØ 19 s. 125), *Muskau* (Moskva; BØ 19 s. 164), *Pettersborg* (St. Petersburg; BØ 19 s. 165, 227; finst også i Rakkestad: BØ 20 s. 32), *Spaniland* (BØ 19 s. 458), og i Rakkestad *Sverige* (BØ 20 s. 142), *Stobbel* (BØ 20 s. 214, etter *Sebastopol* på Krim) og *Asterdam* (*Amsterdam*; BØ 20 s. 220).

Fleire stader i Tyskland er oppkalla i bustadnamn frå Østfold. I Eidsberg finn ein *Gatebusk*, med namn etter *Gadebusch* i Nord-Tyskland, kjend frå eit slag mellom svenskar og danskar i 1712 (BØ 19 s. 382). I Trøgstad og to stader i Rakkestad har bustader fått namnet *Lybekk*, gjerne nytta om stader ved ein bekk (BØ 18 s. 152). Også *Vittenberg* ligg føre i Trøgstad (BØ 18 s. 103); det førekjem også i Spydeberg (BØ 4 s. 77) og to stader i Akershus (NG 2 s. 152, 277). I omtalen av namnet frå Trøgstad peikar Schmidt (BØ 18 s. 103) på at eit berg med kvite flekkar eller årer kan ha inspirert namngjevarane, men at namnet formelt sett er laga ved assosiasjon til det kjende tyske bynamnet. At kyrkjereformatoren Martin Luther virka i denne tyske byen, kan kanskje også ha spela inn; det var som kjent i Wittenberg, på norddøra i slottskyrkja, at Luther slo opp dei 95 tesane mot pavekyrkja. Østfold kan vel seiast å vera ein del av det norske bibelbeltet. Lekhovdingen Hans Nielsen Hauge (1771–1824), som starta den største folkelege, religiøse og sosiale reisinga i norsk historie, haugianarrørsla, kom som kjent frå Tune i Østfold.

Nokre namn som førekjem fleire stader i landet, kan kallast motenamn. Eit døme frå Rakkestad er *Elverhøy*, av Hoel omtala som nyare, poetisk oppkallingsnamn, valt pga. leie ved elva (BØ 20 s. 30). Utgjevaren legg til at dette er eit romantisk motenamn, inspirert av J.L. Heibergs skodespel *Elverhøj* frå 1828. Namnet tyder eigentleg ‘ein haug der det bur alvar’, så det er mistydd av namngjevarane, for dei har tolka det som ‘elvehaugen’. Eit anna namn som førekjem fleire stader og truleg har litterært førebilete, er *Rosenlund*, av Hoel omtala som oppkallingsnamn av framandt opphav (BØ 20 s. 395); komposisjonsmåten tyder på tysk inspirasjon. Eit anna innlånt motenamn som førekjem fleire stader i Østfold, bl.a. i Trøgstad og Eidsberg, er *Sorgenfri*. Førebiletet skal vera det tyske *Sorgenfrei*, jf. også det franske *Sanssouci* (BØ 18 s. 313, 19 s. 228).

Ein annan namnetype som er utbreidd i bustadnamn frå Østfold og i lågareliggjande område på Austlandet, men som er så godt som fråverande over store delar av Noreg, er såkalla imperativnamn, dvs. namn som inneheld imperativforma av eit verb og ofte eit adverb (NG Indl. s. 19 f.). Eit døme som førekjem fleire stader i Østfold, er *Bilitt* (BØ 6 s. 97 f., 18 s. 71), laga til verbet *bia* vb. ‘venta’ og adverbet *litt*, med tydinga ‘vent litt’. Schmidt (BØ 18 s. 71) peikar på at det var gammalt skysskifte ved Bilitt i Trøgstad, og understrekar at nam-

net til vanleg er nytta om vertshus, skysstasjonar og landhandlar som har lege sentralt til, gjerne ved eit vegkryss. Harsson (BØ 6 s. 97 f.) nemner at namnet *Bilitt* (*Bilidt*) er registrert heile 19 stader i Danmark, fleire av dei knytte til vertshus, og at same namnet er nytta fleire stader i Skåne i former som *Bida-lite*, *Bialitt* og *Bialitta*, ofte nytta om vertshus og kroer.

Av imperativnamn frå Eidsberg omtalar Schmidt *Trykkopp*, *Bilett* ('bi litt'), *Grøpopp* (uvisst bakgrunn; jf. *grøypa* vb. 'grovmala korn'), *Skrapopp*, *Tittut*, *Krypopp*, *Harkopp*, *Brennopp*, *Flyginn*, *Puttinn*, *Feiopp*, *Pissut*, *Passpå* og *Holtopp*. Dei mange døma tyder på stor fantasirikdom, fleire av dei med ein humoristisk snert. For namnet *Tassibakke* (BØ 19 s. 77), som også førekjem i Hobøl, stiller Schmidt spørsmål om dette kan vera eit kombinert imperativ- og preposisjonsnamn, *Tass-i-bakke*, samansett med ordet *tassa* vb. 'gå smått og langsamt', med bakgrunn i at det er bratte bakkar på stadene.

Døme på imperativnamn frå Rakkestad er *Rivopp*, *Stigopp*, *Tørkopp*, *Tittut*, *Finnpå*, *Stertopp* (jf. *sterta* vb. 'slita, streva'), *Blåsopp*, *Tullopp* og *Trengtil*. I Trøgstad finn ein elles *Stuput*, som også førekjem i Skiptvet. Bakgrunn for dette namnet kan, ifølgje Schmidt, anten vera leie på toppen av ein bratt bakke, eller ei skjenkestove (eit vertshus) der ein stupte ut etter å ha blitt traktert. Det er i nokre høve vanskeleg å skjøna kva som er real bakgrunn for slike lagingar. Fleire av imperativlaginingane kan kallast særskild kreative og spøkefulle.

Nokre namn på buplassar, særleg namn på husmannsplassar, vitnar om vanskelege livsvilkår. Frå dei tre herada kan nemnast *Allergodt* ('aldri noko godt'), *Armoda*, *Hungerholt*, *Svelta*, *Jammeren*, *Jammerdal*, *Brødløs*, *Nøda*, *Pina* og *Bankerott*. Fleire av desse namna førekjem også i andre Østfold-herad. I nokre høve er det tale om namnelagingar som blir oppfatta som sterkt nedsetjande og i nokre høve obskøne, vel laga av folk frå meir velståande grannegardar, jf. *Kjerringhølet*, *Rasshølet*, *Helvetet*, *Tverrfu*, *Ræva*, *Smykkfitt*, *Tofitt* og *Rottehølet*.

Også i nokre av dei nedsetjande namna ligg det innslag av kreativitet og humor, noko som også kan seiast om nokre namn som på overflata har eit meir positivt innhald. Ein husmannsplass som heiter *Slottet*, har gjerne fått eit spøkefullt og ironisk namn som folk i bygdelaget har leidd av, for hytta med skropeleg utsjånad har vore alt anna enn eit slott. Ifølgje Hoel (BØ 19 s. 106) kan også plassnamnet *Tempelet* reknast som eit humoristisk namn, som *Slottet*. Andre døme på namn med religiøse assosiasjonar og eit positivt innhald (i alle høve på overflata) er *Gudsriket* og *Himmeriket*. Eit rosande namn er elles *Fuglesangen*, som førekjem som bustadnamn fleire stader. Det er rekna som eit lån frå det tyske *Vogelsang* (BØ 20 s. 191).

Mykje kulturhistorie kan lesast ut av bustadnamna frå Østfold. Særleg plassnamna gjev mykje informasjon om tidlegare verksemd på plassen og om plassmenn som handverkarar. Frå Trøgstad kan nemnast døme som *Tyrihjellen*

(tjørebrenning) og *Kopperud* (koppemakar). I Eidsberg finn ein *Bekkhush* (hus til bekkoking), *Brenneriet* (spritproduksjon), *Glassmesterhytta*, *Skreddarhytta*, *Kuskerud*, *Buttelhølet* (ulovleg brennevinssal), *Oretapp* (ølsal), *Kammerud* (kammakar), *Kolabonnen* (kolbrenning), *Mjølmarhytta* (møllar), *Dreierud* (dreiar), *Skinnerbogen* (skinnfellmakar), *Svarverrud* (koppemakar) og *Piperud* (musikar). Frå Rakkestad kan leggjast til *Flåarhytta*, *Murmesterhytta*, *Ringarhytta* (ringing med kyrkjeklokker), *Stamparhytta*, *Urmakerhytta*, *Laggaren* (bøkker), *Piparen* (musikant), *Sutaren* (skomakar) og *Salmakeren*.

Også mykje språk- og namnehistorie kan lesast ut av bustadnamna frå Østfold. Ikkje minst er dette tilfanget rikt når det gjeld døme på lydhistorisk utvikling, men her er også viktig materiale til gransking av morfologiske tilhøve og ordhistorie. Oversynet over topografiske appellativ i del II er i så måte særst nyttig. Som understreka av Haslum (2021) er det presenterte namnematerialet også ei viktig kjelde når det gjeld studium av naturnamn, både i og utanfor Østfold.

Mange personnamn er representerte i bustadnamna, særleg tilfanget av moglege tilnamn er stort og variert – og i nokre høve overraskande. I namnet *Stekesett* (Rakkestad) diskuterer Schmidt t.d. eit mogleg nedsetjande tilnamn **Stikk-i-sekk*, brukt om ein tjuvaktig person (BØ 20 s. 111). Også i *Gjesperud* er det rekna med eit tilnamn (BØ 20 s. 385), medan Hoel for *Skrika* stiller spørsmål om namnet har bakgrunn i at det på denne plassen budde ein særst tunghøyrd person (BØ 20 s. 421).

I BØ er det grundig drøfting av gardsnamn som høyrer til dei store namneklassane, som namn på *-vin*, *-heimr*, *-land*, *-staðir*, *-setr*, *-þveit*, *-þorp* mfl. Særleg tilfanget av *rud*-namn er stort. Elles er BØ ei særst nyttig kjelde ved studium av plassnamn – namn på husmannsplassar. Dei to viktigaste nemna i denne namnegruppa er *plass* og *hytte*, det førstnemnde gjerne nytta om plass med tiliggjande jord for ein husmann, det sistnemnde om plass utan jord. Namna som har ordet *plass* som etterledd, har oftast namnet på hovudbølet som føreledd; dei er ikkje registrerte med uttale, og har neppe vore mykje brukte i daglegtalet. Namn med ordet *hytte* som etterledd har bl.a. personnamn, persontilnamn, yrkesnemningar eller eit anna stadnamn som føreledd.

3. Sluttord

Magnus Olsen skriv i *Ættegård og helligdom* at gardsnamna er «herskerklassen blant stedsnavnene. De tvinger de andre i kne» (Olsen 1926 s. 15). Med det siktar han bl.a. til at mange naturlokalitetar har fått namn etter næraste gard, og har vedkomande gardsnamn som føreledd i namnet. Han legg til at

gardsnamna har blitt som eit slags symbol for «de tusener av småriker som våre bygdelag er opdelt i» (op. cit. s. 14). Jakob Sverdrup har omtala gardsnamna som «de norske adelsnavn» (Sverdrup 1925 s. 113). Utgjevinga av NG var eit storverk. Det har lagt eit viktig grunnlag for vidare forskning innom fleire fagområde, bl.a. språkhistorie, busetnadshistorie og religionshistorie (t.d. gransking av førkristen kult).

Også utgjevinga av BØ 1–20 må kallast eit storverk. Her finn ein revisjon av opplysningar og tolkingar i NG 1, bl.a. ny vurdering av gardsnamn som høyrer til dei store namneklassane, og t.d. av bustadnamn som er sette i samband med førkristen kult. I tillegg er det her lagt fram og vurdert eit stort tilfang av yngre bustadnamn som ikkje er tekne med i NG 1, bl.a. mange namn på husmannsplassar. BØ 1–20 gjev eit noko anna inntrykk – eit meir samansett og komplett bilete – av norsk bustadnamnhistorie enn NG 1. I BØ er det ikkje berre drøfting av gamle «adelsnavn», men også av namna til det jamne laget av folk og til småfolk. Materialet i BØ er slik sett langt meir variert, bl.a. med opplysningar om daglege arbeidsoppgåver, med mykje slit og strev og tronge kår, men også med mykje humor, ironi og distanse. Dei to utgjevarane, Margit Harsson og Tom Schmidt, har med BØ 1–20 levert eit imponerende forskings- og redigeringsarbeid; dei fortener stor takk og ros for å ha lagt fram dette materialet for oss.

Litteratur

- Bakken, Kristin, 1991: Norske bustadnavn – Østfold fylke. I: Den 6. nasjonale konferansen i namnegransking, Blindern 23. november 1990. Innleiingar og diskusjon. Red. Botolv Helleland & Anne Svanevik. Oslo. S. 27–36.
- Haslum, Vidar, 2020/2021: Bustadnavn i Østfold – terrengnavn utenfor Østfold. I: Nytt om namn 71/72. S. 44–47.
- Hoel, Kåre, 1982: Prosjektet «Norske bustadnavn». Bakgrunn, arbeidsmåte og mål. Nasjonal konferanse i namnegransking. Foredrag og diskusjon frå ein konferanse på Blindern 23. oktober 1981. Oslo. S. 21–29.
- Olsen, Magnus, 1926: Ættegård og helligdom. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst. Oslo–Leipzig–Paris–London–Cambridge, Mass.
- Sverdrup, Jakob, 1925: Våre innsjønavn. I: MM. S. 113–131.

Summary

Settlement names in Østfold

By Inge Særheim

The project *Bustadnavn i Østfold* (BØ), i.e. settlement names in Østfold, aims to publish settlement names in Østfold County by municipalities. Vol. 20, Rakkestad Municipality (2021), completes the series. This reaches a milestone in Norwegian and Scandinavian name research. BØ was first planned as a revision of the first volume, *Smaalenenes amt* (i.e. Østfold County), of Oluf Rygh's (ed.) *Norske Gaardnavne* (Norwegian settlement names) 1–19 (1897–1936), however the project expanded to include a number of names denoting younger habitations. In 1950, name researcher Kåre Hoel at the University of Oslo started compiling information from oral and written sources in Østfold. Between 1955 and 1980, he produced a handwritten manuscript comprising 7,789 pages. This manuscript has now been edited and published by two of Hoel's younger research colleagues, Margit Harsson (vols. 2, 4, 6, 8, 10 and 12) and Tom Schmidt (vols. 1, 3, 5, 7, 9, 11 and 13–20).

BØ 1–20 (1994–2021) is a reference work, a catalogue containing information about inherited local pronunciation and older spellings of the names, as well as about the topography and the location of the settlements. The origin of the names is often discussed with reference to parallel names and naming in Østfold or other places in Scandinavia. In most cases, the suggested explanations seem reasonable. BØ includes many relatively young settlement names, thus creating another impression of the corpus beyond the material presented and discussed in NG 1 (*Norske Gaardnavne* 1). Some habitations are named after other places in Norway or abroad, e.g., *Muskau* (Moscow) and *Vittenberg* (Wittenberg). Several 'imperative names' are included, such as *Bilitt* ('wait a little') and *Brennopp* ('burn up'). Some names have negative associations: *Helvetet* ('hell'), *Rasshølet* ('arsehole'), *Bankerott* ('bankrupt') and *Jammerdal* ('vale of woe'). In some cases, names such as *Slottet* ('the castle') are probably meant ironically. The two editors deserve praise for carrying out and finishing this important research and publishing project.

Rökstenen

Två nytolkningar

Av Anders Hultgård

Bo Ralph: Fadern, sonen och världsalltet. En nytolkning av runinskriften på Rökstenen. 1–2. 954 s. Göteborg: Meijerbergs institut för svensk etymologisk forskning 2021. ISBN: 978-91-986791-0-6, 978-91-986791-1-3.

Henrik Williams: Rökstenen och världens undergång. 398 s. Stockholm: Kaunitz–Olsson 2021. ISBN: 978-91-89015746.

Namn och bygd 110 (2022), 61–76.

Anders Hultgård, Department of Theology, Uppsala University: The Rök rune stone. Two new interpretations.

Abstract

This article discusses two recent studies of the Rök rune stone in Sweden (Ralph 2021 and Williams 2021). They follow different lines of interpretations. Ralph views cosmic symbolism as the key to understanding the inscription as a form of riddles in which the text is preserved. The Ragnarök myth presents the background against which Williams elaborates his interpretation. Some runic sequences that show the differences between the scholars are explored in more detail. The aim of the inscription is finally addressed.

Keywords: Rök stone, runes, riddles, cosmic order, Odin, Ragnarök, Thor, Fenriswolf, futhark, Rigveda, Theoderik, Goths.

Inledning

Intresset för vår längsta runinskrift har alltid varit stort och tolkningsförsöken har avlöst varandra (t.ex. Bugge 1878, 1910, Brate 1918, von Friesen 1920, Wessén 1958, Gustavson 1991). Nu har Rökstenens inskrift på nytt dragit till sig uppmärksamheten och fått nya uttolkningar som fört forskningen ett gott stycke framåt. I varsin monografi lägger två välrenommerade nordister fram sin tolkning av inskriften. De båda arbetena utgavs samma år (2021) och är författade av Bo Ralph, ledamot av Svenska Akademien, och Henrik Williams, professor i runologi vid Uppsala universitet. Ralphs arbete bär titeln *Fadern, sonen och världsalltet. En nytolkning av runinskriften på Rökstenen*, och är utgivet i serien *Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning* (45:1–2). Det

omfattar med bibliografi 954 sidor. Williams bok *Rökstenen* och världens undergång, publicerad hos förlaget Kaunitz-Olsson, räknar 398 sidor i omfång. De båda författarna har lagt fram sina tolkningar utan kännedom om varandras arbeten, förutom att Williams hänvisar till en tidigare uppsats av Ralph om *Rökstenen* (Ralph 2007).

För att underlätta för läsaren att följa med i diskussionen återges här standardtolkningen av inskriften, representerad av Elias Wesséns översättning (Wessén 1958 s. 24–27):

Till minne av Vämōd stå dessa runor. Men Varin skrev (dem), fadern, efter den döde sonen.
 Jag säger det folkminnet¹, vilka de två stridsbyten voro, som tolv gånger togos som stridsbyte, båda på en gång från ömse män (dvs. från man efter man).
 Det säger jag som det andra, vem som för nio åldrar (släktled) sedan miste livet hos reidgoterna, och han dog hos dem till följd av sin skuld.
 Tjodrik den djärve, sjökrigares hövding, rådde över Reidhavets strand. Nu sitter han rustad på sin gotiska häst, med skölden i rem, Märingars främste.
 Det säger jag som det tolfte, var Gunns häst (dvs. vargen) ser föda på slagfältet, där tjugo konungar ligga.
 Det säger jag som det trettonde, vilka tjugo konungar sutto på Själland under fyra vintrar (dvs. fyra år), med fyra namn, söner av fyra bröder. Fem (med namnet) Valke, Rådulvs söner, fem Reidulv, Rugulvs söner, fem Haisl, Hords söner, fem Gunnmund (el. Kynmund), Björns söner.
 Nu säger jag minnena fullständigt. Någon ... det som han har eftersport.
 Jag säger det folkminnet, vem av Ingvaldsättlingarna som blev gäldad genom en hustrus offer.
 Jag säger ett folkminne, åt vem en frände (ättling?) är född, åt en ung kämpe. Vilen är det (?). Han kunde slå en jätte. Vilen är det (?).
 Jag säger ett folkminne: Tor.
 Sibbe från Vi avlade en son, nittio år gammal.

¹ Eller: *Sagum ungmenni þat* »Jag säger det för de unga».

Inledningsorden *aft Vāmōð standa rūnar þār* 'efter *Vāmōðr* står dessa runor' sätter in *Rökstenen* bland vikingatidens minnesinskrifter. Så gör även de följande runorna som upplyser oss om att fadern, *Varinn*, lät rista inskriften efter sin dödsmärkta son: *æn Varinn fāði, faðir, aft fæigian sunu*. I fortsättningen använder jag för enkelhetens skull formerna *Vamod* och *Varin*.

Läsningen av de enskilda runtecknen i den långa inskriften bereder inte heller några svårigheter utom för ett mindre, skadat parti. Uppdelningen i ord och fraser liksom överföringen till fornnordiskt språk ger däremot många olika möjligheter. Framför allt är det dock förståelsen av innehållet som skapar problem. Vi vet för litet om den kultur och världsbild som rådde i 800-talets Östergötland för att kunna ge ett rimligt sammanhang till inskriftens ord.

Rökstenens inskrift delas av Williams in i elva textdelar, varav den sista utgörs av runkryssen på baksidans översta del (11:1) och på toppsidan (11:2). Ralph utgår i sin klassifikation från stenens olika sidor. Framsidan, som innehåller inskriftens början, betecknas som A. Står man framför stenen blir den högra smalsidan B och baksidan blir C. Den andra smalsidan benämns D. Ovensidan med runkryss betecknas som E. Texten på sidorna A och C delas

in i undergrupper, vilka betecknas med små bokstäver, Aa, Ab, Ca, Cb etc., i sin tur indelade i textrader 1, 2, 3 etc. Det är lättare att hitta det man söker i Williams disposition. Upplägget hos Ralph för naturligt med sig en del upprepningar, något som han också själv är medveten om.

I vilken ordning stenens olika sidor skall läsas råder det i stort sett enighet om. Inskriften börjar med minnesformeln, ristad med större runor, på den del av stenen som därför kallas framsidan (A). Fortsättningen följer på ena smalsidan (B), vidare över till baksidan (C) och sist den andra smalsidan (D). Stenens toppyta (benämnd E), som består av tre kryssformade tecken, kan läsas som början eller avslut, eller som en formel för den helhet stenens inskrift bildar. Den vedertagna läsordningen ser i runkryssen på toppytan och dess fortsättning på baksidans översta del (Williams: 11:1–2, Ralph: E, Ca1) inskriftens avslutning. Med orden »Sibbe, viets väktare (eller 'Sibbe från Vi') avlade (en son) nittio år gammal» får man i standardversionens tolkning en sista, verkningsfull utsaga. Även Williams sätter in denna textdel som den sista men ger den en helt annan tolkning. Ralph låter stenens D-sida avsluta inskriften medan Williams följer standardordningen och har den som textdel 8.

Tolkningen av runföljder och nyckelord

För förståelsen av inskriften spelar vissa runföljder en mer framträdande roll än andra och det är här vi måste sätta in jämförelsen av de båda forskarnas tolkningar. I den inledande minnesformeln sägs sonen vara **faikiän**, ack. av *faigr* 'dödsmärkt'. Den betydelsen håller riktigt nog både Ralph och Williams fast vid. Ralph (s. 850) fäster stor vikt vid att sonens död är förutbestämd och den innebörden präglar hela inskriften. Översättningen 'död' som ofta möter, exempelvis i standardversionen, innebär ändå ett avsteg från originaltexten. Fadern har förstått att sonen är dödsmärkt och snart kommer att dö.

Runföljden **sakumukminiþat** kan identifieras två gånger i inskriften, den andra gången med delvis äldre runtecken i **sagwmogmenipad**. Ytterligare ett belägg – frånsett **þat** – finner man i den krypterade runföljden **airfbfrbnhn** upptill på stenens baksida. Den står för **sakumukmini**. Runmästaren har här använt sig av ett förskjutningschiffer som innebär att den runa som egentligen skall läsas ut, skrivs med den runa som föregår i futharken. Till det formel-sammanhang som runföljden **sakumukminiþat** bildar hör också runsträngen **þatsakum** som återfinns tre gånger i inskriften. Dess betydelse för förståelsen av inskriften betonas starkt av Ralph (s. 469, 631), och Williams (s. 135, 236) kallar den en »nyckelfras». Så har även tidigare forskare sett saken, fr.a. Elias Wessén (1958). Att **þat** återger det demonstrativa pronomenet, fvn. *þat*,

är uttolkarna eniga om. Det föregående **sakumukmini** vållar däremot större problem. I tolkningen av denna runföljd måste man även ta hänsyn till vissa runristarkonventioner, som att **k**-runan även kan stå för *g*-ljudet, att en nasal kan utelämnas i skriften och att en runa kan återge samma språkljud två gånger, så kallad »dubbling». Runföljden **sakumukmini** ger på så vis upphov till åtskilliga tolkningsmöjligheter. Williams (s. 119–120) ger inte mindre än tretton olika läsningar. Alla är naturligtvis inte lika övertygande, om man ser till inskriftens helhet, och i forskningen har främst två alternativ stått mot varandra: *sagum mōgminni* 'vi säger ett folkminne' och *sagum ungmaenni* 'vi säger de unga männen'. Det alternativ man väljer är uppenbarligen beroende av hur man vill tolka inskriftens syfte. Wessén (1958) exempelvis, som driver sin repertoarteori, föredrar 'folkminne' medan von Friesen (1920) väljer 'de unga männen', vilket passar bättre in i hans hämndteori.

Runsträngen **sakumukminiþat** återkommer i annan form och med andra runtecken på baksidans nedersta, horisontella rad och även vertikalt längs sidans vänstra kant (Williams: textdel 9, s. 199, Ralph: Cd1–2, s. 238 f., 460). Den lyder i translittererad form **sagwmogmenipad**. Här har ristaren hämtat runtecken från den äldre futharken. Ralph påpekar att runföljden skall tolkas utifrån den 16-typiga runradens ortografiska konventioner. Om detta råder konsensus. Men hur ska man förklara denna variant av **sakumukminiþat**? Williams (s. 199) framkastar tanken att valet av de annorlunda runorna kanske är tänkt att anspela på vad som sker efter själva Ragnarök, då en ny värld kommer. I den skall gudarna enligt Völuspá, strof 60, samtala om Fimbulvinters (= Odens) forna runor.

Låt oss först se hur runföljden **sakum** behandlas. Standardtolkningen ser här en form av verbet *säga*, som normaliseras till ett runsv. *sagum*. Williams håller fast vid den gängse uppfattningen och transkriberar alltså med *sagum*, men jag kan inte finna någon närmare motivering till varför han väljer denna form. Frågan är om det fsv. verbet *sighia/sæghia* (formerna citerar jag efter Östgötalagen) verkligen kan dölja sig bakom **sakum/sagum**. En utblick över formerna av verbet *säga* i andra germanska fornspråk kan vara på sin plats.

Det fvn. *segja* har formen *segi* i 1. pers. sing. och *segjum* i 1. pers. plur. Det motsvaras av fsax. *seggian* med *seggiu* som 1. pers. sing. I feng. har däremot *-i* (-**ja*) fallit bort och infinitiven lyder *secgan/secggan*, i 1. pers. sing. *secge/secgge*. I plur. har både fsax. och feng. samma form för alla personer: *seggiad* resp. *secgað/secggað*. Hfty. *sagēn* har i 1. pers. sing. formen *sagēm*, *-ēn* och i 1. pers. plur. *sagēmēs*, *sagēn*. Ett visst stöd för runsv. *sagum* kan alltså hämtas från feng. och hfty. former utan *-i*. Närheten till fornnordiskt språk gör att fsax. former väger tyngre (jfr Ralph s. 149 f.).

Ralph (s. 153, 317, 851) går däremot ifrån den vanliga tolkningen av **sakum/sagum** som en form av verbet *säga*. Annars måste en *i*-runa ha funnits med

och det borde ha stått **sakium** på stenen om ristaren tänkt sig att ett runsv. *sægium* 'vi säger' eller 'låt oss säga' skulle åsyftas. Ralph (s. 145) anför ljudmässigt jämförbara fall i inskriften, såsom **faikiän**, *fægian* eller *faigian* (Williams har den senare formen). Enligt Ralph (s. 317) är den enkla och grammatiskt korrekta lösningen i stället att vi har att göra med en form av verbet *se*, här i preteritum 1. pers. plur. som på runsv. blir *sāgum*, vilket motsvarar det i fsv. väl belagda (*wi*) *sāghum* 'vi såg'. Man kan notera att redan Stephens (1878) översatte med »Sågo-vi». Innehållsmässigt passar detta väl ihop med genren »gåtor» där verbet *se* gärna målar upp själva scenen för gåtan som skall lösas. På Rökstenen inleder alltså *sāgum* 'vi såg' de gåtor som utgör inskriftens huvudsakliga innehåll.

Vad gör Williams och Ralph med de följande runorna i [m]ukmini? Ralph räknar inte med en dubbling av **m**-runan utan ser i **uk** ett adjektiv med betydelsen 'som inger fruktan' från en ordstam *ōg-*, *ugg-* eller *ygg-*. Han hänvisar bl.a. till fvn. *ōgn* 'rädsla, skräck' och verbet *ugga* 'rädas, frukta' och det fsv. subst. *oghn* 'rädsla'. Ralph transkriberar *ugg(minni)* och översätter 'vördnadsbjudande', men poängterar att svenskans ord *vördnadsbjudande* inte kan återge det semantiska fält som ordstammen *ugg-* spänner över. Ordet *vördnadsbjudande* bär här med sig en nyans av 'fruktan'. Glidningen från 'skräckinjagande', som stammen *ugg-* från början betyder, till ett svagare 'respektin-givande', har motsvarigheter i den moderna svenskans uttryck *hemskt vacker*, *fruktansvärt roligt* och liknande (Ralph s. 469–474).

Williams stannar för ordstammen *ygg-* och läser *Ygg*, dat. av *Yggr* 'den som inger fruktan', som är ett av Odens binamn. Läsningen är språkligt sett invändningsfri men förutsätter en förklaring av dativformen. Tolkningen av *sagum* som 'vi säger' tillhandahåller den förklaringen.

Runföljden **mini** kan förstås på olika sätt. Den gängse tolkningen är att den återger det runsv. och fvn. ordet *minni* 'minne, hågkomst', en tradition, utsaga eller berättelse som man minns. Ralph diskuterar ingående tolkningen av **mini** och bestämmer sig slutligen för att det trots allt är det fnord. ordet *minni* som avses. Detta har dock här en mer konkret betydelse, som återfinns i t.ex. *minnesbild*, vilket passar väl in med det föregående 'vi såg'. Ralph söker binda ordets funktion till den som ligger i »gåtan», eftersom inskriften verkar bestå av ett antal gåtor; för att citera Ralph (s. 475): »inte antydningar om nu glömda minnen utan verkliga gåtor, sinnrika konstruktioner som står för något annat, mycket viktigare, än det som tycks sägas». För Williams (s. 121, 237–240) finns bara en realistisk tolkning av **mini**, nämligen att runsträngen återger det fnord. *minni*, här i bemärkelsen 'myt', som del av ett kollektivt minnesgods. Williams preciserar (s. 238): »Utmärkande för myter är att de utspelas lika mycket i dåtid och nutid, som in framtid. Våmod ska därför närvara vid Ragnarök, som mytologiskt sett redan har inträffat men som likafullt ska komma». Det är riktigt att

vi möter eskatologiska myter i många religioner. Formuleringen att Ragnarök »mytologiskt sett redan har inträffat» leder dock inte helt rätt. Myten om Ragnarök skall förvisso bli verklighet någon gång i framtiden men att den berättas innebär inte att den har inträffat, om jag här tolkat Williams rätt.

Både Ralph (s. 47) och Williams (s. 239) stöder sig i sina tolkningar av *minni* på Ulfr Uggasons Husdrápa där skalden i en hallbyggnad ser avbildningar av mytiska episoder. Han betecknar dem just med termen *minni*.

Ännu ett problem ligger i runföljden **sakum/sagum** som inleder de olika mytelementen eller »gåtorna». Formellt kan det knappast vara något annat än 1. pers. plur. De flesta uttolkare översätter trots detta med 1. pers. sing. 'jag säger'. En närmare motivering ger dock Williams (s. 238) som menar att det på Rökstenen endast är fråga om en talare, »Varin eller någon kultfunktionär», och att man därför kan översätta med 'jag säger'. Vissa forskare håller dock fast vid den plurala formen, t.ex. Brate (1918), Holmberg & al. (2018–19) och Ralph (2021).

Den andra runföljden som innehar en nyckelställning är **raipiaurikr** (se Williams s. 161, Ralph s. 55, 186, 348). Den har ansetts ge en historisk kontext till inskriften och alla tycks vara överens om att den inleder en kort dikt i fornyrðislag, ett versmått som vi t.ex. möter i Völuspá (Williams s. 161, Ralph s. 53, 343 ff.). Den mest spridda tolkningen utgår från att **piaurikr**, normaliserat till *þiaurīkr* eller *þiððrīkr*, återger namnet på goterkungen Theoderik den store som härskade i nuvarande Italien på 500-talet. Detta förutsätter att man räknar med en dubbling av **þ**-runan i **raipiaurikr**. Kopplar man ihop Theoderik med orden 'sitter... på sin (gotiska) häst' i det följande, har man till och med tänkt sig att texten skulle syfta på den ryttarstaty som Karl den store lät flytta från Ravenna (eller Verona) till Aachen år 801.

Både Williams och Ralph överger uppfattningen att Theoderik skulle vara nämnd i inskriften. Williams har på den punkten godtagit Ralphs tidigare förslag (Ralph 2007). Det föregående **raip** utläses i den traditionella tolkningen som *rēð*, pret. av det runsv. verbet *rāða* 'råda, tyda' (**ai** skulle då beteckna den långa vokalen *ē*). Betydelsen blir '(då) rådde Theoderik...'. En mer naturlig läsning är enligt Ralph *reið*, pret. av verbet *rīða* 'rida'. Med den kan det följande **iau** tolkas som *iaulið*, dat. av *iaur/iðr*. Vi har här att göra med det nedärvda, ieur. ordet för 'häst' som vi har i det fsax. *ehu-* (i *ehuskalk* 'stalldräng'), lat. *equus* men även i det vediska *asvas* och forniranskans *aspas*. I de efterföljande runorna **rikr** ser Ralph (s. 348) ordet *rinkr* 'krigare, vapenför man'. Han hänvisar till ordets förekomst i svenska ortnamn, såsom *Rinkeby*, och till fvn. *rekkr* 'kämpe, bra karl' och tar även upp motsvarigheter i andra germanska språk, såsom feng. *rinc* 'man, krigare', fsax. *rink* och fhty. *rinch*. Här stöder sig Ralph på Jan de Vries etymologiska ordbok. Såsom texten nu står (Ralph s. 348) syftar översättningen (efter de Vries) 'dienstmann eines fürsten' förutom på

den fhty. betydelsen även på feng. och fsax. ord. Men det feng. *rinc* betyder 'man, warrior, hero' (enl. Hall 1984 s. 283) och det fsax. *rink* helt enkelt 'Mann' (Heliand und Genesis s. 284). Man kan vidare notera att det fhty. ordet **rink* är en konstruerad form utifrån endast två belägg och har innebörden 'Vornehmer, Fürst, Mann, Dienstmann' (Köbler 1994 s. 264). Sammanfattningsvis blir Ralphs tolkning (2007) av runföljden **raipiaurikr** enligt min mening den hittills mest övertygande. Den övertas också av Williams. Exit Theoderik.

Med denne försvinner också »märingarna», som enligt standardversionen ingår i goterkungens epitet »den främste av Märingar». Beteckningen skulle avse den släkt Theoderik tillhörde med hänvisning till en utsaga i den fornengelska dikten Deor att en Theoderik under trettio vintrar ägde »Märingarnas borg» (feng. *Mæringa burg*). Nu betyder ordet *mæringar* ursprungligen 'berömda män' och det är den innebörden både Williams och Ralph bestämmer sig för. Ralph (s. 365) går ännu längre och menar att också utsagan i Deor blivit misstolkad: »Några specifika Märingar (med detta namn) har aldrig existerat utanför forskarnas skrivbord».

Fortsättningen av strofen innehåller bestämmningar till *rinkr* 'kämpe'. Läsningen av runtecknen och uppdelningen i ord bereder inga större svårigheter och överföringen till fnord. språk avviker inte från den gängse utom på en punkt. Runföljden **hinpurmupi** låter sig naturligt uppdelas i två ord, det demonstrativa *hinn* och ett adj. *þormōði* som inte är belagt någon annanstans, vilket även påpekas av Ralph (s. 56, 188). Det översätts vanligen med 'djärv, dristig' utifrån ett antaget samband med fvn. *þora* 'töras, våga' och fvn. *þoran* 'mod, djärvhet'. Williams följer den traditionella tolkningen, transkriberar *þurmōði* och översätter 'den djärve (kämpen)'. Ralph däremot ser i **þurmupi**/*þormōði*/*þōrmōði* en anspelning på guden Tor: 'med (samma slags) sinne som Tor'. Hela strofen i fornyröislag har enligt Ralph (s. 344–374) ett okomplicerat innehåll sedan man väl upplöst kenningarna. Den handlar om en man eller kämpa som 'rider på en häst', dvs. seglar på ett skepp, och denna utsaga upprepas i det följande med en annan bild: »nu sitter han beredd [= rustad] på sin häst [= sitt skepp] med sköld i remmen, den främste bland de berömda». Det är inte vem som helst som sitter i skeppet utan solen själv.

Steget över till kosmisk symbolik är enligt Ralph redan taget i den första utsagan som följer efter själva minnesformeln. Utsagan har inte berett forskningen några större svårigheter med avseende på uppdelning av runtecknen i ord, och inte heller vilka fornnordiska ord vi har att göra med. Man är överens om att texten berättar att två stridsbyten (*valraubar*) blev tagna tolv gånger, båda tillsammans, ömsevis från man till man (samma två män inblandade). Men vad betyder det? Den tolkning man gör av det första »minnet» bestämmer i stort sett vad man tror att hela inskriften handlar om. Låt oss se närmare på den tolkning Ralph för fram.

Att hitta någon historisk eller mytisk händelse som skulle förklara de två, tolv gånger tagna, stridsbytena låter sig inte göras i de källor vi har kvar. Utsagan måste tolkas på annat sätt. Den syftar i stället på kosmiska skeenden. Det är främst två omständigheter som leder in Ralph på detta spår. Den ena är insikten att vi står inför en gåta (s. 316) och den andra är upptäckten av paralleller i den vediska litteraturen och – kanske viktigare – i en text ur en fornengelsk gåtsamling bevarad i *The Exeter Book*, en handskrift från 900-talet. Språket i en gåta skall vara förbryllande men samtidigt peka på gåtans lösning. Gåta nr 27 i *The Exeter Book* börjar så här: »Jag såg något märkligt som bar byte mellan hornen, en ljus luftfarkost skickligt utsmyckad, [som bar] byte hem från krigståget...» (Ralph s. 322). I fortsättningen sägs att en annan varelse, känd av jordens alla invånare, »kom över murens tak», dvs. höjde sig över horisonten, och tog tillbaka bytet. Det rör sig om månens och solens kamp mot varandra; månen stjal solens ljus men ljuset återerövrar varje dygn av solen.

Vediska hymner talar i gåtfulla ordalag gärna om mytiska figurer som kämpar mot varandra, de symboliserar ofta himlakroppar. Ralph hänvisar även till grekisk mytologi och månggudinnan Selene, syster till solguden Helios och morgonrodnadens gudinna Eos. Selene färdas i en vagn som dras av två hästar eller oxar, och hon avbildas med månskäran som attribut. Ralph menar att skäran lika väl kan uppfattas som horn.

Med tolkningen av den första gåtan är vägen mot kosmisk symbolik öppnad. Williams slår in på den efter att ha anslutit sig till Ralphs insikt att de två krigsbytena avser solens och månens ljus.

Nästa utsaga innehåller uppenbarligen ett 'som det andra' ('såg vi' eller 'jag säger') men fortsättningen vållar uttolkarna många problem. Williams och Ralph skiljer sig här tydligt åt. Medan Williams går på den traditionella linjen när det gäller uppdelning i ord och transkription gör Ralph en annorlunda segmentering och ser helt andra ord i runorna.

Runföljden **furniualtum** uppfattas allmänt som **fur niu altum** och varken Williams eller Ralph föreslår någon annan uppdelning. Att räkneordet *nio*, runsv. *nīu*, döljer sig bakom **niu** råder det enighet om, men sedan går meningarna isär. Williams följer den traditionella tolkningen *fur nīu aldum* 'för nio åldrar (släktled) sedan'. Nytt är dock att Williams kopplar samman detta uttryck med klimatkatastrofen på 500-talet. Räknar man nio generationer bakåt skulle man hamna just i detta århundrade.

Ralph å sin sida transkriberar *fōr* (pret. av *fara*) *nīu aldum* och ser i *aldum* samma ord som det fvn. *alda* 'våg'. Han löser upp det följande **ān** i prepositionen *ā* 'på', som förs till *aldum*, och konj. *æn* 'och', som inleder en ny sats. Innebörden blir då: '(vem som) for på nio vågor och ...'. Även den runsträng som kommer efter, dvs. **urpifiaru** får hos Ralph en helt annan innebörd. I den dominerande versionen transkriberas **ānurpifiaru** till *ān urði fjaru* och över-

sätts med 'blev utan liv; dog'. Tolkningen kritiseras på flera punkter av Ralph på språkliga grunder som övertygar. Behandlingen av **ān** är omnämnd ovan. I stället för en form av ordet för 'liv', fvn. *fjor*, ser Ralph i **fiaru** ett ord för 'strand', fvn. *fjara*, och **urpi** återger ett *urði* tolkat som pret. av verbet *yrja* 'skrapa'. Detta är visserligen inte belagt förrän på 1400-talet men Ralph argumenterar ändå för dess höga ålder. En bild framträder av ett skepp som med kölen skrapar stranden när det dras upp eller stöter emot den.

Intressant är runföljden **hraiþkutum/hraiðgutum** som allmänt har tolkats som namn på ett folkslag 'reidgoter', 'östliga goter' eller bara 'goter'. Tillsammans med de föregående runorna **mir**, vilka högst sannolikt återger prepositionen *meðr* 'med' får man fram betydelsen 'hos hreidgoterna'. Dessa kopplas ihop med ett folkslag som kallas *hrēðgotan*, vilka nämns i den feng. dikten Widsith tillsammans med bl.a. hunner, svear och götar. Uttrycket *með reiðgotum* förekommer även i eddadikten Vafþrúðnismál, som berättar att hästen Skinfaxe drar fram dagen åt människorna och att den anses vara 'den bästa av hästar bland reidgoter' (strof 12). Williams (s. 158 f.) utgår visserligen från att »reidgoter» är ett folkslagsnamn men menar att uttrycket »bland reidgoter» skall tolkas i överförd bemärkelse och här helt enkelt betyda 'österut'.

Ralph (s. 334) avfärdar däremot helt tanken att »reidgoter» skulle syfta på ett folkslag. Det rör sig i stället om en poetisk omskrivning där huvudordet *goti* 'häst' avser 'skepp' (här i plur.) i likhet med många andra skeppskennningar. Förleden *hræið-* hör ihop med det fvn. *hreiðr* och fsv. *redhre*, *redher* med innebörden 'rede, bo'. Uttrycket *hræiðgotar* 'hästar med rede' betyder alltså kort och gott 'skepp' (i plur.). I Ralphs kosmiska tolkning är det solen som färdas på skeppen. Man kan invända att solen (eller månen) i myternas värld vanligen färdas på *ett* skepp, i *en* vagn etc.

Även den avslutande runföljden **auktumirānubsakar** tolkas av Williams och Ralph på olika sätt men fortfarande inom ramen för ett kosmiskt perspektiv. Den som enligt Williams 'förlorade livet', *ān urði fiaru*, är solen som försvinner under horisonten i väster. Efterföljande runsträng delas upp i **auk tumir ān ub sakar** och transkriberas *auk dōmīr ānn umb sakar*, vilket ordagrant betyder 'men ännu dömer om saker', i friare översättning 'men ännu råder (genom soldottern)'. I myten slukas solen av Fenrisulven vid Ragnarök, men innan det föder hon en dotter som skall färdas moderns stigar. Detta omtalas enligt Williams i den senare delen av Rökstenens inskrift.

Ralph följer Wesséns segmentering **auk tu mir** men uppfattar **mir** som adj. *mærr* 'berömd' och transkriberar *auk dō mærr*. Meningen blir att solen 'dog', dvs. gick ned »berömd», därför att hon är uppskattad av människorna. Solen följer sin utstakade bana och det kan man inte lägga henne till last. Det är innebörden i de följande runorna **ān ubsakar** tolkat som *ān ofsakar* vilket betyder 'utan (onödigt allvarlig) beskyllning' (Ralph s. 338).

Frågan vad Williams och Ralph ser som inskriftens avslutande formel måste dryftas eftersom den också ger en nyckel till syftet med Rökstenens inskrift. Vi har ovan sett att Williams låter runorna på baksidans översta del och toppytans runkryss (11:1–2) bilda slutet. I stället för den gängse tolkningen att en nittioårig man, Sibbe, viets väktare (eller 'från Vi'), avlade en son, skall de avkodade runföljderna **ulnirupr** och **sibiuiuari** delas upp i **ul ni rupr** resp. **sib i uia uari**. De skall i Williams transkription utläsas som *ōl nē rȳðr sib ī wīa wæri* och betyda 'fördärvaren (= Fenrisulven) rödfärgar inte (med blod) en kvinna (= soldottern) i de heligas hav (= gudarnas boning)'.

Rökstenen slutar sålunda med ett hoppfullt ackord. Det är eddadikter, främst Vafþrúðnismál och Völuspá som inspirerar Williams till denna tolkning. Fenrisulven som slukat solen har dödats av Vidar och kan inte längre hota mänskligheten. Solen hann föda en dotter och hon skall lysa vidare. Den språkliga argumentation för denna tolkning ser i *ōl* ett substantiv som motsvarar det fvn. *ól*. Detta ord är enligt Williams belagt två gånger som metaforer i poetisk text. Innebörden anges i lexika som 'trollkärning, jättekvinna' men grundordets betydelse tycks vara 'fördärv, skada'. Båda gångerna förknippas ordet med vargar, vilket enligt Williams ger en fingervisning om vem som avses på Rökstenen. Runorna **uia** uppfattar han som gen. av ett plur. *vīar*, vilket passar utmärkt med fvn. *véar* (av *vēi*), en bland flera beteckningar för 'gudar' (jfr Hymiskviða 39). Runsträngen **uari** till slut tolkas som *væri*, dativ av ett ord besläktat med det fvn. *ver*; i skaldedikter använt i betydelsen 'hav'.

Ralph (s. 491–493) ser i **ul ni rupr** samma ord som Williams men tolkar **sibiuiuari** på annat sätt. Hela runföljden blir i översättning: 'Trollpackan (= Hel) färgar inte med blod en släkt som iakttar de heliga plikterna (el. värnar om sitt hus)'. Språkligt tolkas *sibi* som dativ av *sif* med betydelsen 'släkt'. Det står som objekt till **rupr**, *rȳðr*, från ett verb motsvarande det fvn. *rjóða* 'rödfärga', här med innebörden 'rödfärga med blod'. Tolkningen av runtecknen **ul** som ett antaget *ōl* med innebörden 'fördärvare' (Williams) eller 'trollpacka' (Ralph) vilar onekligen på svag grund. Det fvn. *ól* är enligt Finnur Jónsson (Lexicon poeticum s. 444) med säkerhet belagt bara på ett ställe och då i uttrycket *óls blakkr* 'jättekvinnans häst', använt som en metafor för 'varg'. Belägget är ganska sent och återfinns hos skalden Þórkell Skallason från ca 1070.

I Ralphs läsordning bildar runsträngen **[s]akumukminiþur** på smalsida D inskriftens slut. Den första delen känns igen som den återkommande formeln *sāgum uggmini* 'vi såg ett vördnadsbjudande minne'. De sista runtecknen tolkar Ralph såsom gudanamnet *Tor* vilket många andra också gjort. Men Ralph (s. 497) betonar starkare ordets vokativa form *Þōr*; en åkallan av den mäktige himmelsguden faller väl in i den kosmiska symbolik som behärskar inskriften. Påfallande är att Williams låter guden *Tor* försvinna ur inskriften. Senare delen av ovannämnda runföljd **miniþur** löser Williams upp genom dubbelläsning av

andra *i*-runan till **mini iþur** och tolkar detta som *minni iður*. Hela frasen blir då: 'Jag säger Ygg era minnen'. Williams är runolog och hans behandling av runtecknen har jag fullt förtroende för. Den språkliga innebörd han får fram i detta fall tycks mig dock mindre övertygande.

Som vi sett kommer enligt båda forskarna ett kosmiskt perspektiv in med utsagan om de två krigsbytena som togs tolv gånger. Ralph fortsätter att lägga detta perspektiv på de följande utsagorna, men den kosmiska symbolik han utviner blir alltmer invecklad. Det kan göra att tolkningen känns mindre säker. Williams för in ett annat idékomplex, det som är knutet till Ragnarök, och här är det mytiska innehållet inte klätt i metaforer och låter sig därför läsas av mer direkt.

Den runföljd där detta kommer fram står på baksidans lodräta rad: **histsrikunarituituäkiän** (Ralph: Cel, 2, 3; Williams: textdel 5). Ralph (s. 376–378) påpekar att den är mer problematisk än de andra utsagorna och betecknar den traditionella uppfattningen, företrädd av Wessén, som ohållbar, främst i fråga om tolkningen av Gunns häst som en kenning för 'varg' (*Gunn* är ett valkyrianamn), vilket passar illa i denna kontext. Williams undviker denna svårighet genom att i stället utgå från grundbetydelsen 'strid' hos ordet *gunnr*; 'stridens häst' blir på så vis en utmärkt metafor för 'varg'. Ralph behandlar runföljden på helt annat sätt och visar att man utan vidare kan ge tre alternativa tolkningar av den, vilka mest skiljer sig åt i uppfattningen av runsträngen **sikunar**. Själv stannar han för tolkningen *sīgunnar* med betydelsen 'sjunkande våg'. Hela utsagan får en kosmisk aspekt som framkommer av översättningen (Ralph s. 844): 'Det såg vi som det tolfte, var sjunkvågens häst [skeppet] alltid dog på ättvången [himlen] och [var] tjugo konungar (som) ligger på (den, dvs. ättvången)'.

Det skulle föra för långt att här granska hela Rökstenens text i Williams och Ralphs tolkningar. Men det jag hittills tagit upp visar klart hur mångtydig runinskriften på detta monument är. Ser man till metoden som de båda forskarna följer, kan man konstatera en skillnad. Williams stöder sig i sina tolkningar framför allt på eddadikterna. Ralph å sin sida hänvisar både till fornengelsk och fornisländsk litteratur men sätter dessutom in Rökstenen i ett bredare, jämförande perspektiv där Vedatexterna spelar en central roll. Med sina kunskaper i sanskrit är han väl skickad att hantera detta material.

Särskilda frågeställningar

Om man ser till litterär genre passar enligt Ralph utsagorna på Rökstenen väl in i »gåtan». Insikten att Rökstenen består av gåtor hjälper honom att förklara

varför innehållet är så förbryllande och mångtydigt. Gåtorna innehåller hela hemligheten med inskriften och lösningen av dem ger »nyckeln till förståelsen av Rökstenens text» (Ralph s. 311). Skälet till att Varin skulle välja att uttrycka sig i gåtans form är dock svårare att få fram. Om jag tolkar Ralph rätt har det att göra med förmedlingen av den sublimes kunskap Varin besitter. Gåtan blir en kraftfull form för kommunikation med »världsordningens makter» (a.st.). Williams tycker inte att Ralph ger något ordentligt svar på den frågan, det närmaste ett svar han kommer citeras av Williams (s. 141 f.). Men här måste man komma ihåg att Williams inte kände till Ralphs senaste arbete från 2021.

Uppräkningen av »minnen» gör ett hopp från »det andra» till »det tolfte» och »det trettonde» och detta har förklarats på många sätt, ibland mycket fantasifulla. Williams jämför med de eddadikter som har en sådan numrering av myterna, främst Vafbrúðnismál. Det framgår att inte alla mytelement blir numrerade. Varin skulle ha »sin mytologiska kunskap organiserad i punktföljd» men för det han ville säga på runstenen behövdes inte alla punkter (Williams s. 169–173).

Inskriftens funktion och syfte

Det allt överskuggande problemet med Rökstenen är vad fadern, Varin, ville säga med den långa text han lät föga till den enkla och korta minnesformeln. Sophus Bugges uppfattning kom att få stort inflytande. Bugge (1878, 1910) pekade på inskriftens karaktär av minnesmärke och tänkte sig att texten omtalade sonens bedrifter, särskilt olika krigståg. Andra uppfattningar som fått stort genomslag är de som fördes fram av Otto von Friesen (1920) och Elias Wessén (1958). För von Friesen var syftet att Varin ville egga en yngre son till hämnd för Vamod som fallit i strid mot tjugo kungar och ta tillbaka de två stridsbyten som tolv gånger gått genom släkten men nu förlorats. Han låter sekvensen **sakumukminiþur** på smalsidan med runchiffer avsluta texten och får då fram lydelsen »jag säger den unge mannen, var dristig!». Runorna **þur** tolkas här som imperativ av ett verb som betyder 'våga' och hör ihop med svenskans *töra*, *tordas*. På så vis blir uppmaningen till hämnd en effektiv avslutning på inskriften. Wessén tog avstånd från hämndteorin och menade att Vamod dött en naturlig död; hämndmotivet skulle därmed falla bort. I stället ville fadern hedra sin son genom att låta rista in anspelningar på de olika hjältesagor som Vamod känt till. Alla fick inte plats på stenen och Varin gjorde därför ett urval (Wessén 1958).

De tidigare dominerande tolkningarna av Rökstenens funktion och syfte har inte förmått att övertyga. Med Williams och Ralphs arbeten kommer nya

och bättre underbyggda tolkningar. För Williams uttrycker inskriften Varins förhoppning att sonen efter döden skall få ett nytt liv bland de utvalda krigarna hos Oden i Valhall och kämpa mot onskans makter i den stora slutstriden vid Ragnarök. Det är därför som innehållet kretsar kring det som berättas i eddadikterna om skapelse, undergång och världsförnyelse. Att solen blir uppslukad av Ulven finner hos samtidens människor en återklang av klimatkatastrofen drygt tre hundra år tidigare. Att ett ritual beledsagade Vamods begravning måste vi utgå från, men hur det såg ut är naturligtvis omöjligt att säga. Det troliga är, som Williams påpekar, att inskriftens utsagor reciterades i detta ritual av en kultledare eller av Varin själv. Ritualen skulle ha en performativ verkan och förbereda Vamods upptagande i den andra världen men också förmedla hopp till andra människor i det dåtida samhället (Williams s. 245–254). Ottar Grønvik (1983, 2003) har varit inne på tanken när han föreslår att inskriftens första del skulle återspegla de minnesskålar Varin höll vid sonens begravning.

Den röda tråden i Ralphs argumentation är att sonens död har rubbat världsordningen för fadern. Den måste återställas och det sker genom de gåtor som Varin låter rista in på stenen. Gåtorna är laddade med särskild kraft och förmedlar den sublima kunskap Varin besitter. Stenen, runorna och gåtorna blir en »maktdemonstration» men inte i magins tjänst. Den åkallan av Tor, himmelsguden, världsordningens upprätthållare, som avslutar inskriften visar något annat. Solen, 'himlagudens son', är det viktigaste i kosmos och därför också i inskriften. Dess nedgång blir en parallell till Vamods död, men solen »dör» inte utan stiger åter upp (Ralph s. 732, 743–759). Så vitt jag kan se, tycks Ralph inte fullfölja parallellen och låta även Vamod få »stiga upp» till nytt liv, och på så sätt ge inskriften ytterligare ett syfte förutom att den skall återställa den kosmiska ordningen.

För att sammanfatta: de två arbeten om Rökstenen som jag här diskuterat har gett nya incitament till förståelsen av vad inskriften vill säga oss. Williams och Ralph har visat på de möjligheter som finns att ge nya tolkningar av denna gåtfulla text.

Bibliografi

- Brate, Erik, 1918: Rök, kyrkogården, Lysings hd. I: ÖgR. S. 231–255.
- Bugge, Sophus, 1878: Tolkning af runeindskriften på Rökstenen i Östergötland. Et bidrag til kundskap om svensk sprog, skrift og skaldekunst i oldtiden. I: Antiquarisk tidskrift för Sverige 5. S. 1–148.
- 1910: Der Runenstein von Rök in Östergötland, Schweden. Nach dem Tode des Verfassers hrsg. von der K. Akademie der schönen Wissenschaften, Geschichte und Altertumskunde durch Magnus Olsen unter Mitwirkung und mit Beiträgen von Axel Olrik & Erik Brate. Stockholm.

- von Friesen, Otto, 1920: Rökstenen. Runstenen vid Röks kyrka, Lysings härad, Östergötland. Läst och tydd av Otto von Friesen. Stockholm.
- Grønvik, Ottar, 1983: Runeinnskriften på Rök-stenen. I: MM. S. 101–149.
- 2003: Der Rökstein: Über die religiöse Bestimmung und das weltliche Schicksal eines Helden aus der frühen Wikingerzeit. Frankfurt am Main. (Osloer Beiträge zur Germanistik 33.)
- Gustavson, Helmer, 1991: Rökstenen. Stockholm. (Svenska kulturminnen 23.)
- Hall, John R. Clark, 1984: A concise Anglo-Saxon dictionary. 4th ed. with a suppl. by Herbert D. Meritt. Toronto.
- Heliand und Genesis. Hrsg. von Otto Behaghel. 10. überarbeitete Aufl. von Burkhard Taeger. Tübingen.
- Holmberg, Per & al., 2018–19: The Rök runestone and the end of the world. I: Futhark. International journal of runic studies 9–10. S. 7–38.
<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-401040>
- Köbler, Gerhard, 1994: Taschenwörterbuch des althochdeutschen Sprachschatzes. Paderborn.
- Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis/Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog. Oprindelig forfattet af Sveinbjörn Egilsson. Forøget og påny udg. for Det kongelige nordiske Oldskriftselskab. 2. udg. ved Finnur Jónsson. 1931. København.
- Ralph, Bo, 2007: Gåtan som lösning. Ett bidrag till förståelsen av Rökstenens runinskrift. I: MM 96. S. 133–157.
- 2021: Fadern, sonen och världsalltet. En nytolkning av runinskriften på Rökstenen 1–2. Göteborg. (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 45:1–2.)
- Stephens 1878 = Some runic stones in northern Sweden from the papers of the late Prof. Dr. Carl Säve ed. by Prof. Dr. George Stephens. 1878. Uppsala.
- Wessén, Elias, 1958. Runstenen vid Röks kyrka. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens handlingar. Filologisk-filosofiska serien 5.)
- Williams, Henrik, 2021: Rökstenen och världens undergång. Stockholm.
- de Vries, Jan, 1962: Altnordisches etymologisches wörterbuch. 2. verbesserte aufl. Leiden.

Summary

The Rök rune stone Two new interpretations

By Anders Hultgård

This article examines two new studies of the Rök rune stone and its inscription. Each was published individually in 2021: Henrik Williams' Rökstenen och världens undergång, 'The Rök Rune Stone and the End of the World' and Bo Ralph's Fadern, sonen och världsalltet, 'The Father, the Son and the Universe'. The article focuses on certain runic sequences that have been significant to the understanding of the inscription's context and purpose.

The runic sequence, **sakumukmini**, reappears on several occasions. Williams interprets the sequence as a testimony targeted towards Oden ('I say to Ygg, the memory...'). In contrast, Ralph understands the text as a view of something that awakens both respect and an element of fear ('we saw that awe-inspiring memory...'). Linguistically, both interpretations are possible; however, there is somewhat weak support for *sāgum* as a first-person singular verb form. Williams interprets the word *minni* as a 'myth about gods', whereas Ralph believes it to be a 'memory' leaning towards a 'mystery'.

The standard version of the **raipiaurika** runes have been interpreted as an allusion to Theodoric the Great, and the statue in his image that Charles the Great moved to Aachen. Both authors rightly do away with this notion.

Both authors' interpretations of certain runic sequences are unclear, especially given the sparse availability of parallel material in Old Norse. For instance, the proposal that **ul**, pronounced *ōl* goes together with the Old Norse word *ól* 'sorceress'.

In his interpretation of the inscription, Ralph champions a cosmic perspective. However, the cosmic symbolism he presents becomes increasingly complicated, thereby less convincing. The cosmic perspective presented by Williams links to Ragnarök, and here, the mystical content is not wrapped up in metaphors, thus making it clearer.

The two works about the Rök rune stone discussed here have created a new incentive to understand what the inscription wishes to tell us. Both Williams and Ralph have demonstrated the possibilities afforded by generating new interpretations of this forever enigmatic text.

The *Guta Lag*'s injunctions against pagan worship

The term *stafgarþr* from the perspectives of taxonomy, legalese, and poetic diction

By William Sayers

Namn och bygd 110 (2022), 77–86.

William Sayers, Graduate Program in Medieval Studies, Cornell University, USA:
The *Guta Lag*'s injunctions against pagan worship: The term *stafgarþr* from the perspectives of taxonomy, legalese, and poetic diction.

Abstract

The term *stafgarþr* (pl. *stafgarþar*), as it figures in the Laws of the Gotlanders, refers to earlier farmsteads at which natural topographical features could be combined with buildings, earlier house foundations, and the erection of stretches of palisade so as to form a sacralized enclosure and thereby move ontologically from real everyday houses, barns, byres, and fences to a sacred, inwardly focused site, on the model of other natural and earlier favored cult sites such as hills, woods, and marshes.

Keywords: Pre-Christian Scandinavian religion, Gotland, cult sites, place names, farm names.

The medieval Gotlandic law treatise known as the *Guta lag* (reflected in a section of the literary work *Guta saga*) proscribes heathen religious practices in a chapter that has been the focus of scholarly inquiry for more than a century and a half, in large part because of terminology that continues to resist explanation. The relevant passage reads:

Þet ier nu þy nest er blotir iru mannum mier firj buþni oc fyrnsca all þaun sum haiþnu fylgir. Engin ma haita a huathci a hult eþa hauga eþa haþin guþ, huatki a vi eþa stafgarþa. Þa en nequar verþr at þi sandr oc laiþas hanum so vitni a hand et hann hafi haizl nequara þa miþ mati eþa miþ dryckiu senni sum ai fylgir cristnum siþi þa ir hann sacr at þrim marcum viþr kirchiu menn en þair syct vinna. (*Gotlands-Lagen*, 1852, p. 14.)

Now the next thing is that sacrifice is strictly forbidden to all men, together with all those old customs that belong to paganism. No one may appeal to either groves or howes or to heathen gods, nor to holy places or *stafgarþar*. If someone is found guilty of this, and it is proved against him and confirmed with witnesses that he has invoked something of this sort with his food and drink, contrary to

Christian practice, then he is to be fined three marks to the parishioners, if they win their case. (Adapted from *Guta lag: The Law of the Gotlanders*, 2009, p. 9.)

Among terms in this unique testimony (Måhl 1990, p. 24) referring to sites of sacrifice, *stafgarþar* has been the object of the most intense scrutiny (Olsson 1976, pp. 10–18, 110, Olsson 1984, p. 121, Andersson 1992, Blomkvist 2002, pp. 148–151, Brink 1992, Olsson 1992, Vikstrand 2001, p. 293, note 218 (*‘stafgarþer som en hägnadsterm’*), Carlsson 2015, Vikstrand 2016, pp. 301–302, Andrén 2020, pp. 110, 118). Two explanations have dominated the discussion: 1) the term designates a ritual place enclosed by palisades or featuring one or several staves/pillars, or 2) staves are located centrally, or otherwise direct attention toward the center of some structure. Most commentators recognize that the staves must have had religious significance. Gaining less credence is the hypothesis that such sites may have been used for the production and assembly of wooden staves or that the element *staf* refers to stone pillars or picture stones, while the *garþr* element designates ancient stone foundations (Måhl 1990, p. 24, and Holm 1976, respectively). Common to all explanations is the working hypothesis that the proscribed sacrificial rites, here involving food and drink, were part of the cult of ancestors, who were symbolically provided with sustenance for their ongoing half-life, and participation in, and support of, the community. The food and drink was then communally consumed by the worshippers. In historical counterpoint to the injunction of the *Guta lag*, numerous Gotlandic sites bore the name *Stafgarþr* (in later sources written *Stavgard*, *Staurgard*, *Stavgård*, *Stabbgård* etc.). More than 50 names have been recorded but most of them are now field names. It has been observed that 25 of these earlier farmsteads incorporate remains of building foundations, called *kämpgravar* ‘graves of (giant) warriors’ in the local folklore, that date from the Middle Iron Age (200–600 AD) or Late Roman/early Migration Period (Olsson 1992, p. 92). This evidence and the consequent multiple hypotheses (many originating in the mid-nineteenth century) have recently been re-evaluated and summarized by Anders Andrén (2020). First, we turn to some fundamental considerations.

The debate on the relationship of what is conventionally labeled the sacred and the profane has a long and rich history. One initially widely supported vantage point for analysis is represented by Mircea Eliade’s conception of hierophany, or the sacred made manifest in such spheres as the numinous, spiritual and divine. From the perspective of religious thought, Eliade argues, hierophanies give structure and orientation to the world, establishing a “sacred order” (Eliade 1959, pp. 20–22). Profane space can only have geometrical reality, empty of inherent quality. Sacred space, on the other hand, is a site for determining appropriate human behavior. William Paden, in the aptly titled

New Patterns for Comparative Religion: Passages to an evolutionary perspective and other studies, denies inherent sacrality in natural space and, iconoclastically (with reference to both Eliade's thought and the ontological nature of geographical space) promotes a diachronic perspective in preference to Eliade's synchronism, in which sacredness is a human invention or elaboration on a given reality.

Rather than accept that the sacred and profane represent a dichotomy, the present essay prefers to view them as poles on a spectrum or scale. Clearly, whatever numinous spirit may be thought to inform a ritual site, it also has a material reality. This material reality would have been incorporated in the everyday world of farm life. Assumed or assigned sacredness and human awareness of it could be amplified and enhanced by cultic staging and ritual at specific times and in specific ways. Site selection – entailing a recognition of the potential for sacralization – could range from the designation of a prominent topographical feature that was then awarded exclusive status by such human decisions and performative utterances as declaring a hilltop 'sacred', making it the location of family burials, proclaiming it a sanctuary where blood might not be spilled, maintaining a high level of cleanliness and decorum, and employing it as the stage for seasonally determined rituals and other religious events. Þórólfur Mostrarskegg's establishment of Helgafell and its temple to Þórr as recounted in the Icelandic *Eyrbyggja saga* is a good example. Reiteration over time created a kind of feed-back loop by which the site became even more sacred through use, the accumulation of event and attitude, as the worshipper's experience of the site and rite was amplified by the venerability of the location. This process is well captured in the title of the essay collection in which Andrén's study appears: *Making the Profane Sacred in the Viking Age*. In the early medieval North, cultural memory was heavily dependent on an awareness of physical space organized by geographical coordinates, names, ownership, and history (Zachrisson 2018). Cult sites would have figured importantly on mental maps of topography and settlement.

It should be noted that the study of the term *staðgarðr* has largely been led by place name experts and other philologists, and by archaeologists. There has been little research from the perspectives of conversion history, literary studies and poetics, legal formulations and rhetoric, the rhetoric of list making, and, not least, taxonomy. We begin with the last-named. Because the law code is not an analytical document but only codifies prior cultural assumptions of what is right and just for a given society, the conscious ordering of sacrificial sites that are proscribed qualifies as a 'folk taxonomy'. The key passage, we recall, is 'Engin ma haita a huathci a hult eða hauga eða haðin guð, huarki a vi eða staðgarða'. The 'neither/nor' construction results in two units, of three and two items, respectively. The first group is marked by alliteration on the

phoneme /h/, with the qualifier *hapin* ‘heathen’ used of the gods, which are here to be understood as wooden effigies, not ethereal supernatural beings. After the ‘spacer’ *huatki* ‘nor’, the concluding pair displays not a similarity in initial phonetics but a contrast between monosyllabic and trisyllabic form. Archaic law at the oral stage is generally assumed to have been marked by various poetic devices such as these in order to create emphasis, impact, and memorability, with the objective of partaking of the assumed order of the cosmos and thereby gain authority and even acquire some magical power, provided this order were maintained (inversely, magic as a source for law in Davy 2021). The same applies *mutatis mutandis* to charms and curses. Legal language is also noteworthy for its redundancy. But what to the layman appears as repetitive synonymy is intended to cover all contingencies expressible in language, leave no loopholes. Thus, we find five words for cultic localities, when one synthesizing term might theoretically have replaced the entire listing. The groves, howes, and effigies can all be seen to have a vertical axis and thereby reference both earth and sky. The term *vé/vi*, often rendered simply as ‘holy place’ in English, is thought to have encompassed wetlands, fens, ponds, and riverine pools, which adds the complementary third cosmic dimension, on a horizontal coordinate, of sea and underearth. Such cosmic encompassing is a feature of legal texts and charms in many cultures (Sayers 1996). The sequence gains in validity and power as a consequence. The five terms examined here seem semantically discrete, although *vi*, the only term indicative of cultic significance in its base form (as distinct from other terms such as *hult*), may have a wider application than the others. The term is judged to have originated in the concept of separation, even of enclosure (etymological discussion in de Vries 1977, s.v. *vé* 1). The evidence of place names with the *-vi* element also suggests some institutional structure as well as settlement near the sacralized natural site. The listing in the law text would then represent a chronological sequence from natural sites, perhaps at some distance from settlements, to enclosed and even roofed structures. Since we do not know the historical depth of the term *stafgarþr*, we cannot exclude the possibility that the original *staf* was a central pole in a structure, the rests of which are the ruined ‘foundations’ (Olsson 1992, p. 94). One thinks of the Irminsûl, ‘great pillar’, of the early Saxons. As such structures (‘temples’ on stone foundations, pillars) were supplanted by other cultic configurations, the term *stafgarþr* retained its form but may have shifted reference to palisades on the periphery of the farmstead and yard.

Yet a third taxonomic feature is related to the degrees of both supposedly inherent and enhanced sacrality. Groves may be considered to have been in a natural state; howes may have been engineered or entirely human-made hills; the idols have a residual natural state in being fashioned in wood. Yet the human contribution, the creation of a simulacrum, is primary. After ‘nor’, the sequence

seems, in this specific respect, to begin again with purely natural sites such as wetlands and then the mysterious *stafgarþar*, in which both elements of the compound word are suggestive of human activity, although the natural material wood is implied in the first of these. There is also a scalar dimension to the two sequences, firstly from larger to smaller (groves to statues, natural to worked wood), then possibly the reverse, from topographical features to something at least nominally identified as stave- and farmstead-related. None of the familiar rhetorical devices underlying the text should be considered remarkable in the medieval passage from orality to literacy and we should not presume any loss of judicial effectiveness as a result of their deployment or any other imagined compromise with verbal artistry.

It has also been recently noted by archaeologists and settlement historians that religious practice moved from natural sites to enclosed areas of farmsteads and even designated rooms – outfield to infield to house – most plausibly under the aegis of local magnates, who thereby enhanced their political and economic power by hosting ritual activity (Fabech 2006, Parker Pearson 2009, Sundqvist 2016). This development may be reflected in the legal text as a linear chronological listing from groves to *stafgarþar*. If *vé/vi* retained some of its etymological meaning of ‘enclosure’, this term might have been applied to the Iron Age house foundations that were assigned religious significance in a cult of ancestors, while not necessarily having had this status among their original builders. Parenthetically, one may wonder not only why the building grounds were permitted to continue to occupy space but also what were the circumstances of their dereliction. Archaeologists seem to assume changes in institutional and residential architectural styles but what if the ruins of ‘warriors’ graves’ reflect a collective decision to abandon a certain conception of the past and are the result of ritual destruction (as is assumed the case in other occasional structures), after which the sites might have been both (re)consecrated and rebuilt?

In sum, several taxonomies are evident in the list of forbidden pagan sites: scalar (as concerns both physical size and imagined inherent sacrality vs human enhancement); cosmic (a tripartite cosmos with vertical and horizontal coordinates in individual instances); temporal (if we judge the *stafgarþar* a late development); and poetic (alliterative groupings, etc.). The list is also marked by its exclusiveness. For Christian clerics and law-givers, heathen ritual was more threatening than personal faith in heathen gods, since it was a public spectacle and might encourage the retention of outmoded belief, even apostasy. Interestingly, the law text assumes that something like prayer, here represented by *haita* ‘to call on’, was also a feature of pre-Christian religion. In this connection, the preposition *a* may be doing double service as both ‘at’ (howes) and ‘to’ (gods). No specific actions are detailed; instead we have the noun *blót* ‘sacrifice’, and food and drink stand in for such further details as vestments,

gestures and acts, litanies or pronouncements, public as distinct from priestly participation, and the like. As might be expected, the law tract makes no allusion to the transactional nature of religious worship, the assumption that divine favor would follow devout worship. Since the heathen gods were false, any perceived benefits from them could only be demonic in nature. In the present context, the principal value of this exercise in identifying taxonomies that underlie the law text is greater insight into early thirteenth century Scandinavian thought processes and greater clarity in examining the scant evidence.

From the above analysis, one might conclude that *stafgarþar* were domestic altars, smallest on the scale of sites for cultic activity as listed in the law text. One can envisage a miniature palisade marking the boundary between profane and sacred areas of the domestic interior. Attractive as is this solution to the enigmatic term, domestic altars intended for family devotions directed to deceased ancestors are unlikely to have generated individual farm names, because of the certain ubiquity of such domestic arrangements, if they were, indeed, part of the cultural heritage. As a counter-proposal, let us imagine at the lower end of the scale in terms of size (Andersson 1992) but high on that of attendant human intervention, *stafgarþar* were farmsteads and perhaps home fields with a configuration of natural features, buildings, earlier foundations, and possibly picture stones (Olsson 1976, p. 20, 1992, p. 96, Måhl 1990, p. 24–25) that could occasionally (in the literal sense of the word) be complemented by the erection of stretches of palisade so as to form an enclosure – a ‘staved yard’, perhaps roughly circular – and, I would contend, thereby move ontologically and temporarily from real everyday houses, barns, byres, water holes, paved roadways, and fences to a sacred, inwardly focused site, on the model of other, ‘sacralizable’ natural sites. The foundations of houses from generations earlier, a cairn, a stone setting, or a picture stone may have been at the real or imagined focal point of the construct, the elaboration of which was perhaps a communal undertaking also charged with cultic significance. Naming a farmstead and adjoining fields *Stafgarþr* would assure continuity in signification, even at times when cultic activity was at a low level. Given its everyday utilization, a farmyard would have had a relatively low level of potential for sacralization unless human intervention, seen here in the erection of staves, were introduced. This limitation, in addition to overall size and importance, may account for the final placement of *stafgarþar* in the listing of the law text (Andersson 1992). At any event, the involvement of what the Irish call ‘strong farmers’ would surely have been critical to the establishment of such a communal site. Of the many *Stafgard* farms identified on Gotland it would be interesting to determine whether these were located on jurisdictional boundaries, and might thereby serve two communities when at peace. Plotted on a map of present-day parishes (Måhl 1990, p. 14), however, most *stafgarþar* appear centrally

located, significantly at nodal points on networks of roads (Måhl 1990, p. 26), at times associated with assembly points (cf. the name *Tingstade*; Olsson 1984, p. 124, Måhl 1990, p. 26). Of comparable interest is the question of the possible relations between a *stafgarþr* and larger cult centers (see Måhl 1990, p. 26, Brink 1992, p. 116, Carlsson 2015, p. 200, Andrén 2020, p. 114). Stavgård, close to Götala in Östergötland, is now, however, discredited as relevant to this question, written *ii stakagardhe* 1362 as it is.

Which gods might have been worshipped at the Gotlandic *stafgarþar*? Anders Hultgård has categorized the ways in which syntheses were realized between Roman and Germanic deities and their names, one of the most common of which was to add an epithet of local significance to a more widely known theonym. Other names are more discrete, with exclusively local representation. Hultgård, with this increasingly narrow focus, also reviews putative examples of what he terms *genii loci* (Hultgård 2014, p. 24). If we substitute Swedes and Gotlanders for Romans and Germans, we might imagine pan-Scandinavian gods being worshipped on Gotland, in the guise of, or complementarily to, more geographically circumscribed divine beings. *Guta saga* makes no mention of early kings on the island, so that there is no royal dynasty claiming descent from a paramount god, as is the case with their future overlords, the Svear and Ingvi-Freyr. Rather, the saga states that Pielvar exorcised the island that rose by night and sank by day, and introduced the use of fire (*Guta Lag and Guta Saga*, 2015, p. 277). Although Hultgård does not discuss *stafgarþar* (despite the stimulating discussion of pp. 24, 27–28, 32–34), we might well imagine Pielvar or some reflex of this culture bearer as also being venerated at or near the hearths of (strategically located?) early Gotlandic farmsteads on the island he divided among his three sons. Given the Gotlanders' apparent sense of a unique ethnic and cultural identity, the veneration of a local legendary figure may have been of greater importance than elsewhere in eastern Scandinavia, a phenomenon perhaps also reflected in the unique term *stafgarþr*. Support for this interpretation is found in *Guta saga*, in connection with a paraphrase of the law text's proscription of heathen rites:

land alt. hafþi hoystu blotan miþ fulki. ellar hafþi huer þriþiun gr. sir. En smeri þing hafþu mindri blotan meþ fileþi. mat. Oc mungati. sum haita supnautar (*Guta lag och Guta saga*, 1905–1907, pp. 63–64).

The whole island held the highest sacrifice on its own account, with human victims, otherwise each third held its own. But smaller assemblies held a lesser sacrifice with cattle, food and ale. Those involved were called 'boiling companions', because they all cooked their sacrificial meals together (*Guta Lag and Guta Saga*, 2015, ch. 1, p. 278).

In conclusion, the hypotheses underlying this exploratory note can be summarized as follows. As well as possibly being unique to the island Gotland, the phenomenon of *stafgarpar*, their problematic configuration, and a non-monarchic legendary past traced to a culture hero may be mutually illuminating. The enumeration of typical pagan cultic sites as found in the *Guta Lag* in conjunction with a prohibition against heathen rites provides incidental information on the organization of pre-Christian religious practice. The reformulation of the sacred-profane dichotomy as a continuum or scale on which topography and other material reality could be enhanced by human intervention and over time, plus recognition of a variety of simple taxonomies, provide heuristic tools to reach tentative conclusions well in accord with the archaeological evidence. Awareness of these taxonomies, the rhetorical dimension of legal writing, and poetic effects drawn from earlier oral tradition reveals that these enhance the proscriptive text but in no way obscure its central meaning in law, just as an encompassing palisade could raise the status of everyday reality toward the sacred.

Works cited

- Andersson, Kjell, 1992: Gotlands stavgardar: Kultplatser från yngre järnålder: En korologisk undersökning avseende stavgardarnas organisation och kronologi. Stockholm. (Seminar paper in archaeology.)
- Andrén, Anders, 2020: Stafgarpar Revisited. In: *Making the Profane Sacred in the Viking Age: Essays in Honour of Stefan Brink*. Edited by Irene García Losquiño, Olof Sundqvist, and Declan Taggart. Turnhout. Pp. 109–120.
- Blomkvist, Torsten, 2002: Från ritualiserad tradition till institutionaliserad religion: Strategier för maktlegitimering på Gotland under järnålder och medeltid. Uppsala.
- Brink, Stefan, 1992: Har vi haft ett kultiskt **al* i Norden? In: *Sakrale navne. Rapport fra NORNA's sekstende symposium i Gilleleje 30.11. – 2.12.1990*. Edited by Gillian Fellows-Jensen & Bente Holmberg. Uppsala. (NORNA-rapporter 48.) Pp. 107–122.
- Carlsson, Anders, 2015: Tolkande arkeologi och svensk forntidshistoria: Från stenålder till vikingatiden. Stockholm. (Stockholm Studies in Archaeology 64.)
- Davy, Gilduin, 2021: La saga des diseurs de loi: Esquisse juridique de l'Islande médiévale. Paris. (Histoire du droit 10.)
- Eliade, Mircea, 1959: *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*. New York.
- Fabech, Charlotte, 2006: Centrality in Old Norse Mental Landscapes. In: *Old Norse Religion in Long-Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions: An International Conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004*. Edited by Anders Andrén, Kristina Jennbert, and Catharina Raudvere. Lund. Pp. 26–32.
- Gotlands-Lagen, 1852 = *Corpus iuris sueo-gotorum antiqui*. Samling af Sweriges gamla lagar, på kongl. Maj:ts nådigste befallning utgifven af Carl Johan Schlyter. Vol. 7. Codex iuris Gotlandici. 1852. Lund.

- Guta Lag and Guta Saga: The Law and History of the Gotlanders. Edited [and translated] by Christine Peel. 2015. London. (Routledge Medieval Translations)
- Guta lag och Guta saga: jämte ordbok. Edited by Hugo Pipping. 1905–1907. Copenhagen.
- Guta Lag: The Law of the Gotlanders. Translated and edited by Christine Peel. 2009. London.
- Guta Saga: The History of the Gotlanders. Edited and translated by Christine Peel. 1999. London.
- Holm, Gösta, 1976: Letter to Ingemar Olsson, 1976, referenced in Olsson 1992, p. 96.
- Hultgård, Anders, 2014. Kultplats och gudatro. Om framväxten av lokala gudomar på germanskt område. In: Den heliga platsen: Handlingar från symposiet Den heliga platsen. Härnösand 15–18 september 2011. Edited by Eva Nyman, Jörgen Magnusson & Elżbieta Strzelecka. Sundsvall. (Skrifter i Humaniora vid Mittuniversitetet 1.) Pp. 23–38.
- Måhl, Karl Gustaf, 1990: Bildstenar och stavgårdar – till frågan om de gotländska bildstenarnas placering. I: Gotländskt Arkiv 62. Pp. 13–28.
- Olsson, Ingemar, 1976: Gotlands Stavgårdar: en ortnamnsstudie. Visby. (Gotlandica 10.)
- 1984: Ortnamn på Gotland. Stockholm.
- 1992: Stavgårds-problemet – ännu en gång. In: Fornvännen 87. Pp. 91–97.
- Paden, William, 2016: New Patterns for Comparative Religion: Passages to an evolutionary perspective. London–New York.
- Parker Pearson, Michael, 2009: The Origins of Old Norse Ritual and Religion in European Perspective. In: Old Norse Religion in Long-Term Perspectives: Origins, Changes, and Interactions: An International Conference in Lund, Sweden, June 3–7, 2004. Edited by Anders Andrén, Kristina Jennbert, and Catharina Raudvere. Lund. Pp. 86–91.
- Sayers, William, 1996: Tripartition in the Early Irish Tradition: Cosmic or Social Structure? In: Indo-European Religion after Dumézil. Edited by Edgar C. Polomé. Washington. (Journal of Indo-European Studies Monograph Series 16.) Pp. 156–183.
- Sundqvist, Olof, 2016: An Arena for Higher Powers: Ceremonial Buildings and Religious Strategies for Rulership in Late Iron-Age Scandinavia. Leiden. (Numen Book Series. Studies in the history of religions 150.)
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser: Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 87.)
- 2016. Stavgård. In: SOL. Pp. 301–302.
- de Vries, Jan, 1977: Altnordisches etymologisches Wörterbuch. 2. verbesserte Aufl. Leiden.
- Zachrisson, Torun, 2018. Sites. In: Handbook of Pre-Modern Nordic Memory Studies: Interdisciplinary Approaches. Vol. 2. Edited by Jürg Glauser, Pernille Hermann, and Steven A. Mitchell. Berlin–Boston. Pp. 620–625.

Summary

The *Guta Lag*'s injunctions against pagan worship
The term *stafgarþr* from the perspectives of taxonomy, legalese, and
poetic diction

By William Sayers

The exploration of a number of simple taxonomies in the Law of the Gotlanders supports the conclusion that, at the lower end of the dimensional scale of cultic sites but high on that of human intervention, the *stafgarþar* of Gotland were farms with a configuration of natural features suitable for the assignment of religious significance, buildings, and earlier house foundations, which could be complemented on religious occasions by the erection of stretches of palisade so as to form an enclosure – a ‘staved yard’ – and thereby move ontologically from real everyday houses, barns, byres, and fences to a sacred, internally focused site, on the model of other earlier natural cult sites subject to a lesser degree to the enhancement of originally assigned, but incrementally augmented and internalized, sacrality.

Det jämtländska bynamnet *Helgebacken* ur namntypologisk synvinkel

Av Olof Holm

Namn och bygd 110 (2022), 87–94.

Olof Holm, The Riksdag Library, Stockholm/Centre for Medieval Studies at Stockholm University: The Jämtland village name *Helgebacken* from a name typology perspective.

Abstract

This article discusses the village name *Helgebacken* in the parish of Oviken, Jämtland, recorded since the beginning of the 16th century. The author notes that there was once a farm next to *Helgebacken* called *Ungesvensbacken* and *Halvarsbacken*. This farm lay deserted during the 16th century. Sources show that during the 15th century, these names were preceded by the simplex name *Backen*. The author interprets the compound names as originally being farm names of a type that was common in Jämtland during the Late Middle Ages, comprising a personal name and the name of the mother village. *Helgebacken* can therefore be interpreted as ‘Helge’s farm in Backen’.

Keywords: place-name interpretation, Scandinavia, Jämtland, Medieval farm names.

Bynamnet *Helgebacken* i Ovikens sn i Jämtland är tidigast belagt i ett brev 1501 (vndher Hælghiebacka JHD 2 s. 273). Namnet kan förefalla vara enkelt att tolka, men i källorna föregås det av ett simplexnamn, *Backen*, belagt första gången 1438 (vnder baka JHD 1 s. 241) och troligen sista gången 1520 (vnder bakkæ JHD 3 s. 2; för utförlig beläggsredovisning se Devine 2021 s. 98). I brevet 1501 används namnen parallellt om en och samma persons bostadsort. Detta komplicerar tolkningen något. Varför har det med mansnamnet *Helge* sammansatta namnet tagits i bruk och varför har det enkla och av allt att döma äldre namnet med tiden försvunnit? Har det sammansatta namnet denoterat samma bebyggelse som det enkla eller bara en del därav?

I en artikel publicerad 2020 (Holm 2020a) gjorde jag ett försök att typologisera de mest framträdande medeltida bebyggelsenamnen i Jämtland, både med avseende på deras språkliga innehåll och hur de bildats. Bebyggelsenamn som språkligt ser ut som *Helgebacken*, med en personbenämnnande förled + naturbeskrivande efterled, kan enligt den typologi som där beskrevs tillhöra någon av följande typer, som jag här väljer att kalla typ 1 och 2:

1. Bebyggelsenamn med en naturbeskrivande efterled och en personbenäm-nande förled som särskiljer namnet från bebyggelsenamn på andra håll
2. Bebyggelsenamn med ursprung som gårdnamn av typen *Alfskålen* 'Alfs gård i Kälen'

Namn av typ 1 tycks som regel ha ett särskilt vanligt naturbetecknande ort-namnselement i efterleden, såsom *ås* eller *backe*, och det kan ibland iakttas i källorna att förleden har lagts till sekundärt. Detta gäller troligen när en bebyggelse *Backen* i Rödöns sn kallats *Håkanbacken* (Hakonabakka 1466, nu *Käla-backen*) till åtskillnad från en annan bebyggelse *Backen* i samma sn och när en bebyggelse *Näs* i Näs sn börjat kallas *Kungsnäs* (Konngsness 1362, avskr.; Holm 2020a s. 67). Det sistnämnda namnet skulle således kunna tolkas som 'den bebyggelse *Näs* som ägs av kungen', till åtskillnad från andra *Näs(et)*. Förleden får därmed en särskiljande funktion jämförbar med när t.ex. byn *Näset* vid älven Lången i Lits sn omtalas som *Långanäset* (j *langænæs* 1438 JHD 1 s. 240, j *langanes* 1439 ib. s. 244, nu *Litsnäset*, se kommentar i JHD Suppl. s. 44), till åtskillnad från andra *Näset* och då i synnerhet grannbyn *Näset* i Aspås sn (nu *Aspåsnäset*).

Namn av typ 2 har däremot uppstått som gårdnamn i en by, t.ex. när gårdar i byn Kälen i Rödöns sn kallats – här med angivande av äldsta beläggsformer – *Gowthækiel* (1403), *Pinnakøll* (1431), *Alffs kæl* (1447) och *Ketils keel* (1525). Om *Alfskålen* heter det sålunda 1447: »een halfuan gaard j kel som alffs kæl heeter». I dessa namn ingår av allt att döma moderbyns (eller modergårdens) namn som efterled (Holm 2020a s. 67 ff.). Förledens funktion blir här primärt att skilja de olika gårdarna i byn eller gårdsklungan från varandra. Namn av denna typ har således sitt ursprung som närhorisontsnamn, medan namn av typ 1 snarare kan betecknas som fjärrhorisontsnamn (se om dessa begrepp Strid 1999 s. 28).

I båda namntyperna får förleden antas vara given efter en tidigare ägare eller åbo och i vissa fall kan den sannolika namnlåtarens identifieras i källmaterialet. Till exempel är det känt att Kungsnäs ägdes av kungen 1362 och att *Alfskålen* ägdes av bonden Alf i Kälen, omtalad i livet 1431 och som avliden 1447.

Vilken typ tillhör då bynamnet *Helgebacken*? Bertil Flemström (1972 s. 90 f.) identifierade en trolig namnlåtare i *Helghe vndir Bakka* omtalad 1449–68 (JHD 1 s. 299, 2 s. 54), men kommenterade inte varför det sammansatta namnet togs i bruk. I min artikel (2020a s. 66 f.) uppfattade jag *Helgebacken* som ett namn av typ 1, det vill säga jag antog att den antroponymiska förleden fogats till namnet *Backen* i särskiljande syfte, för att förhindra sammanblandning med bebyggelser på andra håll. Josefin Devine (2021 s. 78) är inne på samma linje när hon påpekar att det i socknen finns flera bebyggelsenamn med

backen som huvudled och »olika särskiljande bestämningsleder», däribland *Helgebacken*, *Sölvbacken* och *Hanabacken*.

När min ovannämnda artikel publicerades hade jag dock inte klart för mig att ett tidigare oidentifierat namn, *Ungesvensbacken*, har betecknat en gård i direkt anslutning till och i samma backslutning som *Helgebacken*. Denna gård omtalas i källorna tidigast 1540 och låg då öde: »eth ødhæ bøle ... ssom hether vngghe sswens bakkæ» (31/12 Brunflo ÖLAp). Dessutom har man lokalt använt ett namn *Halvarsbacken* och när detta namn först dyker upp i källorna på 1500-talet avser det samma fastighet som *Ungesvensbacken* (se nedan). Det fanns med andra ord minst två bebyggelseenheter med antroponymiska namn på *-backen* som topografiskt anslöt till varandra: *Helgebacken* och *Ungesvensbacken*, den senare även kallad *Halvarsbacken*. Jag är därför nu benägen att snarare betrakta dessa namn som ursprungliga gårdnamn, med innebörderna 'Helges gård i Backen', 'Unge Svens gård i Backen' och 'Halvars gård i Backen'. Även dessa namn tycks således höra till den i Jämtland under senmedeltiden vanliga gårdnamnstypen *Alfskålen*, typ 2 ovan, bestående av ett personnamn + moderbyns osammansatta namn (se Holm 2020a s. 68 ff., Holm 2020b och Holm ms för ytterligare exempel).

Lokaliseringen av *Ungesvensbacken* och konkurrensen mellan detta namn och *Halvarsbacken* fordrar en liten utredning. Det ovannämnda brevet 1540 utgjorde ett bevis på att den då ödelagda gården Ungesvensbacken tagits i pant av prosten Erik Andersson i Oviken för 60 mark som kyrkoherden Nils Mattisson i Brunflo var skyldig honom. Närmare lägesangivelse saknas i brevtexten men på baksidan har någon, av allt att döma Erik Andersson själv, antecknat: »her nilsz breff halwardz backan».¹ Påskrifter av samma slag och med samma handstil har jag noterat på andra brev som har tillhört honom och som rör hans olika fastigheter: 1535 om Skottgården (SRAp 12/3 lagmansstolen i Brunflo), 1546 om Hanabacken (SRAp 26/2 Oviken), 1553 om Orrgården (SRAp u.d. u.o. = DN 15 nr 638). Detta visar att egendomen senast under Erik Anderssons livstid (han dog 1563) lokalt hade börjat kallas *Halvarsbacken* i stället för *Ungesvensbacken*. Denna slutsats kan dras även utifrån jordeböckerna. Samma jordegendom som benämns »Ungeswensbakann» o.d. i svenska jordeböcker från 1560-talet (t.ex. JR 1 s. 80, 2 s. 70) och 1611/12 (JäH 1611:7 f. 54r) kallas i danska jordeböcker från 1598/99 och framåt »Haluorbacke», »Hald-uorsbache» o.d. (Fornvårdaren 2 s. 15, SRA no. länsräk. 1:1, 1:3, 1:8, 2:3 etc.). Den var åsatt två vita hermelinskin i skatt.²

¹ Teckenföljden »wardz» är svårläst, men graferna *rd* är i alla fall tydliga.

² På 1560-talet och 1611–12 erlades skatten i mynt i stället för hermelinskin: 2 öre per skinn på 1560-talet och 4 öre per skinn 1611–12.

Fig. 1. Helgebacken i Ovikens sn med omgivningar. På platån öster om Helgebacken ligger Ovikens gamla och nya kyrkor. Från *H*:et i byns namn på kartan till platsen för Ovikens nya kyrka skiljer det 50 höjdmeter. Den till Skottgården hörande enklaven söder om Helgebacken motsvarar *Ungesvensbacken* i 1500-talskällorna, även benämnt *Halvarsbacken*. Myrviken i Storsjön skymtar till vänster. – Utsnitt ur ek 18E 7f (1972).

Namnet *Halvarsbacken* har levt vidare och kommit att avse en utjord eller enklav hörande till byn Skottgården, belägen söder om och gränsande till Helgebacken (fig. 1; *Halfvarsbacken* 1800 i akten till karta LMA 23-OVI-26, *Hållborgs-Backen* [sic] 1809 karta LMA 23-OVI-29, *Halfwars-Backen* 1823 i beskr. till karta LMA 23-OVI-46). På moderna kartor betecknas fastigheterna inom denna enklav med namnet *Skottgården* (nr 2:6, 1:5 och 1:11 på ek), men *Halvarsbacken* brukas alltjämt som ett inofficiellt namn av boende på orten (uppgivet av Eva Svelander, Oviken, till förf. i juli 1997). Ägoområdet som hörde till 1500-talets ödegård *Ungesvensbacken*/*Halvarsbacken* var dock möjligen något större än denna enklav, för det framgår av domboksprotokoll 1669–1732 att även personer i andra byar, vid sidan av bönderna i Skottgården, ägde andelar i ödesbölet eller »slottegodzet» *Halvarsbacken* (Oviken db 1649–90 s. 65, 104, 111; domboksutdrag i Olof Perssons deposition, fascikel 1).

Det är inte känt varför namnet *Halvarsbacken* konkurrerade med och så småningom trängde undan *Ungesvensbacken* på 1500- och 1600-talen, däremot kan uppgåendet i byn Skottgården förklaras. Prosten Erik Andersson hade nämligen några år före 1540 förvärvat hela Skottgården och efter hans död tillföll Skottgården med *Ungesvensbacken*/*Halvarsbacken* hans arvingar

(Holm 2021). 1576 sålde hans son Hans Eriksson Skottgården »medh all then deel som vnder Skåttgården hörer, och serdelis Halffuarsbacken» till sin systerdotters make prosten Erik Månsson och sin systerson bonden Olof Nilsson för 300 daler (SRAp 16/4 Stockholm). År 1800 intygade byamännen i Skottgården och dess grannbyar, med hänvisning till 1576 års brev, att Halvarsbacken »af ålder hört under Skåttgårds By» och därför borde undantas från det storskifte som då var på gång att genomföras (se akten till karta LMA 23-OVI-26). Att Halvarsbacken eller åtminstone en del därav idag utgör en enklav hörande till Skottgården är således en följd av prosten Erik Anderssons jordförvärv på 1530- och 1540-talen.

Vad gäller dateringen av namnet *Ungesvensbacken* (*Vngghe Sswens Bakkæ* 1540) kan nämnas att det var först under y.fsv. tid (efter ca 1375) som det blev vanligt att sätta ett adjektiviskt mansbinamn före dopnamnet; i ä.fsv. står ett sådant binamn i stället efter dopnamnet (Modéer 1964 s. 97; Otterbjörk 1974 sp. 323). Några exempel i tidsföljd: *Farthiegn Vnge* o.d. 1347–63, tidigast omtalad som *Farthiagn hin Unge* 1342 (Medelpad/Ångermanland, SMP 2 sp. 12 f.); *Lithle Berdhor* 1433 (Härjedalen, JHD Suppl. s. 37); *Vnge Biørn* 1463 (Jämtland, JHD 2 s. 39); *Unge Bengt* 1471–1500, relaterat till en *Gamle Bengt* (Arboga, Sundström 2015 s. 59); *Lillæsten* (sammanskrivet i trångt radslut) 1520 (Jämtland, JHD 3 s. 2). Namnet *Ungesvensbacken* torde därmed i likhet med *Helgebacken* ha bildats under senmedeltiden. Dock räcker inte källorna till för att utpeka vem namnlåtare *Unge Sven* var.³ Detsamma gäller den *Halvard* som *Halvarsbacken* uppkallats efter.

Min slutsats är alltså att *Helgebacken* och *Ungesvensbacken*, även kallat *Halvarsbacken*, har sitt ursprung som namn på gårdar, vilka under senmedeltiden utbrutits ur en moderby med namnet *Backen*. Utbrytningarna ägde rum under en period av bebyggelseexpansion i stora delar av Jämtland, inte minst i Oviken och socknarna däromkring (Holm 2020a s. 71 ff.). Att moderbyns namn så småningom föll ur bruk skulle kunna förklaras av utbrytningarna och har i så fall flera paralleller i Jämtland under medeltiden och 1500-talet (Holm 2020a s. 50, 68 f.).

Till sist skulle jag vilja kommentera att moderbyn (eller modergården) *Backen* omtalades med prepositionen *under* framför: (Martin) *vnder Baka* 1438, (Helge) *vndir Bakka* 1449 etc. Devine (2021 s. 78, 98) har framhållit att namnbrukarna därigenom kunde hålla isär denna bebyggelse från bl.a. bebyggelsen *Backen*, som ligger ca 2,5 km åt nordväst och som omtalades med prepositionerna *a* eller *i*: (Sverker) *a Bakka* 1410, (Sverker) *j Bakka* 1423 etc. Prepositionen *under* var väl motiverad sett till bebyggelsens läge nedanför den

³ Att namnet i stället skulle vara bildat till nsv. *ungersven* 'yngling' ser jag inte som troligt, eftersom detta ord enligt SAOB hör hemma fr.a. i poetiskt och litterärt språk.

branta backsluttnig som ses på kartan fig. 1. På liknande sätt skilde man i Jämtland på 1300-talet och början av 1400-talet genom prepositionerna mellan bebyggelsen fsv. *for/fore Bærghe*, fno. *firir Berghi* (senare *Förberg*, nu *Önet*) på Frösön och bebyggelsen fsv. *a Bærghum* (nu *Berge*) på Frösön; dessa låg bara ca 2 km från varandra (för belägg se JHD 1 genom ortsregistret s.v. *Berge*, *Förberg*; Holm 2012 s. 19, 31).

Källor och litteratur

- Devine, Josefin, 2021: Bygden, byarna och buan. Studier av bebyggelsenamnen i Hackås och Ovikens socknar, med ett särskilt avsnitt om fäbodnamnen. Umeå. (Nordsvenska 28.)
- Flemström, Bertil, 1972: Jämtländska ortnamn. Östersund.
- Fornvårdaren 2. Utg. av Eric Festin. 1927–30. Östersund.
- Holm, Olof, 2012: Självvägarområdenas egenart. Jämtland och andra områden i Skandinavien med småskaligt jordäggande 900–1500. Stockholm.
- 2020a: Gård- och bynamnsbildning i Jämtland från vikingatiden till 1500-talet. I: NoB 108. S. 47–86.
- 2020b: *Hammarnäs, Haftorsnäs och Näset*. Gård- och bynamn knutna till en jämtländsk by. I: OUÅ. S. 65–71.
- 2021: Prosten Erik Andersson och reformationen i Jämtland. I: SaoS. S. 75–93.
- ms: *Södssund* – ett försvunnet jämtländskt bebyggelsenamn. Manuskript.
- JHD Suppl. = Olof Holm (utg.): Supplement till Jämtlands och Härjedalens diplomatarium. 1999. Östersund. (Landsarkivet i Östersund. Forskningsrapport 3.)
- JR = Jämtländska räkenskaper 1564–1571 1–2. 1944–48. Östersund. (Skrifter utg. av Jämtlands läns fornscriftsällskap 8–9.)
- JÄH = landskapshandlingar, Jämtland och Härjedalen, KA, SRA.
- Modéer, Ivar, 1964: Svenska personnamn. Handbok för universitetsbruk och självstudier. Utg. av Birger Sundqvist & Carl-Eric Thors med bibliografi av Roland Otterbjörk. Lund. (Anthroponymica Suecana 5.)
- Olof Perssons deposition, ÖLA.
- Otterbjörk, Roland, 1974: Tilnavne. Sverige. I: KL 18. Sp. 321–325.
- Oviken db 1649–90 = Ovikens tingslags domboksprotokoll 1649–1690. Red. av Curt Maltin. Pdf-dokument. www.fornskrift.se. 2020. Östersund. (Källor till Jämtlands och Härjedalens historia utg. digitalt av Landsarkivet i Östersund och Jämtlands läns fornscriftsällskap.)
- SRA no. länsräk. = länsräkenskaper i Från norska Riksarkivet år 1900 överlämnade räkenskaper och handlingar, SRA.
- Strid, Jan Paul, 1999: Kulturlandskapets språkliga dimension. Ortnamnen. 2 uppl. Stockholm.
- Sundström, Agneta, 2015: Binamn i Arboga stads tänkebok. Uppsala. (Namn och samhälle 25.)
- ÖLA = Landsarkivet i Östersund.
- ÖLAp = pergamentsbrev i Diplomsamlingen, ÖLA.

Summary

The name of the Jämtland village *Helgebacken* from a name-typology perspective

By Olof Holm

Helgebacken is the name of a village in the Jämtland parish of Oviken. The name has been recorded in sources tracing back to the start of the 16th century, preceded by the simplex name *Backen*, with several examples from the 15th century. The author observes that there was once a farm next to *Helgebacken* called *Ungesvensbacken*. This farm lay deserted during the 16th century. The name *Halvarsbacken* was also used to refer to this farm. The author believes that the frequency of names ending in *-backen*, that topographically link to each other, and that are preceded by a simple *Backen*, indicates that they originated as the names of farmsteads. Hence, he interprets the names as 'Helge's farm in Backen', 'Young Sven's farm in Backen' and 'Halvard's farm in Backen', respectively. The names are therefore thought of as being the original farm names of a type that was common in Jämtland during the Late Middle Ages and comprised a personal name and the name of the major village in the area. The first element should be seen as referring to the name of a previous owner or tenant. In the case of *Helgebacken* this would likely have been a *Helghe vndir Bakka* between 1449 and 1468.

Ortnamnspolitiken i svenska Pommern

En diskursanalytisk och kontaktonomastisk studie

Av Alexandra Petrulevich

Namn och bygd 110 (2022), 95–130.

Alexandra Petrulevich, Department of Scandinavian Languages, Uppsala University: Place name policymaking in Swedish Pomerania: A discourse analytical and contact onomastic study.

Abstract

The article presents the results of a pilot investigation into the seventeenth-century name policies associated with large-scale cadastral mapping of the Swedish conglomerate state and their implementation in Mecklenburg-Vorpommern. The material studied consists of the Land Survey's directives issued by the Swedish Crown between 1628 and 1700, as well as 759 place name attestations excerpted from the B I volume of cadastral maps of the Wolgast District from 1694. The article reveals how both practical and symbolic aspects of political discourses are evident in the regulations of place name collection and processing. Particular attention is paid to the Swedification discourse analysed by the tools native to Foucaultian discourse analysis and proximation theory. The Wolgast material shows that the Swedish land surveyors did not comply with the instructions to Swedify or translate Pomeranian names. The tentative explanation offered builds on the idea of linguistic and cultural proximity between the German-speaking region and the Swedish land surveyors.

Keywords: name policies in the Swedish conglomerate state, place names, Swedish Pomerania, Wolgast district, Foucaultian discourse analysis, proximation theory, cultural proximation, contact linguistics, contact onomastics, Swedification, place name adaptation, place name translation, language ideologies, LPP.

1. Inledning

Ortnamnspolitik har aldrig stått särskilt högt i kurs inom den historiska namnforskningen. Detta har sannolikt bidragit till att merparten av existerande ortnamnspolitiska undersökningar i Sverige berör tillämpningen av dagens lagstiftning avseende ortnamn, inte minst vad gäller ortnamnsbestånd i minoritetsspråken finska, meänkieli och samiska (t.ex. Swedell 2007, 2008, Nyström 2018). Sveriges högsta berg har exempelvis haft ett enda officiellt namn, *Kebnekaise*, en försvenskning av nordsamiskans *Giebmejáisi*, fram till år 2000 då ortnamn på minoritetsspråk fick lagstadgat skydd genom dåvarande Kul-

turminneslagen (idag Kulturmiljölagen) och därmed representation på både vägskyltar och kartor. Det är lätt att få för sig att den officiella, statligt sanktionerade svenska ortnamnspolitiken börjar först då. Mina studier av 1600-talets material avslöjar dock att explicita krav att försvenska ortnamn av icke-nordiskt ursprung finns belagda redan i Kammarkollegiets instruktioner utfärdade i samband med den landsomfattande geometriska karteringen av Sverige.

Föreliggande artikel bygger på en pilotundersökning¹ till projektet Att försvenska den andre: ortnamnspolitiken i storskaliga geometriska kartor från stormaktstidens Sverige och har för avsikt att fastställa vilka namnpolitiska diskurser som framträder i återkommande formuleringar i dokumentkorporus knuten till Lantmäteriets verksamhet på 1600-talet samt att analysera tillämpningen av instruktionerna i Wolgasts distrikt i Pommern med fokus på efterföljsamhet. Jag har ställt två forskningsfrågor till mina material, frågor som utförligt presenteras i avsnitt 4 och 5.

Vilka namnpolitiska diskurser gör sig gällande i Kammarkollegiets och senare Lantmäteriets instruktioner om namninsamling och -hantering under hela karteringsperioden (1628–1700)?

Rättade lantmätare sig efter instruktionerna utifrån analysen av namnbeståndet på geometriska kartor över Wolgastprovinsen i Mecklenburg-Vorpommern?

Därtill dryftas möjliga förklarande faktorer bakom den bild som framträder. Artikeln är alltså tudelad och består av två delstudier, en diskursanalytisk och en kontaktonomastisk.

Undersökningen uppvisar dessutom en uttalad teori- och metodutvecklingsambition. Visserligen ingår i artikeln en empirisk, kontaktonomastisk studie av ett pommerskt namnmaterial som följer i den traditionella kontaktonomastikens fotspår. Huvudtyngden ligger dock på att ta fram och tillämpa en diskursanalytisk ram som har potentialen att även inbegripa de kontaktingvistiska resultaten. Den här ramen utgår i de flesta avseenden från Michel Foucaults idéer om kunskapsproduktion och makt, men jag kompletterar den med ytterligare ett nyckelbegrepp, kulturell proximalisering, som utgör en vidareutveckling av proximaliseringsteorin. Dessutom introducerar jag ett förhållningssätt till namnpolitiken som en del av språkpolitiken och etablerar därmed potentiella kopplingar mellan namnpolitiska och språkpolitiska undersökningar. Pilotundersökningens utformning följer ett klassiskt LPP-upplägg (jfr eng. *language policy and planning*; LPP) där studier av styrdokument kompletteras med analys av faktiska tillämpningar av policyerna samt resonemang kring eventuella dolda språkideologier och/eller attityder till språk.

¹ Pilotprojektet Ortnamn i svenska Pommern genomfördes med stöd från IDO-stiftelsen för språkforskning till Hellmut Röhnischs minne (2016). Fortsatt arbete med undersökningen möjliggjordes av Riksbankens jubileumsfonds projektanslag (2021–2024; P20-0105).

I första avsnittet, 1, presenterades pilotundersökningens syfte och frågeställningar. I avsnitt 2 redogör jag för tidigare forskning om storskaliga geometriska kartor samt namnpolitisk forskning och dess koppling till LPP. Avsnitt 3 ägnas åt en presentation av den diskursanalytiska ram som tillämpas i den första delstudien. Det diskursanalytiska resultatavsnittet är tudelat. Jag går i avsnitt 4 respektive 5 igenom de ekonomiska och de språkpolitiska aspekterna av namnregleringen så som den framträder i styrdokumentet. I avsnitt 6 presenteras den andra, kontaktonomastiska delstudiens resultat. Det är i detta avsnitt som jag granskar namnmaterialet excerperat från ett urval av de pommerska geometriska kartorna. Avsnitt 7 innehåller en sammanfattning av pilotundersökningens resultat, som kritiskt granskas och kopplas vidare till det pågående forskningsprojektet Att försvenska den andre. Artikeln avslutas med en redovisning av källor och referenser.

2. Sveriges storskaliga geometriska kartor

1600-talets mest ambitiösa karteringsprojekt inleddes i Sverige 4 april 1628 då Gustav II Adolf beordrade Anders Bure att instifta en central lantmäterifunktion med syftet att mäta upp och kartera hela riket (Samlingar 1 nr 1;² redovisningen nedan utgår från Helmfrid 1959, Baigent & Kain 1992 s. 49–75, Baigent 2005, Höglund 2013a, 2013b, Karsvall 2016, Tollin 2021 s. 61–113, 369–386). Anders Bure skred direkt till verket och satte igång den systematiska geometriska karteringen som i Kammarkollegiets regi fortlöpte fram till 1650. Arbetet stramadades åt mot slutet av perioden, då kammaren 1642 inrättade en mellancheffsposition och anlätade Peder Menlös som inspektor över lantmäteriarbetet; Lantmäteriet fick dessutom egna lokaler i Stockholms slott avsedda för det växande kartarkivet. Under denna tid utbildades drygt 60 lantmätare som totalt har åstadkommit 12 000 så kallade äldre geometriska kartor. Därefter följde en period av stiltje föranledd av den ekonomiska utvecklingen då kronans hemmansinnehav minskade avsevärt till förmån för frälset (Tollin 2021 s. 371). Den storskaliga kartläggningen upphörde dock inte helt utan fortsatte i privat regi; i flera nyinrättade friherre- och grevskap anställdes lantmätare för att kartera tillhörande bebyggelser och gods. Den storskaliga lantmäteriverksamheten återupptogs av kronan på 1680-talet med syftet att se över ekonomiska resurser och skattläggning i de nyförvärvade provinserna såsom

² Samlingar 1 står för Samlingar i landtmäteri. Saml. 1, Instruktioner och bref, 1628–1699 (1901), en utgåva av Lantmäteriets handlingar från 1600-talet. Jag följer praxisen i Tollin 2021 och hänvisar till handlingarnas nummer i utgåvan istället för till sidnummer. Instruktionerna återges i utgåvans ortografi som avviker från originaldokumentens, jfr »Språket här måst undergå en betydlig modernisering, för att ej bortskrämma läsarne» (s. [i]).

Wismar och Pommern; omfattande reduktioner eller återtagande av avsöndrade egendomar på hemmaplan har likaså bidragit till fortsatt kartläggning av bebyggelser i Sverige. Ungefär samtidigt blev Lantmäteriet en självständig administrativ enhet i egentlig mening (Höglund 2013a s. 118). Under perioden 1680–1700 upprättades omkring 14 000 så kallade yngre geometriska kartor.

Kartornas framställningsprocess reglerades i Kammarkollegiets och senare Lantmäteriets instruktioner och kan sammanfattas översiktligt på följande sätt (redovisningen utgår huvudsakligen från Samlingar 1 nr 5, 10 etc., Svärdson 1928 s. 144–147, Tollin 2021 s. 76–81, 86). På våren, direkt efter snösmältningen, förväntades ansvariga lantmätare gå ut i fält i sina respektive län och mäta upp och framställa kartor i koncept på plats. Fältsäsongen varade troligen sommarhalvåret ut, men det finns konceptkartor daterade så sent på året som november och december, vilket innebär att fältarbetet fortsatte långt in på hösten och vintern. De styrdokument som utfärdats under 1600-talet saknar detaljerade instruktioner om hur själva mätningen skulle gå till. Processen kan dock rekonstrueras med utgångspunkt i lantmäterikapitlet ur *Adelig Öfning* av Åke Klasson Rålamb utgiven 1690. Formen på mätobjektet, t.ex. åkern eller ängen, förenklas till en polygon vars hörn markeras med stenar eller stavar. Lantmätaren positionerar sig på eller utanför mätobjektet, ställer upp mätbordet och markerar stationspunkten på mätbrädet med en synål. Med hjälp av diopterlinjalen återges därefter polygonens sidor på pappret utifrån synliga fasta märken samt stationspunkter. Konceptkartorna ritades av och färgglades i renritningar, så kallade renovationer, troligtvis på vintern eller vid regnigt väder under fältsäsongen. Renovationerna försågs med textbeskrivningar av objektets ekonomiska tillgångar, så kallade notarum explicatio. Det är högst sannolikt att flera andra aktörer än enstaka ansvariga lantmätare såsom lantmätarnas lärdrängar, alltså blivande lantmätare, lokalbefolkningen och lantmätarnas familjemedlemmar medverkade i processen. Dessutom lär lantmätare ha samarbetat och hjälpt varandra, vilket exempelvis konceptkartorna för Lysings härad i Östergötland vittnar om.

Sveriges storskaliga geometriska kartor utgör ett världsunikt 1600-talsmaterial. Visserligen hämtade lantmätare inspiration från utländska förebilder vad gäller mättekniken och kartornas utseende, men den centrala administrativa lantmåterifunktionen, det systematiska genomförandet av kartläggningen samt det långsiktiga perspektivet vid bevarandet av kartorna är de utmärkande drag som gör att själva projektet samt dess huvudsakliga resultat, de storskaliga geometriska kartorna, saknar motstycke på annat håll i Europa och världen (Helmfrid 1959 s. 231, Baigent 2005 s. 46–56, Tollin 2021 s. 74, 369, 384). Av dessa aspekter vill jag särskilt lyfta fram långsiktigheten som tätt hänger samman med framtidsorienteringen i lantmåteriprojektet samt kronans engagemang för att skapa förutsättningar för hållbart bevarande och effektiv använd-

ning av kartorna. Redan av den allra första instruktionen från 1628 framgår att kronan med kartans hjälp ville se in i framtiden för att kunna maximera den ekonomiska avkastningen av de tillgängliga resurserna (Samlingar 1 nr 1 punkt 1 och 3). Kammarkollegiets och Lantmäteriets chefer återkommer flera gånger under århundradet till det uttalade målet att bevara kartorna för kommande generationer (Samlingar nr 51, nr 78 punkt 14, nr 103 punkt 29 etc.). Även de tekniska aspekterna av bevarandearbetet regleras; instruktionen från 1642 ålägger exempelvis inspektorn att binda in kartorna utan att göra några veck på dem »för att de så mycket längre må kunna förvaras, Kronan och posteriteten till nytta» (Samlingar 1 nr 33 punkt 4).

De två kategorierna av storskaliga geometriska kartor, den äldre och den yngre, har förhållandevis olika genes och förutsättningar, en omständighet som särskilt gör sig gällande i diskussionen om varför karteringsprojektet överhuvudtaget kom till stånd. Trots den omfattande forskning som bedrivits på materialet framträder fortfarande ingen fullständig eller entydig bild av vilka politiska, ekonomiska och sociala faktorer som lett till att den landsomfattande lantmäteriverksamheten sjuösattes 1628. I den senaste litteraturen förkastas idén om att äldre geometriska kartor huvudsakligen framställdes och användes i skattläggningssyfte (t.ex. Helmfrid 1959, Kain & Baigent 1992 s. 53–56, Karsvall & Tollin 2010 s. 94–95, Höglund 2013a s. 62–66, 2013b s. 52). Istället tar man fasta på styrdokumentens och kartornas egna utsagor om målet med kartläggningen. Med utgångspunkt i återkommande formuleringar som »skaffa sig en överblick över egendomar» samt »förbättra deras avkastning»³ ses de äldre geometriska kartorna snarare som ett kontrollverktyg, alltså ett sätt för centralmakten att inventera, överblicka och kontrollera ekonomiska resurser i landet (jfr Helmfrid 1959 s. 229, Kain & Baigent 1992 s. 53–56, Höglund 2013b s. 52, Tollin 2021 s. 370). Vid sidan om denna huvudsakliga slutsats finns även andra idéer om varifrån inspirationen till kartprojektet skulle kunna komma; Elisabeth Baigent föreslår exempelvis en möjlig koppling till göticistisk ideologi (Kain & Baigent 1992 s. 57, Baigent 2005 s. 52–54). De yngre kartorna bygger på de erfarenheter som gjorts under den första karteringsperioden samt lutar sig mot den administrativa organisation som vuxit fram under 1600-talets första hälft. Flera poängterar att det i fallet med återupptagandet av kartlägg-

³ Jfr exempelvis »ville H. K. M:t gärna hafva en synopsis, däruti H. K. M:t alla landskapers och städers lägenhet sig för ögonen ställa kunde, hvaraf H. K. M:t sedan desto bättre kan öfverse och begrunda, hvaruti och huru hvart och ett stode att reparera och förbättra» (Samlingar 1 nr 1). Uttrycket »för ögonen ställa» återupprepas i flera instruktioner och även på kartornas titelblad. Kronans ambition att åstadkomma en produkt som kan fungera som statens »allseende öga» leder osökt tankarna till Michel Foucaults metafor om statens panoptikonblick (eng. *the panopticon gaze*; t.ex. 1980 s. 72, men även 146–165). Till skillnad från den panoptikonbild som framträder i Foucaults 1900-talstolkning aviserar centralmakten i explicit positiva ordalag att syftet är att »reparera och förbättra» snarare än kontrollera och straffa.

ningen i kronans regi finns en mycket tydlig koppling till taxering (t.ex. Helmfrid 1959 s. 227–228, Asmus 2005 s. 82, Baigent 2005 s. 41 med referenser). Här vill jag slå fast att det uttalade skattläggningsintresset under den yngre karteringsperioden inte behöver stå i motsats till den svenska militärstatens övergripande mål att kontrollera och effektivisera resursanvändningen (jfr Baigent 2005 s. 50–52).⁴

2.1. Storskaliga geometriska kartor och namnpolitisk forskning

Det har bedrivits mångsidig tvärvetenskaplig forskning på det unika kartmaterialet nationellt och internationellt (t.ex. Curschmann 1938, Liiv 1938, Helmfrid 1959, Rubow-Kalähne 1960, Pauli 1984, Asmus 1996, 2005, Tolin 2004, 2021, Baigent 2005, Lehtinen 2005, Porada 2005, Vikstrand 2005, Wästfelt 2007, Pihl 2014, Die Schwedische Landesaufnahme [2015], Karsvall 2016, Vollmer 2021). I Sverige har den äldre geometriska karteringen traditionellt varit i fokus, medan de yngre kartorna av förklarliga skäl har intresserat forskare i exempelvis Finland, Tyskland och Estland. Den infrastrukturrella forskningsinriktningen etablerade sig starkt i början av 2000-talet och resulterade i flera digitala utgåvor av storskaliga geometriska kartor både på hemmaplan och i utlandet (GEORG och KARL, Astia MHA, Geogreif, Svea-Pommern). I samband med att de svenska kartorna digitaliserades framställdes transkriptioner av karttexterna och kartornas textbeskrivningar som innehåller stora mängder ort- och personnamn (Vikstrand 2005). Namnforskare vid Namnavdelningen, Institutet för språk och folkminnen, har gjort en betydande grundforskningsinsats för att tillgängliggöra materialet för andra specialister och för allmänheten, men regelrätta språkvetenskapliga studier av namndata från storskaliga geometriska kartor är relativt få. I en uppsats från 2005 skildrar Per Vikstrand de möjligheter kartorna tillhandahåller för etymologiskt och bebyggelsehistoriskt inriktad ortnamnsforskning. Kristina Neumüller (2013) bygger en personnamnsundersökning på namndata från 1600-talets kartmaterial, medan Elin Pihl (2014 s. 30, 41, 42–43) inkorporerar namnbelägg från äldre geometriska kartor i en större kontinuitetsstudie av ägonamn i sin doktorsavhandling. Den gemensamma nämnaren hos dessa undersökningar är att kartornas namnbestånd används som rådata för språkliga analyser. I den utsträckning jag har kunnat spåra internationell forskning om namn på storskaliga geometriska kartor ansluter den till samma mönster (Oelze & Vollmer 2018, Vollmer 2021 s. 254–255).

⁴ Den taxeringsreform som de pommerska kartorna utgjorde underlag för kom aldrig att genomföras (Kain & Baigent 1992 s. 73, Höglund 2013a s. 114–116).

Diskussionen av kritiska aspekter med hänsyn till karteringens förlopp och representationen av namnmaterialet (jfr Harley 1989, Withers 2000, Gräslund Berg 2004) har antingen inte berörts alls eller i ganska ringa utsträckning (jfr Pihl 2014 s. 45–49). Inte heller den politiska dimensionen av namninsamlingen och -hanteringen sedd i ljuset av de bevarade styrdokumenterna har uppmärksamats eller fått något betydande genomslag inom svensk eller internationell onomastik.⁵ Den socioonomastiska forskningen med inriktning mot namnpolitik har hittills främst intresserat sig för tillämpningen av namnlagar och övriga namnrelaterade policyer i nutida situationer (t.ex. Ortnamnsvård och ortnamnsplanering [1978], Critical toponymies [2009], Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer [2009], Indigenous and minority placenames [2014], Helander 2015a, Names and naming [2016], Nyström 2018). Kajsa Rautio Helanders undersökningar om behandling och officiell användning av samiska ortnamn i Norge, vilka åskådliggör det intrikata samspelet mellan norska namnpolitiska praktiker genom historien och nuvarande administrativa förhållanden, utgör ett välbehövligt undantag (t.ex. Helander 2015b, Helander 2016). Frågeställningar av namnpolitisk karaktär har hittills inte intresserat eller tillmätts någon större relevans inom den historiskt inriktade ortnamnsforskningen i Sverige.

Den befintliga namnpolitiska vetenskapliga produktionen saknar dessutom en uttalad koppling till språkpolitisk forskning känd under akronymen LPP (från eng. *language policy and planning*) trots att dessa inriktningar delar flera gemensamma utgångspunkter. LPP utgör en av sociolingvistikens tillämpade grenar och kan egentligen ses som en paraplydisciplin för det namnpolitiska forskningsfältet.⁶ Till LPP:s huvudsakliga forskningsobjekt hör språkliga

⁵ Det bör påpekas att Drolshagen 1920 (s. 79) är den enda äldre undersökning jag känner till som omnämmer den namnpolitiska bestämmelsen från instruktionen 1691, se nästföljande avsnitt. Studien innehåller dock inga andra upplysningar eller resonemang om denna reglering eller dess tillämpning, jfr »Nomina propria et appellativa von allem, was bei Vermessung und Beschreibung vorkam, sollten in deutscher und der gewöhnlichen Pommerschen Sprache festgehalten und nach sorgfältiger, mit rechtem Verständnis eingezogener Erkundigung nach Natur und Eigenschaften 'verschwendisch' werden.» *Verschwendisch* i citatet är en översättning av originalets *försvenska*.

⁶ Namnens status som tvärvetenskapliga (forsknings)objekt kastar viss osäkerhet över påståendet. Inom lingvistikens ter sig namnens och namnforskningens sortering under just språkvetenskap nästintill självklar. Tittar man på den befintliga svenska lagstiftningen upptäcker man snart att språklagen, Språklag 2009:600, saknar bestämmelser om namn. Istället regleras ortnamn i en hänsynsparagraf i kulturmiljölagen, Kulturmiljölag 1988:950, ändrad 2000:265, 2013:548, medan personnamn har en egen lag, Lag (2016:1013) om personnamn. Statens syn på olika namnkategorier som i viss mån väsensskilda – ortnamn ses som gemensamt kulturarv, personnamn som en i större utsträckning individuell angelägenhet knuten till folkbokföringen – förstärks av att lagarna i fråga hör till olika ansvariga departement. Kulturmiljölagen (och språklagen för den delen) sorterar under Kulturdepartementet, medan personnamnslagen är knuten till Justitiedepartementet.

praktiker och deras förhållande till existerande språklagar, -policyer och andra styrdokument, språkideologier och attityder samt språkplanering (följande sammanfattning bygger på Kamwangamalu 2004, *Research methods in language policy and planning* [2015], Mortimer 2017, Tollefson & Pérez-Milans 2018, Romaine 2021). En klassiskt upplagd LPP-studie utforskar hur det faktiska språkbruket hos en given språkgemenskap, t.ex. en minoritetsgrupp eller ett multinationellt företag, eller hos en eller fler individer, ser ut i relation till de språknormativa diskurser som präglar det omgivande samhället. Exempelvis visar Nkonko M. Kamwangamalu (2004 s. 199, 231, 245–251) att de av ursprungsbefolkningens språk i Sydafrika som getts officiellt status vid sidan om de koloniala språken engelska och afrikaans, nämligen pedi, sotho, tswana, swazi, venda, tsonga, ndebele, xhosa och zulu, har svårt att hävda sig i statsbärande sammanhang. I de skolor där undervisning sker på engelska studerar till exempel de allra flesta barn engelska som modersmål samt afrikaans eller ett av de officiella inhemska majoritetsspråken som andraspråk oavsett sitt faktiska förstaspråk (s. 232–233). Med andra ord har Sydafrika misslyckats med sina språkpolitiska ambitioner att främja de officiella inhemska majoritetsspråkens spridning och erkännande i offentliga domäner som utbildningsväsendet, rättsväsendet, TV och andra medier osv. (s. 233, 238, 245–251).

Flerspråkighet i en bred bemärkelse har varit en nyckelkomponent inom LPP sedan fältets barndom på 1950- och 60-talet. De tidiga arbetena ägnades huvudsakligen åt språkplanering i flerspråkiga samhällen i postkoloniala sammanhang och såg på språkplanering som ett ideologiskt neutralt verktyg. Den här föreställningen övergavs dock på 1990-talet efter massiv kritik som gjort gällande att LPP reproducerar rådande asymmetriska maktrelationer (t.ex. Lo Bianco 2009, Laoire 2014, Romaine 2021). Nuförtiden utgör LPP ett brett tvärvetenskapligt fält stadigt förankrat i kritiska teorier och en växande flora av metodiska tillvägagångssätt som etnografiska och korpuslingvistiska metoder, nexusanalys, foucaultiansk och kritisk diskursanalys osv. (se t.ex. *Research methods in language policy and planning* [2015], Mortimer 2017, Williams 2020). En av mina målsättningar med föreliggande studie är att sammanföra den historiskt inriktade namnpolitiska forskningen och LPP. I den analys som presenteras i nästföljande avsnitt vill jag i LPP:s anda komma åt de återkommande diskurser och – uttryckt med LPP:s språkbruk – dolda språkideologier som 1600-talets styrdokument förmedlar samt hur tillämpningen av policyerna faktiskt kommer till uttryck i kartmaterialet från det huvudsakligen tyskspråkiga Pommern i en svenskspråkig kolonial kontext.⁷

⁷ Att tala om Pommern som koloni under 1600-talet är kontroversiellt (jfr Nordin 2000 s. 87–91, Gustafsson 2016 s. 15–17) och görs i regel inte heller i artikeln. Jag menar dock att den storskaliga karteringen – med vilken kronan ju avsåg att inventera sina tillgångar i rikets samtliga delar

3. Att analysera Kammarkollegiets och Lantmäteriets instruktioner

Artikelns första frågeställning (se avsnitt 1) tar sin utgångspunkt i de styrdokument som reglerade lantmätarnas arbete (Samlingar 1). I fokus står Kammarkollegiets och Lantmäteriets instruktioner, vilka styrde insamling och bearbetning av ortnamn i den nyvunna provinsen Pommern vid slutet av 1600-talet. Jag tar dock hänsyn till samtliga dokument (1628–1700) i analysen eftersom delstudiens ambition är att knyta an innehållet i återkommande språkliga uttryck till bredare teman, som åskådliggör centralmaktens politiska och sociala mål med karteringsprojektet (jfr t.ex. ett diskurshistoriskt tillvägagångssätt i Achugar 2018, Reisigl 2018). Den innehållsliga analysen av det konkreta språkbruket (jfr eng. *small-d-discourse*, *discourse_d*, *linguists' discourse* etc. i litteraturen, översikt i t.ex. Hidalgo Tenorio 2011) tjänar även som en språngbräda för att komma åt och avtäcka de meningsskapande och legitimerande antaganden, handlingar och praktiker som konstituerar stormaktstidens namnpolitiska diskurser (jfr eng. *big-D-discourse*, *discourse_D* och *social theorists' discourse* i litteraturen). Genom denna ingång uppvisar delstudien en allmän språkkonstruktivistisk hållning (jfr t.ex. Hagren Idevall 2016 s. 14–15 med referenser). Den bygger på antagandet om det ömsesidiga beroendet mellan språkbruket, i det här fallet styrdokumentet, som ger språklig klädnad åt, konstruerar och för vidare normativa diskurser å ena sidan, och, å andra sidan, en kombination av abstrakta antaganden och föreställningar om världen samt konkreta språk- och andra handlingar, vilka i sin tur gör sig gällande vid styrdokumentens och i förlängningen namnpolitikens utformning.

Utöver diskursbegreppet i de betydelser som presenterats ovan använder jag mig av det foucaultianska konceptet makt–kunskap för att ringa in maktens ständiga närvaro vid varje länk och varje förbindelse i kunskapsproduktionens händelsekedja. På så vis blir kunskap en bärande struktur för myriader av disparata maktyttringar som hjälper till att destillera fram och legitimera maktens övergripande strategier. Kunskapsstrukturen är dock inte statisk likt en stålram utan kan snarare jämföras med en levande vävnad som ständigt behöver regenereras för att producera och reproducera människans föreställningar om exempelvis det normala eller det sanna. Den tvehövdade enheten makt–kunskap utgör med andra ord ett spritt nätverk av enskilda celler och relationer dem emellan som alstrar ömsesidiga effekter i form av kontroll, underkastelse, motstånd, aktivitet, inaktivitet osv. Makt–kunskapsnätverken och deras effekter inklusive legitimerande och normativa diskurser är föränderliga samt his-

oavsett status inom konglomeratstaten – utgör den bakgrund mot vilken de olika provinserna framträder som åtminstone retoriskt likställda inför den svenska statens koloniala intressen.

toriskt och socialt betingade; den kunskap som hålls för sann i den ena gemenskapen vid en viss tidpunkt behöver inte vara den samma i en annan gemenskap eller i samma gemenskap vid en annan tidpunkt. Synsättet föranleder en metodisk utgångspunkt att angripa maktens »taktiker och strategier» genom att undersöka hur makten skapas via historiskt situerade praktiker och återkommande (språk)handlingar.⁸

I min läsning och tillämpning av Foucault (1980, 2011) vill jag fokusera metaforen om makt–kunskapsnätverk på i första hand enskilda texter, styrdokument eller kartor, som likt nätverk av yttranden i ömsesidig relation till varandra skapar och för vidare kunskap. Därtill kan flera materiellt avgränsade texter fungera som ett nätverk, en gemensam textkropp eller korpus, och uppvisa både explicit och implicit intertextualitet (jfr Bakhtin 1981). En kronologiskt linjär läsning kan alltså med fördel kompletteras med diskursiva icke-linjära läsningar där återkommande uttryck och hänvisningar fungerar som sambandsmarkörer, men även som noder som markerar hörnpunkterna av konstruktioner större än samt väsensskilda från den enskilda texten eller hela textkorpusen. Texter utgör de viktigaste primära källorna för att nå ut till »det foucaultianska prototypnätverket» bestående av individer, institutioner, konkreta handlingar, praktiker osv. i en historisk studie, eftersom mycket av den kontext som krävs för en fungerande diskursanalys oundvikligen behöver rekonstrueras. Med andra ord bygger makt–kunskap på flera typer av nätverk som tillsammans bildar ett övergripande fraktallikt mönster där komponenten-

⁸ Jfr »The longer I continue, the more it seems to me that formation of discourses and the genealogy of knowledge need to be analysed, not in terms of types of consciousness, modes of perception and forms of ideology, but in terms of tactics and strategies of power.» (Foucault 1980 s. 78) och »I would suggest rather (but these are hypotheses which will need exploring): (i) that power is co-extensive with the social body; there are no spaces of primal liberty between the meshes of its network; (ii) that relations of power are interwoven with other kinds of relations (production, kinship, family, sexuality) for which they play at once a conditioning and a conditioned role; (iii) that these relations don't take the sole form of prohibition and punishment, but are of multiple forms; (iv) that their interconnections delineate general conditions of domination, and this domination is organised into a more-or-less coherent and unitary strategic form; that dispersed, heteromorphous, localised procedures of power are adapted, re-inforced and transformed by these global strategies, all this being accompanied by numerous phenomena of inertia, displacement, and resistance; hence one should not assume a massive and primal condition of domination, a binary structure with 'dominators' on one side and 'dominated' on the other, but rather a multiform production of relations of domination which are partially susceptible of integration into overall strategies; (v) that power relations do indeed 'serve', but not at all because they are 'in the service of' an economic interest taken as primary, rather because they are capable of being utilised in strategies; (vi) that there are no relations of power without resistances; the latter are all the more real and effective because they are formed right at the point where relations of power are exercised; resistance to power does not have to come from elsewhere to be real, nor is it inexorable frustrated through being the compatriot of power. It exists all the more by being in the same place as power; hence, like power, resistance is multiple and can be integrated in global strategies.» (Foucault 1980 s. 142.)

terna organiseras enligt samma maktbärande principer på samtliga skalnivåer. Därtill bör ytterligare en avgörande teoretisk och metodologisk förutsättning dryftas: kunskap behöver inte vara verbalt kodad då maktens–kunskapens funktion även är den att förtiga (jfr Discourse and silencing [2003], Schröter 2018). Förtigandet av perspektiv, åsikter, ifrågasättanden osv. utgör ett viktigt diskursspår som knyter den textbaserade diskursanalysen till konstruktioner av verkligheten bortom det sagdas horisont.

För att ge liv åt, nära och hålla levande 1600-talets namnpolitiska process krävs en omfattande makt–kunskapskonstellation bestående av monarken, kammarkollegiets medlemmar, inspektorn för lantmäteriet, ledningsfunktioner i provinserna, samtliga styrdokument, lantmätare, deras arbetsverktyg, kläder och löner, assistenter och familjemedlemmar, bönder och andra som tar emot lantmätarlag, hästar och andra färdmedel, pass, utdrag ur äldre jordeböcker osv. samt flera uppsättningar praktiker från styrdokumentens framställningsförfaranden, faktiska avmätningar i fält och renritningar till arkiveringen och eventuellt återbruk av de storskaliga geometriska kartorna. Konstellationen, dess sammansättning och de effekter som uppstår i de olika relationerna är knappast konstanta utan varierar från en bestämd karterings-, kartframställnings- och användningssituation till en annan. Ingen av de ingående komponenterna är dessutom neutral i förhållande till uppgiften att samla in, representera, bära upp, bevara eller tradera (namn)kunskap. Kartan kan exempelvis aldrig fungera som en objektiv representation av verkligheten som centralmakten använder för att uppnå sina mål. Tvärtom utgör kartan »ett spatialt panoptikon» (eng. *a spatial panopticon*, Harley 1989 s. 13), ett kompakt multimodalt uttrycksmedel som kapslar in maktens blick på ett geografiskt eller administrativt område utifrån gällande ekonomiska nyttokriterier, militärstatens ambition till territoriell expansion eller andra förutsättningar. Kartan kan också bli ett verktyg för att göra motstånd om exempelvis lantmätare väljer att inte följa maktens anvisningar.

Delundersökningens diskursanalytiska ram kompletteras med ytterligare ett verktyg, begreppet proximalisering, som närmast kommer från proximaliseringsteorin (eng. *Proximity Theory*) men som har beröringspunkter med flera kognitiv-lingvistiska ingångar i analyser av diskursrummet (följande sammanfattning baseras på Cap 2013, 2018 s. 97–103). Teorin, med rötterna i både foucaultiansk och kritisk diskursanalys, vilar på ett antagande om deixis avgörande roll i konstruktioner av argumenterande och legitimerande diskurser. Diskurserna bygger på grundläggande binära oppositioner som »jag/vi» och »de» samt »nära [ett deiktiskt centrum]» och »avlägsset», där de ingående föreställningskomplexen vanligtvis tillskrivs ett positivt eller negativt värde. Deixis förstås i det här fallet väldigt brett och omfattar flera frastyper, däribland verbfraser med deiktisk kärna. Utifrån dessa premisser definieras proxi-

malisering som en diskursiv strategi vars mål är att framställa negativt laddade, avlägsna – »utländska, främmande, antagonistiska» – enheter, företeelser eller värderingar i hotfull rörelse mot avsändaren och dess tänkta publik för att legitimera preventiva åtgärder (Cap 2018 s. 97). I proximaliseringsteorins termer konstrueras det externa hotet som emanerande från diskursrumspeniferin, »utanför det deiktiska centrumet» (eng. *outside-deictic-center*; ODC), varifrån främmande enheter kan komma att förflytta sig till diskursrummets centrala punkt, »innanför det deiktiska centrumet» (eng. *inside-deictic-center*; IDC), och angripa »inhemska» IDC-enheter. Den konstruerade förflyttning från peniferin till centrumet som tvingas på läsaren eller åhöraren kan framställas som fysisk och därmed utgöra ett exempel på spatial proximalisering, som en tidsmässig koppling mellan föreliggande konfliktsituation och händelser i det förflutna, en så kallad temporal proximalisering, samt som en ideologisk motsättning mellan ODC och IDC, en så kallad axiologisk proximalisering. Proximaliseringsteorin har framför allt tillämpats inom studier av krigs-, antiterrorist- och antimigrationsretorik.

I föreliggande analys transponeras proximaliseringsverktyget till en undersökningssituation utanför det prototypiska användningsområdet. Jag vill närmare bestämt veckla upp det föreställningskomplex som partipet *försvenskad* representerar och alluderar till i två styrdokument som reglerar bearbetning av namnmateriel i flerspråkiga områden i samband med 1600-talets storskaliga karteringsprojekt. Kammarkollegiets instruktion från 1691 lyder:

Vid alla sina mätningar och i alla sina annotationer och beskrifningar skola de, till bättre underrättelse så för oss som posteriteten, behålla och uppföra alla nomina propria och appellativa på allt, som under deras ämbetsförrättningar förekomma kan, på det *Tyska* eller rätta gemena *Pommerska* språket; men därjämte hvar och ett efter dess natur och egenskap *försvenskad* tillsätta genom särdeles ackurat inhemtad underrättelse och med rätt förstånd, samt således sakerna rätt explicera. (Samlingar 1 nr 103 punkt 29.)

Lantmäteriets direktör beordrar följande i ett brev från 1697:

På de Finska, Estniska, Lettiska, gemena Livländska och Tyska, gemena Pommerska samt Bremiska språken antecknas efter nödvändigheten nomina propria och appellativa på lägenheterna samt deras jordmånens art och bruk etc., hvarvid dock jämväl tillsättes deras betydelse med rätta försvenscade ord. (Samlingar 1 nr 175 punkt 7.)

Partipet är bildat till verbet *försvenska* som tidigast är belagt 1575 i betydelsen »översätta l. överflytta (ngt) till svenska; kläda (ngt) i svensk (språk)dräkt» (SAOB F 3317). Lantmätarna åläggs alltså att översätta »nomina propria och appellativa på allt, som under deras ämbetsförrättningar förekomma kan», något som högst sannolikt avser egennamn på och appellativiska beskrivningar

av de egendomar som skulle avmätas och karteras.⁹ Det diskursiva målet med instruktionerna är att uppmana till snarare än att legitimera en handling. 1691 står enbart två varieteter, högtyska och lågtyska (pommerska), i fokus, medan lantmätare förväntas utföra översättningar från sju olika språk 1697. Den typ av egennamn som mest frekvent förekommer på kartor och som är av intresse för den här uppsatsen är ortnamn. Att översätta ortnamn är ingen lätt uppgift eftersom namn i strikt mening inte behöver ha eller tillskrivas appellativisk betydelse – den betydelse som i så fall skulle kunna återges på svenska – för att fungera som just namn (diskussion i t.ex. Christensen & Kousgård Sørensen 1972 s. 9–26, Nyström 2016). Svårigheter som den här översättningsuppgiften förmodligen skulle vålla¹⁰ i kombination med utbredd flerspråkighet (i alla fall tyskkunnighet, jfr Andersson 2011 och diskussionen i nästföljande avsnitt) i riksledningen talar för att själva försvenskningen huvudsakligen hade ett namn- och språkpolitiskt syfte. Vid sidan om översättningens eventuella funktionella betydelse framträder alltså en bärande symbolisk sådan: den svenska koloniseringen av området skulle manifesteras tydligt genom att »det främmande»¹¹ karterades bort (jfr Brealey 1995). Översättningen till svenska eller försvenskningen – med styrdokumentens ordval – har vidare en dynamisk sida, vilket inte minst basverbets aktionsart avslöjar. Att försvenska innebär att förflytta i språkligt och kulturellt avseende från positionen utanför den svenska centralmaktens deiktiska centrum (ODC i proximaliseringsteorin) närmare diskursrummets centrala punkt (IDC enligt samma teoribildning). Den diskursiva strategin kan därmed benämnas kulturell proximalisering och utgöra ett komplement till de olika typer av proximalisering som ursprungsteorin skiljer mellan (jfr diskussionen om kulturell likriktning i Nordin 2000 kap. 2). Den diskursspatiala förflyttningen utgör den kärna som den här användningen av proximaliseringsverktyget delar med teorins mer arketypiska tillämpningar. Retoriskt föreligger däremot inget hot som den här förflyttningen gestaltar, jfr *försvenska* och ett tänkbart alternativ *avfrämmandegöra*, utan premisserna kan – sett utifrån maktens, dvs. den svenska statens, Kammarkollegiets och Lantmäteriets, perspektiv – snarare beskrivas som positivt laddade då »det främmande» blir »svenskt» och därmed »rätt».¹²

⁹ Det bör tilläggas att den distinktion mellan de två kategorierna som instruktionstexten förefaller göra inte nödvändigtvis stämmer överens med de skiljelinjer som dagens språkvetenskap dragit fram. Ordet *namn* används exempelvis i de sammanhang där en språkvetare snarare talar om *benämning*. För exempel på användningen av *namn* och *namnge* i instruktionskorpusen se not 13 och 14 samt diskussion i nästföljande avsnitt.

¹⁰ Se avsnitt 6 nedan.

¹¹ Se avsnitt 4 och 5 för diskussion.

¹² Se avsnitt 5 för diskussion.

4. Diskursanalysens resultat: nytta

Normativa diskurser gällande insamling och bearbetning av namnmaterial utgör ett konstant men perifert spår i instruktionskorpusen. Namninstruktionerna är relativt få och utspridda samt konstituerar enbart någon promille av den totala mängden styrdokument. Det förefaller alltså tydligt att det inte var i första hand med tanke på namnen som kunskapsproduktionen i form av karteringsprojektet byggdes upp. Lantmätarna ombes namnge vissa objekt, exempelvis de skogar, moras och kärr som går att omvandla till jordbruksmark,¹³ samt skriva ut ortnamnen på kartorna, men det ges, liksom i avmätningsregleringen (se avsnitt 2), nästan inga detaljerade beskrivningar av hur namninsamlingen och -hanteringen skulle gå till.¹⁴ Det finns uppgifter om att lokalbe-

¹³ Jfr den första kungliga instruktionen från 4 april 1628: »3. ... skall han [Anders Bure] med dem [utbildade lantmätare] företaga hvart *landskap* efter annat att *afmäta* och *jordrefning hålla*, öfver hvilka afmätningar skola göras speciela landtaflor [geometriskas kartor] och afritningar, icke allenast huru socknarne och bygdelagen tillhopa hänga, utan ock på hvar och en bys lägenheter uti åker och äng, skog och mark; och därvid anteckna hvad lägenhet där är, hvad som står i framtiden på ett eller annat sätt att förbättra, med förslag och kalkulation därvid, huru detta stode till att göra och hvad det kunde kosta, samt hvad profit eller skada af sådan reparation följa kunde, med annat mer, som till sådant hörer och man ej här specialiter införa och uppräknas kan. 4. På lika sätt skall han ock förfara med alla stora *sjöar* och *strömmars* utlopp, särdeles dem, som äro eller med framgång kunna göras navigabla eller eljest gagneligen afskickas och till något nyttigt bruk förbyggas, med hvad annat, som han vet därtill tjäna och någon profit affölja. 5. Därtill skall han ock granneligen förfara med alla *skogars*, *moras* och *kärrs* natur och egenskaper, dem **namngifva** och åtskilja hvilka med nytta till åker och äng göras och afrodjas kunna, eller ock till timmer och annat nödigt fång häfdas böra.» osv. (Samlingar 1 nr 1, min markering i fetstil.)

¹⁴ Jfr följande instruktioner från 1634: »Därnäst skall jordens egenskap och natur beskrifvas, samt omständigheterna antecknas hurudan den befinnes af lera, svartmylla, sand eller annat sådant; sammaledes hvad teger i åker eller äng heter med sin bredd och längd; jämväl byns eller gårdens skog och utmark med fiske, sjöar och strömmar af alla lägenheter och nyttigheter annoteras med särskild färg; och öfverst på bladet i själfva afritningen **häradets**, **socknens** och **byns namn** specificeras.» (Samlingar 1 nr 7, min markering i fetstil); 1636: »Sammaledes förfara med *ängarne* och därvid notera **hvar ängs namn** och gräsvall, så ock huru mycket hö till hvar gård falla kan.» och »Skall granneligen annoteras **hvarje sjös**, **bäcks** och **ströms namn**, så ock hvad nytta med mjöl- eller sågkvarnar, ålfisken eller andra fisken bonden därpå hafva kan; desslikes ock af *skog* och *mossar*.» (nr 22, min markering i fetstil); 1643: »Där någonstädes finnes några förnämliga källor, af hvilka sjöar, åar och bäckar hafva sitt ursprung, skola de flitigt antecknas och **namngifvas**.» »Skola ock alla allmänningar, såväl som skogsängar och andra ängar, de där allmänningar äro **till läge och namn**, noga, med såväl deras som andras omkrets, observeras.» och »Dessutom alla förnämliga skogar, kärr dugliga att rödjas, moras, berg och annat sådant med deras storlek noga observeras och **namnas**, samt iakttagas allas deras bredd och längd och **påskrifvas deras egentliga namn**.» (nr 35, min markering i fetstil); 1691: »Samt slutligen separera, så uti byängarne som åkrarne, hvar och en grannes rätta andel och tegskiften med små afprickningar uppå sina kartor, **så ock deras särskilda namn, som de hafva**, på kartan anteckna och uppföra.» (nr 103, min markering i fetstil); 1697: »Sedan antecknas kyrkor, akademier, gymnasier, skolor och alla andra publika platser, såsom torg, tullportar, gator, bollverk på fästningar, åar, strömmar eller bäckar, vikar, sjöar, publika brunnar etc. med vissa

folkningen berördes av och även deltog i karteringsarbetet, dock inte i första hand som namninformeranter.¹⁵ Möjligen skulle formuleringen i instruktionen från 1697 kunna indikera att erhållandet av namnuppgifterna förutsätter aktiva efterforskningar bland bofasta på den aktuella platsen, men denna tolkning är osäker.¹⁶ På 1690-talet uppmuntrades lantmätarna att återanvända namnen från jordeböcker i sin produktion, vilket utgör ett enstaka exempel på en precis om än unik anvisning om varifrån namnstoffet skulle hämtas.¹⁷ Enligt det övergripande mönstret under hela 1600-talet listas en lång rad olika kategorier avmättningsobjekt i de flesta dokumenten utan att något sägs om deras namn, vilket innebär att arbetet med att samla in och skriva ut ortnamnen i många fall har varit underförstått. De punkter i instruktionerna som explicit tar upp namngivningen på kartorna (t.ex. nr 1, 22, 103 etc.) kan alltså betraktas som undantagsfall. Den funktionella förklaringen till varför explicita anvisningar om namninsamling förekommer i styrdokumentet förefaller mest trovärdig. Vid sidan om orienteringen (t.ex. »namnkunniga berg» i nr 72, 78, 190) och identifieringen, exempelvis för att lokalisera ett område till en by, socken och

bokstäfver och **antecknas deras namn**, såsom Hötorget, Packartorget etc, Öster eller Väster Tullport etc, Storgatan, Kyrkogatan, Kapellbacksgatan etc, så långt gatan har och behåller det namnet.» (nr 175, min markering i fetstil) osv. Insamling av personnamn, »borgarenas namn» och »possessorens namn», omnämns kortfattat i sena instruktioner om avmätning i städerna (Samlingar 1 nr 171, 175).

¹⁵ Exempelvis åläggs lantmätarna i instruktioner från 1635 och 1691 att inte besvära bönderna, jfr »De [lantmätarna] skola ock observera *årstiden* sålunda att de, medan säden står grön på åkern, arbeta på sädesgårdet; men, sedan säden begynner högre växa och gå i ax, öfvergifva det och företaga sig trädesgårdet, ängarne och annat sådant, på det allmogen icke skall hafva att besvära sig öfver att skada sker genom sädens förtrampande. Därvid de ock på allt annat sätt med största fog, diskretion och saktmod med bönderna umgåas skola, så att de icke till någon ovilja eller obestånd blifva föranledda.»; »Dock böra de uti detta fall helst taga sig vid hvar och en årstid de förrättningar före, som bekvämligast kunna afgöras, samt bönderna och allmogen uti deras angelägnaste åkerbruk minst hindra och ej heller något skadligt förorsaka eller missnöje uppväcka kunna, där dem icke genom särskilda befallningar några vissa sysslor under tiden föreskrifna blifva.» (Samlingar 1 nr 14, 103.) Instruktionen från 1691 uppmanar dessutom lantmätare att vända sig till äldre manliga uppgiftsgivare (jfr Withers 2000, Gräslund Berg 2004) för att kontrollera att den information som förmedlas via kartorna är korrekt: »Dessutom till större säkerhet och för att sådant med förra tider jämföra, skola de med vederbörandes tillhjälp genom åtskilligas berättelser, samt efter gamla förståndiga mäns utsagor och bekännelser, den närmaste efterrättelse därutinnan sig förskaffa, och sådant med ofvannämnda sina gjorda profver jämföra.»

¹⁶ Jfr »Kungsgårdar, gamla och förstörda, eller behållna. Dessa upptecknas med sina namn och belägenheter, eller, om kunskapen därom felas, uppsätts namnen så vida de kunna erhållas.» (Samlingar 1 nr 174.)

¹⁷ Jfr »Alla hemmans och ägors namn tillika med deras öretal och storlek, dock räntan undantagandes, skola de utur alla K. M:ts provinsers Jordeböcker extrahera tillika med därtill nödiga annotationer i brädden, efter sådant för många orsakers skull är vid General Kontoret nödigt och omistligt» (Samlingar 1 nr 104 s. 148.)

härad (t.ex. nr 7), framträder ytterligare en viktig indexikalisk¹⁸ funktion hos namngivningen på storskaliga geometriska kartor, nämligen att signalera ekonomisk nytta så som centralmakten definierar den (t.ex. omvandling till jordbruksmark, höavkastning och segelbara vattenleder i nr 1, 22 osv.). Namn blir ett verktyg för att rikta maktens blick på de objekt som hade potential att öka kronans intäkter.¹⁹

Instruktionerna som slutgiltiga, materiellt avgränsade, texter uppvisar vidare dels intertextuella kopplingar till äldre styrdokument, dels andra typer av dialogiska fotspår som inte behöver vara skriftligt kodade.²⁰ Gemensamma överläggningar mellan lantmätare och deras överordnade – inspektorn eller direktören för Lantmäteriet samt Kammarkollegiets medlemmar och anställda – angående karterings- och kartframställningspraktiker verkar ha legat till grund för ytterligare regleringar. Lantmätarnas varierande arbetsprinciper under karteringens inledande period har säkerligen varit en bidragande orsak till detta tillvägagångssätt (jfr t.ex. Tollin 2021 s. 92). Med andra ord förefaller det troligt att styrdokumentet sanktionerar och befäster vissa redan existerande förfaranden med målet att skapa gemensamma principer för lantmätarnas arbete samt bidra till likformigheten i deras produktion. Clas Tollin (2021 s. 96) menar till exempel att jordeboksanvändningen som omnämns i flera instruktioner från 1643 och framåt sannolikt varit förekommande även under karteringens tidigaste skede. Utifrån denna synvinkel kan de tydligare namngivnings- och behandlingsregleringar som återfinns mot slutet av seklet, exempelvis i flera instruktioner gällande avmätningar i städer (nr 171, 175), ses

¹⁸ Indexikalitet innebär att ett språkligt tecken eller ett uttryck eller ett uttal kan representera olika utomspråkliga betydelser i specifika kontexter, t.ex. en bild på en skalle som indexerar livsfara, ett språkbruk – t.ex. bruket av pronomenet *hen* – som indexerar specifika ideologiska ställningstaganden eller ett uttal som indexerar geografisk eller social tillhörighet, jfr t.ex. Silverstein 2003, Eliaso Magnusson 2020 avsnitt 3.4.

¹⁹ Intressant nog uppges mot slutet av seklet att namnet i sig inte kan hindra att ett objekt tas med på en karta om det är eller kan bli av betydelse för kronan, jfr 1691: »Hvilket allt, med mera slikt, deras flit och försiktighet hemställes, att därutinnan K. M:ts höga intresse trofast uppsöka och bevaka; varande härvid dem till en allvarlig och säker efterrettelse, att inga lägenheter, **af hvad namn och huru ringa de kunna vara och dem synas**, skola omätta och oransakade förbigås eller utur annotationen och beskrifningarne uteslutas.» (Samlingar 1 nr 103, min markering i fetstil.)

²⁰ Instruktionsrubriker innehåller spår av både det intertextuella och det dialogiska, jfr t.ex. »Direktörens Metod den 30 Mars 1697 huruledes kartor öfver städerna och deras ägor skola inrättas och beskrifvas till följd af K. Brefvet 14 Aug. 1695 till landshöfdingarne» (Samlingar 1 nr 175) och »Kam. Koll. Resolution den 21 Mars 1634 på landtmätaren Johan Larssons frågopunkter» (Samlingar 1 nr 7; tyvärr finns inte frågorna bevarade, jfr Tollin 2021 s. 69). Instruktionen från 30 mars 1697 (nr 175) åtföljdes dessutom av ett missiv som riktades direkt till lantmätarna där lantmätarnas frågor om kartering av städer åberopades: »För K. M:ts tjänst och höga intresses skull, samt på grund af åtskilliga landmätarens förfrågningar angående städernas med deras ägors affattningar och kartbeskrifningar samt hvad därtill hör, har man ej bort underlåta meddela honom hosföljande Metod till ledning och efterrettelse därvid.»

som en reaktion på att urbana namn inte alltid sattes ut i den utsträckning och i den form, »försvenskat», som kronan önskade.

5. Diskursanalysens resultat: ära

Den namnpolitiska regleringen under den yngre karteringsperioden tar delvis en annan riktning. Den koppling mellan namn, ekonomisk nytta och avmättningsobjekt som är påtaglig under hela århundradet kompletteras med ett språkideologiskt fokus. Studiens centrala material, instruktionerna från 15 augusti 1691 (nr 103) och 30 mars 1697 (nr 175), som kortfattat presenterades i föregående avsnitt,²¹ normerar insamling och bearbetning av namn bortom de rent funktionella aspekterna. De båda dokumenten är exempel på myndighetskommunikation, men på delvis olika nivåer. Kammarkollegiet är avsändaren i instruktionen från 1691, som vänder sig till hela lantmåterifunktionen för att instruera lantmätarna och deras mellanchefer, inspektorn, om hur geometrisk kartering bör bedrivas i Pommern och på Rügen. Det är i sin tur direktören för Lantmåteriet som efter skriftliga förfrågningar från lantmätarna i brevet från 1697 preciserar hur städer i hela riket skulle avmätas. I bägge fallen beordras lantmätarna att notera namn och appellativiska beskrivningar på framför allt hög- och lågtyska, men även »på de Finska, Estniska, Lettiska, gemena Livländska och [...] Bremiska [lågsaxiska] språken» (Samlingar 1 nr 175) samt att översätta dessa till svenska.²² Tyska var Sveriges allra vanligaste andraspråk på 1600-talet, vilket framgår av landets demografi inklusive det styrande toppskiktet samt av periodens skrift- och tryckproduktion (jfr Andersson 2011). Läroböcker i högtyska vände sig exempelvis till de som redan hade grundläggande kunskaper i ämnet (ibid.). Instruktionen från 1691 demonstrerar tydligt sin kompetens i tyska i t.ex. förhållningsregler beträffande kartering av ödemark. Det är nämligen inte tillåtet

att något införes under namn af *Heide* ['hed, mo'], *Rusch* [lågty. 'säv', 'tåg-växt?'] och *Busch* ['buske'], som icke är det i verkligheten ... dock skola de [lantmätarna] noga undersöka, om där på några ställen, när sådant växande ogräs och ris blifvit afbrändt och åkern gödd, den kan vid makt och stadigt bruk af en flitig bonde bibehållas, där ej eljest det om hösten blomstrande Heide

²¹ Se avsnitt 3 för exakta formuleringar och litteraturhänvisningar.

²² Se diskussion i föregående avsnitt. Det är betydelsefullt att (icke-svenska) ortnamn, precis som dithörande beskrivningar, uttryckligen uppmärksammas som språkliga yttranden; kopplingen till konceptet namn som kulturarv är snarare indirekt och går att uppfatta i ambitionen att »skriva in» det svenska i kulturlandskapet. I instruktionen nr 103, punkt 22, efterfrågas för övrigt avritningar och noteringar om sådant som kronan i första hand ser som kulturarv, t.ex. ruiner.

(ljung) är för bins konserver och honingsföda tjänligt och nyttigt. (Samlingar 1 nr 103.)²³

Det förefaller högst troligt att centralmaktens representanter – tillika kartornas framtida användare – inte hade några som helst svårigheter att förstå både namn och beskrivningar på tyska. Uppmärksammas bör att kartorna, bevarandediskursen till trots (se avsnitt 2), aldrig var tänkta som ett gemensamt kulturarv med ett dolt syfte att emancipera det svenska språkets användande inom ytterligare ett förvaltningsområde. Den kunskap som makten beordrade skulle produceras på svenska var hemlig och maktens egen, då lantmätarna ålades att inte sprida några uppgifter till tredje part (t.ex. nr 103).

Det föreligger en metonymisk koppling mellan å ena sidan de listade språken och de folkslag – alternativt konkurrerande stormakter – som hade språken som sina modersmål²⁴ samt å andra sidan mellan översättning som språkideologisk strategi och försvenskning i kulturellt avseende,²⁵ vilka kräver vidare undersökning. Försvenskningsformuleringarna, »*försvenskadt* tillsätta» och »med rätta försvenskade ord», ansluter nämligen till ett bredare urval av språkliga uttryck som gemensamt bär upp svensketsdiskursen i instruktionskorpusen. Diskursen i fråga konstrueras i ett slags dialogiskt format då det svenska inte sällan skrivs fram som motpolen till det främmande. Den underliggande presuppositionen bygger på att det svenska är »rätt», vilket underförstått innebär att det utländska och främmande blir »fel». I de allra flesta fallen rör det sig om »rätta svenska» mått, närmare bestämt »stockholmska», – inte »främmande» eller »utländska» – som lantmätarna skulle rätta sig efter.²⁶ Spännings-

²³ Det finns fler exempel på tyska ettordsinscott i instruktionerna, t.ex. »af amtmän eller arrendatorer, Schulzer, Wägter och Krügern eller Krögare, som ock pastorer och slika», »därnäst huru stora skylar eller Mandel af hvar slags säd, såsom råg, korn, hvete, Buchweizen, hirs, lins, hafre och andra sädesarter, som där växa», »så ock stora och ansenliga *Dörfer* eller byar» osv. (Samlingar 1 nr 103.)

²⁴ Modersmålet avgjorde i princip frågan om nationalitet under denna period (Nordin 2000 s. 78 med referenser).

²⁵ Se även avsnitt 3.

²⁶ Ytterligare exempel från 1688: »Där till äfventyrs några kartor allaredan äro förfärdigade, såsom öfver Livland, Estland och dylika provinser, hvilka efter något annat miltal gjorda äro, så bör landtmätaren vid skalan af dylika kartor icke simpliciter skrifu Scala Milliarium, utan ock därvid uppteckna utaf huru många tusen Svenska alnar en sådan mil består eller räknad är, hvilket högnödigt pröfvas och ovillkorligen desideras för kartornas konnektions skull.» och »Så måste ock landtmätarne rätta och fördela sina snören, kedjor, stänger och andra mätningssinstrumenter icke efter främmande och utländska mått, utan efter rätta Svenska Stockholmska alnar, på det uti allting jämnhet och likhet förspörjas måtte.» (Samlingar 1 nr 78); 1691: »Så måste ock landtmätarne rätta och fördela sina kedjor, snören, stänger och andra mätningssinstrumenter, icke efter främmande och utländska eller där i orten före detta brukliga mått, utan som sagdt är efter rätta Svenska Stockholmska mått och alnar, på det uti allt må blifva jämnhet och likhet.»; ur Jacob Hagmans examensattest 1695: »Måste han [lantmätaren] förstå åtskilliga instruments bruk, som till landtmäteriet höra, samt göra åtskillnad mellan främmande och Svenska mått,

fältet mellan »de svenska» och »de andra» är högst påtagligt även i den namnpolitiska diskursen. Den kulturella proximaliseringen riktas – metonymiskt – mot stormaktens »andra»; försvenskningen blir deras inträdesbiljett till Sveriges omfattande kunskapsproducerande karteringsprojekt och dess resultat, storskaliga geometriska kartor. I detta avseende står namninstruktionerna från 1691 och 1697 dessutom i samband med en vidare krets kungliga förordningar som konstituerar 1600-talets svenska språkpolitik på myndighetsnivån, där försvenskning var ledmotivet (Nordin 2000 s. 78–80, 86–87, 134). Försvenskningen operationaliserad som tilltagande språklig och kulturell enhetlighet kan även ses som ett utslag av statens rationella tänkande, eftersom likformigheten i politiken och effektiv administration ställde krav på homogenisering (jfr t.ex. Nordin 2000 s. 285–286, 295–300 om svensk-finska förhållanden). Bestämmelser om svenska som myndighetsspråk i provinserna fanns i Ingermanland, Narva, Livland och Estland, i Narvas fall så tidigt som 1615, men efterföljdes sällan i praktiken, vilket ledde till nya omgångar styrdokument som tog upp språkfrågan (ibid.). Liknande förhållanden rådde troligen inom regleringen av karteringsprocessen inklusive namngivningen på storskaliga geometriska kartor. Efterföljsamheten var låg, vilket ledde till nya instruktioner på området.²⁷

Inom språkvetenskapen och andra discipliner har man framför allt uppmärksammat förskjutningen i styrkeförhållandet mellan svenskan och de internationella europeiska språken som latin, tyska och franska under 1600-talet (t.ex. Hansson 1984 kap. 2 och 6, Nordin 2000 s. 188–197, Thelander 2005 s. 1900–1903 med referenser, Karlsson 2007 s. 157). Retoriken till stöd för det svenska språket inom förvaltningen, diplomatin och litteraturen är väl känd (ibid.). Den förefaller ha sitt ursprung i »det götiskt-nationalistiska komplexet» (Hansson 1984 s. 112) där svenskan – eller götiskan – tillskrivs en bärande roll i den svenska nationalstatens tillblivelse. Ett av göticismens kännetecken

samt dem kunna jämföra.» osv. (Samlingar 1 nr 103.) »Rätta svenska» verkar för övrigt vara ett stående uttryck som uppträder i flera sammanhang, jfr t.ex. »den rätta svenska kärleken [till gud]» i följande citat av Johannes Gezelius, generalsuperintendenten i Riga: »För granskapetz och andre orsaker skuld önska wij att den Nyia Kyrckioordningen mötte affskaffa de Ecclesiasticas Constitutiones som här tils hafwa fördärfwat Ehst- och Lijfland, och kan med een lijten exception eller reservation i någre fåå stycken, alla Swänske Kyrckiostadgar dijt appliceras; in sacris moste det begynnas att implanta i de Provincierne den rätte Swänska Kärleken.» (Naber 1995 s. 134.)

²⁷ Jfr t.ex. inledningen på nr 175: »Ehuruval man hade förmodat att hvar och en landtmäteribetjant själf skulle nogsamt kunna finna ledning af Instruktioner, Generalorder, Metoder och förklaringar huru städerna och deras underliggande ägor borde rätteligen affattas och beskrifvas; så hafva likväl åtskilliga landtmätare i riket i många mål vid denna förrättning förfrågat sig i deras tid efter annan ankomna skrivelser, så att man fördenskull, till detta verks större säkerhet samt sparande af tid och kostnad för dubbelt arbete, och till K. M:ts tjänst och höga intresses iakttagande, blifvit förorsakad att meddela dem samtliga en generalundervisning därvid» (Samlingar 1 nr 175).

är den oskiljaktiga föreningen mellan de praktiska och de ideologiska aspekterna, »'nytta' och 'ära'» (ibid.), vilket tydligt framträder i föreliggande analys. Försvenskningsdiskursen i namninstruktionerna berör inte bara storspråket tyska i dess olika varieteter utan flera folkspråk, vilket står i skarp kontrast mot den inom språkvetenskapen spridda uppfattningen att stormakten Sverige inte brydde sig om att motarbeta den språkliga mångfalden i riket (jfr t.ex. Andersson 2011 s. 4–5 om nationalspråkets sekundära roll i en tidigmodern stat). Det predikades visserligen på folkspråk i provinserna, men integrations- och uniformitetspolitiken ställde även krav på svenskspråkighet inom och bortom förvaltningen (Nordin 2000 s. 78–80, 86–87, 91, 134, 137, 141, även 76), vilket ånyo bekräftas i den här undersökningen. Återigen är det av yttersta vikt att skilja mellan retoriken och den faktiska praktiken.²⁸ Till exempel skrevs Axel Oxenstiernas brev ömsevis på svenska och tyska – till trots för Oxenstiernas välkända svenskfrämjande uttalanden (t.ex. Nordin 2000 s. 190–191) – vilket enklast låter sig förklaras av den tillgängliga sekreterarens språkkunskaper (Andersson 2011 s. 3).

Sammansättningen av språklistan från 1697 behöver likaså en närmare granskning. Det är något oväntat att finska nämns bland en lång rad nytillkomna provinsspråk, eftersom Finland aldrig varit en nyvunnen provins utan ingått i det svensk-finska kärnområdet sedan medeltiden (Nordin 2000 s. 42–49, Höglund 2013a s. 105). Om man i så fall antar ett slags helhetsperspektiv i regleringen, dvs. att namn på rikets samtliga språk skulle översättas till svenska, behöver avsaknaden av exempelvis danska, ryska eller något av de samiska språk som talades i stormaktsväldets norra delar en förklaring, eftersom det bevisligen fanns ortnamn av danskt,²⁹ ryskt och samiskt ursprung i riket.³⁰ Här tål visserligen betydelsen av språkbenämningen *finska* i en 1600-talskontext diskuteras (jfr Aalto & Lehtola 2017 s. 8 om fvn. *finnar* 'samer'). Den svenska medeltida traditionen skiljer mellan etnonymerna *finne* 'finne' och *lapper* 'same' (jfr Sdw. s. 251, 736, även Nordin 2000 s. 313 om benämningen *lapp*). De dialektala betydelserna hos ordet *finne* varierar och inbegriper 'same' (jfr NorrIS s. 89), men avsändaren av instruktionen (Lantmäteriet baserat i Stockholm) och närmare kontext (reglering av namninsamling och -hantering i urbana miljöer) talar för att benämningen *finska* avser just finska i det här fallet. Styrdokumenten och i förlängningen karteringsprojektet genererar

²⁸ Se avsnitt 5.

²⁹ Försvenskning av skånska ortnamn förekom i praktiken, t.ex. Svensson 2015 s. 25, 112.

³⁰ Här menar jag inte att lantmätarna genomförde etymologiska analyser för att »språkbestämma» namnen. Sannolikt likställdes ortnamnens språktillhörighet med det språk som talades i området, jfr diskussion i avsnitt 5 om slaviska ortnamn i Tyskland som sannolikt uppfattades som tyska. På liknande sätt bestämdes nationalitet inte sällan utifrån individens modersmål (Nordin 2000 s. 78 med referenser).

kunskap om olika typer av »de andra» som tentativt kan placeras längs ett intersektionellt kontinuum från diskursrummets semicentrala del till dess mest avlägsna position i relation till den svenska statens deiktiska centrum: från invånarna i de forna danska landskapen som av kronan snarast betraktades som ursprungliga svenskar (jfr Nordin 2000 s. 56–64, 130) till finsktalande bofasta protestanter i Sverige-Finland, bofasta lutherska provinsundersåtar med olika modersmål,³¹ bofasta ortodoxa ryssar samt slutligen samisktalande icke-bofasta nykonverterade invånare. Utgår man från den här trubbiga uppställningen, som jag av utrymmesskäl inte kan problematisera eller gå närmare in på i den här artikeln, blir möjliga politiska ställningstaganden bakom språklistan något mer begripliga. Namnpolitiken som formuleras i Kammarkollegiets och Lantmäteriets instruktioner berör de områden som befolkas av bofasta protestanter som inte är »aff ett Tungomåhl ... medh Sverige» (citerat efter Nordin 2000 s. 53). Samernas position förefaller särskilt utsatt, eftersom kronans sätt att definiera ekonomisk nytta som framför allt jordbruksmark utesluter eller snarare rationaliserar bort de traditionellt samiska näringarna från karteringens intressesfär. Samer förblir både språkligt och ekonomiskt osynliga för det spatiala panoptikonets – och i förlängningen statens såväl som »posteritetens» – blick.

1600-talets storskaliga karteringsprojekt inklusive dettas namnpolitiska dimension kan sammanfattningsvis betraktas som en av flera parallella konstituerings- och styrningsprocesser som döljer centralmaktens tolkningsföreträde vid kunskapsproduktion. Kronan önskade göra sina undersåtar och deras materiella värld begripliga utifrån sin egen förförståelseram för att kunna styra deras beteenden och utnyttja deras fullständiga produktionskapacitet. Det inrättas kontrollfunktioner inom förvaltningen för att inspektera att den nyvunna kunskapen – exempelvis om vad som är ekonomiskt nyttigt och därmed synligt och vad som inte är det – kodas på ett reglerat och likartat sätt på geometriska kartor samt att den bevaras för framtiden och därmed traderar denna sanktionerade berättelse om Sverige vidare till kommande generationer av maktutövare. Samtidigt vilar den riksomfattande karteringen och översynen av tillgängliga ekonomiska resurser på grundantagandet att dess indirekta resultat i form av höjd avkastning och/eller språklig och kulturell homogenitet har potentialen att gagna sammanhållningen inom det svenska väldet. Språk- och namnpolitiken blir ett led i en omfattande (om)definieringsprocess inriktad på försvenskning inom och bortom statlig administration. Ytterst handlar denna process om att skapa en gemensam svensk identitet åt språkligt och kul-

³¹ Vilka givetvis skulle kunna delas upp vidare efter språk- och provinstillhörighet. Det kan även läggas till att den juridiska inramningen för varje provins samhörighetsvillkor inom det svenska storväldet skiljde sig åt, jfr Nordin 2000 kap. 2.

turellt heterogena undersåtar samt att införliva dem i den svenska staten. Jonas Nordin (2000 s. 446–448) kallar 1600-talets nationella retorik för intuitiv kunskap om det nationella som ännu inte hittat sitt praktiska uttryck. Jag menar att den intuitiva kunskapen medvetet börjar kodifieras under den här perioden, även om retoriken och praktiken inte alltid går hand i hand.

6. Tillämpningen av instruktionerna i Wolgast 1694

Artikelns andra frågeställning berör efterföljsamheten till de namnpolitiska riktlinjerna i Pommern, närmare bestämt i distriktet Wolgast. Karteringen i Pommern kom igång först 1692 efter flera års turbulens kring projektet (Drolshagen 1920 s. 77–90, Pauli 1989 s. 63–66, Baigent & Kain 1992 s. 73–75, Höglund 2013a s. 110–111). Det svenska lantmätarlaget bestående av åtta lantmätare³² under ledning av Gunno Eurelius (adlad Dahlstierna) kartlade samtliga svenska områden i Pommern och Mecklenburg på enbart sju år, en bedrift som kantades av svåra ekonomiska bekymmer (t.ex. Pauli 1989 s. 66, Höglund 2013a s. 111). Karteringsprocessen och dess dokumentation reglerades framför allt av instruktionen från 15 augusti 1691 (nr 103) varur utdrag analyserats i avsnittet ovan. Jag har valt att undersöka kartorna från Wolgast eftersom detta område avmättes mitt i den aktuella perioden då lantmätarnas arbetsgång och metoder kan anses vara beprövade. Pilotundersökningen begränsas till sammanlagt 46 signerade renovationskartor (ty. *Urkarten*) från Wolgast samlade i volymen BI som är tillgänglig i digitala faksimil via tjänsten Geogreif. Dessa ritades av fyra lantmätare: 1–11 av Simon Skragge, 12–22 av Arvid Carlmark, 23–36 av Brynolf Hesselgren samt 37–46 av Olof Spaak. Samtliga kartblad är daterade till år 1694; endast i tre fall finns datum utskrivna (20 juni, 16 augusti och 6 september). Det är viktigt att poängtera att det inte finns några konceptkartor från Pommern bevarade, men renovationerna framställdes i två versioner, de signerade *Urkarten* samt de anonyma »generiska», renkartorna (ty. *Reinkarten*;³³ Höglund 2013a s. 113). Enligt Mats Höglund (ibid.) verkar det ha funnits en praxis att dubblera renovationskartor i Pommern. Det är möjligt att *Urkarten* var avsedda att skickas till Stockholm, medan *Reinkarten* som kan vara kopior av *Urkarten*, användes på plats i Pommern (ibid.). Textbeskriv-

³² Lantmätarna byttes ut genom åren.

³³ Av de pommerska kartorna finns inga koncept bevarade. Av konceptkartorna (som alltså inte längre finns) gjorde man två renritningar. Den ena renritningen var signerad och daterad av lantmätaren. Den andra var »generisk» utan några särskiljande drag eller några uppgifter som skulle kunna skilja de olika kartorna åt vad gäller deras proveniens. Sannolikt gjorde man två renritningar för att den ena skulle skickas till Stockholm och den andra skulle finnas till hands på plats i provinsen.

ningarna, den pommerska motsvarigheten till notarum explicatio, finns samlade i separata volymer, t.ex. Register öfwer Wolgasts District, som består av uppemot 1000 sidor. Framställningen av dessa beskrivningar regleras likaså i instruktionen från 1691 där lantmätarna ombes att samla in och återge uppgifter om områdets ekonomiska avkastning samt jämföra dessa med sina egna iakttagelser, till exempel:

När han [lantmätaren] det vet, kan han aftaga och uträkna en viss del af åkrarne medan alla skylarne stå ute och räkna samma skylar, samt vidare huru många tunnor de kunna gifva; hvarigenom de sedan finna, huru många tunnor hvar slags åkerjord gemenligen gifver efter en tunnans utsäda. Detta böra de [lantmätarna] uppföra i kartornas deskription, och hvar för sig, så därom som om allt annat slikt, sina tankar omständligen yttra. Dessutom till större säkerhet och för att sådant med förra tider jämföra, skola de med vederbörandes tillhjälp genom åtskilligas berättelser, samt efter gamla förståndiga mäns utsagor och bekännelser, den närmaste efterrättelse därutinnan sig förskaffa, och sådant med ofvan nämnda sina gjorda profter jämföra. (Samlingar 1 nr 103 s. 129–130).³⁴

Eftersom kronan misstänkte fusk rekommenderas inte återanvändandet av pommerska jordeböcker, även om lantmätarna uppmantras att konsultera andra skriftliga källor.³⁵ Textbeskrivningarna finns digitaliserade, utgivna elektroniskt samt översatta till tyska i resursen Svea-Pommern.

Namnmaterialet har jag samlat in på beläggnivån oavsett typ av namn eller var på kartbladet namnen finns – på kartkroppen,³⁶ som gräns- eller vängivelser utanför kartkroppen etc. Jag har enbart excerperat 1600-talsbelägg utförda i bläck, vilket innebär att jag inte tar hänsyn till samtida blyertsanteckningar, även om de innehåller namn som t.ex. *Kleine Wittsoll* (blad 16), eller till revideringarna från 1700-talet. På grund av undersökningens omfång har jag inte studerat materialet från textbeskrivningarna utförligt; jag har dock använt namnbeläggen därifrån som jämförelsematerial. I flera fall, särskilt vad gäller ägonamn, finns namnen enbart utskrivna på kartorna, även om det motsatta förhållandet, dvs. att det förekommer namn i textbeskrivningarna som inte

³⁴ Vad gäller höavkastning skulle man dock inte lita på någons berättelser utan enbart utgå från egna observationer (s. 131).

³⁵ T.ex. »I hvilket mål, såväl som för de bebyggda och brukbara hofs och hemmans affattande, det ock är för dem [lantmätarna] högligen af nöden och outhärligt, att de förskaffa sig riktiga och veritabla uppsatser eller specifikationer uppå alla hof, byar och hemman, samt andra lägenheter i hvar sitt distrikt, eller under hvar amt och hof för sig, som ock af hvad natur hvar och ett hemman i den eller den byn eller Flecken mände vara, och hvem som därtill är possessor med mera slikt som nödvändigt pröfvas. Och kunna de förmodligen sådana underrättelser och listor bekomma af amtmän eller arrendatorer, Schulzer, Wägter och Krugern eller Krögare, som ock pastorer och slika, emedan nästan inga, mycket mindre vissa och säkra jordeböcker där i orterna inrättade och befintliga äro.» (S. 128.)

³⁶ Dvs. den avgränsade kartan över ett specifikt område. På ett kartblad kan dock avbildas även kyrkor, hamnar, floder och annat innehåll som ligger utanför ett sådant område.

finns med på kartorna, också gäller. Totalt handlar det om 723 säkra belägg³⁷ på 273 unika namn. Bebyggelsenamnen och ägonamnen är – föga förvånande – de största kategorierna i materialet. Dock finns det betydande variation vad gäller lantmätarnas benägenhet att skriva ut ägonamn och andra smånamn på kartorna. Arvid Carlmark och Olof Spaak sätter ut få namn på kartorna generellt och knappt några ägonamn alls, Simon Skragge innehar en mellanposition och ger betydligt fler upplysningar, medan Brynolf Hesselgren är ensam om att uppges uppemot 15–20 smånamn per kartblad. Dessa förhållanden återspeglas till en viss del i hur utförliga textbeskrivningar lantmätarna lämnar.

Teoretiskt och metodiskt bygger delstudien på tidigare kontaktlingvistiska och -onomastiska undersökningar. Kontaktonomastiken är en av socioonomastikens deldiscipliner som undersöker hur namn påverkas i språkkontaktsituationer (Sandnes 2016). Ett av deldisciplinens mål är att identifiera de faktorer som är avgörande för vilka språkliga spår som kontakten har potential att lämna i namnmaterial. Lingvistisk analys av så kallade interferensfenomen eller anpassningsstrategier utgör en nödvändig förutsättning för diskussionen av förklarande faktorer, inspirerad av kontaktlingvistisk forskning (jfr Thomason 2001, Sandnes 2003, Petrulevich 2016). Majoriteten av dessa namn Anpassningsmodeller baseras på strukturalistisk analys av interferensfenomen på olika språkliga nivåer, där man brukar skilja mellan fonologisk, morfologisk, lexikal och semantisk anpassning (jfr t.ex. Weinreich 1953, Pedersen 2015, Sandnes 2016). I det här sammanhanget behöver motsvarighetsförhållanden mellan sådana lingvistiskt definierade anpassningsstrategier och begreppet försvenskning från 1600-talets styrdokument (se avsnitt 3) preciseras. Det är onekligen svårt att veta vad kronan avsåg med försvenskning bortom ordboksdefinitioner, vilka diskuterats i avsnitten ovan. Av denna anledning har jag valt att operationalisera försvenskning som ortnamnsanpassning, för definition se Petrulevich 2016 s. 49, bortom den ortografiska nivån. Analysen försvåras dock eftersom jämförelsematerialet för många av namnen saknas helt. Medan kartbeläggen på bebyggelsenamn som *Möckow* (dagens *Moeckow*),

³⁷ Det totala antalet belägg uppgår till 759. Av dessa har jag exkluderat 20 belägg som knappt är läsbara samt 16 belägg på svenska namn. Med svenska namn avses namnbildningar av typen *Wrangelsborgs kyrka* och *Zarnkows äng* som inte nödvändigtvis går tillbaka på några tyska motsvarigheter. Med andra ord implementerar jag inte någon namnparsmetod i undersökningen, utan ansluter mig till uppfattningen att likabetydande »par» inte nödvändigtvis består av ett källnamn och en översättning till målspråket (för diskussion och referenser se Petrulevich 2016 s. 40–42). Att omnämna en kyrka som en kyrka i en svensk kontext kräver inte en omväg via tyskan. Det bör läggas till att jag inte excerperat all text från kartorna. Det förekommer exempelvis diverse anteckningar om stationspunkter och andra företeelser av typen »stor sten», »kvarn» eller »fiskdamm» på svenska som jag inte ser som namn och som av denna anledning inte tas med i undersökningen. Ägonamnens (och bredare smånamnens) position mellan namn och appellativiska bildningar har diskuterats mycket i namnforskningen, se t.ex. Pihl 2014 s. 51–53 med referenser.

Karbow, Hohendorf etc. kan jämföras med motsvarigheterna i regionens äldre matrikel (Kahldensche Matrikel, se Dähnert 1765 s. 634–643, Matrikeln s. 307–322, Asmus 1996 s. 82) samt diplom utgivna inom serierna Meklenburgisches och Pommersches Urkundenbuch (t.ex. MUB 4, 5, 10, 15, PUB 1) utgörs smånamnsmaterialiet ur de storskaliga geometriska kartorna, alltså ägonamn, vattennamn, höjdnamn etc., oftast av första belägg för namnen i fråga, t.ex. *Op den Hohlenberg, Tannkenberg, Barkemoor, Wittmoor, Papenwinkel, Grote Gern, Kleine Wisch, Kleine Swarte See, Knerkhorst, Grosse Brink, Kuhlenwisch* etc.³⁸

Delundersökningen visar att endast en liten andel namn på kartorna försvenskas eller anpassas: 72 av 723 belägg (10 %) på 24 av 273 unika namn (9 %). Det bör påpekas att avgränsningen av anpassningarna har varit generös. Förutom de otvetydiga exemplen som *Nitzbandska heden* (kartblad 1), jfr *Nitzbands Heide* i textbeskrivningen och på kartbladet 6, och *Wrangelkow*, jfr *Wangelkow*,³⁹ har jag även inkluderat något tvetydiga fall såsom *Wolgasts distrikt* som skulle kunna återgå på en likalydande tysk motsvarighet, jfr dock ty. *Wolgastischer District* och *Amte Wolgast*, eller växlingen mellan ⟨a⟩ och ⟨e⟩ i enstaka belägg som kan ha med ortografisk variation att göra, t.ex. hapaxskrivningen *Pratschow*, jfr *Pretschow* i övrigt. Det är i vilket fall mycket förvånande att regionens ursprungliga tysk-slaviska namnskick i princip ligger intakt, vilket går stick i stäv mot instruktionskravet på försvenskning. Dessutom är andelen anpassningar på beläggnivå nästan lika låg bland bebyggelsenamn som bland smånamn. Visserligen står lågtyska och svenska väldigt nära varandra, jfr likalydande ord som *sten, borg, fält/Feld, tegel* etc., men ändå finns det samtidigt förutsättningar för försvenskning och översättning av återkommande namnelement som *klein, gross, See, -dorf, -heide* etc. även om namn rent funktionellt inte behöver vara genomskinliga (se avsnitt 3). Tyskan, både låg- och högvarieteteten, vållade knappast några bekymmer för lantmätnarna; exempelvis skrev »författaren-ämbetsmannen» Gunno Eurelius lyrik

³⁸ Samtliga namn återges i artikeln i normaliserad form. Vad gäller bebyggelsenamn har jag vid ortografiska växlingar, t.ex. mellan ⟨e⟩ och ⟨i⟩ i namnet *Pritzier* eller ⟨s⟩ och ⟨z⟩ i namnet *Ziten* (dagens Ziethen), normaliserat mot den rådande tyska standardformen. Smånamnsmaterialiet normaliseras i så hög utsträckning som möjligt mot den lågtyska normen. Jag har upphävt vissa talspråksbetingade växlingar såsom belägg med och utan apokope, t.ex. normaliseringen *-böke* för beläggets *-bööck*. Min normalisering avviker i några få fall från den i *Digitales Flurnamnenbuch Vorpommern* (DFV) eftersom normaliseringen i DFV varierar och högtyska former ibland förekommer. Det bör även läggas till att det bland de smånamn som jag excerperat finns några som saknar motsvarighet i DFV. De viktigaste arbetena för bearbetning av smånamnsmaterialiet i denna studie är DFV och Dieter Greves manuskript från 2016.

³⁹ Det rör sig här troligen om så kallad onomastisk anpassning (Petrulevich 2016 s. 58–59) eftersom avledningsbasen byts ut på grund av associationer till andra *Wrangel*-namn i området, *Wrangelsborg* och *Wrangelsborgs kapell*.

på tyska (Andersson 2011 s. 9).⁴⁰ Däremot förefaller det troligt att det förelåg variation i lantmätarnas tyskkunskaper som eventuellt inverkade på deras benägenhet att sätta ut smånamn, se ovan.⁴¹ Hesselgren, som verkade behärska språket på hög nivå, antecknade tyska namnfraser i deras helhet, t.ex. *die Hür, Grote moor acter den Hohen Berg, Op den Hohlenberg* etc. Även om dessa resultat förefaller förvånande mot bakgrund av Lantmäteriets instruktioner ansluter de till liknande slutsatser i andra studier; Lantmäteriets omorganisation mot linjestyrning samt flera omgångar instruktioner som innehåller likartade formuleringar tyder på att efterföljsamheten var låg (jfr Tollin 2021 s. 92, 93; se även diskussionen i avsnitt 4 och 5). Ytterligare ett exempel på detta är textbeskrivningarna till kartorna över ön Rügen som skrevs på tyska, inte på svenska (Pauli 1984 s. 76). Den föreliggande delundersökningens slutsats berör dock en väldigt specifik aspekt av lantmäteriarbetet i Pommern. I övrigt verkar lantmätarna ha följt instruktionerna, i alla fall enligt Ulf Pauli (1989 s. 70).

Det återstår att svara på frågan varför lantmätarna lät bli att anpassa eller försvenska namnen. Återigen vill jag återropa närhetsförhållanden mellan språken och deras bärare, denna gång ur en lingvistisk snarare än diskursanalytisk synvinkel. Både inomspråkliga och utomspråkliga faktorer spelar alltså roll för avsaknaden av interferens i det här fallet (jfr Thomason & Kaufman 1988 kap. 3, Thomason 2001 kap. 4). De pommerska namnen oavsett etymologi anpassas inte i någon större utsträckning eftersom det föreligger dels typologisk likhet mellan kontaktspråken lågtyska och svenska, dels språklig och kulturell närhet (eng. *linguistic and cultural proximity*) mellan svenskspråkiga lantmätare och Wolgasts tyskspråkiga tjänstemän och annan befolkning. Den här närheten kom till uttryck genom lantmätarnas goda kunskaper i tyska samt relativt sett jämlika statusförhållanden mellan de svenska och de tyska tjänstemännen (jfr om Pommerns särställning bland provinserna i Nordin 2000 s. 87–91). Utifrån en diskursanalytisk utsiktspunkt kan man dra slutsatsen att de pommerska områdena ingick i lantmätarnas – om inte centralmaktens – deiktiska centrum. Slutsatsen förblir dock en spekulatio n eftersom det behövs jämförande undersökningar om hur namnen i andra karterade flerspråkiga områden behandlats.

⁴⁰ Eurelius skönlitterära produktion verkar dessutom ha fungerat som ämbetsmeritering (Gustafsson 1967 s. 100–101).

⁴¹ Det kan dock också röra sig om idiosynkratiska skillnader. Olof Spaak omnämner exempelvis betydligt fler smånamn i sin textuella beskrivning än i sina kartor.

7. Avslutning

Föreliggande artikel bygger på en historisk ortnamnspolitisk undersökning av Kammarkollegiets och Lantmäteriets styrdokument gällande storskalig geometrisk kartering av Sverige samt tillämpningen av instruktionerna i det tyskspråkiga Pommern i en svensk kolonial kontext. Analysen av dokumenten visar att instruktionerna som reglerade insamling och hantering av ortnamn blev fler och mer detaljerade mot slutet av karteringsperioden. Med andra ord genomgick regleringen en temporal utveckling från implicita förväntningar på lantmätare att leverera det önskade namnmaterialet till mer explicit detaljstyrning av vilka namn som skulle samlas in och i vilken form, och på vilka sätt namnen skulle skrivas på geometriska kartor. Samtidigt tyder utfärdandet av nya omgångar instruktioner samt de dialogiska spåren i dokumenten på att efterföljsamheten bland lantmätarna var låg. Mina resultat bekräftar den allmänna bilden av den geometriska karteringens utveckling under 1600-talet (t.ex. Höglund 2013a s. 84, Tollin 2021 s. 92, 93). Bland de namnpolitiska diskurser som dryftats i artikeln vill jag särskilt lyfta fram namngivningens uttalade koppling till potentiell ekonomisk nytta samt försvenskningssdiskursen. Dessa två kan ses mot bakgrund av den göticistiska ideologi med betoning på nyttan och äran som anammats av det styrande skiktet. Under 1600-talet kan ortnamnspolitiken utan förbehåll betraktas som en del av språkpolitiken⁴² med kravet på försvenskning som den minsta gemensamma nämnaren. De ortnamns- och språkpolitiska insatserna utgör vidare ett led i kronans integrations- och uniformitetspolitik orienterad mot språklig och kulturell enhetlighet. Av denna anledning kan det vara angeläget att inom språkvetenskapen tänka om kring och nyansera bilden av 1600-talets språkpolitiska retorik och praktik. Även om riktlinjerna inte följdes besitter styrdokumentet ett avsevärt symboliskt idékapital som under efterföljande århundraden utvecklades till en fullfjädrad nationalistisk ideologi. Här vill jag återigen återropa bevarandediskursen, eftersom den kunskapsproduktion som staten via karteringsprojektet initierade på 1600-talet och dess huvudsakliga resultat, de storskaliga geometriska kartorna, avsågs att stå till tjänst för och prägla kommande generationer av makthavare. Den kontaktonomastiska delstudien avslöjar att den absoluta majoriteten av namn, såväl bebyggelse- som ägo- och andra smånamn, på de storskaliga geometriska kartorna från Wolgasts distrikt återges i sin tyska form oavsett namnens etymologi. Det slaviska ortnamnssubstratet som förmedlas via tyskan fungerar alltså på samma villkor som tyskspråkiga bildningar. Resultaten tolkas utifrån studiens gemensamma diskursanalytiska

⁴² Som även kan sägas ha inbegripit litteraturpolitiken (jfr Hansson 1984 s. 14, kap. 6).

ram. Jag menar att kulturell proximalisering uteblir eftersom det är troligt att svenska lantmätare betraktade det tyska som en del av ett gemensamt vi.

Pilotundersökningens resultat ligger till grund för ett större projekt, Att för-svenska den andre, där jag tar ett helhetsgrepp om den namnpolitiska processen och undersöker 1600-talets formaliserade ortnamnspolitik, dess agenda, utformning och tillämpning i en bredare geografisk och temporal kontext. Jag kommer att undersöka tillämpningen av styrdokumentet i tre olika flerspråkiga områden vid olika tidpunkter: Mecklenburg-Vorpommern, där tre språk historiskt varit närvarande, västslaviska, tyska och svenska, och som var först ut att få en explicit försvenskingsreglering, Åbo och Björneborg i Finland, där svenska och finska kommer i kontakt både före och efter instruktionernas tillkomst, samt delar av Norrbotten som utmärks av språkkontakt mellan samiska, finska och svenska, men vars språksituation inte återspeglas i instruktionerna. Projektet kommer att pröva ett huvudsakligt antagande om att valet av olika sätt att hantera ortnamnen kan ha berott på språklig och kulturell närhet mellan svenskspråkiga lantmätare och representanter för flerspråkiga områden. På det metodmässiga planet är min ambition att tydligare fånga upp materiella förutsättningar för de kunskapsproducerande nätverken, inte minst vad gäller kartframställningen, samt ytterligare nyansera maktförhållandena – eller snarare relationerna – i en karteringssituation. Det är min uppfattning att målsättningen kräver en annan teoretisk inramning, närmare bestämt aktör-nätverksteorin (Law 1992, Latour 2005, Hagren Idevall 2018; jfr Hagren Idevall 2016 s. 38–42).

Det finns flera aspekter i undersökningen som jag av utrymmesskäl inte kunnat utforska vidare. Kunskapsproduktionen i form av äldre och yngre geometriska kartor var exempelvis manligt kodad och sköttes nästan uteslutande av män, både vad gäller den administrativa organisationen och lantmätarnas informanter på plats (jfr formuleringen »efter gamla förståndiga mäns utsagor och bekännelser» i not 15, Withers 2000, Gräslund Berg 2004). Drottning Kristinas regeringstid samt familjemedlemmarnas, hustrurnas, eventuella medverkan utgör de enda undantagen (jfr Tollin 2021 s. 81). Detta har rimligen implikationer på vems namn samt vilka typer av namn som samlats in, vilket i förlängningen utgör en extra maktdimension i diskussionen av den namnpolitiska processen i dess helhet. Analysen av olika typer av »andra», sedda utifrån kronans horisont samt av förtigandet av exempelvis det samiska i styrdokumentet har inte heller fått det utrymme den förtjänar och jag hoppas återkomma till ämnet i ett annat sammanhang.

Källor och litteratur

- Aalto, Sirpa & Lehtola, Veli-Pekka, 2017: The Sami representations reflecting the multi-ethnic north of the saga literature. I: *Journal of northern studies* 11:2. S. 7–30.
- Achugar, Mariana, 2018: Critical discourse analysis and history. I: *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Ed. by John Flowerdew & John E. Richardson. London. S. 298–311.
- Ainiala, Terhi, 2016: Names in society. I: *The Oxford handbook of names and naming*. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 371–381.
- Andersson, Bo, 2011: Tyskt språk och tysk kultur i 1600-talets Sverige. Manuskript (preprint). uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:408607/FULLTEXT01.pdf
- Asmus, Ivo, 1996: Die geometrische Landesvermessung von Schwedisch-Pommern 1692–1709. I: *Baltische Studien N.F.* 82. S. 79–98.
- 2005: Erfarenheterna kring en nyttgåva av de svenska matrikelkartorna över Vorpommern. I: *Nationalutgåva* (se detta). S. 81–94.
- Astia MHA = Astia-tjänsten, Riksarkivet, Finland. MHA Maakirjakartat (1634–1698). https://astia.narc.fi/uusiastia/kortti_aineisto.html?id=2510170559
- Baigent, Elizabeth, 2005: Monarchs, ministers, and maps. The geometrical mapping of early modern Sweden in international perspective. I: *Nationalutgåva* (se detta). S. 23–60.
- Bakhtin, Mikhail M., 1981: The dialogic imagination. Four essays. Ed. by Michael Holquist; translated by Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin.
- Brealey, Ken G., 1995: Mapping them 'out'. Euro-Canadian cartography and the appropriation of the Nuxalk and Ts'ilhqot'in first nations' territories, 1793–1916. I: *The Canadian geographer / Le Géographe canadien* 39:2. S. 140–156.
- Cap, Piotr, 2013: Proximity theory and critical discourse studies. A promising connection? I: *International review of pragmatics* 5. S. 293–317.
- 2018: Spatial cognition. I: *The Routledge handbook of critical discourse studies*. Ed. by John Flowerdew & John E. Richardson. London. S. 92–105.
- Christensen, Vibeke & Kousgård Sørensen, John, 1972: Stednavneforskning 1. Afgrænsning. Terminologi. Metode. Datering. København.
- Critical toponymies. The contested politics of place naming. Eds.: Lawrence D. Berg & Jani Vuolteenaho. 2009. London.
- Curschmann, Fritz, 1938: Die schwedischen Matrikelkarten von Vorpommern und ihre Bedeutung für die Siedlungs-, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte des Landes. I: *Beiträge zur Raumforschung und Raumordnung* 1. S. 165–175.
- DFV = Digitales Flurnamenbuch Vorpommern. <https://flurnamenbuch-vorpommern.germanistik.uni-greifswald.de>
- Discourse and silencing. Representation and the language of displacement. Ed.: Lynn Thiesmeyer. 2003. Amsterdam–Philadelphia. (Discourse approaches to politics, society, and culture 5.)
- Drolshagen, Carl, 1920: Die schwedische Landesaufnahme und Hufenmatrikel von Vorpommern als ältestes deutsches Kataster. Nach deutschen und Schwedischen Quellen bearbeitet. 1. Greifswald.

- Dähnert, Johann Carl, 1765: Sammlung gemeiner und besonderer Pommerscher und Rügischer Landes-Urkunden. Gesetze, Privilegien, Verträge, Constitutionen und Ordnungen. Der Supplementen und Fortsetzung zweyter Band, Theil 1 (Suppl., Bd. 2, Theil 1). https://www.digitale-bibliothek-mv.de/viewer/image/PPN788366548/1/LOG_0003/
- Eliaso Magnusson, Josefina, 2020: Språk, diaspora, makt. Flerspråkiga resurser och diasporaidentiteter bland unga vuxna i Sverige. Stockholm. (Dissertations in bilingualism 30.)
- Foucault, Michel, 1980: Power/knowledge. Selected interviews and other writings, 1972–1977. Ed. by Colin Gordon. New York.
- 2011: Vetandets arkeologi. Översättning: C. G. Bjurström; aktualiserad och genomgången av Sven-Erik Torhell. 2, ombrutna, översedda uppl. Lund.
- Geogreif. Geographische Sammlungen. <https://geogreif.uni-greifswald.de>
- GEORG och KARL = Databas utarbetad inom projektet Nationalutgåvan av de äldre geometriska kartorna och Yngre geometriska kartor. <https://riksarkivet.se/geometriska>
- Greve, Dieter, 2016: Flurnamen in Mecklenburg-Vorpommern mit einem Lexikon der Flurnamenelemente (Flurnamen von A bis Z). Otryckt manuskript (pdf). Schwerin. https://stiftung-mecklenburg.de/wp-content/uploads/2017/02/Dieter_Greve_Flurnamen_von_A_bis_Z
- Gräslund Berg, Elisabeth, 2004: A hidden world? A gendered perspective on Swedish historical maps. I: European rural landscapes. Persistence and change in a globalising environment. Ed. by Hannes Palang & al. Boston. S. 177–190.
- Gustafsson, Harald, 2016: Sverige som partner 1319–1905. Ett perspektiv. I: Historisk tidskrift 136:1. S. 3–31.
- Gustafsson, Lars, 1967: Litteratur och miljö. I: Stellan Dahlgren: Kultur och samhälle i stormaktstidens Sverige. Stockholm. (W & W-serien 175.) S. 95–124.
- Hagen Idevall, Karin, 2016: Språk och rasism. Privilegiering och diskriminering i offentlig, medierad interaktion. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 97.)
- 2018: Aktör-nätverksteori och kritiska textanalyser. En diskussion om teori, metod och tillämpning. I: Kritiska text- och diskursstudier. Red. av Daniel Wojahn, Charlotta Seiler Brylla & Gustav Westberg. Huddinge. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 6.) S. 81–100.
- Hansson, Stina, 1984: Svenskans nytta, Sveriges ära. Litteratur och kulturpolitik under 1600-talet. Göteborg. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet 11.)
- Harley, J. B., 1989: Deconstructing the map. I: Cartographica 26:2. S. 1–20.
- Helander, Kaisa Rautio, 2015a: Sámi language toponymy in linguistic landscapes. The function of place names in language policy. I: Congressus duodecimus internationalis Fenno-Ugristarum, Oulu 2015. Plenary papers. Ed. by Harri Mantila & al. Oulu. S. 111–130.
- 2015b: Samiske stedsnavn i Norge. I: Namn i det fleirspråklege Noreg. Red. av Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen. Oslo. S. 45–84.
- 2016: The power of administration in the official recognition of indigenous place names in the Nordic countries. I: Names and naming. People, places, perceptions and power. Ed. by Guy Puzey and Laura Kostanski. Bristol–Buffalo–Toronto. (Multilingual Matters 163). S. 229–249.

- Helmfrid, Staffan, 1959: De geometriska jordeböckerna – ”skattläggningskartor”? I: Ymer 79. S. 224–231.
- Hidalgo Tenorio, Encarnacion, 2011: Critical discourse analysis, an overview. I: *Nordic journal of English studies* 10:1. S. 183–210. DOI: <http://doi.org/10.35360/njes.247>
- Höglund, Mats, 2013a: Ett lantmäteri med landets resurser i fokus. I: *Med kartan i fokus. En vägledning till de civila och militära kartorna i Riksarkivet. Arkivguide.* Av Maria Gussarsson Wijk, Mats Höglund & Bo Lundström. Stockholm. (Skrifter utgivna av Riksarkivet 36.) S. 52–129.
- 2013b: The oldest Swedish geometric land maps. I: *Geschichte – Kartographie – Demographie. Historisch-geographische Informationssysteme im methodischen Vergleich.* Hrsg.: Michael Busch, Stefan Kroll & Rembrandt D. Scholz. Unter Mitarbeit von Jan-Hendrik Hütten, Mandy N. Kuzmierscyk und Philipp Ott. Berlin. (Geschichte: Forschung und Wissenschaft 45.) S. 45–56.
- Idevall Hagren, se Hagren Idevall.
- Indigenous and minority placenames. Australian and international perspectives. Eds.: Ian D. Clark, Luise Hercus & Laura Kostanski. 2014. Canberra.
- Kain, Roger J. P. & Baigent, Elizabeth, 1992: *The cadastral map in the service of the State. A history of property mapping.* Chicago.
- Kamwangamalu, Nkonko M., 2004: The language planning situation in South Africa. I: *Language planning and policy in Africa* 1. Botswana, Malawi, Mozambique and South Africa. Ed. by Richard B. Baldauf Jr & Robert B. Kaplan. Bristol. (Multilingual Matters.) S. 197–281.
- Karlsson, Rickard, 2007: *Svensk-franska förhandlingar. Bland språthökar och franska flugor i svenskt 1700-tal.* Linköping. (Studies in language and culture 9; Linköping studies in arts and science 398.)
- Karsvall, Olof, 2016: *Utjordar och ödegårdar. En studie i retrogressiv metod.* Uppsala. (Acta Universitatis agriculturae Sueciae 2016:92.)
- Karsvall, Olof & Tollin, Clas, 2010: Sveriges äldre geometriska kartor. Ett världsarv görs tillgängligt. I: *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 60. S. 94–103.
- Kulturmiljölag (SFS 1988:950); ändrad t.o.m. SFS 2019:864. https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/kulturmiljolaag-1988950_sfs-1988-950
- Laoire, Muiris Ó, 2014: Epilogue. Multi-sited language policies – where have we come from and where to from here in language policy? I: *Language policies in Finland and Sweden. Interdisciplinary and multi-sited comparisons.* Ed. by Mia Halonen, Pasi Ihalainen & Taina Saarinen. Bristol. (Multilingual Matters.) S. 247–259.
- Latour, Bruno, 2005: *Reassembling the social. An introduction to actor-network-theory.* Oxford.
- Law, John, 1992: Notes on the theory of the actor-network. Ordering, strategy, and heterogeneity. I: *Systems Practice* 5:4. S. 379–393.
- Lehtinen, Leena, 2005: *Karttojen kertomaa. Vanhojen karttojen kautta maiseman historiaan.* [Vantaa].
- Liiv, Otto, 1938: The aspect of the Estonian landscape at the end of the seventeenth century based on the maps of the Swedish times in the Central State archives. I: *Õpetatud eesti seltsi toimetused* 30. S. 370–383.

- Lo Bianco, Joseph, 2009: Critical discourse analysis (CDA) and language planning (LP). Constraints and applications of the critical in language planning. I: Critical discourse analysis. An interdisciplinary perspective. Ed. by Thao Le, Quynh Le & Megan Short. Hauppauge, NY. (Languages and Linguistics Series.) S. 101–118.
- Matrikeln = Matrikeln und Verzeichnisse der pommerschen Ritterschaft vom 14. bis das 19. Jahrhundert. Hrsg. durch Karl Robert Klempin & Gustav Kratz. 1863. Berlin.
- Mortimer, Katherine S., 2017: Discursive perspectives on language policy and planning. I: Discourse and education. Eds.: Stanton Wortham, Deokson Kim & Stephen May. (Encyclopedia of Language and Education.) S. 185–196. https://doi.org/10.1007/978-3-319-02243-7_23
- MUB 4 = Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 4. 1297–1300. Nachträge und Register zu Bd. 1–4. 1867. Schwerin.
- MUB 5 = Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 5. 1301–1312. 1869. Schwerin.
- MUB 10 = Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 10. 1346–1350. Nachträge zu Bd. 1–10. 1877. Schwerin.
- MUB 15 = Meklenburgisches Urkundenbuch. Hrsg. von dem Verein für Meklenburgische Geschichte und Alterthumskunde. 15. 1360–1365. 1890. Schwerin.
- Naber, Jaak, 1995: Motsättningarnas Narva. Statlig svenskhetspolitik och tyskt lokalvälde i ett statsreglerat samhälle, 1581–1704. Uppsala. (Opuscula Historica Upsaliensia 15.)
- Names and naming. People, places, perceptions and power. Ed. by Guy Puzey & Laura Kostanski. 2016. Bristol–Buffalo–Toronto. (Multilingual Matters 163.)
- Namn i flerspråkiga och mångkulturella miljöer. Handlingar från NORNA:s 36:e symposium i Umeå 16–18 november 2006. Red. av Lars-Erik Edlund & Susanne Hagen. 2009. Umeå. (NORNA-rapporter 83; Nordsvenska 16; Kulturens frontlinjer 56.)
- Nationalutgåva = Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna. Konferens i Stockholm 27–28 november 2003. Red.: Birgitta Roeck Hansen. Stockholm. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Konferenser 57.)
- Neumüller, Kristina, 2013: Kustland och inland. Lokal variation i övre Norrlands personnamnsskick vid mitten av 1600-talet. I: Nøvn i strandamentanini. Navne i kystkulturen. Forelæsninger fra det 41. NORNA-symposium i Tórshavn 2.–4. juni 2011. Red.: Tina K. Jakobsen & al. Uppsala. (NORNA-rapporter 89.) S. 153–167.
- Nordin, Jonas, 2000: Ett fattigt men fritt folk. Nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden. Eslöv.
- NorrlS = Norrländska samlingar utg. af Johan Nordlander. 1–18. Stockholm. 1892–1947.
- Nyström, Staffan, 2016: Names and meaning. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 39–51.
- 2018: Place-name policies in Scandinavia and elsewhere. I: Onomastica Uralica 14. S. 65–82.

- Oelze, Katharina & Vollmer, Matthias, 2018: Zu den Flurnamen der Schwedischen Landesaufnahme von Vorpommern (1692–1709). Abstrakt. 131. Jahresversammlung des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung mit einem Schwerpunkt „Namenkunde“. Kiel, 21.–24.05.2018.
- Ortnamnsvård och ortnamnsplanering. Handlingar från NORNA:s femte symposium på Hanaholmen 23–25.9.1977. Red. av Kurt Zilliacus. 1978. Uppsala. (NORNA-rapporter 13.)
- Pauli, Ulf, 1984: Den geometriska uppmätningen av Pommern. En pionjärsats av svenska lantmätare under karolinsk tid. I: Karolinska förbundets årsbok. S. 63–79.
- 1989: Det svenska Tyskland. Sveriges tyska besittningar 1648–1815. Stockholm. (Svenska humanistiska förbundets skriftserie 101.)
- Pedersen, Aud-Kirsti, 2015: Norske stadnamn i fleirspråklege område. I: Namn i det fleirspråklege Noreg. Red. av Gulbrand Alhaug & Aud-Kirsti Pedersen. Oslo. S. 11–43.
- Petrulevich, Alexandra, 2016: Ortnamnsanpassning som process. En undersökning av vendiska ortnamn och ortnamnsvarianter i Knýtlinga saga. Uppsala. (Namn och samhälle 28.)
- Pihl, Elin, 2014: Ägonamn. Namnstruktur och namnkontinuitet i två uppländska socknar. Uppsala. (Namn och samhälle 27.)
- Porada, Haik Tomas, 2005: Äldre storskaliga kartor som underlag för landskapsinventering. Tre exempel från Tyskland. I: Nationalutgåva (se detta). S. 95–112.
- PUB 1 = Pommersches Urkundenbuch 1. 786–1253. 2. Auflage. Neu bearbeitet von Klaus Conrad. Erster Teil: Urkunden. 1970. Köln. (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Pommern. Reihe 2.)
- Reisigl, Martin, 2018: The discourse-historical approach. I: The Routledge handbook of critical discourse studies. Ed. by John Flowerdew & John E. Richardson. London. S. 44–59.
- Research methods in language policy and planning. A practical guide. Eds.: Francis M. Hult & David Cassels Johnson. 2015. Chichester, UK.
- Romaine, Suzanne, 2021: Language policy and planning. (Oxford bibliographies in linguistics.) DOI: 10.1093/obo/9780199772810-0273
- Rubow-Kalähne, Marianne, 1960: Matrikelkarten von Vorpommern 1692–1698 nach der schwedischen Landesaufnahme. Eine kurze Erläuterung zu den Kartenblättern, Neuenkirchen, Greifswald, Wusterhusen und Hanshagen. Bearbeitet von Ernst Rubow. Leipzig. (Vlg Enzyklopädie.)
- Rålamb, Åke Klasson, 1690: Adelig öfning. Stockholm.
- Samlingar 1 = Samlingar i landtmäteri. Saml. 1, Instruktioner och bref, 1628–1699. 1901. Stockholm.
- Sandnes, Berit, 2003: Fra Starafjall til Starling Hill. Dannelsen og utviklingen av norrøne stedsnavn på Orknøyene. Trondheim.
- 2016: Names in language contact. I: The Oxford handbook of names and naming. Ed. by Carole Hough. Oxford. S. 540–553.
- Schröter, Melani, 2018: Absence in critical discourse analysis. I: Kritiska text- och diskursstudier. Red. av Daniel Wojahn, Charlotta Seiler Brylla & Gustav Westberg. Huddinge. (Text- och samtalsstudier från Södertörns högskola 6.) S. 37–56.
- Die Schwedische Landesaufnahme von Pommern 1692–1709. Ergebnisse eines Editionsprojekts im Kontext der Forschung. Hrsg.: Michael Busch & al. 2015. Kiel.

- Silverstein, Michael, 2003: Indexical order and the dialectics of sociolinguistic life. I: *Language and communication* 23 (3–4). S. 193–229. [https://doi.org/10.1016/S0271-5309\(03\)00013-2](https://doi.org/10.1016/S0271-5309(03)00013-2)
- Svea-Pommern. Karten und Text der Schwedischen Landesaufnahme von Pommern 1692–1709. Eine GIS-gestützte Auswahledition des ersten deutschen Katasters im Internet. <http://www.gis.uni-greifswald.de/svea/tiki-index.php>
- Swedell, Ulla, 2007: Samiskt, finskt och svenskt kulturmöte i ortnamnsperspektiv. I: *Namn och mångkultur – flerspråkiga miljöer och kulturella influenser. Föredrag vid Ortnamnssällskapet i Uppsala 70-årssymposium 21–22 oktober 2006*. Red. av Katharina Leibring, Staffan Nyström & Mats Wahlberg. Uppsala. S. 95–102.
- 2008: Minoritetsspråkens ställning i ortnamnsbruket i Sverige. I: *Språk i Norden 2008. Tema: Namn*. Oslo. S. 205–211.
- Svensson, Ola, 2015: *Nämnda ting men glömda. Ortnamn, landskap och rättsutövning. Växjö*.
- Svårdson, John, 1928: *Lantmäteriteknik. Tiden 1628–1725*. I: *Svenska lantmäteriet 1628–1928. Historisk skildring 1–3*. Stockholm. S. 5–256.
- Thelander, Mats, 2005: Sociolinguistic structures chronologically II: Swedish. I: *The Nordic languages. An international handbook of the history of the North Germanic languages 2*. Ed. by Oskar Bandle (main editor), Kurt Braunmüller & al. Consulting editors: Lennart Elmevik & Gun Widmark. Berlin–New York. (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 22.2.) S. 1896–1907.
- Thomason, Sarah G., 2001: *Language contact. An introduction*. Edinburgh.
- Thomason, Sarah Grey & Kaufman, Terrence, 1988: *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Berkeley.
- Tollefson, James W. & Pérez-Milans, Miguel, 2018: Research and practice in language policy and planning. I: *The Oxford handbook of language policy and planning*. Ed. by James W. Tollefson & Miguel Pérez-Milans. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780190458898.001.0001>
- Tollin, Clas, 2004: When Sweden was put on the map. I: *European rural landscapes. Persistence and change in a globalising environment*. Ed. by Hannes Palang & al. Boston. S. 191–208.
- 2021: *Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolv tusen kartor*. Stockholm. (Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Handlingar. Antikvariska serien 58; Skrifter utgivna av Riksarkivet 43.)
- TORA = Topografiskt register på Riksarkivet. <https://riksarkivet.se/tora>
- Weinreich, Uriel, 1953: *Languages in contact. Findings and problems*. The Hague.
- Vikstrand, Per, 2005: *Namnen i de geometriska jordeböckerna*. I: *Nationalutgåva (se detta)*. S. 145–156.
- Williams, Emily A. E., 2020: Critical discourse analysis for language policy and planning. I: *The Routledge handbook of corpus approaches to discourse analysis*. Ed. by Eric Friginal & Jack A. Hardy. London. S. 481–498.
- Withers, C. W. J., 2000: Authorizing landscape. “Authority”, naming and the Ordnance Survey’s mapping of the Scottish highlands in the nineteenth century. I: *Journal of historical geography* 26:4. S. 532–554.
- Vollmer, Matthias, 2021: *Flurnamenforschung in Pommern. Geschichte und Perspektiven*. I: *Baltische Studien. Neue Folge* 106. S. 245–257.

Wästfelt, Anders, 2007: Geometriskas jordebokskartor – en representation av ojämna relationer. I: Kartlagt land. Kartan som källa till de areella näringarnas geografi och historia. Red. av Ulf Jansson. Stockholm. S. 17–24.

Summary

Place name policymaking in Swedish Pomerania A discourse analytical and contact onomastic study

By Alexandra Petrulevich

The pilot results presented in the article link to the project ‘Swedifying the other: place-name policymaking in the large-scale cadastral maps of the Swedish Empire’ (funded by the Swedish Foundation for Humanities and Social Sciences, Riksbankens Jubileumsfond; P20-0105). The article answers two research questions: What name-political discourses appear in Swedish regulations regarding collection and processing of place names throughout the entire period of cadastral mapping (1628–1700)? Did land surveyors comply with the instructions as evidenced by the large-scale maps and accompanying documentation from the Wolgast District, Mecklenburg-Vorpommern? The Land Survey’s directives on collection of place names have been collated based on editions of instructions to land-surveyors. The first sub-study reveals that the political endeavour of ‘naming’ the Swedish Empire developed from implicit expectations to provide necessary name material in the older period of cadastral mapping for specific directives on name collection of the younger period. The results comply with a general tendency towards increasingly minute regulation of the mapping process observed in the literature. However, earlier scholarship has failed to observe that the 1691 and 1697 directives explicitly regulate collecting names in multilingual environments. Strikingly, the land surveyors were obliged to note names in Finnish, Estonian, Latvian, Livonian, German, Low German, and Northern Low Saxon and to Swedify them, i.e. adapt or translate, them. The regulations are analysed within a discourse analytical framework centred around Michel Foucault’s concept of power-knowledge and a further development of the concept of proximation across discourse space native to proximation theory. The second sub-study is based on a data sample of 759 place name attestations excerpted from 46 municipality maps of the Wolgast District. It shows that only a small proportion of names (9%) were adapted or Swedified, e.g., *Nitzbandska heden*. The obvious deviation from the instructions outlined above can be tentatively explained as a result of linguistic and cultural proximity between the German-speaking region including its officials and local population and Swedish land surveyors.

Ortnamnselementet *rengård*

Utbredning och tolkning

Av Gudrun Norstedt

Namn och bygd 110 (2022), 131–154.

Gudrun Norstedt, Vårdduo, Centre for Sámi Research, Umeå University: The place-name element *rengård*: distribution and interpretation.

Abstract

Toponyms containing the element *rengård* can be found in approximately 80 places in northern Sweden, mainly along the coast. The literal understanding of the word presents no difficulties, since *ren* means reindeer (*Rangifer tarandus* L.) and *gård* some kind of enclosure or fence. But what kind of reindeer – wild or domesticated? And for what purpose was the device created?

In this paper, three different hypotheses are identified in published literature, analysed using GIS methods and discussed in relation to historical sources. The first hypothesis, that *rengård* refers to pit systems combined with fences installed for hunting wild reindeer, is rejected because of the lack of correlation with registered hunting pits. The second hypothesis, that *rengård* refers to corrals for domesticated reindeer, is considered to be an unlikely explanation for toponyms in the coastland, i.e. the majority, due to the lack of examples in historical sources. The third hypothesis, that *rengård* refers to fences used by coastland farmers to hunt wild reindeer with snares, spears or arrows, is supported by both substantial correspondence between the toponyms and the earliest known farming villages, and historical sources. The author concludes that in most cases, the *rengård* toponyms designate locations where fences were built by coastland farmers to hunt wild reindeer before the early 18th century.

Keywords: toponyms, reindeer, hunting devices, the place-name element *rengård*, Ångermanland, Västerbotten, Norrbotten, Lapland.

Inledning

Ortnamn som innehåller elementet *rengård* förekommer på ett 80-tal platser i Sverige. Nästan samtliga ligger i landets nordligaste delar, från Örnsköldsviks kommun i norra Ångermanland och norrut. Förekomsterna är starkt koncentrerade till kustlandet; endast fem är kända från lappmarkerna. Förutom sex bebyggelsenamn är alla naturnamn.

Alla som försökt sig på att uttolka dessa ortnamn är överens om att *ren* syftar på djuret med det vetenskapliga namnet *Rangifer tarandus* L. Likaså tycks alla vara överens om att *gård* är det ord med fornsvenska och indoeuropeiska rötter som syftar på någon form av avgränsning, ofta med stängsel (SAOB G 1538). Det sammansatta ordet *rengård* har däremot flera förklaringar. I SAOB (R 1070) anges dels betydelsen 'rengärde', något slags stängsel för tamrenar, dels stängsel för fångst av vildrenar. Detta avspeglar i stort sett det rådande forskningsläget. De två vanligaste förklaringarna i litteraturen är att det handlar om fångstgropar för vildren, möjligen förbundna med stängsel (Fahlgren 1958 s. 111, Lundström 1997 s. 40, 2008 s. 73, Bergman 2018 s. 68, Bergman & Ramqvist 2018 s. 15), respektive rengården för tamrensskötsel (Holm 1949 s. 145, Lundmark 1972 s. 8, Pellijeff i ÖNOV 11 [1988] s. 95, Lundström 2008 s. 22, 340, Broadbent & Storå 2010 s. 199). Det har också talats om stängsel med spjut gillrade i öppningar (Lindberg 1957) och om motsvarande konstruktion med snaror (Fahlgren 1963 s. 163). Ibland anses ortnamnselementet rent allmänt visa på samisk närvaro (Noring 1936 s. 30, Elenius 2019 s. 18), alternativt vildrensfångst av inte närmare specificerat slag (Widmark 1958 s. 63, Lundkvist & Nilsson 1984 s. 184). Tolkningarna går alltså vitt isär.

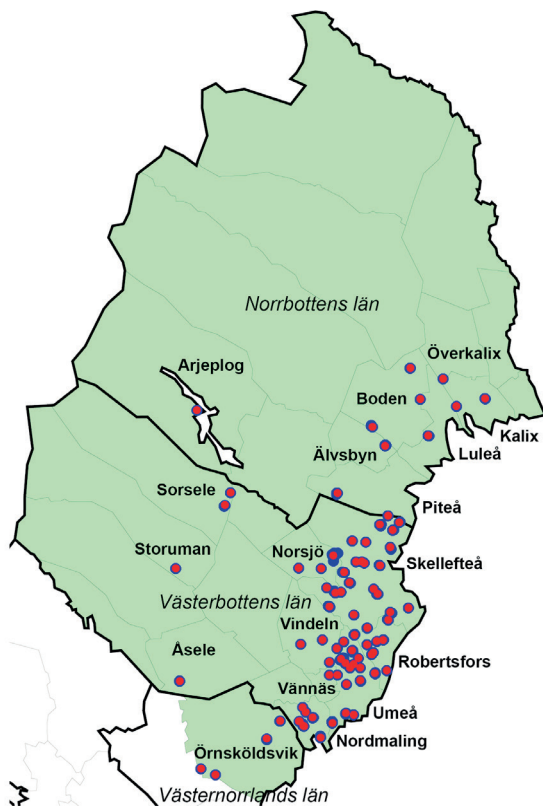

Fig. 1. Översiktskarta över de delar av undersökningsområdet (i grönt) där *rengårds*-namn registrerats, samt namn på aktuella kommuner. De 151 namn som använts för den analys som redovisas under rubriken Namntyper och naturtyper har markerats med blå färg. Ovanpå dessa ligger röda markeringar som visar de 80 *rengårds*förekomsterna.

I den här uppsatsen analyserar jag de olika förklaringarna till *rengårds*-namnens upphov och försöker med hjälp av bland annat GIS-baserade metoder reda ut vilken eller vilka som är troligast.

Undersökningsmaterial och metod

Min undersökning inleddes med en kartläggning av *rengårds*-namnens totala spridning över landet genom en sökning i Lantmäteriets digitala ortnamnsregister (Lantmäteriet 2021b). Jag kunde då se att samtliga namn, förutom ett i Älvdalens kommun i norra Dalarna, låg inom ett någorlunda sammanhängande utbredningsområde omfattande Norrbottens och Västerbottens län samt Örnköldsviks kommun. En sökning i det digitala ortnamnsregister, DOR, som finns hos Institutet för språk och folkminnen (Isof) gav i stort sett samma resultat, förutom att några gårdnamn i Dalarna tillkom. Jag bestämde mig för att avgränsa mitt undersökningsområde till Norrbottens och Västerbottens län samt Örnköldsviks kommun i Västernorrlands län (fig. 1).

Eftersom min undersökning delvis skulle baseras på GIS-analyser laddade jag ned Lantmäteriets produkt »GSD-Ortnamn» för undersökningsområdet (se produktbeskrivning i Lantmäteriet 2021a). Där finns samma ortnamn som i den webbaserade söktjänsten. Jag valde ut samtliga 151 ortnamn som innehåller elementet *rengård* och upprättade en geografisk databas i programmet ArcView 3.2.

Efter en noggrann genomgång av DOR för undersökningsområdet kunde jag utöka databasen med ytterligare 24 *rengårds*-namn som jag lokaliserade med hjälp av historiska kartor.

De historiska kartorna kom också till användning för att hitta tidigast möjliga belägg för *rengårds*-namnen. Utöver detta gick jag igenom en mängd andra historiska kartor från undersökningsområdet, framför allt från 1600- och 1700-talen, för att hitta *rengårds*-namn som inte finns i vare sig Lantmäteriets eller Isof:s register. På så sätt kunde jag lägga ytterligare 15 namn till min databas.

Därefter började jag gallra. Namn som till sin natur är sekundära, som namn på naturreservat, kraftstationer och kraftverksdammar, uteslöts från undersökningen, liksom namn på trakter (större fastighetsenheter), eftersom dessa i samtliga fall hade uppkallats efter platser som ändå fanns i registret. Efter denna gallring återstod totalt 172 namn med elementet *rengård* inom undersökningsområdet.

Fem av de 172 namnen var enledade (*Rengård*), samtliga bebyggelsenamn. Alla de övriga var tvåledade, vanligen med *Rengårds*- som förled men i tre fall

med *Rengård*-. I den mån fristående framförställda leder förekom, rörde det sig om adjektiviska bestämningar, exempelvis *Lill*- (som i *Lill-Rengårdsmyran*). Tolv av de 172 namnen hade sammansatta, tvåledade förleder såsom *Rengårdsmyrberget* (*Rengårdsmyr* + *berg*) eller *Rengårdsängesudden*. Eftersom det i samtliga dessa fall också fanns enklare närbelägna namn, som *Rengårdsmyran* och *Rengårdsänge*, räknades namnen med tvåledade förleder bort. Det fanns också nio namnpar av typen *Första Rengårdstjärnen* och *Andra Rengårdstjärnen*, eller *Rengårdsmyran* och *Lill-Rengårdsmyran*. Av dessa behölls namn med *Första*, *Stor*, *Övre* samt namn som saknade bestämning, medan de andra räknades bort. Totalt återstod därmed 151 namn som användes för den analys som redovisas nedan i avsnittet Namntyper och naturtyper.

För mina GIS-analyser kunde jag emellertid inte använda hela denna namnmängd, eftersom det finns gott om kluster av näraliggande namn som rimligen bör vara relaterade till en och samma rengård, vad denna än kan ha bestått av. Resultaten skulle bli missvisande om vissa rengårdar representerades av fler ortnamn än andra. Därför klassificerade jag näraliggande namn (inom två kilometer) såsom hörande till en och samma rengårdsförekomst och valde ut ett centralt liggande namn som primärt, företrädesvis det namn som hade det äldsta belägget. Namn på bäckar klassificerade jag som hörande till närmaste rengårdsförekomst även om namnet placerats längre bort än två kilometer på kartan, så länge någon del av bäcken fanns inom detta avstånd. När jag i denna uppsats talar om »förekomster» handlar det alltså inte om samtliga ortnamn som innehåller elementet *rengård* utan om platser eller områden där det verkar ha funnits en rengård. Det totala antalet förekomster inom undersökningsområdet uppgår till 80.

Äldre namnformer

De äldsta två belägg som jag har hittat finns på en karta över Lövångers socken från 1661 (LSA Z17-1:1). Det ena är *Rängolshällen*, ett gränsmärke mellan Vebomark och Mårtensboda, som även utgjorde gränsmärke mellan Bygdeå och Lövångers socknar innan Vebomark fördes över till Lövånger i början av 1600-talet (fig. 2). *Rängolshällen* återfinns inte längre på kartorna, men ungefär 1 500 meter från den plats där hällen bör ha legat finns *Rengårdsmyran*. Det andra är *Rängolstjärn* i Önnesmark (fig. 3), som återfinns på dagens kartor som *Rengårdstjärn*. I en artikel om birkarlarna i Lövånger anger C. E. Noring (1936) namnformen *Ringalstjern* och skriver att detta »uppenbarligen skall vara *Rengårdstjärn*, såsom jag funnit otvetydiga märken i närheten». Tyvärr berättar han inget mer om dessa märken. Gösta Holm (1949) tar upp båda nam-

nen i sitt kapitel om ortnamnen i Lövånger men har inte mycket mer att säga om dem än att Israel Ruong tolkar dem som tecken på gammal skogssamisk närvaro, vilket jag strax ska återkomma till.

Fig. 2. Rängols hällen mellan Wibbomark (Vebomark) och Mårtzbränna (Mårtensboda) i Lövångers socken 1661. Den streckade linjen över Rängols hällen visar hur gränsen mellan Bygdeå och Lövångers socknar gick innan Vebomark överfördes till den senare. LSA Z17-1:1.

Fig. 3. Rängols Tiern mellan Öndzmark (Önnesmark) och Daglösten 1661. Den dubbelprickade linjen öster om Rängols Tiern är kustlandsvägen. Över Deger Träsket och Rängols Tiern markeras en vinterväg. LSA Z17-1:1.

På kartor från 1600- och 1700-talen dominerar dialektala former som *Rengålsmyran* (exempelvis Kroksjö 1695, LSA Z31-73:1, Kålaboda 1698, LSA Z22-33:1, Drängsmark 1703, LSA Z5-28:1), *Rengålskän* (Gagsmark 1702, LSA Z5-38:1), *Röngålsberget* (Stärkesmark 1714, LSA Z37-106:1) och *Röngårdsberget* (Bygdsiljum 1781, LSA Z3-53:2). Några sådana namn förekommer även

under 1800-talets första år, men därefter övergår kartorna till att redovisa namnformen *rengård*.

Fig. 4. Utsnitt ur tre kartor som visar Rengårdsmyran i Sörböle by, sedermera Norrböle, i nuvarande Umeå kommun. Ovan till vänster en geometrisk delineation och avritning från 1696 (LSA Z31-142:1) med stavningarna *Reengåhlsmyran* och *Rengålsmyran*. Ovan till höger avvitt-ringskarta från 1783 (LSA Z31-142:4) med stavningen *Regngårdsmyran*. Nederst karta över skog och utmark, avfattad 1783 och fördelad 1793 (LSA Z31-142:5), där det står *Rängsmyran* eller *Ränggårdsmyran*.

Ett exempel på hur dessa namn har förändrats med tiden finns på en plats som ursprungligen hörde till Sörböle by i Umeå socken, senare till kronohemmanet Norrböle (fig. 4). År 1696 finner man stavningarna *Reengåhlsmyran* och *Rengålsmyran* på samma karta (LSA Z31-142:1). År 1783 skrivs namnet *Regngårdsmyran* (LSA Z31-142:4) eller *Rengårdsmyra* (LSA Z12-15:3), 1793 *Rångsmyran* eller *Rängngårdsmyran* (LSA Z31-142:5) och 1807 *Rengårdsmyran* (LSA Z31-96:1). Även Pehr Stenberg skriver *Rengårdsmyran* i början av 1800-talet (Pehr Stenbergs beskrifning s. 147, 150). Det är för övrigt det enda *rengårds*-namn han nämner i sin annars så ortnamnsfyllda beskrivning av Umeå socken.

Fångstgropshypotesen

Hur ska man då tolka elementet *rengård* i dessa ortnamn? Den ena av de två vanligaste förklaringarna, att det skulle röra sig om fångstgropssystem, tycks ha lanserats av Karl Fahlgren, som i mitten av 1900-talet var redaktör för flera sockenmonografier i Västerbottens län och bidrog som skribent i ytterligare några sådana. I boken om Byske socken skriver han i kapitlet om jakt och fiske:

Fångstgropar, ofta kombinerade med stängsel, har i äldre tid varit ytterst vanliga i Västerbotten. Redan ortnamnen säger oss det. [...] Mellan Ostträsket och Stensjön upptar 1703/4 års karta över Drängsmark Rengårdsmyren, och i närheten av Lillkågeträsk har man Rengårdsgården. Rengårdstjärn träffar man på sydost om Lidbacken, söder om norra Finnträsket och norr om Tåmeträsket. På sistnämnda plats finner man också Rengårdsberget och Rengårdsheden (Fahlgren 1958 s. 111).

Därefter redogör Fahlgren för en tingssak från 1662, då två Byskebönder stod instämnda för att den enes sto hade förolyckats i den andres rengård (Fahlgren 1958 s. 112). Av Fahlgrens citat från domboksprotokollet kan man inte utläsa hur denna rengård var konstruerad, men han drog alltså slutsatsen att den bestod av gropar kombinerade med stängsel. Hans text har givit upphov till en rad citeringar som bygger på samma antagande.

Ulf Lundström (1997 s. 40) skriver, med hänvisning till Fahlgren, att stoet hade »gått ner i rengården eller fångstgropen och omkommit». I en senare publikation återkommer han till händelsen och skriver att Byskebönderna hade »satt ut 'rengårdar', troligen fångstgropar», och att den ene hade stämt sin granne för att hans häst »hade gått ner i dennes fångstgrop» (Lundström 2008 s. 72). Detta har senare anförts som belägg för användning av fångstgropar i historisk tid (Bergman 2018 s. 68, Bergman & Ramqvist 2018 s. 15).

Om man faktiskt läser vad som står i domstolsprotokollet från 1662 får man dock inte riktigt den bilden. Så här lyder den fullständiga texten:

Oloff Pedersson i Byske kårade till Olof Nillsson *ibidem*, det hans Stodh hadhe gådt för Olof Nillssons Reengårdh, men Olof Nillson sagde Stodet hafua gådt för Olof Pedersons Reengårdh, och effter beggie persohnerne hafua uthsatt syne Reengårdar i olagha tyd, el. 14 dagar för Mickellss mess, och ingen fullkomligen weet, för hwyllkens Reengårdh Stodet haf gådt för, alltså beslötz det dee skola wedergälla hallfua skadan hwarthera, nembl. 10 β [daler] hwar. (SH 1662.)

Det står alltså ingenting i protokollet om några gropar, inte heller om att stoet skulle ha gått »ner» i någonting. I stället står det att stoet gått »för» den aktuella rengården. Hur detta »för» ska tolkas är inte självklart, men det antyder i varje fall snarare en rörelse framåt än nedåt. Man kan också tycka att om stoet hade fastnat i en grop så borde det vara uppenbart i vilken rengård skadan hade skett, men så var ju inte fallet. Faktum är att fångstgropshypotesens upphovsman, Karl Fahlgren, själv kom till insikt om detta och lanserade en ny tolkning när han några år senare skrev om saken i boken om Bygdeå socken (Fahlgren 1963 s. 163). Jag återkommer till detta.

Några historiska belägg för att fångstgropssystem har kallats för rengårdar har jag inte kunnat hitta. Däremot finns ett mycket fint sådant belägg när det gäller ett närbesläktat ortnamnselement, nämligen *älggård* eller *älgsgård*. Rimligen är dessa namn av samma slag som *rengårds*-namnen, fast det handlar om älgen, *Alces alces* L. Även *älg(s)gårds*-namnen är i stort sett begränsade till Norrland, men intressant nog förhåller sig de båda namntypernas utbredning nästan komplementärt. Där *rengårds*-namnen slutar i södra delen av Örn-sköldsviks kommun i Västernorrlands län tar *älg(s)gårds*-namnen vid. Jag har bara kunnat hitta två *älg(s)gårds*-namn inom det område där *rengårds*-namnen förekommer, båda i Byske socken i Västerbotten. *Älg(s)gårds*-namnen har sin huvudsakliga förekomst i Ådalen i Ångermanland samt i Strömsundsområdet och området kring Storsjön i Jämtland. Det finns också enstaka *älg(s)gårds*-namn i Medelpad samt ett i Väse socken i Värmland.

Ett av dessa *älg(s)gårds*-namn avser en plats i Bodums socken i Ångermanland. Det återfinns inte längre på kartorna, men på en karta över Näsets och Öns byar från 1695 står det *Elggårdsberget* (fig. 5). Från detta berg och vidare västerut markeras en vacker kedja av små prickade cirklar med stängsel emellan samt ordet *Elggrafwar*. Det kan knappast vara något annat än ett fångstgropssystem. Av beskrivningen till kartan framgår att bönderna hade »diurfångh af Elgh, Biörn, Mårdar och gråwerk» (LSA X2:141–42).

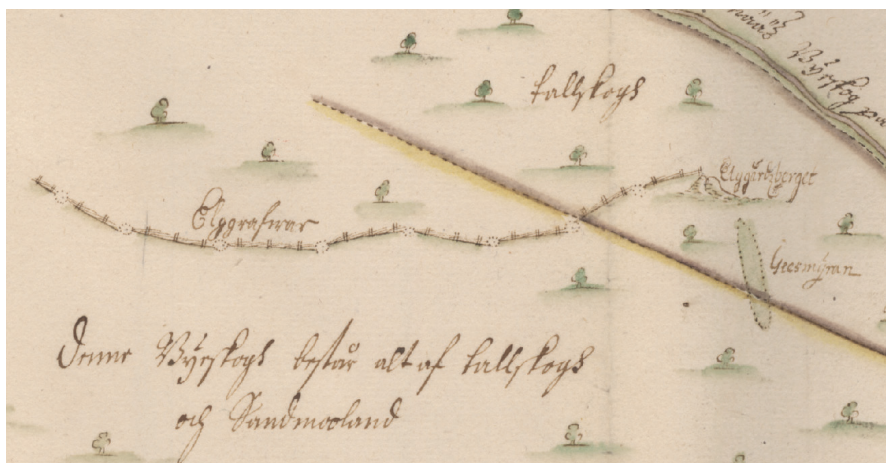

Fig. 5. Utsnitt ur geometrisk avritning över Näs bys ägor med utbyn Ön från 1661 (LSA X2:141–42). Från Elggårdsberget går ett stängsel med öppningar där det finns prickade cirklar och texten »Elggrävar». Troligen rör det sig om ett fångstgropssystem.

Ernst Manker gjorde 1955 ett försök att återfinna detta fångstgropssystem tillsammans med lokala krafter, men lyckades inte (Manker 1960 s. 125 f.). Jag utgår för min del från den på kartan markerade slätterängen *Geesmyran* som enligt en annan karta, från 1782, motsvarar det som idag kallas för *Gesflon*. Älggravarna ska ligga ovanför denna myr, och jag tror därför att det handlar om den ansamling av gropar som registrerats i Fornsök, utgrävda i isälvsedimenten på norra sidan av Gessjön (lämningsnummer L1947:374, L1947:363). En kontroll av Lantmäteriets terrängskuggningsbild avslöjar att där finns ytterligare några gropar som inte registrerats. *Elggårdsberget* borde därmed motsvara den branta topp som nu kallas för *Gesberget*.

Det verkar alltså obestridligt att *älg(s)gårds*-namnen kunde ha med fångstgropar att göra, varför det verkar rimligt att anta att detsamma skulle kunna gälla *rengårds*-namnen.

Denna hypotes bör kunna testas genom en geografisk jämförelse av *rengårds*-namnens utbredning i förhållande till fångstgroparnas. Dessa fornlämningar har inventerats av arkeologer i stor omfattning alltsedan den tid då Norrlandsälvarna undersöktes inför planerade vattenregleringar (Hvarfner 1960). Jämfört med många andra fornlämningstyper är fångstgropar relativt lätta att hitta, inte minst sedan Lantmäteriet gjorde sina laserskanningsbaserade terrängskuggningsbilder tillgängliga. Även om det säkert fortfarande finns en hel del oupptäckta fångstgropar ute i markerna får man förmoda att merparten är kända och registrerade. Om *rengårds*-namnen betecknar fångstgropssystem

borde man i allmänhet kunna hitta uppgifter om sådana i närheten av dessa namn.

För att undersöka saken laddade jag ned geodata från undersökningsområdet i form av shape-filer med fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar från Riksantikvarieämbetets webbtjänst (Riksantikvarieämbetet 2021). Därefter valde jag ut alla objekt som klassificerats som fångstgropar eller fångstgropssystem. Jag antog att lokalen med ortnamnet borde ligga inom en kilometer från en fångstgrop för att det ska kunna sägas finnas en koppling. Således skapade jag ett GIS-skikt bestående av bufferttytor med en kilometers radie kring alla registrerade fångstgropar eller fångstgropssystem inom undersökningsområdet (fig. 6). Därefter kontrollerade jag hur många av de 80 rengårdsförekomsterna som låg inom dessa bufferttytor.

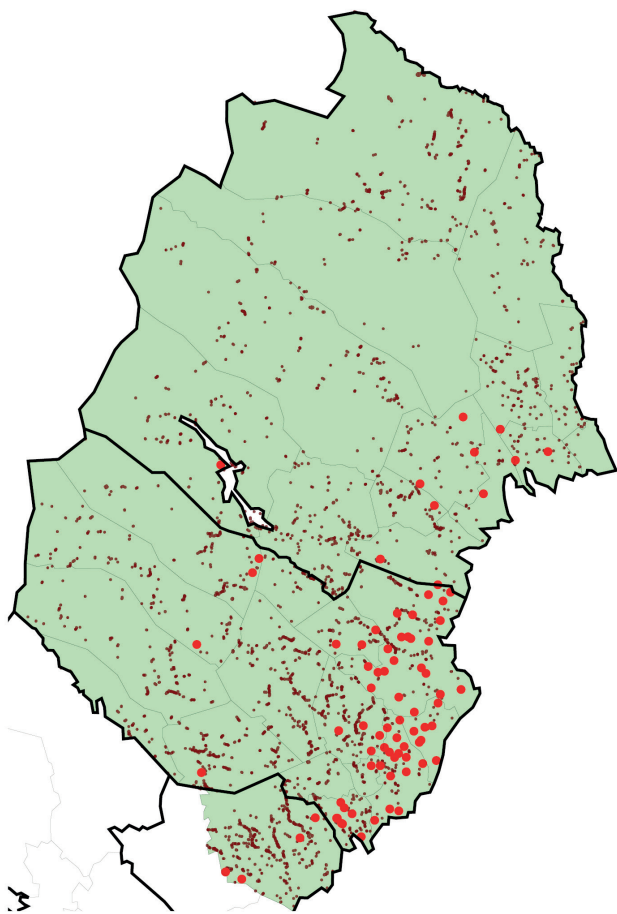

Fig. 6. Undersökningsområdet med samtliga fångstgropar och fångstgropssystem som finns registrerade i FMIS, redovisade med en kilometers buffert i brunt. Röda prickar är de 80 rengårdsförekomsterna. Endast sju förekomster, eller nio procent, ligger innanför buffertzonerna.

Resultatet av analysen blev att det endast fanns sju rengårdsförekomster inom en kilometer från någon fångstgrop. Det motsvarar omkring nio procent. Även om enstaka *rengårds*-namn skulle kunna ha med fångstgropar att göra verkar de alltså utgöra undantag. För namngruppen som helhet måste det finnas en bättre förklaring.

Rengärdeshypotesen

Den näst vanligaste hypotesen, att *rengårds*-namnen har att göra med rengården som använts inom tamrensskötseln, tycks härstamma från den samiske språkforskaren och etnologen Israel Ruong. När Gösta Holm skulle skriva ortnamnskapitlet i boken om Lövångers socken tillfrågade han Ruong vad han trodde om dessa namn. Ruong blev mycket intresserad och svarade att han fann det sannolikt att rengårdarna använts som mjölkkningshagar. Holm citerar ur Ruongs brev:

Uppgiften att ordet rengård förekommer som ortnamnskomponent i kustlandet är . . . av stort intresse, och den tyder på att renskötseln i dess intensiva skogslapska form . . . förekommit även i kustlandet. Skogsrenskötseln har relativt sent förekommit i Ångermanland. Den siste skogslappen försvann från ångermanländskt område omkring 1880. (Holm 1949 s. 145.)

Även om Holm (s. 145) försiktigtvis konstaterade, att bakgrunden till dessa ortnamn inte var säkert fastställd, har andra efter honom menat att så var fallet. Exempelvis skriver Gunnar Pellijeff (i ÖNOV 11 [1988] s. 95) om ortnamnet *Rengårdsheden* i Piteå kommun: »Namnets förled är genitiv av *rengård* 'ren(skiljnings)gärde'».

Det finns några historiska belägg till stöd för denna tolkning. År 1671 skrev kyrkoherden i Jokkmokk, Samuel Rheen, om hur renar samlades till mjölkning i skogslandet: »...och på dhet dhe [renarna] skole kunna hållas tillsammans, hafwa the [samerna] bygd't Reengårdar, såsom een diur hage, hwar på ähre twenne portar, igenom dhen ena komma the in, och igenom then andra lööpa the uth igen» (Rheen [1671] s. 18).

Ett knappt sekel senare, den 6 februari 1756, ställdes nämndemannen Mårten Persson inför Arjeplogs häradsrätt för att ha inkräktat på Nils Nilssons land Rackwärdt »tå han boförer til och från fiällen». Rätten kom fram till att Mårten Persson måste få flytta över landet men »dock bör han therwid ej göra skada på Nils Nilsson enskilte rengårdar och gräsbackar» (KBW 1257). Detta belägg har hittats tack vare K. B. Wiklunds avskriftssamling av domboksprotokoll som berör samisk markanvändning i alla de svenska lappmarkerna, och

man kan notera att det är det enda ställe där ordet *rengård* förekommer bland över 2 500 excerpter.

Ytterligare ett sekel senare beskrev O. P. Pettersson Vihelminasamernas sommarliv på fjället och konstaterade: »En viktig del af lapparnas läger är rengården. [...] Rengården består af en cirkelformig inhägnad». Det framgår att rengården används vid renmjölkning (Pettersson 1888 s. 7).

Det är alltså fullt möjligt att *rengårds*-namnen kan syfta på rengården använda inom tamrensskötseln, företrädesvis för mjölkning. Åtminstone gäller detta inom lappmarkerna, eftersom de tre belägg jag har kunnat hitta kommer därifrån. Däremot förhåller jag mig skeptisk till att detta skulle vara fallet i kustlandet, där de flesta *rengårds*-namnen finns. Jag har inte kunnat hitta ett enda belägg, vare sig i historiska källor eller i senare bygdeskildringar, för att mjölkningsgården skulle ha förekommit i kustlandet. Frånvaron av belägg utgör förstås inget bevis för att sådana gården inte har existerat, men det finns i varje fall inget som stödjer detta.

I stället finns en annan förklaring som ligger närmare till hands, och som jag ska behandla i följande avsnitt.

Fångststängselhypotesen

Som jag redan nämnt ändrade Kurt Fahlgren snart uppfattning om hur *rengårds*-namnen skulle tolkas. När han några år efter Byskeboken medverkade i boken om Bygdeå socken återgav han samma tingsprotokoll från 1662 om stoet som gått för Olof Nilssons rengård. Nu tolkade han emellertid texten på följande sätt:

Man kunde inte avgöra, i vilken rengård stoet förolyckats. Det måste bero på att det påträffats dött eller döende något stycke från rengårdarna. Och det i sin tur förklaras lättast, om man antar att det sårats av ett självsrott och sedan sprungit till dess det stupat av blodförlust. Uppgiften att det gått 'för' en rengård, stöder också denna hypotes. (Fahlgren 1963 s. 163.)

Fahlgren hade nu också lyckats spåra upp ett ännu äldre belägg, ett protokoll från tinget i Piteå socken 1574, då flera personer fått böta för att de »hade tagit upp 20 rensnaror och gjort dem nidingsdåd på deras rengård i deras skog» (s. 163). Jag har kontrollerat även denna källa (SE/RA/5121/5121.16/1574: 3, bild 125) och kan konstatera att Fahlgren skrivit av texten rätt, om än med moderniserad stavning. Texten är svårtolkad – framför allt är det oklart vilka som var ägare av rengården – men de åtalade kom bland annat från gården Hallen i Lillpite och från byn Trundavan. Det verkar också helt klart att det

handlade om rensnaror. Fahlgren drar slutsatsen: »Rengårdarna var primitiva stängsel, kombinerade med olika fångstanordningar» (Fahlgren 1963 s. 163).

I båda dessa rättsfall från 1500- och 1600-talen brukades alltså ordet *rengård* för fasta anläggningar som användes av bönder i kustlandet för att jaga vildren. Det finns en del ytterligare belägg både för att bönder jagat vildren i kustlandet och för att de använt jaktanläggningar som kallats för rengårdar. I samband med det yngre indelningsverkets införande upprättades 1695 en roteringslängd som beskrev »hemmanens villkor» för samtliga byar i det nuvarande landskapet Västerbotten (tillhörande Umeå, Bygdeå, Lövångers, Burträsk och Skellefteå kompanier). Av denna längd framgår att inom den västligaste delen av gamla Umeå socken (nuvarande Vännäs och Vindelns kommuner) hade Nybyn (nuvarande orten Vännäs) »Willreens fång», Tväråträsk (Tvärålund) »Rehn och annat diurfång» samt Stärkesmark och Tegsnäset »Rehngårdar». Om Bullmark och Tålsmark inom nuvarande Umeå kommun sägs: »är att achta det de högdtt blifwit considererade i skatten, emedan dee ha haft i g[am]l[a] Tijder godt reenfång» (SE/HLA/1030006/G I a/4 s. 55, 59, 63, 81).

Tyvärre sträcker sig denna roteringslängd inte in i nuvarande Norrbottens län. Den enda handling av detta slag som för närvarande verkar finnas digitaliserad omfattar endast Luleå socken (SE/HLA/1030007/G I a/2). Där nämns »djurfång» för byarna Heden och Bredåker (bild 16, 17), men ingenting om vildrensfång eller rengårdar.

I sin avhandling om Nedre Luledalens byar uppger Gerd Enequist att det i 1706 års skogsrannsaking står att bönderna i socknens två nordligaste byar, Harads och Svartlå, jagade vildren. Beträffande Harads nämns specifikt rengårdar och snaror (Enequist 1937 s. 121 f.). Tyvärr har jag inte kunnat spåra upp dessa skogsrannsakingar, trots efterfrågningar hos både arkivarier och allmänt kunniga personer. Uppgiften att Harads- och Svartlåborna fångade vildren återkommer visserligen i beskrivningarna till kartor över dessa byar från 1707 (LSA Å5-23:1, LSA Å5-67:1), men där sägs ingenting om rengårdar eller snaror.

Vad gäller det enda kända *rengårds*-namn som ligger utanför mitt undersökningsområde, *Rengårdsfjot* i Älvdalens socken, så menade ortnamnsforskaren Helge Lindberg att det syftade på stängsel använda för vildrensjakt. Han beskrev hur stängslet hade en öppning där ett spjut var »gillrat i en kraftig stör, som låg spänd som en sprättbåge. Då renen kom mot gillret, fick den spjutet i bringan». Hans uppgifter är visserligen sentida, men blir trovärdiga av att han kan hänvisa till en namngiven person vars morfar en gång på 1890-talet hade sett sådana spjut ligga instuckna i en gammal bakugn (Lindberg 1957 s. 6–7).

Om *rengårds*-namnen i stor utsträckning skulle ha att göra med böndernas jakt på vildren så borde dessa ortnamn framför allt förekomma i anslutning till den bygd som fanns före 1700, den tid varifrån merparten av beläggen i

arkiven stammar. Jag har gått igenom alla byar som fanns i Gustav Vasas jordeböcker över Västerbotten, vilka även inbegriper det nuvarande kustlandet i Norrbottens län, samt de delar av Ångermanland som ligger i eller nära mitt undersökningsområde (nuvarande Örnsköldsviks kommun samt angränsande delar av Sollefteå kommun) (Västerbotten, j.b. 1543, Ångermanland, skattebok 1550). Därefter har jag genom att söka i olika hembygdsböcker tagit reda på vilka nya bosättningar som tillkom inom området fram till 1700. Jag har så framställt ett GIS-skikt med alla dessa byar.

Hur långt från en by kan man tänka sig att bönderna satte upp fångststängsel? Jag har antagit att det kan ha varit så långt som en mil. Därför har jag skapat buffertar med en mils radie, dels kring alla byar som fanns före 1600, dels kring dem som tillkom fram till 1700, och jämfört med förekomsterna av namn innehållande *rengård* (fig. 7). Det visar sig då att 64 av de 80 rengårdsförekomsterna ligger inom en mil från de byar som fanns 1600, och 73 inom samma avstånd från de byar som fanns 1700. Inte mindre än 91 % ligger alltså inom en mil från den gamla bygden.

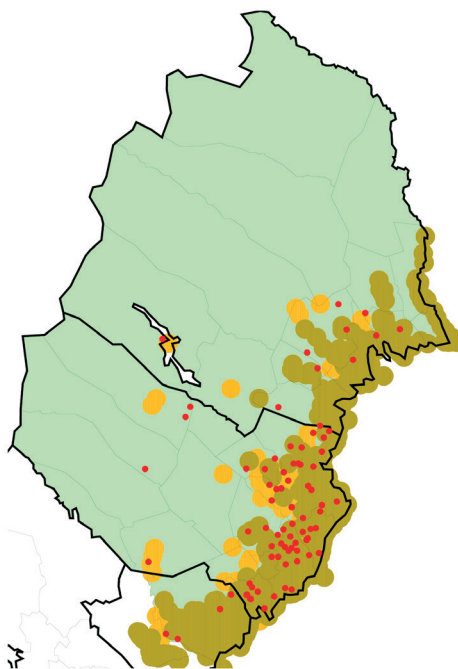

Fig. 7. Det bruna området utgörs av sammanslagna buffertar med en mils radie kring alla byar som fanns före 1600 inom undersökningsområdet samt i det omedelbart angränsande området söder därom, i Sollefteå kommun. De orange ytorna visar buffertar med en mils radie kring de byar som tillkom mellan 1600 och 1700. Särskilt i Västerbottens kustland framträder en god överensstämmelse mellan *rengårds*-namn och gammal bygd.

Särskilt i Västerbottens läns kustland är överensstämmelsen mellan *rengårds*-namn och gammal bygd mycket god. Det är exempelvis påfallande hur många *rengårds*-namn det finns i den sydvästra delen av Skellefteå kommun

och den angränsande Norsjö kommun, där det fanns både gamla byar och gott om 1600-talsbosättningar, medan sådana namn saknas helt i områden utan gammal bygd, såsom den nordvästra delen av Skellefteå kommun, de norra delarna av Vindelns kommun samt i Bjurholms kommun. I Norrbottens kustland är sambandet inte lika uppenbart. På det stora hela menar jag ändå att utbredningsbilden utgör ett stöd för hypotesen att rengårdarnas användare i allmänhet fanns i den gamla bondbygden.

Som jämförelse kan man nämna de fångststängsel med snaror som långt in på 1800-talet var i bruk i Finland och Tornedalen. Det finns uppgifter om att de använts av skogssamer (Tegengren 1952 s. 101) men i Tornedalen förknippas de främst med den finsktalande bondebefolkningen (Paulaharju 1966). De benämndes med det finska ordet *hangas* (pl. *hankaat*) och har därför inte lämnat några spår i det svenskspråkiga ortnamns materialet. Ortnamn med elementet *hangas* förekommer på ett tjugotal platser i Sverige, huvudsakligen i Tornedalen, men också inom några mellansvenska områden med skogsfinska traditioner. En *hangas* kunde vara flera mil lång om den byggdes i samverkan mellan många fångstmän (Lundemark 1939 s. 29, Paulaharju 1966 s. 81). Även enstaka bönder kunde ha sina fångststängsel på ganska långt avstånd från hemmet. Ett protokoll från tinget i Enontekis 1788 visar exempelvis att två bönder i Karesuando hade utsatt vildrenssnaror vid »Suoinimivara Saitous Tundari», troligen Sautustunturi eller Sävddusduottar, beläget 34 km fågelvägen från bostället (KBW 1871–73). I ett protokoll från tinget i Jukkasjärvi 1796 omtalas att nybyggarna i Parakka hade sina vildrenssnaror på berget »Äijaråfva» (Eaddjeroavvi), ungefär 20 km fågelvägen från gårdarna (KBW 2075). Mitt antagande om en aktionsradie på en mil är alltså ganska försiktigt.

De belägg som finns för samisk vildrensjakt med stängsel inom Sveriges nuvarande gränser ligger i allmänhet längre tillbaka i tiden. Prästen Olaus Niurenus skriver i mitten av 1600-talet:

Där man märker att renar uppehålla sig (de plåga nämligen icke ströva vida omkring, om de icke oroas), bygger man en gärdesgård över hela ängen eller dalen eller kärrmarken med portar på några ställen, genom vilka djuren tro sig kunna komma ut. I dessa portar sätta de antingen snaror, dolda av trädgrenar, eller också på sidan om portarne pilar, uppgillrade i ett träd såsom i en stor båge, ock i själva porten spänna de en fin tråd, som renen icke märker, och då den rör vid tråden med fötterna, avskjutes bågen ock pilen slungas in i renens inälvor, så att den antingen genast faller död ned eller också, om järtat icke blivit genomborrat, ej går så långt, utan uppsåras med hundar. De ha nämligen ett bestämt mått, hur högt från marken pilen skall sättas. (Niurenus [ca. 1640] s. 17.)

Likaså skriver den samiske studenten Nicolaus Lundius på 1670-talet:

Uhmå lappar brucka i sine landh som de kalla reen dragh, som de i skogen hafwa, men uti tiäck skogh De upsätia stengher pass widh två alnar lång högt i från jorden, så at den ena ändan räcker till den andra Och de sätia emillan träsk och insiögar och så giöra de ledh uppå många stedhess: sättia så en pijl widh hwart ledh skafftet är en famn långt och järn wid ändan när som de densamma upgildra, När will Reen kommer så går han och söker håll, inthe kryper han under stängen ej heller springer han giärna öfwer utan när han finner ledh går han igienom. När han omakar widjan skiuter det till och mitt igenom will reen (Lundius [ca 1674] s. 22).

Från tiden efter 1670-talet är det svårt att hitta tillförlitliga uppgifter om att samer satt upp fasta anordningar för att jaga vildren inom Sveriges nuvarande gränser. Enligt Olavi Korhonen döljer sig en samisk term för fångststängsel, motsvarande det finska *hanges*, i ortnamnen *Agiesjaur* eller *Hakkejaur* (bägge avseende en numera avtappad sjö i Jokkmokks socken) och *Hakkas* (Korhonen & Anderson 2010 s. 87). Andra exempel är svåra att finna. Förmodligen blev stängseljakt mindre intressant för samerna i takt med att de i allt större utsträckning ägnade sig åt renskötsel och riskerna för att fånga eller fälla tamrenar ökade.

Samtidigt fortsatte bönder att sätta upp fångststängsel, vilket ledde till konflikter med renskötare. Sådana konflikter finns dokumenterade från Enontekis socken i slutet av 1700-talet (Arell 1977 s. 168 f.), men även från området nedanför lappmarksgården. Vid tinget i Arvidsjaur 1735 åtog sig befallningsmannen att å några samers vägnar åtala en bonde i Bastuträsk by i nuvarande Skellefteå kommun för att han föregående höst haft spjut på allmänningen, vilket lett till att två tamrenar blivit fällda. Samerna krävde att bonden skulle förbjudas att använda sig av spjut, alternativt underrätta närmast boende samer när och på vilka ställen han satt ut dem (KBW 825–826). År 1748, likaså i Arvidsjaur, klagade delvis samma renskötare på att en nybyggare i Hornsträsk (beläget i närheten av Jörn i den inre delen av nuvarande Skellefteå kommun) hade satt ut snaror och skottjärn på allmänningen så att tamrenar fastnade och dödades »om sommaren och medan barmark är». Samerna begärde att nybyggaren skulle tillhållas att avstå från utsättande av drag och snaror, eftersom inga vildrenar synts till i trakten på några år, varför de menade att anläggningarna hade satts upp för att fånga »lapprenar» (KBW 1091–92).

Under 1700-talets första hälft verkar böndernas vildrensfångst utanför lappmarkerna i huvudsak ha upphört. I sin beskrivning över Västerbotten från slutet av seklet nämner Abraham Abrahamsson Hülphers vildrenar endast i avsnittet om Skellefteå socken, där han konstaterar att »Wild-Renar hafwa i sednare år blifwit sällsynte» samt Övertorneå socken, där »Will-Renar fås både med snaror och bössor» (Hülphers 1789 s. 105, 249).

Endast fem av de *rengårds*-namn som jag registrerat finns i lappmarkerna. Tre av dem ligger långt från bebyggelse som tillkommit före 1700. Man kan dock notera att den enda förekomsten i Åsele lappmark ligger bara några kilometer från Gafsele, lappmarkens första nybygge, anlagt av finnar omkring 1674. Annars är det nog mera troligt att förekomsterna i lappmarkerna syftar på rengården använda vid tamrensskötsel, alternativt fångststängsel använda av samer.

När det gäller *rengårds*-namnen i kustlandet, i synnerhet inom landskapet Västerbotten, förklaras de däremot bäst som spår av bofasta bönders jakt på vildren med fasta stängselanläggningar, gillrade med snaror, bågar eller spjut.

Namntyper och naturtyper

Det är vanskligt att säga något om de naturtyper i vilka rengårdarna oftast varit placerade, eftersom det är svårt att veta om exempelvis *Rengårdsberget* eller *Rengårdsmyran* är det primära namnet. I de namn där *rengård* utgör förled, är dock den vanligaste efterleden ordet *myr(a)* 'myr' (42 %). Därefter kommer ord som har med vatten eller läge vid vatten att göra (28 %), oftast *tjärn*, därnäst *bäck*, i enstaka fall och i fallande ordning *träsk*, *vik*, *fors*, *holme*, *hål* eller *udde*. På tredje plats kommer ord som syftar på terrängformationer (22 %), oftast *berg*, därnäst *lid*, i enstaka fall *hälla*, *kam*, *backe*, *kulle* eller *grov* (dialektalt ord för 'ravin'). Ord för torr mark, främst *hed* men i ett fall *mo*, ingår i 5 % av namnen. Ungefär lika många har efterleder syftande på kulturmarker som *raning/rödning/röjning*, *gårda* eller *änge*.

Om frekvensen av olika naturtyper avspeglar rengårdarnas placering bör dessa alltså främst ha funnits vid myrar. Detta kan ge en fingervisning om vid vilken årstid anläggningarna användes. Myrar i skogslandet är attraktiva beten för renar under stora delar av barmarksperioden, men kanske i synnerhet under hösten, eftersom betet på myrarna håller sig grönt längre än på fastmarken. På myrarna finns också underjordiska växtdelar, exempelvis av vattenklöver (*Menyanthes trifoliata*), som är som mest näringsrika på hösten (Gustavsson 1982 s. 27, Myrens betydelse [2015]). Om *rengårds*-namnens efterleder på ett representativt sätt avspeglar var rengårdarna var belägna verkar det alltså vara så att rengårdarna främst kom till användning under barmarksperioden. Om sommaren var vildrenar emellertid inte attraktiva som byten, eftersom de var så angripna av kormfluga att såväl kött som hudar var värdelösa. Först om hösten, när renarna fått »såsom en ny hud igen», var det idé att jaga dem (Norstedt 2011 s. 38).

Resonemanget ovan stämmer överens med vad som framkommer i källorna. I ovannämnda tingssak från Skellefteå 1662 hade rengårdarna satts ut i olaga tid, det vill säga 14 dagar före Mickelsmäss. Det innebär att de placerats ut i mitten av september, vilket tydligen var för tidigt. Vid tinget i Arvidsjaur 1735 talades om att bonden från Bastuträsk hade satt ut sina spjut föregående höst.

Traditionsuppteckningar pekar i samma riktning. Samuli Paulaharju, som intervjuade gamla finskspråkiga invånare i såväl nordligaste Sverige som Finland i början av 1900-talet, skrev att karlarna gick till skogs om hösten, när höskörden och övriga sommarsysslor var avslutade, för att reparera stängslen och gillra upp snarorna. När sedan vintern kom, snön föll och samerna kom ned till skogslandet tog man i allmänhet bort snarorna (Paulaharju 1933 s. 41). Enligt Lars Levi Læstadius sattes snarorna ut i augusti, då vildrenarna började gå i flock, och togs in frampå vintern, »sedan vildrenarne åter börjat skingra sig» (Læstadius 1832 s. 346). I Pajala socken angav äldre människor i början av 1900-talet att man inte hade haft några snaror ute under sommaren av hänsyn till betande kreatur, men att man satt ut dem vid Bartolomeidagen, det vill säga 24 augusti, och ibland kunde fortsätta fångsten hela vintern (Lundemark 1939). Att snarorna sattes ut vid Bartolomei uppges även från norra Finland av Jakob Fellman. Intressant nog såg han, som var verksam under första halvan av 1800-talet, snarstängslen som ett »nyare» sätt att jaga (Fellman 1906 s. 58). Andra traditionsbärare från Tornedalen har uppgett ett något senare startdatum och menat att den rätta tiden för »beträdandet av snarstigarna» var mellan Korsmässa (14 september) och Allhelgonadagen (1 november) (Nilson 1948). Samuli Paulaharju menar att ett vanligt datum för fångstens avslutande var Andersmäss, alltså 30 november (Paulaharju 1966 s. 82).

Även om datumen varierar råder stor samstämmighet om att hösten var den rätta tiden för fångst med snarstängsel. Lokaliseringen torde avspeglas ganska väl i *rengårds*-namnens vanligaste efterled, *-myran*, med tanke på att renar gärna betar i myrar under hösten.

Slutsats

Resultaten av mina analyser stödjer att det finns en koppling mellan *rengårds*-namnen och den gamla bygden i kustlandet, men däremot inte med förekomster av fångstgropssystem. Det finns dessutom gott om belägg för att bönderna i kustlandet jagat vildren på 1600-talet och en bit in på 1700-talet, och att detta bland annat skett med fasta fångststängsel, så kallade *rengårdar*, som försetts med snaror eller gillrade pilbågar eller spjut. Jag menar därför att *rengårds*-namnen i allmänhet syftar på sådana anläggningar och att de i första hand

kan kopplas till böndernas jakt i äldre tid. När det gäller *rengårds*-namnen i lappmarkerna verkar det däremot troligare att de syftar på anläggningar som använts inom renskötseln. Det skulle vara intressant att gå vidare med att undersöka *älg(s)gårds*-namnen för att utreda hur de skiljer sig från eller liknar *rengårds*-namnen.

Källor och litteratur

- Arell, Nils, 1977: Renomadismen i Torne lappmark. Markanvändning under kolonisationsepoken i f.r.a. Enontekis socken. Umeå. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 17; Meddelanden från Geografiska institutionen, Umeå universitet 24.)
- Bergman, Ingela, 2018: Kulturarv, landskap och identitetsprocesser i norra Fenoskandien 500–1500 e.Kr. Slutrapport från ett forskningsprogram. Stockholm. (Riksbankens Jubileumsfonds skriftserie 15.)
- Bergman, Ingela & Ramqvist, Per H., 2018: Hunters of forests and waters. Late Iron Age and Medieval subsistence and social processes in coastal northern Sweden. I: *Acta Borealia* 35:1. S. 1–28. Digital version tillgänglig från: <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1198694/FULLTEXT03.pdf>
- Broadbent, Noel & Storå, Jan, 2010: Lapps and labyrinths. Saami prehistory, colonization and cultural resilience. Washington, DC. (Contributions to circumpolar anthropology 8.)
- Elenius, Lars, 2019: Möten mellan olika folk. Den mångkulturella kyrkstaden i Gammelstad. Luleå. Digital version tillgänglig från: <http://ltu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1349177/FULLTEXT01>
- Enequist, Gerd, 1937: Nedre Luledalens byar. En kulturgeografisk studie. Uppsala. (Geographica 4.)
- Fahlgren, Karl, 1958: Jakt och fiske. I: Byske socken. Bidrag till en bygdeskildring. Red. av Ernst Westerlund. Byske. S. 109–119.
- 1963: Jakt och fiske. I: Bygdeå sockens historia. Red. av Karl Fahlgren. Umeå. S. 160–183.
- Fellman, Jakob, 1906: Anteckningar under min vistelse i Lappmarken 4. Helsingfors. Digital version tillgänglig från: http://nkfc.overtornea.se/djvu/9021f_bok_394/index.html.
- Fornsök = Riksantikvarieämbetets söktjänst Fornsök, tillgänglig via <https://app.raa.se/open/fornsok>
- Gustavsson, Knut, 1982: Renbeteslära. Jönköping.
- Holm, Gösta, 1949: Ortnamnen i Lövånger. I: Lövånger. En sockenbeskrivning under medverkan av flere fackmän utg. av Carl Holm 2. Red. av Gösta Holm. Umeå. S. 90–157.
- Hvarfner, Harald, 1960: Fångst. I: Från norrlandsälvar och fjällsjöar. Riksantikvarieämbetets kulturhistoriska undersökningar i samband med kraftverksbyggen och sjöregleringar. Red. av Sverker Janson & Harald Hvarfner. Stockholm. S. 51–64.
- Hülphers, Abraham Abrahamsson, 1789: Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Femte Samlingen om Westerbotten 1. Westerås.

- KBW + nr = nummer i K. B. Wiklunds avskriftsamling. SE/RA/760001/Avdelning I/519–526. Kopiesamlingen I (f.d. Avskriftssamlingen), Avskriftsamlingar i bokstavsordning, Wiklund, K.B.
- Korhonen, Olavi & Anderson, Hans, 2010: Samiska ortnamn vid vägar och färdleder i Lule lappmark. En liten bok om lulesamiska natur- och bebyggelsenamn vid gamla och moderna färdvägar i Lule lappmark. Jokkmokk.
- Lantmäteriet, 2021a: Produktbeskrivning GSD-Ortnamn. Dokumentversion: 5.2. <https://www.lantmateriet.se/globalassets/geodata/geodataprodukter/produktlista/ortnprod.pdf>
- Lantmäteriet, 2021b: Sök ortnamn. <https://ortnamn.lantmateriet.se> (20210601.)
- Lindberg, Helge, 1957: Om undersökningen av Älvdalens sockens ortnamn. I: Skansvakten 42. S. 5–9.
- LSA X2:141–42. Geometrisk Afrytningh oppå Nääs Byes Ägor med Uthbyen Öön Beläget uthi Fiällsiö Sochn och Ängermanlands Södra Contract, Anno 1695.
- LSA Z3-53:2. Charta N:o 12 öfwer Bygdsiljums Byss Ägor uti Burträsk Sochn och Wästerbottns lähns södra härad, affattad till Skogs Afwittring Åren 1786 och 1787.
- LSA Z5-28:1. Geographisk Carta öfver Drängsmarck Byes Egor uthi Skielefteå Sockn, [i anslutning till] Geometrisk Afrytningh oppå Drängsmarck Byes Egor, Wästerbottns Lähns Södra Contract, och i Skielefteå Sochn, hvilka afmätte äro A. 1703.
- LSA Z5-38:1. Geographisk Carta uppå Gagzmarck By uthi Skielefteå Sochn, [i anslutning till] Geometrisk Affrytningh oppå Gagzmarck Byes Egor Uthi Wästerbottns Läns Södra Contract ok Skielefteå Sochn, hvilka afmätte och calculerade äro Anno 1702.
- LSA Z12-15:3. Charta öfver Norrmiöle, Sörböle, Ström och Obbola byar uti Wästerbottns Höfdingedöme, Södra Häradet, och Umeå Sockn belägne, avmätte år 1783.
- LSA Z17-1:1. Geographisch Afritningh af Löfänger Sochn i Wästerbotns södre contract belägen. Anno 1661.
- LSA Z22-33:1. Geometrisk Afrytningh oppå Kohlaboden Byes Egor Uthi Wästerbottns Läns Södra Contract och Bygdeå Sochn, hvilka ägor afmätte och callulerade äro in Julij Anno 1698.
- LSA Z31-73:1. Geometrisk Affrytningh Delineation Uträchningh Oppå Krocksjö Byens ägor Uthi Wästerbottens Södra Contract och Uhmeå Sochn, hwilka affattade och calculerade ähro, In Septemb. A: 1695.
- LSA Z31-96:1. Charta öfver Norrböle Krononybygge uti Wästerbottns Höfdingedöme och Umeå Sockn Afmätt till Skattläggning År 1807.
- LSA Z31-142:1. Geometrisk Afrytningh Delineation och Uthräkning oppå Söderböhle Byes Egor uti Wästerbottens södra Contract och Uhmeå Sochn, af Hans Cruse afmätte och Delineerade ähro In Octob. A. 1696 och här Under Specificeras.
- LSA Z31-142:4. Charta öfver Söderböleå By Uti Wästerbottns Höfdingedöme, Södra Häradet Första Fögderiet och Umeå Sockn, Afmätt och till Afvittring beredd uti September Månad år 1783.
- LSA Z31-142:5. Charta öfwer Söderböle Bys Skog och utmark uti Umeå Socken samt Wästerbottens Höfdingedöme och Första Härad Affattad år 1783, men enligt Högwederbörlikt Förordnande Fördelt år 1793.
- LSA Z37-106:1. Geographisk Cartha uppå Sterckesmarck Byes Skogsmarck uty Umeå Sochn, [i anslutning till] Geometrisk Afrytningh uppå Sterckesmarck Byes Ägor uty Wästerbottns Läns Södre Contract och Umeå Sochn, som Noga Afmätte och Calculerade äro a:o 1714.

- LSA Å5-23:1. Geometrisk Avrytningh uppå Haradz Byes Ägor utj Västerbottns Läns Norra Contract och Luhleå Sochn, hwilcka ägor noga afmätte och calculerade äro A:o 1707.
- LSA Å5-67:1. Geometrisk Afrytning uppå Swartlå Byes Ägor utj Västerbottns Norra Contract och Luhleå Sochn, afmätte A:o 1707.
- Lundemark, Erik, 1939: Om vildrenjakt och fångst i Pajala socken. I: Norrbotten. S. 23–32.
- Lundius, Nicolaus Andreae, [ca 1674]: Nicolai Lundii Lappi descriptio Lapponiæ. Utg. av K. B. Wiklund. 1905. Uppsala. (SvLm 17:5.)
- Lundkvist, Tyko & Nilsson, Tore, 1984: Vännäs kommuns historia. Utg. av Vännäs kommun genom dess kulturnämnd. Härnösand.
- Lundmark, Gerd, 1972. Ortnamnen i ett område av norra Västerbottens inland. Renström med omnejd. Otryckt D 2-uppsats, Avd. för nordiska språk, Umeå universitet.
- Lundström, Ulf, 1997: Bönder och gårdar i Skellefteå socken 1539–1650. Umeå. (Kulturgräns norr.) Digital version tillgänglig från: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-90627>
- 2008: Människor och miljöer i Skelleftebygden under 1800-talet. Ett bidrag till Skellefteås historia 1. Skellefteå. (Kulturgräns norr.) Digital version tillgänglig från: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:umu:diva-15531>
- Læstadius, Lars Levi, 1832: Om vilda renen. I: Tidskrift för jägare och naturforskare. S. 344–347.
- Manker, Ernst, 1960: Fångstgropar och stalotomter. Kulturlämningar från lapsk forntid. Stockholm.
- Myrens betydelse = Myrens betydelse för renen och renskötseln. Biologisk mångfald på myrar i renskötselland. Red.: Ann-Catrin Blind & al. 2015. Uppsala. (CBM:s skriftserie 92.) Digital version tillgänglig från: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-3424>
- Nilson, Allan, 1948: Om vildrensjakten i Torne lappmark. I: Svensk jakt 4. S. 88–90.
- Niurenus, Olaus Petri, [ca 1640]: Lappland, eller beskrivning över den nordiska trakt, som lapparne bebo i de avlägsnaste delarne av Skandien eller Sverge. Översatt från latin och utg. av K. B. Wiklund. 1905. Uppsala. (SvLm 17:4.)
- Noring, Carl Erik, 1936: Om birkarlarna i Löfvånger. I: Västerbotten. S. 27–31.
- Norrländska samlingar = Norrländska samlingar utg. av Johan Nordlander 1. 1892–1905. Stockholm–Uppsala.
- Norstedt, Gudrun, 2011: Lapps kattelanden på Geddas karta. Umeå lappmark från 1671 till 1900-talets början. Umeå.
- Paulaharju, Samuli, 1933: Vanhasta peuranpyynnistä. I: Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliitto. Vuosikirja. S. 37–45.
- 1966: Ödebygdsfolk. Från Nordsveriges finskbygder. Översättning till svenska: Thomas Warburton. Stockholm.
- Pehr Stenbergs beskrifning = Pehr Stenbergs beskrifning öfwer Ume elf och skärgård. En presentation av handskriften och ett prov på dess innehåll. Utg. av Margit Wennstedt. 1975. Umeå. (Meddelanden från Avd. för nordiska språk vid Umeå universitet.)
- Pettersson, Olof Petter, 1888: Lapparnas sommarlif. Stockholm. (SvLm 7:5.)

- Rheen, Samuel, [1671]: En kortt *Relation* om Lapparnes Lefwarne och Sedher, wijd-Skiepellsser, sampt i många stycken Grofwe wildfarellsser. Utg. av K. B. Wiklund. 1897. Uppsala. (SvLm 17:1.)
- Riksantikvarieämbetet, 2021: Riksantikvarieämbetets öppna data. <https://pub.raa.se> (20210624).
- SE/HLA/1030006/G I a/4 = Indelnings Wärck för Västerbottns Infanterie Regemente och Öfwerst Lieut:s Wälb. Jochim Skytteh:s Compagnie och Uhmeå S:n, uprättat A:o 1695 i Uhmeå Stad i Almogens och Compag. Närwaru. Digitalt tillgängligt via: Västerbottens läns landskontors arkiv, Handlingar ang. rustning, rotering och båtsmanshåll, SE/HLA/1030006/G I a/4 (1695) – Riksarkivet – Sök i arkiven
- SE/HLA/1030007/G I a/2 = Indelnings Wärck för Västerbottens Infanterie Regemente och Högwälbörne Herr Baron och Öfverstens Reinholt Johan von Fersens Lif Compagnie och Luleå Sochn, uprättat 1695 i Luleå Sochn Stugu i Allmogens och Compagniets närvaro. Digitalt tillgängligt via: Norrbottens läns landskontors arkiv, Handlingar ang. rustning och rotering samt indelningsverk och rullor m.m., SE/HLA/1030007/G I a/2 (1695–1811) – Riksarkivet – Sök i arkiven
- SE/RA/5121/5121.16/1574: 3 = Protokoll från ting i Piteå socken 9 februari 1574. Digitalt tillgängligt via: Landskapshandlingar, Landskapshandlingar Västerbottens handlingar, SE/RA/5121/5121.16/1574: 3 (1574) – Riksarkivet – Sök i arkiven
- SH 1662 = Protokoll från laga ting i Skellefteå häradsrätt 24 november 1662. Renoverad dombok. Svea Hovrätt – Advokatfiskalen Gävleborgs län (X) EXIe:3144 (1663). S. 386. (Mikrokort i Landsarkivet i Härnösand.)
- Tegengren, Helmer, 1952: En utdöd lappkultur i Kemi lappmark. Studier i Nordfinlands kolonisationshistoria. Åbo. (Acta Academiae Aboensis. Humaniora 19:4.)
- Widmark, Gusten, 1958: Ortnamnen. En översikt. I: Byske socken. Bidrag till en bygdeskildring. Red. av Ernst Westerlund. Byske.
- Västerbotten, jb 1543 = 1543. Jordha Boocken wthaaft Westhrabotnen. Med anmärkningar utg. af Johan Nordlander. I: Norrländska samlingar 1 (se detta). S. 271–301. Digital version tillgänglig från: <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:719557/FULLTEXT01.pdf>
- Ångermanland, skattebok 1550 = Skatte Bokenn aff Ångermanne land pro anno 1550. Utg. af Johan Nordlander. I: Norrländska samlingar (se detta). S. 181–217. Digital version tillgänglig från: <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:719557/FULLTEXT01.pdf>

Summary

The place-name element *rengård* Distribution and interpretation

By Gudrun Norstedt

Toponyms containing the element *rengård* can be found in about 80 places in Sweden. All but one are located in the northernmost part of the country in the counties of Norrbotten and Västerbotten, or in Örnsköldsvik, the northernmost municipality of

Västernorrland County. Only five can be found inland in the area historically known as Lappland, whereas the rest are coastal.

The literal understanding of the word presents no difficulties; *ren* means reindeer (*Rangifer tarandus* L.) and *gård* some kind of enclosure or fence. But what kind of reindeer – wild or domesticated? And for what purpose was the device created?

In this paper, three different hypotheses are identified in published literature, analysed using GIS methods and discussed in relation to historical sources. The first and most common hypothesis is that *rengård* refers to pit systems for hunting wild reindeer. This was tested using data on hunting pit systems registered by the Swedish National Heritage Board. When a kilometre-long buffer was created around all registered hunting pits using GIS software, it turned out that only nine per cent of the *rengård* occurrences were located inside these zones. It therefore seems unlikely that *rengård* would generally refer to hunting pit systems.

The second hypothesis is that *rengård* refers to corrals used for milking or handling domesticated reindeer. A lack of geographical data means it is not possible to test this using a GIS analysis. Nevertheless, historical sources contain some examples of corrals for reindeer milking that were called *rengård*, although all of these examples are from inland northernmost Sweden. Therefore, this explanation does not seem to be the most likely for the majority of the *rengård* toponyms, i.e. the ones by the coast, although it may be valid for instances further inland.

The third hypothesis is that *rengård* refers to fences used by coastland farmers to hunt wild reindeer. Several historical sources support wild reindeer hunting around the coastland until the beginning of the 18th century, and that fences armed with snares, spears or arrows called *rengårdar* were used. A GIS layer containing data on farming villages that existed before the year 1700 CE was created to test this hypothesis. A ten-kilometre buffer representing a presumed action radius of the farmers was generated around these early villages. The analysis showed that 91% of the *rengård* occurrences were located within ten kilometres of villages that existed before 1700 CE. The correlation was particularly strong along the coast of Västerbotten County.

In addition, the other elements included in the *rengård* toponyms were analysed to determine the kind of land where the majority of devices were located and the time of year they were used. The most common element is *myr* – mire – where reindeer tend to graze during the snow-free period. This is consistent with historical sources, which indicate that hunting fences were mainly used during the autumn. It therefore seems likely that the dominance of the element *myr* with *rengård* toponyms truly reflects the favoured location of the hunting fences.

The author concludes that in most cases, the *rengård* are toponyms that designate locations where fences were built by coastland farmers for hunting wild reindeer before the early 18th century, although some cases, especially inland, may refer to reindeer corrals or hunting pits.

Smärre bidrag

Gnosjö

Gnosjö är ett riksbekant småländskt namn, nu främst känt som ett namn på en kommun och dess tätort, men till ursprunget troligen ett gårdnamn, som sekundärt gett namn åt en socken i Västbo härad. Det är ett namn på *-ryd* 'röjning' och eftersom det säkerligen är medeltida bör det från början ha betecknat ett medeltida nybygge, där bebyggelsen sannolikt etablerats samtidigt med att skogsmark röjts för odling (jfr Fridell 1992 s. 224 ff., 243 ff.). Äldsta belägg avser sockennamnet (jnnan *gnoxrydh* sokn 1397 14/4 Värnamo SRAp, jnnan *gnoxrydh* sokn 1403 2/2 Nydala SRAp, SDns 1 s. 209, j *gnoxrydh* sokn 1405 9/10 Vrigstad SRAp, SDns 1 s. 488) och visar att utgångsformen för tolkning av namnet är fsv. *Gnoxrydh* (för fler belägg och diskussion om namnets senare former i tal och skrift, se Fridell 2006 s. 50 f.).

Namnets förled har tidigare antagits innehålla ett sjönamn, syftande på Sjöarpasjön (Bertil Ejder i SU 11, 1949, sp. 869, Hallberg 1983 s. 36), vilket dock inte kan stämma eftersom gården *Gnosjö* inte ligger vid denna sjö utan i stället vid den lilla *Gnosjösjön*. Senast har Jan Agertz (2008 s. 97) föreslagit att förleden kan vara »[*]*gnogh*/[*]*gnok* 'kulle, upphöjning' eller ett sjönamn [...] till **gnogh*/**gnok* 'kulle?' och *sio* 'insjö' (nu *Gnosjösjön*), syftande på den intilliggande kulle där kyrkan ligger». Självt har jag tidigare angett namnet som »dunkelt» (Fridell 1992 s. 63) och SOL (s. 100) ser innebörden av förleden som »oklar».

Många ord som börjar på *gn-* är ljudhärmande eller ljudsymboliska inom några olika semantiska fält. Flera verb avser (mer eller mindre missnöjt) läte: *gnata*, *gnola*, *gny*, *gnälla*, *gnöla*. Andra har grundbetydelser inom fältet 'gnida' eller 'nöta': *gnaga*, *gneta*, *gnida*, *gno*, *gnugga*. Det rekonstruerade ord **gnogh*/**gnok* som Agertz anför hör till en annan semantisk grupp, där *gn-* är en variant av det vanligare *kn-* i substantiviska ord som betyder 'klump, knöl' som i *knabb*, *knagg*, *knalle*, *knalt*, *knape*, *knatte*, *knoge*, *knop*, *knopp*, *knota*, *knubb*, *knut*, *knuta*, *knyla*, *knyte*, *knöl*. Hithörande ord på *gn-* i denna grupp kan troligen i stor utsträckning förklaras som resultat av (mer eller mindre dialektala) ljudutvecklingar *kn-* > *gn-*. Agertz tolkning av namnet *Gnosjö* kan därmed inte uteslutas, men har den grundläggande svagheten att ett ord **gnogh*/**gnok* med en sådan betydelse inte är belagt. Dessutom är höjden vid *Gnosjö* kyrka ganska obetydlig.

Jag vill därför föreslå en annan tolkning som utgår från den kända ljudutvecklingen *fs* > *ks* (varom se Elmevik 1967 s. 84 ff., Fridell 1997 s. 24 f.). Denna är belagd i ett antal ortnamn i Småland, Västergötland, Bohuslän, Dalsland, Värmland och Ångermanland och är »mycket vanlig» i norska ortnamn (Elmevik 1967 s. 85 f.). Från Västbo härad finns två tydliga exempel (Fridell 2006 s. 49, 105 f.): *Gaxås* i *Gnosjö*s grannsocken Anderstorp (Gaffzåassz 1539 jb, *gaxoss* 1549 jb) och *Stavshult* i Södra Unnarýds socken (Staffzhultt 1539 jb, *staxhuult* 1558 tl). Detta möjliggör att tolka namnet *Gnosjö* utifrån formen **Gnofsrydh*.

Det finns i svenska dialekter ett personbetecknande substantiv *gnover* eller *gnuver* med följande belägg (källa OSDs om inte annat anges):

gnover 'snål person', Virserums sn, Aspelands hd, Småland (ULMA 93:28–30, 1870-talet), *gnofver* 'snål och karg människa', Kalmar län (ULMA 93:26, o. 1850), *gnover* 'en vanligen snål person', Glömminge socken, Öland (ULMA 93:31, 1870-talet), *gnuver* 'snål människa, snåling', Södermanland (Björkviks sn) samt Västmanland (Rietz 1867 s. 204), *gnuver* 'gnidare, snålvarg', Hedemora, Garpenberg, By, Malingsbo, Norrbärke, Söderbärke, Dalarna.

Nära besläktade ordbildningar är:

gnove 'närlig person', Kristianopel, Östra hd, Blekinge, *gnoare* 'en girigbuk', Trehörna sn, Lysings hd, Östergötland, *gnuder* 'gnidare', Loftahammars sn, Norra Tjusts hd, Småland, *gnuder* 'gnidare', Skuttunge sn, Bälunge hd, Uppland, *gnude* 'snålvarg, gnidig person', Börstils sn, Frösåkers hd, Uppland, *gnue* 'snål person' o.d. Skåne (frekvent i hela landskapet) samt sydvästra Småland (Angelstads och Berga socknar), *gnoing* 'arbetsam person och sparsam till ytterlighet', Norra Åsbo hd, Skåne, *gnoding* 'sparsam person', Kvidinge sn, Södra Åsbo hd, Skåne.

Till ordgruppen hör också adjektiven *gnoven* (östra Småland), *gnovig* (östra Småland), *gnuvug* (södra Dalarna, norra Västmanland, västra Uppland), *gnoen* (norra Skåne, sydöstra Småland), *gnuen* (norra Skåne), *gnoden* (nordöstra Småland), *gnodig* (norra Skåne, norra Småland), *gnudig* (Uppland), *gnudug* (Uppland) och *gnoende* (södra Östergötland) – alla med betydelser som 'snål, gnidig, sparsam' o.d.

Det kan inte råda någon tvekan om att den ovanstående ordgruppen utgår från verbet *gno* och ingår i ett större semantiskt mönster där verb med den konkreta betydelsen 'gno, gnida' sekundärt och metaforiskt får innebörden 'snåla, vara sparsam' som i *gnidare*, *gnidig* och *gnet*.

Ordet *gnover/gnuver* är alltså belagt – i företrädesvis äldre dialektkällor – från två olika områden, dels i östra Småland och på Öland, dels i östra Svealand inkl. södra Dalarna. Den geografiska spridningen tyder dels på att det är fråga om reliktområden av en tidigare större utbredning, dels på att ordet har en viss ålder och med relativt stor sannolikhet existerat redan i fornsvenskan under medeltiden (om bildningstypen med fornsvenska exempel, se Olson 1916 s. 1 ff.). Som en bildning till verbet *gno/gnu* bör formen ursprungligen ha varit **gnoer/*gnuer* med ett inskott av *v* som fonologiskt kan beskrivas som hiatusfyllande och fonetiskt som en diftongering av den långa vokalen *o/u* (jfr Lundström-Holmberg & af Trampe 1979 s. 59, 111, Engstrand 2004 s. 114).

Det är anmärkningsvärt att ordgruppens *u*-former som *gnuver* och *gnue* har en betydligt större geografisk utbredning än verbet i formen *gnu* 'gno' och återfinns dels i södra Dalarna, Västmanland, Uppland och Södermanland, dels i Skåne och sydvästra Småland, medan *o*-former som *gnover* endast är belagda i södra Östergötland, norra och östra Småland, Öland, Blekinge och sporadiskt i norra Skåne. Det dialektala verbet *gnu* 'gno' är begränsat till gränslandskapen mot Norge, från Bohuslän till Jämtland (Erlandsson 1972 karta V), men kan antas tidigare ha förekommit i nästan hela Norrland samt i norra Halland och sydvästra Västergötland (Erlandsson 1972 s. 65). Det är ovisst om utbredningen av *gnuver* etc. möjligen kan återspegla en tidigare ännu större utbredning av *gnu* eller om det finns andra förklaringar.

Jag tänker mig nu att en bonde i Gnosjö – kanske den förste nybyggaren – kallades t.ex. *Sven Gnover*, dvs. förutom sitt namn *Sven* (eller vad han nu hette) hade ett namntillägg *Gnover*. Om hans nybygge fick sitt namn efter honom kunde det bli antingen *Svensrydh* eller *Gnofsrydh*. Genitiv av *Gnover* blir *Gnofs*. Ett parallellfall är *Bosaryd* i Svenarums socken som utan tvivel fått sitt namn när *Erik Bose* köper gården 1310 (se Fridell 1992 s. 33; om *bose*, se Elmevik 1998).

Sådana namntillägg, vanligen kallade *tillnamn* eller (med en onöjaktig term) *binamn*, är ofta karakteriserande och inte alltid smickrande för den namngivne. Man får väl i allmänhet tänka sig att det är grannar eller andra utomstående som först kommer på namntillägget och att det sedan fäster sig så att den namngivne själv kan börja använda det.

En parallell till namntillägget *Gnover* är benämningen *Johannes Gnidher* som en borgare i Kalmar uppenbarligen känts vid och lystrat till (*Johannes* gniter 1412, *Joanus* gnider 1414, *Joanus* gnidher 1423 KTb s. 137, 139, 143). *Gnidher* måste vara en bildning till verbet *gnida* och också betyda 'snål eller sparsam person'.

Det finns faktiskt ett medeltida ortnamn i Småland som kan innehålla variantformen *gnuver* 'snål eller sparsam person', nämligen *Gnustorp*, Tutaryds sn, Sunnerbo hd (j gnuwthorp 1406 13/6 Rönäs SRap, SDns 1 s. 565, j gnwstorp 1407 7/1 u.o. SRap, SDns 1 s. 610). Dialektgeografiskt stämmer det att *gnuver* med *u* skulle finnas i sydvästra Småland (där *gnue* är belagt) medan *gnover* med *o* kan förväntas längre norrut i landskapet.

Litteratur

- Agertz, Jan, 2008: Om ortnamn i Jönköpings län. Jönköping. (Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund och Stiftelsen Jönköpings läns museum 77. Småländska kulturbilder 2008.)
- Elmevik, Lennart, 1967: Nordiska ord på äldre *kā-* och *kāk(s)-*. En etymologisk och ljudhistorisk undersökning. Uppsala. (Skrifter utg. av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 15.)
- 1998: Sv. dial. *bose* 'djävul', 'rackare', 'skräpuk', 'orm', 'snorklump' m.m. I: SvLm. S. 19–28.
- Engstrand, Olle, 2004: Fonetikens grunder. Stockholm.
- Erlandsson, Birgitta, 1972: Om växlingen *ū – ö* i ord av typen *no. bru – sv. bro*. Lund. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. Serie A:22.)
- Fridell, Staffan, 1992: Ortnamn på *-ryd* i Småland. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 60. Studier till en svensk ortnamnsatlas 15.)
- 1997: *Avöfs*. I: SOÅ. S. 21–28.
- 2006: Ortnamn i stilistisk variation. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 95.)
- Hallberg, Göran, 1983: Ortnamn i Småland. Stockholm.
- KTb = Kalmar stads tänkebok. Utg. av Ivar Modeer & Sten Engström. 1945–49. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet 57.)
- Lundström-Holmberg, Eva & af Trampe, Peter, 1979: Elementär fonetik. En kurs i artikulatorisk fonetik. 2 uppl. Stockholm.

- Olson, Emil, 1916: De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan. Bidrag till den fornsvenska ordbildningsläran. Lund.
- Rietz, Johan Ernst, 1867: Svenskt dialekt-lexikon. Ordbok öfver svenska allmogespråket. Malmö, Köpenhamn, Leipzig & London.
- SU = Svensk uppslagsbok. 2 uppl. 1–32. 1947–55. Malmö.

Staffan Fridell

Härvesta och Härvsta

Det finns sammanlagt fem olika *Härvesta* eller *Härvsta* i Svealand. Namnen är följande: *Härvesta*, Edsbergs sn o. hd, Närke (heruistæ 1341 28/10 u.o. SRap, SD 5 s. 75, innan herwizsta 1415 19/10 Kumla ting SRap, SDns 3 s. 81); *Härvesta*, Fröslunda sn, Lagunda hd, Uppland (**herfistam** U 809 1000-talets första hälft, de hæruestum 1298 10/1 Strängnäs SRap, SD 2 s. 246, in hæruizustum 1347 11/10 Lagunda ting SRap, SD 5 s. 728); *Härvesta* (försvunnen bebyggelse, nu ingående i säteriet Ekolsund), Husby-Sjutolfts sn, Trögds hd, Uppland (**haruistam** U 744 1000-talets senare hälft, hærwasta 1343 15/9 Uppsala SRap, SD 5 s. 193, i hærwistom 1422 före 1/11 Trögds ting SRap); *Härvsta*, Simtuna sn o. hd, Uppland (j herwistum 1356 24/3 u.o. Simtuna ting SRap, SD 7 s. 38, j heruistom 1385 efter 17/6 Simtuna ting SRap, j herwistom 1415 före 25/1 Simtuna ting NordMp); *Härvsta*, Västerlövsta sn, Simtuna hd, Uppland (i heruisthom 1482 före 24/6 Simtuna ting SRap).

Namnen har antagits innehålla mansnamn, antingen ett fsv. **Hærvidh* (LB s. 122, Sahlgren 1927 s. 65, Hellberg 1958 s. 46) eller – beträffande *Härvesta* i Fröslunda – ett fsv. **Hærfinn* (von Friesen 1930 s. 90, Ståhl 1972 s. 80). Ett fvn. *Herfinnr* är en gång belagt i Landnámabók som namn på en svensk bosättare (Lind sp. 518). Skälet till den senare ortnamnstolkningen är stavningen med **f** i runinskriften, men eftersom namnet under medeltiden skrivs på samma sätt som de övriga fyra aktuella ortnamnen, finns det ingen anledning att skilja ut det från de andra vad gäller tolkningen. Man får acceptera att runan **f** denna gång står för uttalet *w* (jfr **fitafapum** *hwitawaðum* på U 896).

Även by- och sockennamnet (*Stora*) *Herrestad*, Herrestads hd, Skåne (in heruestadum 1085 avskr. o. 1120 NecrL f. 1v), som förefaller att vara identiskt, har tolkats med ett mansnamn: fda. **Hærwir* (Hald 1952 s. 110, SOL s. 306) eller **Hærwer* (Lind sp. 533, Kousgård Sørensen 1958 s. 85, 248), i båda fallen ej belagda i Östnorden, men har antagits båda motsvara det en gång belagda fvn. *Hervér* (se Lind Suppl. sp. 440; jfr även det en gång belagda *Hervi* Lind sp. 533).

Det är egendomligt att man har föreslagit att mansnamn som är så svagt belagda eller obelagda skulle utgöra förled i dessa sammanlagt sex homonyma ortnamn (jfr Rostvik 1999–2000 s. 19). Det relativt stora antalet ortnamn i gruppen talar snarare för att de är bildade till en fast sammansättning.

Mitt förslag är att denna appellativa sammansättning är ett fsv. **hærvestadher* (< runnordiskt **hærwistaðr*) 'plats där man odlar lin', där förleden är ett för övrigt obelagt **hærve* n. < urn. **harwija*, en avledning till fsv. *hørr* < urn. **harwar* 'lin'. Ordbildningsmässigt kan avledningen jämföras med *áspe*, *birke*, *eke* osv. och närmast betyda '»bestånd» av lin, linåker'. Betydelsemässiga paralleller är ortnamn bildade till fsv. **roghstadher* och **biugstadher* (Linde 1951 s. 83 f.).

Ett ljudhistoriskt parallellt par är verbet *göra* < urn. **garwijan* som säkerligen är bildat till adjektivet fsv. *gørr* < urn. **garwar* 'färdig, gjord' (Rökstenens **karun garur**). Verbsats samnordiska form har sannolikt varit *garwa*, medan den nuvarande *ö*-vokalen på östnordiskt område beror på analogisk påverkan inom paradigmet (von Friesen 1934 s. 152).

En möjlig invändning är att *hör* i svenska dialekter är begränsat till Götaland (Skåne, Blekinge, Halland, sydvästra Småland, Västergötland, södra Bohuslän; Lindqvist 1947 karta 146), medan 'lin' heter *to* i nordöstra Småland och västra Östergötland, samt *lin* norr därom, bl.a. i Svealand. Men man har goda skäl att tro att *hör*

fornspråkligt haft en större utbredning. Det återfinns i såväl Södermannalagen som (i vissa handskrifter av) Upplandslagen. Förutom i danskan förekommer det i norska dialekter i ett stort östligt område från Vestfold och Telemark till Sörtröndelag (NO 5 sp. 609 *horr*), och har även funnits i fornvästnordiskan. Till bilden hör också att *hör* är ett samgermanskt arvord medan *lin* är ett lånord, låt vara ett gammalt sådant.

Källor och litteratur

- von Friesen, Otto, 1930: Bynamn på de uppländska runstenarna. I: NoB 18. S. 87–109.
 — 1934: Sv. göra. En formhistorisk utredning. I: Nysvenska studier 14. S. 123–164.
 Hald, Kristian, 1952: Knud den Helliges Gavebrev. Et bidrag til det danske Skrifts sprogs ældste Historie. I: AphS 21. S. 105–142.
 Hellberg, Lars, 1958: De gotländska ortnamnen på *-städe* och *-städar*. En inledande studie över elementet *-staðir* och ortnamns pluralitet. I: NoB 46. S. 1–114.
 Kousgård Sørensen, John, 1958: Danske bebyggelsesnavne på *-sted*. København. (Navnestudier udg. af Stednavneudvalget 1.)
 Linde, Gunnar, 1951: Studier över de svenska sta-namnen. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 6. Studier till en svensk ortnamnsatlas 9.)
 Lindqvist, Natan, 1947: Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning 1–2. Lund. (Skrifter utg. genom Landsmålsarkivet i Lund 2.)
 NecrL = Necrologium Lundense, Mh 6, LUB.
 NordMp = pergamentsbrev i Nordiska museet, Stockholm.
 Rostvik, Allan, 1999–2000: Härvsta och Härvesta. I: OUN 18. S. 19.
 Sahlgren, Jöran, 1927: Nordiska ortnamn i språklig och saklig belysning 9. *Sta*-namnen i Närke. I: NoB 15. S. 1–87.
 Ståhl, Harry, 1972: Om ortnamn i Norra Trögd. I: En bok om Norra Trögd. Enköping. S. 73–83.
 U + nr = inskrift i UR.

Staffan Fridell

Ingsjön

I den gränslista som ingår i Vidhemsprästens anteckningar i anslutning till Västgötalagen finns ett gränsmärke *ænnu os* (B 59 f. 43v) som sannolikt ska identifieras med oset där Lindomeån rinner ut ur Ingsjön och därmed är identiskt med det os som ligger bakom bynamnet *Inseros*, Lindome sn, Fjäre hd, Halland (Beckman 1922 s. 9, 1925). *Ænnu os* har som förled ett äldre namn på Lindomeån (Lidén 1920 s. 13) medan *Inseros* (Indtseros 1598 SOH 3 s. 152) är ett äldre **Insioaros* bildat till namnet *Ingsjön* (Lidén 1920 s. 13). Ett os kan vara antingen ett inloppsos eller ett utloppsos och i båda fallen namngivas antingen efter sjön eller ån (jfr Fridell 2004 s. 87 ff.; annorlunda men ohållbart Kalén 1921). Äldsta belägg för sjönamnet *Ingsjön* fås indirekt genom ett gränsmärke i Valdemars jordebok *ensyokalf* o. 1300 (VJb s. 37), som åsyftar den nutida lilla sjön Kalven invid Ingsjön. Harry Ståhl (1968 s. 158) har velat förklara stavningen med *e* som en omvänd skrivning för ett uttal *i*, eftersom han antar att sjöns äldsta namn är **Insior*. Det finns emellertid andra oberoende källor som talar för att den initiala vokalen äldst inte varit *i* (Hjalmar Lindroth i OGB 1 s. 215). Äldsta belägg för byn *Ingsered*, Sätilla sn, Marks hd, Västergötland, som ligger vid sjön, är *Engszyöryd* 1540 jb. Själva sjönamnet skrivs *ensiö* ännu på en karta från 1700 (KrA 16 A:3). Därmed är **Ænnusior* > **Ænnsior* 'sjön som ån **Ænna* kommer från' den troligaste ursprungsformen för *Ingsjön* (Hjalmar Lindroth i OGB 1 s. 215). **En(g)sior* har väl sedan, åtminstone under senmedeltiden, folketymologiskt omtolkats som **In(g)sior* 'insjön', tidigast säkert belagt genom jordeboksformen *Ingsiöred* 1546.

Undertecknad har tidigare behandlat den gränslista – över Smålands medeltida gräns mot Danmark – som missvisande kallats för Tiohäradslagens landamäre (Fridell 1996, 1997). Jag kunde då inte identifiera de två sista (och därmed nordligaste) gränsmärkena. Baserat på den äldsta kända avskriften 1492 av gränslistan (B 100e f. 1r) återgav jag då dessa som *j mushal* och *j muishamn* (Fridell 1996 s. 58) men redovisade samtidigt en osäkerhet kring läsningen och att den inledande bokstaven (ett möjligt *m* med en lång nerdragen båge längst till vänster) i de båda namnen lika gärna skulle kunna vara ett *j* (Fridell 1996 s. 45). Numera tror jag snarare att den senare läsningen är den korrekta och att gränsmärkenas namn ska läsas *j jnnshal* och *j jnnishamn*. Det ligger då nära till hands att anta att det är fråga om platser i närheten av Ingsjön. Den exakta språkliga härledningen är osäker eftersom det rör sig om avskriftsbelägg, men det skulle kunna vara **Inshall* < **Insioarhall* och **Inshamn* < **Insioarhamn*. För detta kan också tala en senare avskriftskälla för samma namn som har skrivningarna *i iunskäl* och *i iungshampn* (Fridell 1997 s. 39 f.).

Källor och litteratur

B 59 = handskrift, KB.

B 100e = handskrift, KB.

Beckman, Natanael, 1922: Några orter på den gamla dansk-svenska gränsen. I: NoB 10. S. 5–12.

— 1925: Gränsorter och bygdehistoria. I: NoB 13. S. 7–20.

Fridell, Staffan, 1996: »Tiohäradslagens landamäre». En medeltida lista över Sveriges sydgräns. [1.] I: SOÅ. S. 43–62.

- 1997: »Tiohäradslagens landamäre». En medeltida lista över Sveriges sydgräns. 2. I: SOÅ. S. 39–44.
- 2004: »Giäsande Oos i Siöar och Myror». Betydelsevariation och etymologi för ordet *os* 'källdrag, strömdrag, vak, åmynning'. I: SvLm. S. 51–63.
- Kalén, Johan, 1921: Om namnet Faurås. I: NoB 9. S. 132–144.
- Lidén, Evald, 1920: Några halländska och västgötska ortnamn. I: NoB 8. S. 9–16.
- Ståhl, Harry, 1968: Ingen, Grängen och Viken. I: NoB 56. S. 143–164.

Staffan Fridell

Vidöstern

Vidöstern är en stor sjö i sydvästra Småland som sträcker sig i nord-sydlig riktning från Värnamo söderut i en längd av 21 km och med en största bredd på ca 5 km, annars ofta 2–3 km. Maxdjupet är 44 meter och medeldjupet 5 meter. De tidigaste beläggen för sjönamnet är:

Wijösteren Lacus 1648 LSA E 13, Wijdöstern 1650 Wexionius 1 s. A8a, Wijösten Lacus 1676 LSA E 19, Vijösten 1678 LSA E 21, Wijosten Lacus 1679 LSA E 22, Wijöster Lacus 1679 LSA F 22, Wijdh Östen Lacus 1686 LSA E 28, Wijösten 1688 LSA E 29, Wijösten Lacus 1689 LSA E 31, Wijösten 1690 LSA E 34, Wijösten L: u.å. LSA E 1, Widösten Lacus u.å. LSA E 6, Widösten u.å. LSA F 4, Widösten u.å. LSA F 9, Widöster Lacus u.å. LSA F 10.

Elof Hellquist (1903–06 1 s. 705) menade att även följande skrivningar skulle avse Vidöstern: *vidhe sioon*, *vidhasio* 1372 3/7 Sunnerbo häradsting SRAp (SD 10 s. 158), *vidhe sion*, *vidhasio* 1372 3/7 Sunnerbo häradsting SRAp [annat brev] (SD 10 s. 159). Breven handlar dock om Nydala klosters fiskerättigheter i Bolmån vid byn Skeen och det framgår tydligt att syftningen är på en del av sjön Bolmen, sannolikt inte som namn utan som ett beskrivande 'vida sjön, öppna sjön'.

Hellquist (1903–06 1 s. 705 ff.) tolkar *Vidöstern* som sammansatt av adjektivet *vid* 'vid, rymlig, bred' och »väderstrecksnamnet *öster*». Väderstreck är vanliga som förleder i ortnamn, även sjönamn, men det är svårt att förstå hur *öster* skulle kunna utgöra efterled och därmed huvudled i sammansättningen. Man väntade sig i så fall en avledning till väderstrecksbeteckningen, inte själva ordet.

I diskussionen om sjönamnet *Östen* i Vadsbo härad i Västergötland har Jan Paul Strid (2004 s. 89) nämnt participformen fvn. *óstr* 'upphetsad, rasande' till verbet *ósa* 'sätta i stark rörelse, låta rasa, hetsa, egga' (motsvarande gotländska *ystar* och *ysa* samt sannolikt även svenska *yster*; Flygare 1924, Fridell 2000 s. 108 f., SAOB Y 110 art. *yster*). Han verkar ändå inte mena att sjönamnet är bildat direkt till detta particip, vilket dock vore en näraliggande möjlighet. Sjönamn bildade till adjektiv och presens particip är ju vanliga, så varför inte till adjektiviska perfekt particip?

För Vidöstern ser jag i alla händelser detta som en möjlig tolkning av senare leden. Sakligt sett stämmer det på Vidöstern som är känd för höga vågor vid kraftig vind. Jag har själv i yngre år ofta rott och fiskat på sjön och vet att man ska undvika att ge sig ut på öppet vatten när det blåser hårt. Det finns en simtävling Vidösternsimmet som går ut på att simma hela sjöns längd av 21 km en eller två gånger. Tävlingen är ökänd för sina vågor vid stark vind. Så rapporterar t.ex. två simmare i tidningen Norra Halland 2021-09-02: »De sista sex kilometerna hade vi vågor på 1,5–2 meter och det blåste 15, 16 sekundmeter».

Sjöns fornsvenska namn skulle enligt detta mitt förslag då vara *Vidhøster*, antingen en primär namnbildning 'den rasande sjön som är bred' eller alternativt en bildning till en ad hoc-sammansättning **vidhøster* 'den vitt rasande sjön'.

Källor och litteratur

- Flygare, Natte, 1924: Till etymologin nsv. *yster* < *øster*. I: Nysvenska studier 4. S. 273–275.
- Fridell, Staffan, 2000: *Ys* och *as*. I: Dialekter och folkminnen. Hyllningsskrift till Maj Reinhammar den 17 maj 2000. Red. av Lennart Elmevik med tekniskt biträde av Gerd Eklund & Kristina Hagren. Uppsala. S. 107–110.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia 1–6. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
Norra Halland. Kungsbacka.
- Strid, Jan Paul, 2004: Zur Frage eines hydronymbildenden *-t*-Suffixes im Norden. I: Suffixbildungen in alten Ortsnamen. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 14.–16. Mai 2004. Hrsg. von Thorsten Andersson & Eva Nyman. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 88.) S. 75–93.
- Wexionius = Michael Olai Wexionius Gyldenstolpe: *Epitome descriptionis Sueciæ, Gothiæ, Fenningiæ, et subjectarum provinciarum*. 1650. Aboæ.

Staffan Fridell

Vigotten och Narrveten

En mindre sjö – drygt 2 km lång – på gränsen mellan Lemnhults och Näshults socknar i Östra härad i Njudung i Småland heter *Vigotten*. Äldre belägg är: Wigotten Lacus 1688 LSA E 25, Wijgotten 1690 LSA E 37. Elof Hellquist (1903–06 1 s. 711) ägnar nästan en helsida åt namnet. Han menar att i sjönamnet »ett gudanamn föreligger, motsvarande ett isl. **Végautr*» och att det alltså »innehåller fsv. *vi-* 'hälgedom' ock en motsvarighet till det isl. *Gautr*, namn på Oden». Han säger vidare: »Nu kunde man visserligen [...] rent teoretiskt tänka sig, att det är personnamnet *Viguter* eller *Vigöter* som här ingår. Men mot ett dylikt antagande talar kraftigt, att personnamn annars icke bilda osammansatta sjönamn.»

Hellquists tolkning är givetvis inte hållbar. Nyckeln till förklaringen av namnet *Vigotten* ligger enligt min mening i ett pergamentsbrev i Riksarkivet, daterat i Vetlanda den 26 juli 1404 (SDns 1 s. 358), som lyder:

Alla the mæn thetta breff høra ella see helsar jak pæter clauusson æwerdhe-
lika meth gudhi. kennis jak meth thesso mino nærwarande vjno breue, thet
jak hawer gjort eet rææt jordha skipte meth renliwis mannom herra abot jøn-
is ok *conuentonne* j nydal, innan swa matto, thet jak giwer clostreno j nydal en
gardh i thorpstadh ok ther meth alla the skipte ok jordhalyti, jak æghir j flaghu,
ffor en gardh j wigutanæs ok for the skipte clostrit æghir j wigutanæsi jnnan
hemmingx bole j forsaridhe, ok for then skuld affhendir jak mik ok minom arff-
wom thet fornempda goz j thorpstadh ok the skipte jak aat hawer til thema
dagh jnnan flaghu, ok sköte jak thet alt saman meth allom tillaghum j wato ok
thorro, nær ok fierran, engo vndan takno, vndir thet fornempda closter j nydal
til æwerdhelika ægho. Jn cuius rei testimonium et firmiorem noticiam sigilla
nobilium et discretorum virorum videlicet domini johannis in alsidhom, prepo-
siti, birgeri trvlla, halstani pæterson, mathie karlson et nicolai diekn, prefecti et
prolocutoris in østrahæreth, presentibus appendi postulo, me proprium sigillum
non habente. datum hwetelanda, anno domini m^occcc^o quarto, in crastino sancti
jacobi apostoli.

Det är alltså Peter Clausson som gör ett jordaskifte med Nydala kloster genom att byta sina egendomar i Nye socken, Östra härad: en gård i Torpstad, samt de skiften och jordlotter han äger i Flage, mot klostrets egendomar: *ffor en gardh j wigutanæs ok for the skipte clostrit æghir j wigutanæsi jnnan hemmingx bole j forsaridhe*. Det är egendomligt att *j wigutanæs(i)* upprepas, liksom att gården *Wigutanæs* sägs ligga *jnnan hemmingx bole*. Forsaryd ligger i Fågelfors socken i Handbörds härad vid Emån, men någon gård *Vigutanæs* eller liknande finns inte där. Förklaringen torde vara att skrivaren skrivit fel och egentligen skulle skrivit: *ffor en gardh j wigutanæs ok for the skipte clostrit æghir jnnan hemmingx bole j forsaridhe*. Namnet *Wigutanæs* hör av allt att döma samman med sjönamnet *Vigotten* och gården *Wigutanæs* går sannolikt att återfinna i Östra härad, i omedelbar närhet av sjön.

Åtta år tidigare, 1396 (14/4 Västbo ting SRAp), byter nämligen Nisse Kromma bort till Nydala kloster följande egendom: *alt mitt goz j faghirhwlte swasom ær thridiungin aff allom bynom ok en litin gardh ther hart nær liggjande som kallas næsia jnnan limandhulta sokn j østrahæret*. Fagerhult ligger i Lemnhults socken i Östra härad. Nässja är en by i samma socken invid sjön *Vigotten* och ca 3 km öster om Fagerhult.

Gården *Wigutanæs* är rimligen identisk med denna lilla gård och är alltså en gård i byn Nässja, som 1540 omfattade 4 gårdar, en sämjegård och 3 frälsegårdar.

Wigutanæs skulle då kunna vara ett ursprungligt naturnamn. Personnamn är visserligen ovanliga som förleder i namn på *-näs*, men exempel finns såsom *Karsnäs* (Karlssnäs 1361 avskr. SD 8 s. 94) i Nye socken. Troligare är ändå att *Wigutanæs* faktiskt är primärt bildat som bebyggelsenamn: 'Vigutes gård på näset', antingen som namn på en av gårdarna i byn Nässja eller som ett alternativt (äldre?) namn på byn Nässja. Den har ju sitt namn, pluralis av *näs*, efter sitt läge där flera formationer nära byn i anslutning till sjöarna Serarpasjön, Vigotten och Lillsjön kan beskrivas som *näs*. Sjönamnet *Vigotten* bör i sin tur vara sekundärt bildat till namnet *Vigutanäs* (jfr t.ex. *Amungen* till *Amundsböle*; SOL s. 23).

Wigutanæs har som förled mansnamnet fsv. **Vigute*, runnordiska **Wiguti*. Namnet är inte belagt, men efterleden *-guti* finns företrädd av namnen *Aguti* och *Øyguti* (NRL s. 17, 95, 268). Efterleden *-guti* kan betraktas som »en svag biförm till e.l. → *-gautr* med avljudsavväxling» (NRL s. 95). Svaga avljudsformer förekommer ofta som efterledsvarianter i germansk ordbildning. Intressant är då att namnet *Wigotr* är belagt på runstenen Sm 111 i Vetlanda, Östra härad (NRL s. 253).

*

Jan Paul Strid (1981 s. 158 ff.) har övertygande visat att det ursprungliga namnet på sjön med namnet *Skärvetesjön* (Skiarfven lacus 1688 LSA E 25, Skiärvitäsien u.å. [1700-talet?] LSA E 4) i Skirö och Stenberga socknar i Östra härad varit fsv. *Skærve*, och att det nuvarande sjönamnet, liksom namnet *Skärvete* (skervita skøglo 1421 12/7 Skurebo SRap) på en gård nära sjön, ytterst går tillbaka på ett fsv. **Skærvaviti*, en sammansättning av sjönamnet och fsv. *viti* 'vårdkase, gränsmärke'. Men för den endast 2,5 km därifrån belägna sjön *Narrveten* (Närweten lacus 1646 LSA E 12, Narveden lacus 1688 LSA E 25, Nerveden lacus 1690 LSA E 37) räknar han i stället med en bildning till ett adjektiv **narvotter* 'hopklämd, snörd' (Strid 1981 s. 160). Det är dock svårt att inte vilja se ett närmare bildningsmässigt samband mellan de två namnen. Mest närliggande är att ett ursprungligt sjönamn **Narve(n)* 'den trånga, avsnörda' – med ett par paralleller i Sverige (Strid 1981 s. 155 ff., 162 ff.) – ombildats till *Narrveten* under påverkan av namngruppen *Skärvete*, *Skärvetesjön* och *Skärveteån* (ån som rinner från Skärvetesjön till Narrveten och vidare därifrån mot sydost).

Litteratur

- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- Strid, Jan Paul, 1981: Nären, Njärven och Njurhulten. Studier över en grupp svenska sjönamn och därmed samhöriga ord i nordiska språk. Stockholm. (Acta Universitatis Stockholmiensis. Stockholm studies in Scandinavian philology. New series 15.)

Staffan Fridell

Kattebrohed i Larvs socken

Under rubriken Försvunna eller ur jordeboken uteslutna upptar Ivar Lundahl i SOSk 9 (s. 18) ett *Kattebrohed* i Larvs socken. De äldsta av honom anförda beläggen är *Katebrohedt* 1550, *Kattebrohed* 1566 och *Kattebrohede* 1582. Förleden sägs vara ett ortnamn **Kattebro*, sammansatt av djurbeteckningen *katt* och efterledens *bro*. Lundahl fortsätter: »Sahlgren erinrar om ty. *katzensteig* 'steiler, schmaler pfad' samt ortnamnet *der katzensteg* 'ein brückchen in Strassburg' (Grimm, Deutsches Wörterbuch 5, sp. 301). S. led. är *hed*.»

Ett biflöde till Lidan kallat *Katebrobäcken* sammanfaller med en del av gränsen mellan Larv och grannsocknen Trävattna (T 8C SO, 1968). Nära bäckens västra strand ligger gården Stora Heden i Larv. Nära den östra stranden, mitt emot Stora Heden, ligger byn Katebro i Trävattna.

I en bebyggelsehistorisk utredning framhåller Hans Claeson (1978 s. 221 ff.) att flera skäl synes tala för att Kattebrohed är »en plausibel föregångare till dagens St. Heden». Han meddelar bl.a. (s. 223) att ängsmark vid Stora Heden väster om bäcken har tillhört »den på Katebrobäckens motsatta sida liggande byn Katebro», nämner att en karta från 1698 utvisar detta förhållande och finner (s. 221) att namnet *Kattebrohed* synes »antydna närhet till byn Katebro (i Trävattna)».

Med anförande av bl.a. de äldre skrivningarna *ij Katobro* 1431 och *aff Katabro* slutet av 1400-t.? finner Lundahl (i SOSk 14 s. 51) att förleden i *Katebro* är oklar. Han nämner dock möjligheten att den innehåller genitiv av ett fornsvenskt kvinnonamn **Kata*, en feminin motsvarighet till mansnamnet *Kate*, eller genitiv av sistnämnda maskulina antroponym. Just i Västergötland har kvinnonamnet *Kata* under senare år blivit mycket aktuellt på grund av forskning rörande Varnhems kloster (Katas grav); se t.ex. Källström (2019–20 s. 83 ff.) och Vretemark (2019–20 s. 69 f.).

Allt talar för att formen *Katebrohed* 1550 är ursprungligare än det senare *Kattebrohed* och att namnbäraren har hört hemma i den del av Larv där Stora Heden ligger mittemot Katebro i Trävattna. Tanken på ett **Kattebro* innehållande appellativet *katt* får därmed uppges i detta fall.

Litteratur

- Claeson, Hans, 1978: Herrgårdar, byar och bondgårdar. I: Larv, Längjum, Tråvad – en hembygdsbok. Under red. av Erik L. Johansson. Larv. S. 195–360.
- Källström, Magnus, 2019–20: Den runristade gravhällen i Varnhem. I: Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. S. 83–93.
- Vretemark, Maria, 2019–20: Den tidigkristna kyrkogården i Varnhem. I: Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. S. 65–81.

Svante Strandberg

Sjönarnet *Sommen*

Sommen är det välbekanta namnet på en stor östgötsk sjö som med en mindre del sträcker sig in i Småland. I en av Vadstena klostrets jordeböcker möter belägget *ffran sooma* 1447? (Larsson 1971 s. 60). Namnet innehåller enligt Hellquist (1903–06 1 s. 565 f.) Ydremålets *somme* m. 'kärll som är för stort för sitt ändamål'. Han tillägger: »Nu kunde det visserligen synas sannolikt, att detta ord intet annat är än sjönarnet i öfverflyttad bemärkelse; men häremot talar mycket bestämt, att äfven no. har ett *sōme* m. 'massa' Ross.» Det norska ordet tillhör efter hans mening samma rot som fsv. *sam(p)na* 'samla'. Jfr Hellquist (1948 s. 1028).

Alf Torp (1919 s. 682) upptar ett *some* m. 'massa' med kommentaren »Vel av **sūme*, til suma.» (Se dens. s. 744 om verbet *suma* »samle i hast, gramse ihop».) I NO (10 sp. 878) ges i en artikel med uppslagsformen *some* m. betydelserna 'skick, sedvänja', 'heder, ära' och 'massa'. Ordet sammanförs där intressant nog med fvn. *sōmi* m. 'heder, ära'; jfr Torp (a.st.) som redovisar *some* 'heder' och *some* 'massa' i olika artiklar.

Jöran Sahlgren (1912–35 s. 21) är böjd att godta sammanställningen av *Sommen* med *somme* 'kärll som är för stort för sitt ändamål'. »Namnet passar ju bra för en sjö med Sommens branta ock höga stränder», framhåller han. Jfr om *Sommen* också Hallberg (1983 s. 113).

Enligt meddelande från forskningsarkivarien Eva Thelin (2022) föreligger i OSDs sex belägg för appellativet *somme* 'någonting stort, stort kärll' e.d. Samtliga härrör från bygderna kring sjön *Sommen* (jfr t.ex. Ålander 1932 s. 206). Tanken att detta ord kan ha uppkommit genom sekundär, appellativisk användning av hydronymen ter sig rätt naturlig. Här kan anmärkas att det lågtyska ordet *rien* 'vattendrag' har antagits vara en appellativiserad form av det välbekanta flodnamnet *Rhen* (DGNB s. 436; se Strandberg 1988 s. 32 not 83 för ett antal ytterligare hänvisningar). Som mycket osäker ter sig möjligheten att den angivna betydelsen 'kärll som är för stort för sitt ändamål' har uppstått genom semantisk inverkan från sjönarnet på ett appellativ **some* med annan innebörd, och samma osäkerhet vidlåder möjligheten att ett i *Sommen* ingående, kärllbetecknande appellativ *somme* har hållit sig kvar i ordförrådet just kring sjön med stöd av dennas namn.

I SOL (s. 297) sägs utan förbehåll att *Sommen* är bildat till »ett i bygden brukat ord *somme*, avseende ett kärll som är för stort för sitt ändamål». Ingen kritik skall riktas mot detta ställningstagande. Diskussionen kring *Sommen* förtjänar dock en fortsättning. Att man påträffat ett norskt *some* med betydelsen 'massa' bevisar inte att det i forntidens bygder kring *Sommen* funnits ett **some* m. som använts om kärll. Denna sjö kan förvisso ha fått sitt namn redan i förgermansk tid, något som öppnar vida etymologiska perspektiv. Hydronymen skulle t.ex. kunna återgå på ett fornspråkligt **Suhm-* (jfr Hellquist 1948 s. 1113 s.v. *suga*, Pokorny 1959 s. 912 f. och i övrigt t.ex. OGB 14:1 s. XIX f., OGB 14:2 s. 27 f. om *Soten* och *Sotenäs*) eller etymologiskt sammanhånga med no. *some* 'massa' utan att närmast vara utgången från ett kärllbetecknande **some* m. (jfr Hellquist 1948 s. 885, 1152 f., Pokorny 1959 s. 902 ff.).

Källor och litteratur

- DGNB = Greule, Albrecht, 2014: Deutsches Gewässernamenbuch. Etymologie der Gewässernamen und der dazugehörigen Gebiets-, Siedlungs- und Flurnamen. Unter Mitarbeit von Sabine Hackl-Rößler. Berlin–Boston.
- Hallberg, Göran, 1983: Ortnamn i Småland. Stockholm.
- Hellquist, Elof, 1903–06: Studier öfver de svenska sjönamnen, deras härledning och historia [1–6]. Stockholm. (SvLm 20:1–6.)
- 1948: Svensk etymologisk ordbok. 3 uppl. Lund.
- Larsson, Anna, 1971: Vadstena klostets två äldsta jordeböcker. Med inledning och språklig kommentar utg. av Anna Larsson. Stockholm. (Samlingar utg. av Svenska fornskrift-sällskapet. Ser. 1. Svenska skrifter 72.)
- Pokorny, Julius, 1959: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch 1. Bern–München.
- Sahlgren, Jöran, 1912–35: Skagershults sockens naturnamn. Vatten och vattendrag. Stockholm. (SvLm B 32.)
- Strandberg, Svante, 1988: Kontinentalgermanische Hydronymie aus nordischer Sicht. I: Probleme der Namenbildung. Rekonstruktion von Eigennamen und der ihnen zugrundeliegenden Appellative. Akten eines internationalen Symposiums in Uppsala 1.–4. September 1986. Hrsg. von Thorsten Andersson. Uppsala. (Acta Universitatis Upsaliensis. Nomina Germanica 18.) S. 17–57.
- Thelin, Eva, 2022: e-brev om *somme* i OSDs till Svante Strandberg 7 april 2022.
- Torp, Alf, 1919: Nynorsk etymologisk ordbok. Kristiania.
- Ålander, A. T., 1932: Konsonanterna i Östergötlands folkmål. Ljudhistorisk och dialektgeografisk översikt 1. Uppsala.

Svante Strandberg

Recensioner

Blandade namnstudier 2. Red. av Svante Strandberg. 68 s. Uppsala: Uppsala universitet 2021. (Namn och samhälle 32.) ISBN 978-91-506-2865-4.

Blandade namnstudier 2 har, som redaktören Strandberg och utgivaren Staffan Nyström påpekar i förordet, inget tematiskt sammanhållet innehåll. Strandberg och Nyström medger också att de har tillåtit en större redaktionell variation mellan bidragen än brukligt, men det är inte något som stör denna recensent. Man kan istället framhålla att volymens sex bidrag speglar den samtida ortnamnsforskningens stora bredd och spännvidd.

Bent Jørgensens Navneforskningens omveje og udveje skulle fungera bra som en inledande uppsats om framför allt ortnamnsforskningens villkor och möjligheter. Uppsatsen är en skriftlig omarbetning av den installationsföreläsning som Jørgensen gav 2009. Det märks att originalet har presenterats muntligt, det är stundtals både personligt och humoristiskt. Han visar genom sitt favoritortnamn, det ljudmässigt egendomliga *Bleld* < *blekwild*, sammansatt av *bleg* och *væld* 'källflöde', hur viktiga de äldre källorna är. Utan belägget *blekwild* från ca 1315 hade namnet troligen förblivit otolkat; att *blekwild* utvecklas till *Bleld* går att förklara, men att hitta från *Bleld* till *blekwild* är synnerligen svårt. Jørgensen visar också att den språkliga tolkningen enbart är det första steget, man måste sedan väga in kunskaper från arkeologin, natur- och kulturgeografin, och kanske även agrarhistorien för att förstå det sammanhang som namnet har tillkommit i. Detsamma gäller förstås även för personnamn, där andra vetenskaper behöver konsulteras för att en komplett bild av namnet och namnbäraren skall uppnås. Jørgensen höjer dock ett varningens finger: det finns alldeles för många namn, både ort- och personnamn, för att en fullständig kontextuell genomgång alltid skall kunna göras, och alla undersökningar är heller inte lika intressanta eller relevanta. Han pekar därför ut vissa särskilt viktiga forskningsområden, och det är kanske här man märker att tiden har sprungit ifrån uppsatsen något; förf:s förslag är »navnebrug i storbyområder» (urban toponymi) och efternamnsbyten, två områden som idag undersöks flitigt inom namnforskningens ramar.

Svante Strandberg tar i sina två bidrag sin utgångspunkt i just det som Jørgensen lyfter fram som namnforskarens ansvar: den språkliga tolkningen. I uppsatsen *Njälva* i Torsåker. Ett exempel på metates? utreder Strandberg bebyggelsenamnet *Njälva* och kommer på språkanalytisk väg fram till att namnet måste ha genomgått en metates från -v/- till -lv- (-bl- > -lb-). Han menar att enbart ett **Niafla*, **Niaēfla* f. kan ge en tillfredställande innebörd 'den mörka och (eller) dimmiga ån'. För att stärka sin tolkning pekar Strandberg också ut det flöde som kan ha varit den ursprungliga namnbäraren. I uppsatsen *Lafsån*. Ett västgötskt ånamn tar han på ett nitiskt vis upp de möjliga tolkningarna utifrån äldre belägg på ånamnet och jämför med andra namn som tycks innehålla samma element *Lafs-*. Idag bär ån namnet *Laxån* men Strandberg avvisar direkt att fiskbeteckningen *lax* kan ingå i namnet, eftersom det inte finns några bra förutsättningar för den fiskarten i ån. Han landar istället i att *Lafsån* troligen kan tol-

kas som 'ån som går hit och dit', men vill inte utesluta att ånamnet har bildats till ett äldre terrängnamn på *Lafs*- som har avsett sumpmark vid åns övre lopp.

Inge Særheims uppsats utreder ett namnkomplex i Rogaland, nämligen sådana namn som tycks vara bildade till ordet *utburd* m. »overnaturleg vesen som skulle koma frå etterburden dersom han ikkje var brend, og som prøvde å tyna mora og barnet hennar». Det rör sig om totalt tio namn, varav fyra är olika varianter av *Udburdsdalen*, syftande på naturföreteelser som berg, hållar, sluttningar och dalar. Till de flesta av dessa namn har förf. hittat uttalanden om att det spökar och att det har varit en plats där man satte ut önskade barn. I denna uppsats ligger fokus inte på den språkliga tolkningen, utan Særheim koncentrerar sig på traditionen, eller kanske snarare den historiska bakgrunden till utsättning av barn. Han ger paralleller till andra namn som kan visa på samma sedvänja, men denna recensent saknar då en hänvisning till Juha Pentikäinens avhandling *The Nordic dead-child tradition. Nordic dead-child beings. A study in comparative religion* (Helsingfors 1968), som tydligt redovisar i vilka områden olika benämningar har använts och vilken typ av berättelser det finns kring dessa väsen. Pentikäinen använder sig inte av namnmaterial men visar att just benämningen *utburd* förekommer i bl.a. Rogaland. Möjligen kan det vara av intresse att i Sogn og Fjordane har *utburd* fått en annan betydelse: »the *utburd* tradition has developed further on its own. *Utburd* is not there often a dead child, but a dominant being in the local tradition which has accepted the roles of guardian spirit, goblin and devil» (Pentikäinen s. 211). Även Særheim konstaterar att namnen kan avse ett mer allmänt obehagligt väsen. Dock försöker han bevisa att namnen kan peka på faktiskt utsättning av barn. Möjligen är det att ge den lokala traditionen för stor tyngd. Många väsen, såsom troll, drakar, spöken osv., förekommer i ortnamn men det är svårt att hävda faktiska händelser bakom sådana namn. Något som också borde leda till försiktighet är att det även i Sverige finns namn som *Utbölingen* och *Utbölingudden*, som avser en udde eller yttersta delen av udden, medan det inte finns några uddar som innehåller ordet *myling*, som också kan avse ett barn som kommer tillbaka efter att ha blivit lämnat att dö. Berättelserna kring namnet kan mycket väl vara sekundära till själva namnet och ha uppstått som ett sätt att förstå detta. Möjligen kan det ligga något i den tolkning av bergsnamnet *Udburden* som Særheim lägger fram men själv avvisar: »'berg som vender ut (fram)', med bakgrunn i at fjellet vender ut mot fjorden, og er svært bratt».

De två återstående uppsatserna rör inte tolkningar av namn. Maria Löfdahls bidrag, *Rosenlund* och *Solliden*. Några tankar kring namn på yngre bebyggelser i Sotenäs härad, använder just de yngre och mer frekventa bebyggelsenamnen för att bringa klarhet i terminologin kring modenamn, mönsternamn och vandringsnamn. Mönsternamn är sådana namn som bildats enligt ett känt mönster, t.ex. namn bildade med personnamn och *dal*, *berg* eller *lund*. Modenamn är däremot sådana namn som blir så populära att de under en relativt kort period reproduceras i sin helhet, t.ex. *Fridhem*, och de har med förf:s ord »gått ett steg längre i stereotypin». Vandringsnamn är sådana namn som kommit in tidigt i språket och som fortsätter att vara produktiva under lång tid, t.ex. *Rosendal*. Även om dessa namn kanske sällan utgör någon etymologisk utmaning är de värda namnforskarens uppmärksamhet eftersom de som förf. påpekar »säger något om människan som social kulturvarelse och namngivare i en samhällelig kontext».

Just människan som namngivare i en samhällelig kontext har Jan-Åke Alvarsson som utgångspunkt i sin uppsats *Pingströrelsens förändringar reflekterade i dess skiftande namnbruk*. Syftet, enligt förf., är att studera hur *Pingströrelsens* korta historia

reflekteras i dess namnbruk. Han lyfter på ett bra sätt fram de förändringar som skett i namngivningen av Pingstkyrkans församlingar. Undersökningen är utförd för fyra nedslagsår, 1920, 1950, 1975 och 2000. Alvarsson visar klart och tydligt hur församlingarnas namn till en början är hämtade från Bibeln, där främst namn på naturföreteelser såsom berg och slätter har använts. Detta ser förf. som ett uttryck för församlingarnas självständighet. Vad som sedan sker under åren fram till 1950 är ett slags rörelse mot en »pingst-identitet» (förf:s benämning), då alltför pingstförsamlingar tar namnet *Filadelfia*. Fram till 1975 fortsätter andelen församlingar med detta namn öka. Även beteckningen *Pingstförsamling* ökar under denna period. Under det sista undersökningsåret, 2000, ser Alvarsson att en förändring har skett vid namngivningen av pingstförsamlingar; alltför väljer vad han kallar ett »lokalt» namn, dvs. ett ortnamn som förknippas med det aktuella området såsom *Åsenkyrkan*, *Aspnäskyrkan* och *Hjortensbergskyrkan*. Samtidigt ökar bruket av beteckningen *Pingstförsamling* (eller varianter med samma innebörd) markant. Den möjliggör troligen att man kan använda ett »lokalt» namn. Om beteckningen används tillsammans med själva namnet behöver detta inte vara lika markerat, de sökande hittar ändå rätt via beteckningen. Alvarsson tolkar vänligt resultaten åt oss: att beteckningen *Pingstkyrkan* ökar och namnet *Filadelfia* minskar markant under slutet av undersökningsperioden visar på en »rätting i leden» och en identifikation som samfund. Förf. är dock inte lika tydlig i hur vi ska tolka tendensen med de »lokala» namnen. Finns det en önskan att öppna sig mot det lokala samhället och frigöra sig från den centrala ledningen? Följer pingstförsamlingen kanske en trend som även kommer till uttryck inom andra rörelser, eller inom samhället i stort? Det är förståeligt att förf. kanske inte kan svara på dessa frågor men de stakar ut en intressant fortsättning på hans studie.

Blandade namnstudier 2 utgör en trevlig mix av framför allt ortnamnsrelaterade forskningsinriktningar. Vissa av bidragen skulle ha kunnat utvecklas till längre uppsatser men de ger sammantaget en bra insyn i möjliga forskningsområden. Det är också positivt att forskare utanför skräet använder sin gedigna kunskap om ett ämne för att utveckla våra kunskaper om namn i t.ex. religiösa sammanhang.

Elin Pihl

The Economy in Names. Values, branding and globalization. Proceedings of Names in the Economy 6. International Conference, Uppsala, 3–5 June 2019. Ed. by Katharina Leibring, Leila Mattfolk, Kristina Neumüller, Staffan Nyström, and Elin Pihl. 154 s. Uppsala: Institutet för språk och folkminnen 2021. ISBN 978-91-86959-73-9. Länk: [The Economy in Names. Values, Branding and Globalization \(isof.se\)](https://www.isof.se)

Volymen redovisar 13 vetenskapliga artiklar som presenterats under den sjätte konferensen om Names in the Economy (NITE 6) som ägde rum i Uppsala i juni 2019. Symposiets anslag var förhållandevis brett och välkomnade inte bara forskning om kommersiella namn utan också forskning om hur namn fungerar som andra former av kapital än det ekonomiska (socialt kapital, kulturellt kapital) och om namn och varu-

märkesskapande i vid mening. De bidrag som publicerats i volymen fokuserar dock främst på kommersiella namn och namns ekonomiska kapital. Med detta sagt innehåller volymen ändå en intressant bredd och flera innovativa bidrag. I den här recensionen urskiljer jag ett par återkommande teman och kommenterar bidragen utifrån dessa.

Det mest framträdande temat i volymen handlar om värdeskapande platsskapande. Detta tema berörs på olika sätt i hälften av artiklarna och medför att volymen sammantaget sätter fingret på hur platser i allt högre grad kommersialiseras och tillskrivs ekonomiskt värde i vår samtid. I några av artiklarna är utgångspunkten namnens roll i ett språkligt landskap. Johan Järlehed och hans grupp av medförfattare visar i sin artikel hur samtida ortnamnsbildning, tillsammans med textuella, grafiska och arkitektoniska resurser, kan bli ett viktigt verktyg för att öka ett områdes värde och attraktivitet. De beskriver hur resurserna samverkat vid skapandet av en ny stadsdel i Göteborg för att implicera hur området positionerar sig på olika skalor (spatial, temporal och socioekonomisk skala) och visar därigenom också namnens specifika betydelse i kontexten. Dessutom för de en intressant och värdefull kritisk diskussion om privatisering av offentliga utrymmen och urban polarisering som får genklang i ortnamnsbildningen. Även Väinö Syrjäläs artikel diskuterar namns roll i det språkliga landskapet, men här genom att utforska ett diakront perspektiv på ett innovativt sätt med utgångspunkt i vykort som skildrar urbana Helsingforsmiljöer från perioden 1867–1939. Resultatet visar att de olika former av språkbruk och flerspråkighet som signaleras genom de kommersiella namnen i det urbana landskapet speglar sociolingvistiska och politiska förändringar som sker under perioden, det vill säga en förändring av de värden som man vill framhålla genom namnen. Ett multimodalt perspektiv framkommer också i Paula Sjöbloms artikel, som dock inte berör temat värdeskapande platsskapande, utan skildringen av socialt kapital i produktnamn i reklamannonser ur ett finskt kvinnomagasinet från 1950-talet. Här visar det sig att produktnamnens semantik tillsammans med annonsernas multimodala inramning konstruerar en tidstypisk kvinnoroll: en praktisk och energisk hemmafru som tar hand om hem, barn och man och uppskattar sina vänner samtidigt som hon antas drömma om ett liv med lyx och spänning.

Flera artiklar berör värdeskapande platsskapande genom att studera kommersiella namn som framhäver en lokal anknytning. Antje Lobin genomför i sin artikel en spännande analys av namn på butiker och restauranger i och runt Aix-en-Provence som innehåller ortnamnsleder. Lobin visar bland annat att det ofta är specifika ordbildningsstrategier som används för sammansmältning av ortnamnsleden och övriga namnleder i det kommersiella namnet och för en intressant diskussion om hur samtidens starka globalisering skapar mottrender som uppvärderar den lokala förankringen. Angelika Bergien undersöker hur politiska budskap kan bidra med värdeskapande i företagsnamn utifrån exempel på nyligen registrerade företag som innehåller ordet *brexit* (och som därigenom uppvärderar lokala perspektiv genom att stötta Storbritanniens utträde ur EU). Bergien finner att de företag som använder detta som en resurs i namnvalet ofta producerar mat och dryck och menar att valet kan tolkas som ett försök att profilera sig genom att lyfta fram en lokal profil på en konkurrensutsatt marknad. Även Linnea Gustafsson berör företagsnamns lokala hemvist i sin jämförelse av vilka retoriska strategier som används i namn på olika typer av serviceinrättningar. Det visar sig att just strategin att framhäva lokal hemvist används mest i namn på tandläkarmottagningar och städbolag följt av namn på restauranger, medan det är en ovanlig retorisk strategi för namn på mäklarföretag. Utöver detta finner Gustafsson genomgående skillnader i andra retoriska strategier som används i namnen mellan sektorer som

främst övertygar genom förtroendeskapande respektive sektorer som främst övertygar genom kreativ(t) attraktivitet/särskiljande. Gustafsson berör också förekomsten av ortnamn från platser längre bort som används främst för att signalera lyx och exotism. Detta tas upp även i Sabine Heinemanns artikel som undersöker italienskklingande produktnamn i Tyskland och Frankrike och finner att de ofta tycks väcka associationer till både hög produktkvalitet och känslomässiga erfarenheter från semestrar i landet (sommars, roligt, lyx). Heinemann presenterar också ett intressant teoretiskt ramverk baserat på den kognitiva psykologins användning av associativa nätverk, vilket utgör ett viktigt bidrag som kan utnyttjas i fortsatt forskning inom flera områden.

Ett annat återkommande tema i volymen är djupdykningar i de strukturella och lingvistiska mönstren inom en viss namnkategori, såsom Paola Coticelli Curras respektive Alberto Ghias separata studier av namn på viner. Två ytterligare bidrag som sätter den lingvistiska formen i fokus försöker utforska hur olika element kan bidra till högre eller lägre kommersiell effektivitet. Irina Kryukova fokuserar i sin artikel på hur avsändare respektive mottagare uttrycker värderingar om företagsnamn och hur så kallade »nominative failures» kan uppstå i relation till vissa namnstrukturer. Ilia Baranov undersöker namn på mediciner och vilka drag som kännetecknar framgångsrika produktnamn som finns kvar under en 10-årsperiod. Han finner bland annat att namn som innehåller det i detta sammanhang produktiva suffixet *-in* genomgående tycks mycket framgångsrika, vilket tolkas som att välbekanta namn upplevs vara ett tryggt val när det gäller mediciner. Andra intressanta resultat är att ettordsnamn fungerar bättre än namn som innehåller flera ord och att namn med oklar betydelse fungerar bättre än namn med tydlig genomskinlig betydelse, vilket tolkas som försök att åstadkomma distans mellan patienten och produkten för att skapa förtroende och undvika känslig stigmatisering.

Sist men inte minst innehåller volymen två viktiga tvärvetenskapliga bidrag. Katalin Reszegis neurolingvistiska artikel är ett unikt bidrag som studerar hur olika typer av kommersiella namn hanteras neurologiskt och var de lagras i hjärnan. Här får läsaren möta innovativ forskning som bland annat pekar på att kommersiella namn intar en unik position i det neurala systemet, men också att de hanteras på olika sätt i hjärnan beroende på om de är nyskapade eller bildade utifrån befintliga ord. Erika Lunells artikel utgår från ett rättsligt perspektiv och belyser EU:s hantering av kravet på särskiljbarhet (eng. *distinctiveness*) i varumärkesnamn. Utifrån en rad konkreta exempel får läsaren här nyttiga inblickar i de juridiska processerna kring varumärkesskydd och hur de kan påverka ramarna för kommersiella namnval.

Sammanfattningsvis erbjuder *The Economy in Names. Values, branding and globalization* mycket intressant läsning om namns kommersiella värde i olika sammanhang. Läsaren får inblick i forskning från flera olika språkområden (utöver namnbruk i nordiska länder beaktas också namn i brittisk, fransk, italiensk, rysk och tysk kontext) liksom i forskning om flera olika kommersiella kontexter (såsom namn på serviceinrättningar, mat och dryck, mediciner, platser med mera). De tvärvetenskapliga inslagen liksom de kritiska perspektiv som framskymtar i flera av bidragen utgör en betydande styrka och skapar inspirerande möjligheter för fortsatt forskning inom fältet.

Daniel Kroiß: Humanistennamen. Entstehung, Struktur und Verbreitung latinisierter und gräzisiertes Familiennamen. 295 s. Berlin/Boston: de Gruyter 2021. (Lingua academica 6.) ISBN 978-3-11-074434-7. e-ISBN (pdf) 978-3-11-074437-8. e-ISBN (epub) 978-3-11-074441-5.

Föremålet för Daniel Kroiß avhandling, framlagd i Mainz 2021, är lärda namn, eller *Humanistennamen* som det heter med tysk terminologi. Framför allt Tyskland men även Nederländerna, Luxemburg och Skandinavien utgör undersökningsområdet. Det rör sig om en grundläggande studie av namntyperna i fråga, som också är mycket värdefull, inte minst från nordisk horisont. Visserligen har humanistnamn överlevt endast i Sverige och Finland i någon större mängd, men som historisk företeelse berör de hela Norden – tänk bara på Erasmus Montanus! Boken utgör en stabil grund för framtida forskning inom fältet även på nordiskt område.

Kroiß redogör för humanistnamnens bakgrund i det romerska namnsystemet och i latinisering av tillnamn under medeltiden, liksom naturligtvis för uppkomstfasen i renässansens humanism. Det visar sig emellertid att de namn som upptogs av de jämförelsevis fåtaliga renässanshumanisterna skiljer sig väsentligt från de senare humanistnamnen, som kom att antas i stora mängder av studerande. De förra var ofta individuella och fantasifulla – som det kända *Melanchton* (s. 34), liksom *Ventimontanus* alias *Aeolides* (s. 38, *Windsberger* : *ventus* 'vind' plus *mons* 'berg' respektive *Aiolos*, vindarnas härskare, där suffixet *-ides*, se s. 141 ff., tycks uttrycka namnbärens anspråk på härstamning från denne vindarnas gud) – de senare mer systematiska och massproducerade – som *Molander* och *Molanus* till *mola* 'kvarnsten' (plur. *molae* 'kvarn'), sammanhängande med släktnamn som *Mühlmann* eller i Norden snarare faderns yrke (s. 268) eller kanske härkomst från orter som *Møllerup* eller *Huskvarna*. Det är först i denna senare fas som elementen *-ius* och *-ander* blir humanistnamnens »varumärken» skriver förf. (s. 92).

Latinisering av ortnamn tas inte upp i avhandlingen, vilket är synd, eftersom det rör sig om nära besläktade processer, men förf. hänvisar (s. 59 not 96) till en egen uppsats i boken Toponymie. Standortbestimmung und Perspektiven (2021; Berlin/Boston: Walter de Gruyter GmbH).

Humanistnamnens morfologi och lexikografi går igenom omsorgsfullt, särskilt i kapitel 4 och i appendixet *Namenbuch*, som innehåller ett förvånansvärt stort antal svenska namn. Här kunde man beklaga att Finland och det övriga Norden inte dras in i analysen, men för min del är jag ändå tacksam för att Sverige får så mycket uppmärksamhet – intressant nog framgår det att svenska namn har en ganska tydligt avvikande profil från sina tyska förebilder (se även s. 165 ff. om svenska namn på *-ander*, tyvärr också med några mindre väl valda etymologihänvisningar). I viss mån används även statistik från Danmark och Norge (se s. 252 och t.ex. s. 163 f.). Att skandinaviska förhållanden får så pass mycket uppmärksamhet i verket får vi kanske tacka Rob Rente-naar för; hans uppsatser om ämnet är en viktig utgångspunkt för Kroiß (se s. 9). I det korta avsnittet om latinsk böjning av latiniserade namn i tysk kontext (s. 182 ff.) tas inte feminint genus för omtalade kvinnor upp, som i det svenska *Rudbeckius* : *Rudbeckia* (se t.ex. Ryman, *Salanus*, *Tunström* och *Sporrong* 2002 s. 95, 127, 167, 175, 188, 220 f., 228). Om detta beror på förhållandena i källorna eller på att saken har förbisett kan jag inte avgöra. Den terminologi som förf. använder förefaller mig vara väl anpas-

sad till materialet, och forskare som i framtiden kommer in på ämnet bör åtminstone allvarligt överväga att ansluta sig till den.

Den kronologiska utvecklingen av humanistnamn undersöks genom matriklar från tyska universitet 1450–1700 med 25 års mellanrum (s. 56–94). Det visar sig att den egentliga blomstringstiden endast omfattar tiden från ca 1550 till ca 1650. Belysande är bl.a. tabell 10 (s. 65), där typen *Fabricius* är frekvent 1550–1650 medan typen *Schmidt/Smet* dominerar från 1675.

I kapitel 5 karteras nutida humanistnamn med hjälp av databasen för det stora verket Deutscher Familiennamenatlas (förkortat *DFA* men i litteraturlistan under Kunze & Nübling) och Nederlandse Familienamenbank (se s. 11). Intressant är bl.a. att förf. urskiljer likartade förhållanden i Friesland och Sverige (sen utveckling av släktnamn och uppkomsten av prästfamiljer), samtidigt som han delvis ifrågasätter kopplingen mellan humanistnamn och protestantism (s. 227 ff., se även s. 93). Förf. beklagar att det inte är möjligt att kartera det nordgermanska området – här har vi verkligen skäl att försöka bättra oss, men jag vill ändå peka på de goda ansatser inom svensk efternamnsgeografi som har gjorts av Märit Frändén i SAS 34 (2016) och NoB 108 (2020). Även studier i digitaliserade äldre folkräkningar, som ju är högt utvecklade i Norge och Danmark, skulle kunna inriktas mer på släktnamnsgeografi; de danska mellannamnen har ju redan fått en god geografisk beskrivning i Lars-Jakob Harding Kællerød's avhandling från 2019, betitlad Adam Gottlob Øhlenschläger Hauch & Jeppe Smed Jensen. Et studie af etableringen af det efternavnetypologiske mellemnavn i Danmark i 1800-tallet.

Lennart Ryman

Det medeltida Sverige 1. Uppland 11. Lagunda och Åsunda härader. Enköpings stad. [Av] Hanna Källström. 341 s. Stockholm: Riksarkivet 2021. ISBN 978-91-87491-36-8.

I förordet till DMS 1:11 framhåller Claes Gejrot att redaktörerna arbetar självständigt men också »att ett aktivt samarbete inom redaktionen har varit ett genomgående och viktigt inslag i arbetet». Nu verksamma redaktörer är fil. dr Annika Björklund, teol. dr Hanna Källström och docent Christian Lovén. DMS 1:11 har författats av Källström. För kartorna i volymen har Björklund haft ansvaret.

Den nu anmälda DMS-volymen täcker en del av det forna folklandet Fjädrundaland i sydvästra Uppland. Lagunda härad sträcker sig från Nysätra vid Örsundaån och från Mälarfjärdarna Lårstaviken, Gorran och Oxen fram till Åsunda härad, beläget mellan häradena Simtuna och Torstuna norrut samt Mälaren och Sörmland söderut och västerut gränsande till Västmanland. Enköpings stad ligger i Åsunda härad. Tätorten Örsundsbro hör hemma i Lagunda härad. I fortsättningen sammanfattar jag här, för enkelhetens skull, de två häraderna med ordet *Enköpingsområdet*.

Trögds hundare (varom DMS 1:9) antas vara bildat under yngre järnåldern och utbrutet ur Lagunda (DMS 1:11 s. 21). Med sådan historisk bakgrund blir det av geo-

grafiska skäl – strandläget – mycket lätt att motivera den syftning på Mälaren man räknat med för *Lagh-* 'vatten' i hundaresnamnet *Laghund(a)* (se SOL s. 193).

Enköpingsområdet har stor historisk tyngd. Där utkämpades de viktiga fältslagen vid Sparrsätra (1240-talet) och Gataskogen (1365). Enköping är den enda stad i riket som medeltida svenska konungar passerade två gånger under sin eriksgata. Kommunikationshistoriska förhållanden kan förvisso den forskare återopa som är böjd att tolka förleden i *Enköping* (< fsv. *Ene-*) som 'vägmöte'; se Bengt Hesselman i NoB 18 (1930) s. 45 f., jfr SOL s. 73.

Vid Östensbro över Sagån mellan Åsunda härad och Västmanland möttes upplänningar och västmanlänningar under eriksgatan. Bebyggelsen på platsen heter nu *Östanbro* (T 11H SV, 1973). På den uppländska sidan påträffas Blotsvens hög, en stor kulle nära Sagån. Nära landsvägen mellan Östanbro och Enköping ligger en mäktig fornborg vid Hummelsta. Inte långt från samma färdled, vid Ullunda (DMS 1:11 s. 226 f.) närmare Enköping, står två runstenar nära ett vadställe där Eriksgatan antas ha gått fram (SRI 8:3, nr 792, 793).

Under studiet av DMS 1:11 får man osökt förnimmelsen att bygderna vid Enköping har varit åtråvärda för rikets magnater. I texten möter man namn på konungar, drottningar och många andra personer i rikets ledande kretsar vid redovisningen av bebyggelser i Enköpingsområdet. Konung Birger gav år 1300 sin gemål Märta hela Fjädrundaland med Enköping som morgongåva (s. 23, 28). Drottning Filippa, förmäld med Erik av Pommern, fick 1420 Enköpings stad och kungsgården Haga i Svinnegarns socken med län i livgeding, »och detta bör ha omfattat hela Fjädrundaland utom Trögden» (s. 28). Stormannen Ivar Axelsson (Tott) omtalades 1481 som innehavare av både Åsunda och Enköping (s. 28, jfr s. 183). Förlänningar som vid olika tillfällen under 1500-talet tillföll Gustav Johansson (Tre rosor) är Åsundasocknarna Svinnegarn, Tillinge och Vårfrukyrka samt Enköpings stad (s. 29).

Ett stycke söder om Gröngarnsåsen vid Enköping möter man i Svinnegarns socken ett mycket intressant historiskt bebyggelseområde som inneslutit den forna kungsgården Gammelhaga (fsv. *Hagha*), borgen Marieborg (nu försvunnen), det ännu existerande herresätet Haga och enligt Christian Lovén sannolikt också egendomen Kola-holm (nu försvunnen). Karl Knutsson (Bonde), på 1400-talet under tre olika perioder Sveriges konung, var jordägare i detta område. (DMS 1:11 s. 180 ff., 185 ff.)

Enköpingsområdet uppvisar många toponymer som kan fänga en namnforska-res uppmärksamhet, så t.ex. *Dorsilla* och *Drällsta* i Tillinge (s. 208 ff.), *Frebolstad* i Biskopskulla (s. 41), *Hälke* i Fittja (s. 55), *Jung* i Vårfrukyrka (s. 242), *Knyllinge* och *Kvek* i Fröslunda (s. 66 f.), *Lådö* i Sparrsätra (s. 169 ff.), *Långtora* (s. 112 ff.), *Ogesta*, *Taxhuvud*, *Vappa* i Tillinge (s. 220 ff., 227 ff.) och *Skrällinge* i Fröslunda (s. 67 f.). *Lårsta* i Giresta undanträngdes av säterinamnet *Bjelkesta* (s. 80) men lever kvar i fjärdnamnet *Lårstaviken*. Toponymen *Hälke* (fsv. *Helgheke*) leder tanken till Lennart Elmeviks tolkning (i NoB 73, 1985, s. 156 ff.) av det omstridda *Åsaka* som innehållande *ås* 'asagud' och *ek-* med syftning på ekbestånd.

Glad och tacksam kan man sålunda konstatera att Hanna Källström med DMS 1:11 har bestått oss ännu en värdefull och fängslande volym i den viktiga serien Det medeltida Sverige.

Svante Strandberg

Tuomo Nuorluoto: Roman Female Cognomina: Studies in the Nomenclature of Roman Women. 334 s. Uppsala: Department of Linguistics and Philology, Uppsala University 2021. ISBN 978-91-506-2858-6.

The ancient Romans developed one of the most sophisticated onomastic systems Europe has ever known, a system that repays study for onomasticians, linguists, and social historians. The well-known tripartite names, such as *Marcus Tullius Cicero* or *Gaius Iulius Caesar*, are merely convenient short versions of a much fuller male name formula in use during the central centuries of Roman civilization (c. 200 BCE – c. 300 CE, say). Women's names differed somewhat, in that we almost never find *praenomina* (the first component of a man's name formula), while every girl at birth was given the female form of her father's family name (the *gentilicium*): Cicero's daughter was called *Tullia*, any daughter of Caesar would have been called *Iulia*, and so on. To distinguish among siblings there must have been informal nicknames, about which we know very little.

Kinship was central in Roman society and everyone born into a family (*gens*) carried the patriarch's *gentilicium*; women kept their name when married. The ancient sources show that among Roman men a third name element eventually became common, the *cognomen* (*Cicero*, *Caesar*). This made it easier to distinguish individuals, which was important as the population grew. In a somewhat counterproductive way, the *cognomen* often became hereditary in practice, especially in aristocratic families, for whom the name of a great ancestor conferred prestige (many generations of senators named *Iulius Caesar* preceded the dictator assassinated in 44 BCE). Thus, men began to add a second *cognomen*, then even more names. But that is not the story here.

In his recent monograph (a doctoral dissertation at Uppsala University), Tuomo Nuorluoto (N. in the following) studies Roman female nomenclature and in particular the Latin *cognomina* used by women. This onomastic study sets out from the firm foundation established by Roman onomastic research of the past half-century or more, a field in which incidentally N.'s Finnish compatriots have long played a central role. The first part of N.'s work is dedicated to an investigation of the typology and morphology of the Latin female *cognomina* (pp. 36–121). Still fundamental here is Iiro Kajanto's *The Latin Cognomina* (Helsinki 1965). Kajanto, for many years the holder of the chair in Latin Literature and Philology at the University of Helsinki, in a remarkable effort collected evidence for some 133,000 instances of Roman *cognomina* with a Latin etymology. As is to be expected when working with sources from the classical world, only a minority of the instances, c. 36,500 or somewhat over twenty-seven per cent, were names carried by women. Kajanto presented and discussed his result in a way which is usual in onomastic studies, organizing the material according to the etymology (geographical *cognomina*, theophoric *cognomina*, calendaric *cognomina*, *cognomina* derived from physical or personality characteristics, etc.). Furthermore, Kajanto paid particular attention to the morphology by dedicating one full chapter to the many suffixes that can be used when fashioning a Latin *cognomen* (as in *Agrippina*, from the name of Augustus' loyal comrade-in-arms Marcus Vipsanius Agrippa, or *Cicer-o*, cf. *cicer* «chick-pea»).

In the work here under review, after an initial overview of the relevant name material, N. devoted a long section to morphology, i.e., the suffixes that were used to create female names. The Latin language offered multiple possibilities for creating onomastic

variation, such as the suffixes *-illa*, *-ina*, *-iana*, *-ulla*, *-(i)ola*, *-ia*, *-osa*, *-ella*, *-itta*, and *-cula* (pp. 64–121). This part vastly expands on the discussion that Kajanto dedicated to the suffixes of female cognomina.

Kajanto's work was magisterial in its comprehensiveness. He had worked through practically all the Latin and Greek inscriptions known at the time, but for understandable reasons he could not provide source references to individual inscriptions or literary passages except in rare instances. Scholars continue to trust his ground-breaking work, but many later contributions (impossible to cite here) have added material, especially from the thousands of inscriptions which have been published since the early 1960s. It was not N.'s intention to produce an updated version of *The Latin Cognomina* even as regards the female names, but in his discussion of name types and morphology he consistently refers also to material published after 1965 (and which thus was not included in Kajanto's figures), as is revealed by the references he provides. Indeed, today the epigraphic database Clauss Slaby (www.manfredclauss.de), with its useful search mechanism, allows anyone interested in Latin inscriptions immediate access to practically all the published texts, although the database is not without errors. For inscriptions in Greek, other online search mechanisms exist. Nevertheless, Appendix 1 (pp. 251–267) which contains a list of the known Latin female cognomina (some 2,400 in all) and gives their frequency is wholly based on Kajanto 1965. In contrast, Table 2 (pp. 40–43), which registers Latin cognomina used by senatorial women, includes some material not found in Kajanto's collection; cf. also Appendix 2 (below).

In chapter 3, «The Early Use of the Female Cognomen» (pp. 122–162), N. shows why Roman onomastics is of interest also to social historians. Legal and social status were important in Roman society, and so it is of note that among women the use of a cognomen is first documented for two categories of citizens: women belonging to families of senatorial rank and freed slaves. When the latter were granted citizenship, they kept their slave name which automatically became their cognomen, while they also joined the gens of their former owner and took his or her family name. Freedmen were already using cognomina during the last century BCE, when the clear majority of common freeborn women named, for instance, *Aemilia*, *Caecilia*, *Cornelia*, or *Iulia*, did not yet use a cognomen, at least to judge from their funerary inscriptions, which constitute the most important source category.

The cognomina of freedwomen receive little attention from N. (more on this below), but a subchapter discusses the naming of freeborn women from the general population. N. identifies different ways in which distinctions could be achieved in the public sphere, before the use of a cognomen became universal during the first century CE: by adding the name of the father or the spouse in the genitive or, quite rarely, by using a praenomen.

Equal attention is devoted to the nomenclature of women belonging to senatorial families. Being much better recorded, they allow us to identify various features more clearly, as on the famous round tomb of Caecilia Metella in Rome on the Via Appia. The inscription presents the deceased's name formula thus (each word is in the genitive case): *Caeciliae Q. Cretici f. Metellae Crassi*, «of Caecilia Metella, daughter of Quintus (Caecilius) Creticus, (wife of) Crassus». Linking Caecilia Metella to two prominent senators in this way clearly added to her own prestige.

Chapter 4, «The Use and Choice of the Female Cognomen during the Empire» (pp. 163–244) strives to identify patterns in female naming, so called «naming strategies», where the inspiration when choosing a baby girl's name is sought in the names

borne by her close relatives, or, much more rarely, in particular circumstances and social and emotional factors regarding her birth (p. 226). When morphological similarities are studied, the chapter presents a good number of cases, always based on clearly laid out epigraphic evidence, and N.'s conclusions are overall convincing. To give two examples completely at random, the cognomen of Papiria Quintilla is clearly derived from that of the father Papirius Quintinus (*CIL* III 1541, Dacia; second century CE) and that of Aelia Germanilla must be derived from her father Aelius Germaninus (*CIL* XIII 2052, Lyons, second century CE) (p. 185). Regardless of the rich documentation contained in the chapter the reader is left somewhat unclear about the significance of this phenomenon. No comparisons are undertaken nor is any statistical material presented that could, for instance, reveal whether there was any difference between the types of suffixed names that were used by women and by men. Another question not asked, which admittedly moves away from morphology into the realm of cultural and social history, concerns suffixed names and status. Can any distinctions be discerned depending on geographical or social provenance? Kajanto dedicated some pages to «Celtic suffixes» and «Greek suffixes», while N. argues that some suffixes seem to be particularly common in North Africa (p. 102) or that they may show an influence from local substrata (p. 109).

Names are important also for marking social distinctions. To provide a modern parallel, the simple family name *Bruun* might in past centuries of Nordic history have been «upgraded» with a suffix to become, for instance, *Bruun-ius* or *Bruun-ander*, if the family had socio-cultural ambitions. What about female suffixed cognomina and social distinctions in the Roman world? Kajanto identified the suffix *-(i)o* as pejorative among male names (a topic for which F. Gaide, *Les substantifs masculins latins en... (i)o, ... (i)onis*, Louvain and Paris 1988, may be of relevance), and one wonders if any such patterns might be discernible among female names. The reason why Kajanto held that Latin cognomina ending in *-(i)o* were pejorative is that they often appear to have been given to slaves. This situation is thought to have tainted such names and to have stigmatized the bearers of names of this type, even when the latter were free citizens, because of the suspicion that they might be freed slaves.

However, and more importantly, during the period under investigation, Roman slaves were commonly given a Greek name, i.e., a name with a Greek etymology. This name they retained at manumission, when it became their cognomen. For this reason, modern scholars commonly assume that in most contexts a Greek cognomen was somewhat embarrassing for a Roman citizen. In my view, more research is needed on the latter topic, but N. decided not to include any Greek cognomina in his study of female cognomina in use among the general population. Greek cognomina are very common in our epigraphic sources, obviously so in the eastern Mediterranean, but also in the West, and this decision means that well over half of the available female onomastic material was excluded. However, it is obvious that without changing the dissertation's structure, it would have been impossible to study Greek female names of the Roman period during the time today allotted for a PhD thesis. Paradoxically, in view of the notion that a Greek name was an embarrassment, female members of the senatorial order can also be found carrying a Greek cognomen. This is made clear in Appendix 2, «Senatorial women's cognomina in the first three centuries CE» (pp. 268–292), which unlike Appendix 1 (mentioned above) moves far beyond Kajanto. If one wishes to know what women living in the Roman world were called, there is

more work to be done, but Tuomo Nuorluoto's dissertation represents a laudable step forward and constitutes an illuminating study of the Latin female cognomina.

Christer Bruun

Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län 13. Ortnamnen i Stångenäs härad 1. Bebyggelsenamn. Av Catarina Röjder, Hugo Karlsson & Roger Wadström. XXXVII, 208 s., 1 lös karta. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen. Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg 2021. ISBN 978-91-86959-74-6.

I denna volym av OGB behandlas bebyggelsenamnen i Stångenäs härad i Bohuslän omfattande socknarna Brastad, Bro och Lyse. Häradets naturnamn (OGB 13:2) gavs ut år 2015 med Birgit Falck-Kjällquist som författare. Det första bandet av OGB utkom år 1923. I och med utgivningen av den här volymen är serien fullbordad efter 98 år. Om seriens tillkomst och om bakgrunden till dess utformning kan läsas i en upplysningsrik uppsats av Maria Löfdahl i NoB 92 (2004).

Bokens upplägg följer ett för seriens bebyggelsenamnsdelar mer eller mindre givet mönster med först en introduktion med romerska siffror i sidnumreringen (I–XXXVII), därefter enskilda namntolkningar sockenvis. På s. III presenteras de tre författarna Roger Wadström (1906–1994), Hugo Karlsson (1929–2020) och Catarina Röjder, född 1950. Efter den sistnämndas förord (s. V f.) följer innehållsförteckning, käll-, litteratur- och förkortningsredovisningar samt förklaring av bokens landsmålsalfabetstecken. Därefter, från s. IX, kommer själva inledningen med sina ingresser: först en tolkning av häradsnamnet (dock utan vare sig rubrik eller särskild ingress), sedan olika sakuppgifter under ingresstitlarna Häradets indelning ur skilda synpunkter, Areal och folkmängd, Naturförhållanden, Fjordar, Sjöar och vattendrag, Vegetationen, Djurliv, Näringsliv, varpå följer med särskilda rubriker Äldre namntyper, Några gamla namntyper, Några andra vanliga namnelement, Unga namntyper, varunder i sistnämnda fall egendomligt nog är insorterat Sammansättningsfog, Dialekt, Uppteckningar och De svenska jordeböckerna. Dispositionen verkar inte riktigt genomtänkt, vilket också visar sig i att själva materialredovisningen tas upp redan i Röjders förord i stället för i inledningen.

Flera rena skrivfel och oriktigheter av annat slag har påträffats, så exempelvis i listan för tryckt material (s. IX ff.), nämligen utan binde-*s distriktbeteckningar* (posten Andersson 2014) och tyska *Ortnamen* (Elmevik 2004), vidare *Redaktionssekreter* (NSL) med *tj*, *Institutet för språk- och folkminnet* (SOL) med bindestreck och finalt *t*, dessutom *Fries*, *Harald*, 1971 felaktigt alfabetiserad, fyra obegripliga frågetecken insatta efter själva posten för GoB Kal. 1890 och kommentaren »/o-med-hake/» som ersättning för bokstavstecknet i *sgur* (Eirspennill) och *Kogurr* (Elmevik 1974a).

Efter namnpresentationerna på s. 1–199, där det på sista sidan nämns tio i äldre handlingar påträffade oidentifierade namn, finns föga oväntat ett ortnamnsregister. En påfallande miss är att det i registret inte görs några hänvisningar till namn som tas upp på de sidor som har numrerats med romerska siffror. Dessutom inleds utan särskild kommentar registret med en redovisning av i äldre belägg påträffade oidentifierade

eller utdöda namn (*aa Leerberghe – Vndir Garde*), varefter en helt ommarkerad övergång sker till namn på *A-* (*Adelsborg, Adolfsberg, Agateberg* osv.). I övrigt görs indrag för varje ny begynnelsebokstav, vilket förstås är praktiskt för den som letar.

Ett ambitiöst grepp är att ortnamnsregistret följs av andra register, nämligen förnamnsregister, binamnsregister, register över soldat- och båtsmansnamn samt vidare ordregister och kulturhistoriskt register. Den medföljande lösa kartan, som är i skala 1:50 000 och utgörs av ett särtryck ur Terrängkartan, är till god hjälp för läsarens orientering.

Slår man upp *Lysekil* i ortnamnsregistret hänvisas man till s. 184, där en textrad ägnas åt namnet med bland annat upplysningen att det avsåg ett fiskeläge 1697, vilket då av läsaren lätt uppfattas som den äldsta dokumentationen. Dock hänvisas man härifrån vidare till kapitlet Näringsliv i inledningen. Där är det äldsta omnämmandet av *Lysekil* tidfäst till 1585, men inte heller här uppges beläggets skriftform. Inte i någon av de båda texterna nämns att ytterligare uppgifter om *Lysekil* kan fås på s. XXII i kapitlet Häradets indelning ur skilda synpunkter – och hit hänvisas, som redan sagt, ej heller från ortnamnsregistret. För övrigt anges på sist anförda sida 1584 som tidigaste beläggsår – ingenstans någon ordnad beläggserie för *Lysekil*, vilket förvånar eftersom det är fråga om ett av Bohusläns mest välkända namn.

För det vikinamn som torpet Saltvik har sitt namn efter hänvisas (s. 25) till OGB 13:2 s. 7. Men där finns inget *Saltvik*, ej heller någon annanstans i bandet enligt ortnamnsregistret. Omedelbart efter beläggsviten för *Staxäng* står (s. 127): »Namnet är säkerligen ett *Stafseng* trots RB-belägget.» Belägget från RB, Den røde Bog, söker man förgäves. För avsöndringen Vänhem på s. 142 hänvisas till *Mellby*, där på s. 113 också upptas ett *Vänhem*, för vilket man i sin tur hänvisas till avsnittet Unga namntyper i inledningen. Där finns inget *Vänhem*, men väl några andra namn på *-hem*. Om förleden *Vän-* sägs inget. Andra liknande fall finns, t.ex. *Krossen* (s. 165); för övrigt saknas detta namn i bokens ortnamnsregister.

Man frågar sig också varför *jr* (= *jordregister*; saknas i förkortningslistan) och *fr* (= *frälse*) så ofta skrivs med versaler, sistnämnda dessutom i fetstil, i beläggserierna, t.ex. »*Jordeboksbelägg*: ... Säm 1758, Säm 1764, Jr, Fr» (s. 49). Uppgiften om frälsetillhörighet i själva beläggserien följer möjligen OGB-seriens redovisningsupplägg men placeringen förefaller mig ändå märklig.

I tolkningen av häradets namn (s. IX f.) med äldsta belägg (*j*) *Stangesi* 1338 uppges förleden först vara genitiv pluralis av appellativet *stång*, men längre ner på sidan talas om det singulara »Stången» som namn på en förutvarande lång ö. När sedan »namnet» knyts till den här ön, blir jag inte klar över om detta gäller *Stången* eller *Stängenäs*. Varken efterleden *-näs* eller den tidigare nämnda pluraliteten förklaras. I SOL (s. 311 *Stängenäs härad*) behandlas förleden i *Stängenäs* som genitiv singularis, vilket förefaller rimligare, och där utgår tolkningen från områdets spets ut mot havet, 1594 omtalad som *Stangen*. Denna udde nämns visserligen av Røjder men förs sedan ur diskussionen. *Stängenäs* behandlas i bokens inledning och saknas därmed – såsom redan påpekat – i bokens ortnamnsregister.

I avsnittet Några gamla namntyper hänvisas man under *säter* till artikeln om *Brastad*, (*j*) *Bragasætre* 1391, där förleden med stöd av SOL uppges innehålla ett ånamn på *Brag-* (s. 8 f.); många härmed samhöriga ord tas upp, men läsaren får själv sluta sig till betydelsen 'den glimrande' e.d. Mot Roger Wadströms ansättande av fvn. *setr* 'skogsäng, skogsmark' o.d. i efterleden, framför Røjder tanken att man i stället bör knyta traktens *säter*-namn västerut och därmed utgå från fvn. *sætr* 'fäbodställe'. Här

hade hon gärna fått utveckla *sætr*-hypotesen som utan tvekan kittlar läsarens nyfikenhet, särskilt som redogörelsen för *Brastad* också utgör huvudartikel för denna efterled. På s. 18 behandlas *Heden*, som av uttal och belägg att döma verkar vara bildat till *hed*, men i stället för detta ord lyfts appellativet *häd* 'höjd' in. Längre ner uppges som ursprungligt läge en ganska låg bergknalle, vilket då, utan att det påpekas, borde tala för *häd*. Men hur förklaras i så fall de äldre beläggen och uttalet av *Heden* – de tycks ju peka mot *hed*? Läsaren lämnas här frågande huruvida *hed* eller *häd* ligger bakom namnet.

Upplysningen att *Blådjuperöd* skulle ha »[h]uvudton på efterleden» (s. XXXVI) stämmer inte, vilket framgår av uttalsuppgiften efteråt – »huvudtonen» ligger på *-djupe-*, dvs. förledens efterled. När namnet med äldsta belägg (*j*) *Bladiupu rudi* 1391 närmare skärskådas på s. 67, ifrågasätter Røjder Evald Lidéns antagande att förleden skulle innehålla ett sjönamn **Bladiupi* 'den blådjupe'. Hon påpekar att inget lämpligt tillräckligt djupt vatten finns i närheten. I stället föreslås att *Blådjuperöd* skall tolkas som 'röjningen som ligger djupt in i mörka skogen'. Hon nämner att gården ligger där det »tidigare var urskog och vildmark i mycket högre grad än nu». Røjders tolkning är utan tvekan tänkvärd.

Om *Näverkärr* (s. 114) lämnas den intressanta sakuppgiften att det vid utdikning av den förutvarande kärrmarken har påträffats björkstammar, varefter följer ett par exempel på nyttjande av näver. Såväl uttalet som de äldsta beläggen visar att gårdsnamnet *Alsäck* återgår på ett *Asäck* med syftning på »en sorlande, bubblande, liksom jäsande bäck» som rinner förbi gården (s. 148). Dessutom upplyses att det bland annat växer al i bäckravinen; kanske det förklarar den urspårade namnformen. Det framgår att norska dialektord och danska ortnamn stöder etymologin. Här skulle också det småländska sockennamnet *Asa* som nu senast i SOL (s. 27) har tolkats i första hand som ett sjönamn fsv. **Asi* 'den brusande, sjudande' ha kunnat vara till hjälp. Förklaringen till *Stora* och *Lilla Kornö* (s. 176 f.) är fyndig. Sädesslaget korn kallas i folkmålet *byggn.*, högsta punkten på Kornöarna heter *Bygget* (accent 1) och liknar utifrån havet »ett byggekorn i gulröd granit». Namnet skulle då vara satt av folk utifrån. *Bonlarsgården* i Lyse (s. 192) tycks kanske främmande i bohuslänsk namnmiljö, men namnet förklaras av att dalkullan Bonlars Karolina Jonsson, född 1869 i Malung, en gång flyttade till Lysekil och bildade familj.

Flera färgfoton kompletterar etymologierna. Bilden på den sköldliknande kullen som bynamnet *Sköllungen* ytterst går tillbaka på framstår för mig som särskilt illustrativ (s. 47).

Grovt räknat upptar ortnamnsregistret drygt 1 500 namn. I boken behandlas sålunda en stor mängd namn, flertalet med etymologiska och andra kommentarer. Att en del fel då kan ha uppstått är väl inget att säga om, men en noggrannare genomgång av manus före sättningen, hur tidskrävande och enahanda den än hade tett sig, skulle ha kunnat avlägsna en hel del brister. Återigen med tanke på bokens rikedom på namn, är det förstäeligt att besök vid alla namngivna lokaler inte har varit praktiskt möjligt, särskilt som flera av bebyggelserna idag är försvunna, ibland med okänt läge. Att tolkningen under de omständigheterna ofta måste stanna vid det ordsemantiska känns kanske otillfredsställande för namnforskaren men ändå begripligt. Andra läsare, det må vara ordsbor, inflyttade eller helt enkelt folk med intresse för denna del av Bohuslän, uppskattar i stället att man i sin hand kan hålla en bok med ett rikt och intressant namnmateriel som man långt ifrån lika lättvindigt skulle ha fått fram genom sök i digitaliserade ortnamnsregister eller vid arkivbesök.

Medarbetarna, både nuvarande och förutvarande, vid Avdelningen för arkiv och forskning i Göteborg är härmed att lyckönska till slutförandet av serien Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län.

Lennart Hagåsen

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 53 (2018). Editor-in-chief: Oliviú Felecan. 124 s. Cluj-Napoca (Romania): Editura Mega 2020. ISSN 0078-463X. eISSN 1786-1644. Länk: <https://onomajournal.org/vol-53-2018/>

Den här volymen i en av de få internationella namntidskrifterna, nu äntligen med en utgivningstakt som motsvarar årtalen, har som tema »Explorations in literary onomastic theory». Det rör sig alltså om studier inom det något elusiva området litterär onomastik, med tonvikt på teorier ägnade åt detta. Volymen innehåller, förutom en kort introduktion av gästredaktörerna Martyna Katarzyna Gibka och Richard Coates, sex uppsatser på temat, varav tre är skrivna av redaktörerna själva.

Engelsmannen Richard Coates' uppsats utgår från hans allmänna teori om namn och namngivning, The Pragmatic Theory of Properhood (TPTP), och hur den kan appliceras på namn i litteratur eller annan fiktion. Han tar bl.a. upp frågor som om namn egentligen kan översättas och vilken roll för läsaren ett namns etymologi egentligen spelar i ett litterärt verk. Viss tyngdpunkt läggs också på frågan om hur »cratylic names» (ungefär 'symboliska namn') uppfattas av olika läsare, och Coates understryker att även om författarintentionen inte alltid går fram kan texten ändå fungera som litteratur.

Därnäst följer en uppsats av den tjeckiska forskaren Žaneta Dvořáková som framförallt behandlar litterära namns funktion. Hon utgår från tidigare forskning, främst tysk och tjeckisk, och delar upp funktionerna i identifikation, karakterisering, mytologisering, associationer, symbolisering, klassificering, estetisering och illusionsskapande. Till varje funktion ger hon väl valda exempel ur litteraturen. Fyra föregångares indelningar presenteras i en sammanställning som tydliggör hur många sätt det finns att betrakta och analysera även litterära namn. Två figurer visar olika relationer mellan namn, bärare, läsare och författare respektive text, namn, litterär och kulturell kontext.

De två följande uppsatserna av Martyna Katarzyna Gibka handlar egentligen om samma sak. Förf. presenterar sin modell för hur fiktiva gestalters namns funktion kan analyseras utifrån en s.k. tvåaktsteori. Den första funktionstypen är baserad på namngivningsakten, och ses som den permanenta, medan den andra, momentana, är baserad på hur namnen används i fiktionen. I den första uppsatsen används modellen för att analysera namn i romaner och i den andra för att göra motsvarande i TV-serier. Med ganska intrikata modeller visas hur namn, namnbärare, författare, användare osv. hänger ihop i den första funktionen. För den momentana funktionen finns ett tjugotal olika underfunktioner som beror på relationen mellan t.ex. namn och namngivare, namn och läsare, namn och användare (i fiktionen). Motsvarande modeller ges

för namn på gestalter i TV-serier där enda skillnaden tycks vara att författaren bytts ut mot »the script team». Det hade varit intressant och givande om förf. hade tagit upp skillnader mellan hur romaner och TV-serier konstrueras dramaturgiskt, hur de konsumeras på olika sätt och vad detta kan ha för konsekvenser för uppfattningen av gestalters namn. Positivt är dock att förf. gör ett försök att applicera en onomastisk modell på en fiktiv skapelse, som inte är i läsbar form. Tidigare forskning inom litterär onomastik har ju varit inriktad mot framförallt fiktionsprosa och tryckta utgåvor av dramatiska verk.

Volker Kohlheim utgår i sin uppsats från Roman Jakobsons ord om att poesi är en total omvärdering av alla värden så som vi känner dem i den verkliga världen. Han menar att namnets roll i litteraturen inte främst är att identifiera utan att skapa och vidmakthålla en litterär gestalt. För att åstadkomma detta krävs att faktorer som i verklig kommunikation upplevs som försvårande och störande ges en framträdande roll i det poetiska språket. Ambivalens och mångtydighet i namngivningen är två sådana hjälpmedel för den litteräre författaren, liksom ljudsymbolik och metaforer. Kohlheim påpekar också att detta kan fungera också för vilka ortnamn som väljs, en glädjande utvidgning eftersom fokus ofta ligger på antroponymisk namngivning inom den litterära onomastiken.

Den tematiska delen av tidskriften avrundas med Grant Smiths vad man kan kalla fall-studie av namnen i Shakespeares Stormen. Smith utgår (som i flera av sina tidigare verk) från att alla namn kan tolkas symboliskt, men att det symboliska och hur det uppfattas varierar över tid. Uppsatsen är en del av hans analyser av samtliga Shakespeares komedier och Grant påpekar att namnen och deras symboliska betydelser i Stormen kan ses som en sammanfattning av hans verk. Namnen analyseras och tolkas utifrån sina etymologier och även utifrån hur de kan ha uppfattats av den samtida publiken.

Onoma 53 avslutas med tre korta recensioner, två av verk inom litterär onomastik av Gibka och Kohlheim, och en konferensvolym utgiven av de flitiga namnforskarna i Baia Mare, med titeln *Onomastics between sacred and profane*, red. av Oliviú Felecan.

Att litterär onomastik tycks vara en vital forskningsgren i många länder är den här volymen ett glädjande exempel på. Den skulle dock ha varit ännu mer intressant om någon av de många italienska forskarna i ämnet hade berikat den med sina perspektiv, liksom om något bidrag från Norden hade funnits.

Katharina Leibring

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 54 (2019). Editor-in-chief: Oliviú Felecan. Guest editor: Lasse Hämäläinen. 243 s. Cluj-Napoca (Romania): Editura Mega 2020. ISSN 0078-463X. eISSN 1786-1644. Länk: <https://onomajournal.org/vol-54-2019/>

Onoma 54 er et temanummer der er tilegnet unge navneforskere. Det vil altså sige at temaet er rettet mod forfatterne og ikke mod artiklernes faglige indhold. Ud over temaet indeholder bogen også to bidrag uden for temaet, hvilket er praksis i Onomas temaudgivelser, da man ønsker at give mulighed for publicering selvom et givent emne

ikke lige rammer temaet. Udgivelsen har taget udgangspunkt i den første ICOS-sommerskole i Helsingfors 2019 for ph.d.-studerende og andre viderekomne studerende, hvor deltagerne har arbejdet med emner som er resulteret i flere af udgivelsens artikler. Nummerets gæsteredaktør, Lasse Hämäläinen, var også tilknyttet sommerskolen i Helsingfors, og han introducerer bogens temadel med en redegørelse for baggrunden i sommerskolen i Helsingfors, og hvordan de studerende har arbejdet med deres tekster i workshops i løbet af kurset.

I sin indledning refererer Hämäläinen alle artiklernes indhold så det vil jeg ikke gentage her, men blot nævne forfatterne og de undersøgte områder. De første fem artikler omhandler stednavne fra meget forskellige vinkler: Sara Racca har undersøgt forskelligheder i brugen af den lokale dialekt og standartitaliensk i mikrotoponymien i Marene i Norditalien i et navnemateriale hun selv har indsamlet gennem dybdegående interviews med lokale beboere. Soňa Wojnarová ser på de udfordringer der er ved at sammenligne stednavne som indeholder farvebetegnelser, i to forskellige sprog, finsk og tjekkisk. Hun problematiserer de to sprogs forskelligheder i forhold til orddannelse og i forhold til forståelsen af hvilke farver/farvenuancer forskellige farvebetegnelser faktisk refererer til, men også forskningens forskellige traditioner i forhold til kategorisering af navne som medfører uens kategorier som er svære at sammeligne. Wen Ge har set på hvordan den norske navnelovs bestemmelser om dialektale præg i adressenavnes stavemåder kommer til udtryk i to kommuner i Hardanger i Vestnorge. Han finder at stavemåderne ofte er meget tæt på standart nynorsk, men også at der er en vis grad af dialektale stavemåder som er blevet accepteret. Dorcas Zuvalinyenga og Alan Libert har belyst hvordan stednavne konstruerer identitet for indbyggerne i forbindelse med forskellige, særlige historiske og kulturelle forhold i Bindura, Zimbabwe. Deres studie viser hvordan stednavnene konkretiserer folks kollektive hukommelse ved at fastholde deres erfaringer, så et områdes stednavne danner en diskurs over dets historie, kultur og sociale hukommelse og bidrager til både individets og fællesskabets identitet. Fatemeh Akbari har undersøgt navne på persiske restauranter i Wien, Østrig. Hun finder det mest udbredt at navnene tager udgangspunkt i Irans geografi eller persisk litteratur, historie og mytologi samt persiske personnavne. Netop valget af at signalere oprindelsen af restaurantens mad gennem sproglige valg i restaurantnavnet, er essentielt i forhold til det produkt der sælges, og i forhold til at vise autenticitet.

Temadelens sjette artikel omhandler produktnavne i computerspil. Oleksandra Kuzmenko har undersøgt hvordan produktnavne er konstrueret i computerspilserien Fallout og finder at de fleste navne er semantisk motiverede – altså er dannet af ord som fortæller om produktets egenskaber. Netop med afsæt i dette kunne det have været passende med bare nogle få ord om grænsen mellem appellativer og *proprier*, men dette bliver ikke direkte adresseret i artiklen.

De sidste fire artikler i bogens temadel omhandler personnavne. Simone Gentile har analyseret indo-iranske personnavne i Mitanni og fundet at de svarer til typologien for vediske og oldiranske navne både morfologisk og semantisk. De fortæller om et miljø som har værdsat heste, vogne, præmier og sandhed og således passer de godt med den mere generelle indoeuropæiske navnetradition. Elisabetta Rossi har undersøgt overklassens fornavnevalg i 1500-tallet i byen Chieri i Piemonte i Norditalien. Hun finder at hovedparten af byens indbyggere generelt har kristne, religiøse navne, mens overklassen i højere grad end byens øvrige indbyggere vælger klassiske navne. Interessant er det også at der er en langt større forekomst af litterære navne fra samtidens litteratur hos overklassens kvinder end hos overklassens mænd og byens

øvrige indbyggere. Anna Elizabete Griķe har gennem en række interviews undersøgt nutidens valg af fornavne til babyer i Letland. Hun diskuterer flere aspekter som har indvirkning på navnevalg, fx navnedage i almanakken og at et *r* i et navn skulle være særligt kraftfuldt. Navnevalgene som afspejles i undersøgelsen viser påvirkning fra mange forskellige præferencer hos de navngivende forældre og kan vise påvirkning fra etnisk tilhørsforhold, lokalt vs. globalt perspektiv og meget mere. Ksenia Eskola og Lasse Hämäläinen har undersøgt navngivning af børn hos det russiske mindretal i Finland i tiden efter årtusindskiftet og finder at navngivning med russiske navne sker oftere i områder med mange russere, men at finske og internationale navne også bruges. Hos drenge er russiske navne hyppigere end hos piger som oftere end drengene får internationale navne.

Som nævnt finder jeg artiklerne gennemarbejdede og velstrukturerede, men de meget forskellige emner er jeg ikke alle lige fortrolig med. Nogle af forfatterne har haft en god fornemmelse for dette, fx placerer Racca både den topografiske, sproglige og historiske situation i Marene, og Zuvalinyenga og Libert giver en god introduktion til Binduras og Zimbabwes historie så man kan følge deres argumentation med baggrund i netop det. Men enkelte steder kunne jeg godt have brugt mere baggrundsinformation. Det gælder naturligvis emner som ligger langt fra det jeg selv beskæftiger mig med. Eksempelvis tager Kuzmenko det for givet at man ved hvad computerspillet Fallout går ud på, og at man er helt med på hvad en »post-apocalyptic world« præcist er. Her kunne godt have været forklaret lidt mere bassalt hvad spillet går ud på, hvordan man spiller det, og hvad man skal bruge de varer til som er undersøgelsens omdrejningspunkt. Vi er ikke alle digitale indfødte, og hvis man vil ud til de ikke helt unge læsere, så er det nødvendigt med en introduktion som givet vist vil forekomme banal for forfatteren. Dertil savner jeg i Gentiles artikel en kort oversigt over de lingvistiske sammenhænge mellem sanskrit, persisk, vedisk, hittitisk m.m. og kilderne til disse sprog. Den geografiske sammenhæng forklares ganske vist, men der er generelt i artiklen en hel del – for mig – indforståede ting som det lader til at forfatteren mener alle potentielle læsere ved. Et eksempel er at der på s. 145 nævnes et græsk-iransk navn med græske bogstaver uden en omsættelse til latinske bogstaver. Når man er nødt til at lave søgninger på internettet flere gange gennem en artikel, mener jeg at forfatteren har forsømt at forklare baggrundsstoffet godt nok. Måske har de unge forfattere endnu ikke en fornemmelse for hvad mange læsere har brug for hjælp til, eller også har de en lille frygt for at skrive noget banalt eller trivielt. Det kunne man godt – helt generelt og ikke kun i *Onoma* – tænke på når man er redaktør eller udgiver. Man bør måske tænke på ikke kun at vælge fagfællebedømmere specifikt inden for et aktuelt emne, men også nogen lidt uden for emnet som netop ville kunne identificere steder som er for indforståede.

I den ikke-tematiske del af udgivelsen findes to bidrag. Det ene er af Rex Taylor som har skrevet om memoriale gadenavne i Languedoc med fokus på navngivning og omnavngivning efter den franske revolution. Her er gadenavnene blevet brugt som et middel til at afvise fortiden og retfærdiggøre samtiden, særligt når det gælder memorialnavne efter personer kendt fra det tredje franske rige (1870–1940) som var en lang æra i fransk sammenhæng og samtidig en periode hvor byerne voksede med voldsom hast. Disse navne kan danne en national identitet, men de kan også bruges af regimerne som propaganda og til hævn og legitimering. Det andet bidrag er et kort indlæg af Enzo Caffarelli som består i en korrektion til indledning i *Onoma* 53 hvor det siges at *Journal of Literary Onomastics* er det eneste tidsskrift som er dediceret til litterær

onomastik. Caffarelli gör imidlertid opmærksom på at der også findes en righoldig italiensk litteratur om litterær onomastik.

Det skal understreges at mine ovennævnte kritikpunkter ikke er altoverskyggende, men snarere ment som et godt råd til andre forfattere som har emner som ikke alle de potentielle læsere har lige godt fod på. *Onoma* 54 er virkelig god og en glimrende indføring i et bred vifte af eksempler på aktuel navneforskning blandt yngre navneforskere. Udgivelsen er en interessant og forbilledlig måde at hjælpe unge forskere i gang med deres forskerkarriere og give dem en chance for at komme bredt ud til et stort onomastisk interesseret publikum. Den brede vifte af forskelligartede emner blandt de unge forskere giver desuden en god fornemmelse af navneforskningen som et fag der fornyer og udvikler sig.

Birgit Eggert

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 55 (2020). Editor-in-chief: Oliviú Felecan. 325 s. Cluj-Napoca (Romania): Editura Mega 2021. ISSN: 0078-463X; e-ISSN: 1783-1644. Länk: <https://onomajournal.org/vol-55-2021/>

Volym 55 av *Onoma* består till allra största delen av artiklar om forskning som presenterades vid konferensen Personal Names and Cultural Reconstructions som ägde rum vid Helsingfors universitet den 21–23 augusti 2019. Konferensen avslutade också forskningsprojektet Personal name systems in Finnic and beyond: Reconstructing the concepts of name giving in cultural layers of prehistory. Sjuttiosex forskare från tjugoåtta olika länder deltog i konferensen. I anslutning till konferensens tre huvudföredrag, fyrtiosex uppsatspresentationer och nio posterpresentationer har volymens redaktörer Lasse Hämäläinen, Jaakko Raunamaa och Johanna Virkkula tagit in 14 artiklar som täcker många aspekter av europeisk, afroamerikansk, sydafrikansk och israelisk antroponymi. Ett flertal är historiska medan andra behandlar namnsystem i nutida sammanhang. Artiklarna är upplagda kronologiskt, med avstamp i förhistorien och avrundat med utforskande av dagens situation.

Onoma 55 avslutas med en artikel om onomastisk terminologi, en recension av en bok om namngivning i nazistidens Tyskland och en uppskattning av den framlidne professor Nicolae Felecan's liv och arbete.

Konferensen hade tre huvudtalare, varav två som behandlade namn med förhistoriska rötter har bidragit till volymen. Aleksandar Lomas artikel jämför användningen av ord för 'häst' och 'ulv' som led i sammansatta mansnamn i olika indoeuropeiska språk. Även om båda har krigiska associationer används de olika: medan 'ulv' förknippades med krigarens egenskaper har ord med betydelsen 'häst' i namnen en funktion att markera krigarens innehav eller för att utmärka hans position. Ord för 'ulv' har senare varit produktiva i meningslösa namn.

Den andra huvudtalaren, Frog, fokuserar sin artikel på finska och karelska personnamn med bakgrund i mytologi och jämför dem med respektive relevanta gudomlig-

heter. Han visar hur mytologibaserade namn inte bara kan tolkas bättre med kunskap om det förflutna utan också kan berika den förståelsen.

Caterina Saracco jämför vandalernas och islänningarnas medeltida system för personnamn, inbegripet namnens morfologi och semantik. Studien visar att personnamnen bland dessa två germanska folk hade många gemensamma drag. Till skillnaderna hörde att vandalerna inte längre utnyttjade zoonymen eller theonymen som namnelement. En stor del av skillnaderna förklaras av olika externa kontakter över en längre tid och kontakter som för vandalernas del var intensivare än dem som islänningarna påverkades av.

Sofie Laurine Albris jämför skandinaviska personnamn från järnåldern med samtida djurkonst avbildad i Skandinavien på tyger, vapen, hästselar, dryckeskärl, möbler och smycken. Hon identifierar likheter som utmanar uppfattningen att de dåtida namnen inte eftersträvade semantisk mening. Hon drar slutsatsen att djurkonst och många personliga namnelement på liknande sätt avsågs uttrycka identiteter i järnålderssamhället.

Rosa och Volker Kohlheim studerar medeltida namnskick på basis av dokument från södra Tyskland på 1300- och 1400-talen och speglar förändringar i namnskicket mot pågående förändringar i mentalitet, relaterade till ny individualism och kristendom. Enligt författarna är uppkomsten av nya, religiöst motiverade personnamn och nya typer av beskrivande smeknamn exempel på samtida förändringar.

Oliver Blomqvists artikel handlar om finska namn som finns i olika typer av senmedeltida svenska dokument, vilka ofta innehåller ett hemortsbaserat tillnamn. Skrivarna använde i många fall finska lokativa kasusändelser på tillnamnen och författaren visar metodiskt på ett mönster som avslöjar att ett flertal skrivare var kunnigare i finska än vad man tidigare trott.

Darius D. Ivoska har studerat dokument från det mångkulturella medeltida Preussen och redogör för hur preussisk och litauisk namngivning påverkas av de slaviska och tyska namnskicken som baserar sig på dubbla namn, liksom för trenden att helt övergå till kristna namn.

Daiva Sinkevičiūtės artikel granskar kritiskt tidigare forskning som påstått att nya slaviska inslag i det medeltida litauiska namnskicket skulle vittna om en tidig våg av östligt ortodox inflytande. Hennes studie undersöker några kristna namnstammar som förekommer i sammansatta namn i källor om Litauen och drar slutsatsen att vissa kristna namnelement, som tidigare ansågs inkomna från östslaviskt språkområde, lika väl kunde ha nått litauisk namngivning via polskt språkområde.

Birgit Eggert undersöker namn bevarade i Danmark från det förkristna vikingatida namnskicket med särskilt fokus på en samling dokument från 1700-talet, som alltså föregår renässansen för vikingatida namn århundradet därefter. Artikeln visar hur digitaliseringen kan förändra det vi vet om var och bland vilka socialgrupper namnen har bevarats, vilket tidigare varit svårt att studera. Eggert inbjuder till mer forskning.

Lars-Jakob Harding Kællerød undersöker danska kvinnonamn härledda från mansnamn med suffixet -ine. Författaren påvisar hur härledningsmönstret blev allt mer kreativt, mångsidigt och produktivt i Danmark under 1800-talet, särskilt i tätorter och för att föra vidare förfäders namn i släkter.

Anna-Maria Balbach skriver om namn på afroamerikaner i USA med hjälp av oundersägligt källmaterial, nämligen tidningsartiklar från 1600-, 1700- och 1800-talen och den information de ger om förtrymda slavar och deras namn. Slavars namn i gemen konvergerar delvis över århundradena med namnen för fria personer, men de tenden-

ser som kan utläsas i materialet slår betydligt starkare igenom bland namnen på de förrymda slaverna. Här föreslår skribenten med fog att skillnaderna speglar maktrelationer och låg status.

De övriga tre artiklarna i volymen behandlar moderna personnamn. Bertie Neethling undersöker personnamn bland de så kallade »färgade» i Sydafrika, en minoritetsbefolkning som historiskt har blandad etnisk bakgrund men som till följd av apartheidssystemet blev definierad som grupp och som idag fortsatt uppvisar ett mått av självidentifikation. Neethling diskuterar flera frågor relaterade till färgades namn och identitet, och noterar vissa paralleller till namn bland afroamerikaner i USA.

Anna Choleva-Dimitrova, Maya Vlahova-Angelova, Nadezhda Dancheva och Gergana Petkova diskuterar moderna trender inom förnamnskick på bulgariskt språkområde och problematiserar deras relation till en bulgarisk identitet. Liksom i de flesta andra språkområden diversifieras namnbeståndet snabbt. Som förväntat uppvisar bulgarisk namngivning både internationella intryck och bulgariska drag. Allt detta påverkar bruket av patronymer, som är en del av hur bulgariska namn är uppbyggda.

I volymens sista konferensrelaterade artikel beskriver Malka Muchnik en renässans för bibliska namn i det nutida hebreiska namnskicket. Även om Israel blir allt mer sekulärt, har bibliska namn återvunnit terräng under de senaste decennierna. Detta gäller oftare mans- än kvinnonamn, säkerligen föranlett av det mindre antalet kvinnor som nämns vid namn i Bibeln. En fascinerande observation öppnar sig för läsare som är bättre förtrogna med europeiska traditioner av gammaltestamentligt namnskick: många namn på manliga karaktärer ges numera som kvinnliga eller unisexnamn, delvis möjliggjort av hur genuskongruens med namnbäraren rent grammatikaliskt sett kan saknas i namnet.

Denna Onoma-volym 55 redovisar forskning av till synes god vetenskaplig kvalitet. Typiskt för modern namnforskning är tvärvetenskapligheten, vilket gör fynden relevanta och intressanta för andra discipliner, bl.a. med kopplingar till historiska och sociala teman. Volymen representerar ett starkt bidrag inte bara för lingvistik. Den erbjuder också mervärde för arkeologi, digital humaniora, folkloristik, geografi och historia, och för deras inbördes relationer.

Ställvis stannar greppet i artiklarna på en ganska deskriptiv nivå, men även det kan vara meningsfullt, som då t.ex. Kællerød eller Muchnik bringar ordning i stora korpusar och lyckas avslöja nya intressanta mönster av generellt intresse. T.ex. Loma, Frog och Kohlheim visar hur man genom att lägga nya perspektiv på mer begränsat material kan dra nya slutsatser. Volymen uppvisar också exempel av bl.a. Albris, Blomqvist, Sinkevičiūtė och Balbach, på hur man kan utmana tidigare forskning genom tydligt strukturerad argumentation, som kan utvärderas mot faktiska data. En del av artiklarna är högst relevanta för aktuell samhällsdebatt då de visar hur namn kan fungera både som markörer av gruppstillhörighet och som diskriminerande eller pejorativa identifierare av marginaliserade minoriteter.

Johan Schalin

Onoma. Journal of the International Council of Onomastic Sciences 56 (2021). Editor-in-chief: Oliviú Felecan. Guest editor: Anna Choleva-Dimitrova. Cluj-Napoca (Romania): Editura Mega 2021. ISSN 0078-463X, e-ISSN 1783-1644. Länk: <https://onomajournal.org/vol-56-2021/>

Den 56:e årgången av den internationella namntidskriften *Onoma* har temat *Dynamics of the anthroponymic system*. En inledande artikel av årgångens gästredaktör, Anna Choleva-Dimitrova, som är verksam vid Institutet för det bulgariska språket inom Bulgariska vetenskapsakademien, ger en kort översikt av de olika tematiska artiklarna. Dessa berör huvudsakligen påverkan på personnamnsskicket till följd av politiska förändringar, globalisering, migration och tvåspråkighet. Sju av dem analyserar namn från de senaste decennierna. Två artiklar behandlar historiskt namnmateriel.

Följande artiklar faller under volymens tema: *Dynamics of the modern Hungarian given name system* (Mariann Slíz, Tamás Farkas, Ungern) behandlar förnamnsskickets utveckling i Ungern under de senaste fem decennierna; *Tendencies in the development of contemporary official anthroponomy in Czechia and Slovakia* (Milan Harvalík, Iveta Valentová, Slovakien) behandlar förnamnsskickets utveckling från 1989 fram till i dag med särskilt fokus på de politiska förändringarna 1989 och Tjeckoslovakiens delning i Tjeckien och Slovakien 1992; *Dynamics of first names in the Bulgarian anthroponymic system (according to official first names in the city of Sofia, in the years 2007 and 2014)* (Anna Choleva-Dimitrova, Maya Vlahova-Angelova, Nadezhda Dancheva, Gergana Petkova, Bulgarien); *Changements anthroponymiques et migration : la commune de Certeze, au nord-ouest de la Roumanie* (Adelina Emilia Mahali, Rumänien) behandlar förnamnsskickets utveckling efter 1990 i ett område i nordöstra Rumänien; *Personal nicknames from the Jadar region* (Mirjana Petrović-Savić, Serbien) analyserar binamn insamlade 2026–2017 i provinsen Jadar i Serbien; *Middle English names of workers in metal: Etymology and functioning as common nouns and proper names* (Oksana Dobrovolska, Ukraina) analyserar binamn som ingår i *The Oxford English dictionary*, *Middle English dictionary* (Ann Arbor 1952–2001) och P. H. Reaney, *A dictionary of British surnames*; *Parallel naming practices or names in contact? The example of Syrian first names in Sweden* (Linnea Gustafsson, Sverige) analyserar förnamn på syriska medborgare i Sverige 2014–2018 i jämförelse med svenska medborgares förnamn (fonologi, frekvens); *Impact of bilingualism and the difficulties of having minority-specific names in another dominant society: Turkish context for minority Kurdish society* (Süleyman Kasap, Turkiet); *First names of Zagreb Jews from the beginning of the 19th century until World War Two* (Igor Kusin, Kroatien).

Årgången innehåller också fyra ortnamnsartiklar, som alltså faller utanför huvudtemat: *Geographical markers in church names. A synergy of corpus linguistics and linguistic landscape methodologies* (Osei Yaw Akoto, Ghana), en studie baserad på 1654 namn på kyrkor i Ghana; *A case study of sacred springs in Denmark* (Johnny Grandjean Gøgsig Jacobsen, Danmark); *Not by any other name. The onomastics of government schools in New South Wales, Australia* (Colin Symes, Australien); *Street naming practices. A systematic review of urban toponymic scholarship* (Mihai S. Rusu, Rumänien), en granskning av artiklar på engelska 1940–2015 om principer för gatunamnsgivning.

Sju recensioner av nyutkommen onomastisk litteratur avslutar årgången, bl.a. av en Uppsalakonferensrapport, *The economy in names. Values, branding and globalization*.

Proceedings of Names in the Economy 6. International conference, Uppsala, 3–5 June 2019 (Uppsala 2021).

Mats Wahlberg

Place Names and Migration. Proceedings of the Symposium in Vienna, 6–8 November 2019. Ed.: Allison Dollimore & Peter Jordan. 286 s. Hamburg: Verlag Dr. Kovač 2021. (Name & Place. Contributions to Toponymic Literature and Research 9.) ISBN 978-3-339-11844-8. eISBN 978-3-339-11845-5.

Place Names and Migration är den nionde boken i serien Name & Place. Contributions to Toponymic Literature and Research sedan denna påbörjades år 2011. Samtliga volymer innehåller handlingar från antingen symposier och konferenser eller s.k. Working Group Meetings inom ramen för arbetet i UNGEGN (United Nations Group of Experts on Geographical Names). Serieredaktörerna Peter Jordan och Paul Woodman betonar i sitt förord till serien att toponymi (ortnamnsforskning) förvisso är en underdisciplin till onomastik (namnforskning) mer generellt men samtidigt utgör ett mycket brett, tvärvetenskapligt ämne med möjliga ingångar från t.ex. allmän lingvistik, geografi, kartografi, juridik samt från olika historiska och kulturhistoriska vetenskaper. Och tittar man närmare på några av de tidigare volymerna i serien inser man lätt att detta stämmer; där behandlas t.ex. ortnamnsförändringar och deras orsaker, exonymbruk, ortnamn och kartografi och – i den nu aktuella nionde boken – ortnamn och migration.

Även denna volym emanerar från ett symposium, nämligen ett festarrangemang i Wien den 6–8 november 2019 med anledning av att the Austrian Board on Geographical Names / Arbeitsgemeinschaft für kartographische Ortsnamenkunde (AKO) firade sitt 50-årsjubileum. Symposiet hölls under överinseende av the Joint ICA/IGU Commission on Toponymy, som är en gemensam arbetsgrupp med representanter från de globala organisationerna International Cartographic Association (ICA) och International Geographic Union (IGU). Hela 95 deltagare från 19 länder i 5 kontinenter deltog i symposiet, bland dessa även representanter för namnorganisationerna UNGEGN och ICOS (International Council of Onomastic Sciences). Av de 26 föredrag som hölls vid symposiet har 18 resulterat i artiklar i den här recenserade boken, skickligt redigerade av Allison Dollimore och Peter Jordan. Alla artiklar i boken är intressanta i sig. De berör en mängd olika språk liksom namnmiljöer av geografiskt, socialt, historiskt och politiskt vitt skilda slag. De ger värdefulla inblickar i mer eller mindre lokala förhållanden och problem i olika delar av världen och de rör såväl dagsaktuella situationer som historiska skeenden. I en kort recension som denna kan dock enskilda bidrag bara beröras undantagsvis.

Boken är indelad i tre sektioner, varav den första innehåller dels en introduktion till själva forskningsfältet ortnamn och migration (P. Jordan), dels tre artiklar om »trans-continental contacts». I dessa beskrivs hur holländska namn spreds över jorden under 1600- och 1700-talet, hur feniciska namn etablerades i Mellanöstern och Nordafrika samt hur italienska namn har färdats över havet till Nord- och Sydamerika.

Mycket klagörande och instruktivt är Peter Jordans inledningskapitel, där han ger en nyttig översikt över grundläggande begrepp, diskuterar olika skäl till och effekter av migration samt exemplifierar olika typer av migration (t.ex. inom en nation eller mellan nationer och kontinenter). Han spaltar därefter upp sambandet mellan ortnamn och migration i ett antal mer allmänna frågor av typen: Hur förhåller sig migranterna till redan existerande namn – sina egna och de som används i den nya värdmiljö de kommer till? Tar de med sig namn hemifrån och i så fall vilka namn och på vad? Om inte – hur väljer de nya namn? Hur ställer sig det mottagande värdsamhället till immigranternas namnbeteende och namngivning? Sätter värdsamhällena namn på immigranternas miljöer (kanske ironiska eller nedsättande)? Etc. Etc. Svaren beror i hög grad på vilka immigranterna är, vilken status, prestige och politisk makt de har, och om migrationen kan beskrivas i termer av erövring, kolonisation, flykt, arbetsinvandring, handel, upptäcktsfärder, kulturell appropriering eller på något annat sätt. För att ge illustrativa exempel och möjliga svar hänvisar Jordan föredömligt till artiklar och fördjupningar både i och utanför den nu aktuella volymen. Det är således en stor vinst att ha läst Jordans inledning innan man tar sig an de enskilda bidragen i övrigt.

De båda andra sektionerna i boken rubriceras som »Extra-European situations» och »European situations» och består av konkreta exempel och fallstudier från olika delar av världen – utom och inom Europa. Här skildras t.ex. hur ortnamn påverkats av migrationen i Korea före och under 1950-talets krig, av immigration till Taiwan sedan 1600-talet och av hokkien-talande immigranter från sydöstra Kina till Batavia på ön Java (Indonesien) från 1700-talet och framåt. Om någon enskild artikel förutom Jordans inledning ska lyftas fram som särskilt innehållsrik och tänkvärd kan det vara Philip Matthews bidrag om den brittiska kolonisationens konsekvenser för ortnamns-skicket i Nya Zeeland. I en kronologiskt upplagd skildring med teoretiska ansatser, illustrativa, grafiska modeller och sakliga kvantitativa beräkningar beskriver Matthews den intrikata relationen mellan öarnas ursprungliga Māori-namn och de mer senkommande engelskspråkiga namnen (Pākēha names). Matthews använder för övrigt genomgående *geonames* i stället för *geographical names* eller *place names*, vilken naturligtvis är en kort och praktisk term, men ändå känns den en smula svårsmält i sammanhanget.

De allra flesta av de nio artiklarna med helt europeisk utgångspunkt rör Central- och Östeuropa. Vi hittar bland dessa – bara för att nämna några – en studie över slovenska namn i österrikiska Kärnten och östra Tyrolen, en annan om diakrona ortnamnslager i södra Polen, orsakade av vågor av migranter vid olika tider, en tredje om kroatisk migration till en lång rad europeiska länder samt en fjärde om migration till och inom Pannoniska bäckenet, ett något svårdefinierat område kring centrala Donau, där människor och språk har rört sig och mötts under många, många sekel.

Avslutningsvis är det lätt att konstatera att ortnamn och migration är ett givande forskningsfält, där många värdefulla studier redan har genomförts men mycket ändå återstår att göra. Äldre migrationsvågor och därav orsakade historiska skeenden måste fortsätta att granskas och klarläggas. Därtill är vår värld föränderlig, varför nya situationer ständigt uppstår, i vilka ortnamn och migration kolliderar. Den här boken visar också med all tänkbar tydlighet att forskningsfältet ortnamn och migration – liksom toponymisk forskning generellt – har mycket att vinna på att behandlas som den

mångvetenskapliga disciplin den nu alltmer blir, och till vilken många skilda ämnen kan bidra med idéer, kunskaper och fakta.

Staffan Nyström

Clas Tollin: Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1680. Från idé till tolv tusen kartor. 464 s. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien (Handlingar. Antikvariska serien 58) och Riksarkivet (Skrifter utgivna av Riksarkivet 43). 2021. ISBN 978-91-88763-24-2.

I Sverige har det rika kartmaterialet från stormaktstidens första hälft under lång tid använts flitigt i namnstudier och bebyggelseforskning, vilket bl.a. många artiklar i NoB har visat. Den praktfulla boken *Sveriges kartor och lantmätare 1628 till 1690* av Clas Tollin, kulturgeograf och docent i agrarhistoria med mångårig erfarenhet av kulturmiljövård och kulturlandskapsanalys, innehåller en ingående beskrivning av detta unika källmaterial, dess producenter och förutsättningar, och kommer förhoppningsvis att få ett varmt mottagande inte bara inom historisk geografi och lingvistik.

År 2005 gjorde den brittiska kartografihistorikern Elizabeth Baigent en bedömning av den tidigmoderna svenska lantmåterihistorien i ett jämförande europeiskt perspektiv, som är väl värd att notera:

Sweden's cartographical inheritance is unique because of its priority, its comprehensiveness, and its preservation [...]. No survey of European early modern cartography is complete without consideration of Sweden. Sweden's monarchs and ministers, with the surveyors in the field, produced its unrivalled heritage of seventeenth-century maps. (Baigent 2005 s. 60.)

Med detta citat avslutar Clas Tollin (s. 386) sin digra studie, och än en gång påpekar han att utan arbetet med de så kallade geometriska kartorna på 1630- och 1640-talen skulle det svenska lantmäteriet aldrig ha fått den grund, organisatoriska stabilitet och kunskapstradition som under de följande århundradena kom att känneteckna denna statliga myndighet. Den omfattande arkiveringen under Sveriges stormaktstid och den civila förvaltningens efterföljande, kontinuerliga och systematiska arkivvård har lett till att kartmaterialet har bevarats i en fullständighet och i ett skick som saknar motstycke i världen. När man läst denna storartade bok kan man bara instämma i författarens bedömning. Efter årtionden av intensiv forskning har han och hans grupp av doktorander och postdoktorala forskare besvarat frågorna om *var* och *när* de tidiga geometriska uppmätningarna ägde rum och, i viss mån, *hur* de utfördes. Däremot är det fortfarande inte slutgiltigt klarlagt varför den tidigmoderna svenska staten överhuvudtaget åtog sig denna kraftanstängning, vilket gjorde det nordeuropeiska riket – som under decennierna omedelbart före och under trettioåriga kriget försökte vinna överhöghet i hela Östersjöområdet – så unikt bland de samtida territorierna.

Efter bokens Inledning (s. 15–22), som är mycket användbar i ett didaktiskt perspektiv, följer sju större kapitler, vars rubriker ger en god bild av bokens innehåll: Bakgrund och förebilder (s. 22–60), Den geometriska kartläggningen. Organisation, per-

sonal och genomförande (s. 61–114), Kartornas innehåll, symboler och manér (s. 115–188), Karteringens rumsliga och kronologiska förlopp efter lantmätare och landskap (s. 189–314), Övergångstiden 1660- och 1670-talen (s. 315–334), Kartorna och verkligheten (s. 335–368) samt Sammanfattning och diskussion (s. 369–388). Fyra avslutande bilagor innehåller ytterligare information om kartläggarna, om kartorna och om var materialet förvaras idag. Förteckningar över förkortningar, litteratur och källor följs allra sist av ett person- och ett ortregister.

För att göra denna publikation mer förståelig, sätta dess ämne i en historisk och samhällelig kontext och framför allt för att illustrera dess värde för forskningen i Central- och Nordosteuropa, ges här nedan en kortfattad introduktion av det svenska lantmäteriet under tidigmodern tid. En kombination av karta och på kartan *notarum explicatio*, dvs. en sammanfattning av byarnas och gårdarnas nyttigheter, eller en kombinerad beskrivnings- och uträkningsbok, hade redan funnits länge på andra ställen i Europa, t.ex. i Sachsen på 1500-talet, vilket Peter Wiegand (2020) nyligen klargjort. Under den första fasen av det storskaliga kartprojektet i Sverige – som då som bekant även innefattade Finland – fanns det från staten inga uttryckliga skattemässiga motiv. Kartläggningen under 1630- och 1640-talen var snarare ett slags inventering av landet, där inte bara staten utan även enskilda adelsmän deltog av privata skäl. Något motstånd mot kartläggningen var ännu inte märkbart vid denna tid. Detta eskalerade långsamt och kulminerade först mot slutet av århundradet i samband med de stora reduktionerna i Sverige och framför allt i Baltikum och Pommern.

En av drivkrafterna bakom inrättandet av ett centralt organiserat lantmäteriväsende kan ha varit den så kallade göticismen. Denna ideologi omfattades i stor utsträckning av den svenska eliten och stöddes i hög grad av decenniernas expansion i Baltikum och Centraleuropa. Rättfärdigandet av legitimiteten hos den yngre linjen av ätten Vasa gentemot den äldre, som styrde i Polen, spelade en roll, och det gjorde även hävdandet av luthersk ortodoxi som statsreligion liksom den omtolkning av tidigmedeltida skandinaviska traditioner i biblisk riktning som Olof Rudbeck den äldre (1630–1702) stod för. Enligt denna var Sverige lika med Manhem, dvs. ett germanskt landskap, samtidigt som det sågs som roten, ursprunget, till folken i Gamla testamentet. Alla svenska kungar under 1600-talet hade mer eller mindre djupt internaliserat denna ideologi och inriktade sina politiska handlingar därefter. Därför fanns det också verksamheter i den tidigmoderna svenska staten som inte bara var resultat av en skattemässig eller ekonomisk nyttokalkyl, utan också var ideologiskt drivna. Kartläggningen av hela riket hade blivit ett flerbottnat, prestigefyllt projekt. Det innefattade även *Suecia antiqua et hodierna* (publicerad postumt 1716), ett graverat planschverk av Erik Dahlbergh (1625–1703) över de viktigaste städerna och herrgårdarna i landet, samt det nästan samtida inrättandet av en central antikvarisk tjänst och av lantmätarkåren inom kammaren. Den antikvariska tjänsten stod under ledning av Johannes Bureus (1568–1652), kusin till den Anders Bureus (1571–1646; adlad med namnet *Bure* 1624), som betraktas som den svenska kartografins fader och grundaren av lantmäteriet i Sverige.

För sin ekonomiska trygghet använde sig Sverige av en effektiv skattepolitik som, med stöd av de gedigna kartografiska undersökningarna, byggde på ingående kunskap om landet och om befolkningens materiella och ekonomiska kapacitet. Utvecklingen av lantmäteriet främjades direkt av kung Gustav II Adolf (1594–1632), som den 4 april 1628 gav sin generalmatematiker Anders Bure order om att börja utbilda en kår av lantmätare. I början av 1630-talet hade den första generationen av Bures lantmätare etablerat sig, men de utgjorde ännu inte någon enhetlig grupp, inte ens i sina officiella

titlar. De kallade sig *geograf* eller *geodeticus*, och framför allt *ingenjör* (s. 65). Vid den här tiden var lantmäteriet fortfarande en del av Kammarkollegium, den högsta skattemyndigheten i landet, och lantmätarna själva arbetade och levde på ett synnerligen decentraliserat sätt. Skapandet av ett lantmäteri i Stockholm med en egen direktör med långtgående befogenheter dröjde fram till 1680-talet. En viktig milstolpe på vägen dit var inrättandet av en central tjänst, innehavd av Peder Menlös (ca 1620–1665), som varit lantmäterinspektör i kammaren sedan 1642. Denna tillkomstprocess måste ses mot bakgrund av de professionaliseringstendenser som var typiska för tiden, där framför allt den centrala granskningen av lantmätarna och den ständiga kontrollen av kvaliteten på deras arbete från huvudkontoret i Stockholm bidrog till en avsevärd förbättring av kartproduktionen även på fältet. Av de källor som har bevarats i stor omfattning och fullständighet framgår tydligt hur lantmäterikontoret i Stockholm strävade efter att styra och kontrollera lantmätarna i alla delar av riket, även under den andra, senare geometriska kartläggningen (se nedan). – En annan central myndighet, Fortifikationskåren, sysslade med militär kartläggning av landet och dess erövringar, vilket tidigt resulterade i detaljerade och allmänna kartor över städer, provinser och hela riket samt tillhörande befästningar, vägar, flodleder och kustområden.

Det civila kartmaterialet, som ca 1630–1655 producerades på uppdrag av lantmäterimyndigheten i skalorna 1:1 000 till 1:5 000, inledde en ny form av fastighetsdokumentation, från vilken ca 12 000 detaljerade, så kallade äldre geometriska distriktskartor har överlevt till i dag. Därefter koncentrerades arbetet under nästan tre decennier på småskaliga, geografiska kartor i skala 1:50 000. Dessa undersökningar bidrog också till att mark som tidigare skänkts bort av kronan nu återtogs, konfiskerades, genom de så kallade reduktionerna. I Sverige inleddes dessa med begränsad effekt år 1655 efter drottning Kristinas (1626–1689) abdikation och hennes efterträdares, kung Karl X Gustav (1622–1660), tillträde till makten. Men det var inte förrän under Karl XI:s regeringstid som reduktioner genomfördes i hela riket.

Fördelarna med kartläggningen av landet var uppenbara och ledde till att liknande projekt genomfördes även i de erövrade områdena – nu främst för skatteuppbörd och för reduktioner. Resultaten av detta lantmäteri, som ägde rum i stor skala från och med 1680-talet, brukar kallas de yngre geometriska kartorna, att jämföra alltså med den äldre form som endast framställdes i moderlandet mellan 1630 och 1655. Till denna yngre grupp av kartor hör också de som tillverkades i Ingermanland, Baltikum, Pommern, Wismar, Bremen-Verden och Pfalz-Zweibrücken. Delar av Pommern, Mecklenburg, Niedersachsen och Pfalz kan tack vare den pommerska kommissionen vid Kungliga lantmäterikontoret i Stockholm hävda att de har de äldsta kartografiskt underbyggda, områdesvisa jordeböckerna i Tyskland.

Med den publikation som här anmäls, rikt illustrerad med utdrag ur 1600-talskartor i utmärkt kvalitet liksom många andra tematiska kartor, har Clas Tollin på ett imponerande sätt återigen granskat den tidiga perioden av lantmäteri i Sverige. Grunden för detta arbete lades i projektet Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna som på uppdrag av Kungliga Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien genomfördes vid Riksarkivet 2001–2010 och som resulterade i en digital utgåva av kartmaterialet i syfte att göra denna unika källa tillgänglig för såväl forskare som den intresserade allmänheten. Tollin (s. 59) lyfter i sin bok fram fyra gynnsamma faktorer som gjorde att de äldre geometriska kartorna överhuvudtaget kunde uppstå. För det första fanns det ett rumsligt tänkande i tiden, dvs. en vilja att konstruera och förstå en generaliserad och förenklad bild av en del av landskapet. För det andra fanns tekniken, inklu-

sive kompetensen hos specialister som hade utbildats i militär befästningskonst, med mätbordet och diopterlinjalerna, som förmodligen hade förmedlats via tyska och nederländska modeller. För det tredje fanns en vilja vid det kungliga hovet och bland rådsmedlemmarna att ge kartorna ett enhetligt och lättbegripligt utseende och att använda denna storskaliga kartläggning för att utveckla landets resurser. För det fjärde fanns det redan – genom jordeböckerna, alltså de »fastighetsregister» som kronan hade skapat efter reformationens införande under 1500-talet, formaliserade kamerala uppgifter om alla bosättningar, vilka lätt kunde kopplas till kartorna. På 1630-talet ledde dessa förutsättningar gemensamt till att stormakten Sverige investerade betydande resurser i en systematisk och ambitiös kartläggning av landet för den civila förvaltningen.

Litteratur

- Baigent, Elizabeth, 2005: Monarchs, ministers, and maps: the geometrical mapping of early modern Sweden in international perspective. I: Nationalutgåva av de äldre geometriska kartorna. Konferens i Stockholm 27–28 november 2003. Red. av Birgitta Roeck Hansen. Stockholm. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Konferenser 57.) S. 23–60.
- Wiegand, Peter, 2020: Landesaufnahme und Register. Zum funktionellen Verbund von archivarischer Karte und urbariellem Schriftgut im frühneuzeitlichen Sachsen, I: Pragmatische Visualisierung. Herrschaft, Recht und Alltag in Verwaltungskarten. Utg. av Katrin Marx-Jaskulski & Annegret Wenz-Haubfleisch. Marburg. (Schriften des Hessischen Staatsarchivs Marburg 38.) S. 39–60.

Haik Thomas Porada

Eivind Weyhe: Vatnanøvn í Føroyum. 201 s. Tórshavn: Fróðskapur Faroe University Press 2021. ISBN 978-99972-55-00-6.

Efter sin intressanta bok om färöiska bergnamn, *Fjallanøvn í Føroyum* (recenserad i NoB 2021), kommer nu Eivind Weyhe med en ny landstäckande genomgång, denna gång av namnen på sjöar och mindre vattensamlingar. Namn på rinnande vatten, såsom åar och bäckar, faller utanför och behandlas ej. Förf. strävar efter fullständighet, även om han inser att detta mål är omöjligt att nå. Upplägget är likartat det i boken om bergnamn, med en kort, inledande del om namngruppen i allmänhet, vilken följs av huvuddelen, en alfabetisk genomgång av de enskilda namnen. Boken är rikt illustrerad med vackra färgfotografier.

Källorna till namnen visar sig i allmänhet vara mycket sena. Endast ett sjönamn, *Vatn*, avseende Färöarnas största sjö, är nämnt i en medeltida källa. Kartor över Färöarna, som borde vara en viktig namnkälla, upptog emellertid länge nog ytterst få namn på vattensamlingar, och först under 1900-talets andra hälft blev de färöiska kartorna välförsedda med ortnamn av alla slag. Språketenskapligt inriktad ortnamnsinsamling började komma igång vid mitten av 1800-talet. Någon samlad framställning om

färöiska sjönamn har inte tidigare skrivits, så det föreliggande verket är ett pionjärbete.

Namnförrådet saknar motsvarigheter till de ålderdomliga, suffixavledda namntyper som är vanliga i exempelvis Norge. De färöiska namnen har en yngre och dessutom tämligen ensartad prägel. En form av ordet *vatn* n. eller av ordet *tjørn* f. utgör huvudled i så gott som samtliga namn. I princip avser namn innehållande *vatn* större vattensamlingar, sjöar, medan namn innehållande *tjørn* avser mindre, men *vatn* kan förekomma även i namn på små lokaler. Orden *hylur* m. (fvn. *hyllr* m.), som ofta ingår i namn på djuphålor i åar eller i ebbstranden, och *dammur* m., som oftast avser en av människan skapad damm, ingår i ett fåtal namn på mindre vattensamlingar. Ordet *sjógvur* m. (fvn. *sjór*, *sjár*, *sær* m.), motsvarande svenskans *sjö*, är helt knutet till havet och ingår aldrig i namn på insjöar.

Vissa namn är simplexnamn såsom *Vatnið*, *Tjørnin*, *Vøtnini* (pl.). Vissa av dessa står i bestämd form då de brukas i nominativ, men då en preposition eller en bestämning föregår, övergår de till obestämd form. Exempel är *Vatnið – Frammi á Vatni* och *Vøtnini – Norður á Vøtnum*.

Sammansatta namn med bestämningsled och huvudled av i Norden vanlig typ förekommer i mängd, såsom *Langatjørn* till *langur* 'lång' eller *Halavatn* till *hali* 'svans', bägge namngivna utifrån sin form. De på flera håll förekommande *Stóratjørn* och *Stóravatn* anger att vattensamlingen är större än någon annan/några andra i grannskapet. Relativt läge – överst respektive nederst – anges av relationsnamn som *Ovastavatn* – *Niðastavatn*.

Ett antal namn tillhör den i Skandinavien rätt ovanliga typ, där huvudleden, som inleder namnet, står i bestämd form medan den efterföljande bestämningsleden består av ett svagt böjt adjektiv. Exempel lämnar de försvunna relationsnamnen *Vatnið Litla* – *Vatnið Mikla* (till *mikil* 'stor') liksom *Dammurin Svarti*; färgadjektivet bör syfta på (svart) torvjord.

Mycket vanligt är, att en tillagd bestämning anger vattnets läge i terrängen, såsom det plurala *Tjarnir millum Ryggja*, som syftar på vattnets läge i en trakt, kännetecknad av terrängryggar. Ofta anges läget i förhållande till en namnsatt plats, såsom *Tjørnin á Borgaranum*, belägen uppe på berget *Borgarin*, eller *Vatnið oman Stórrygg*, beläget vid bergåsen *Stórryggur*.

Det är inte ovanligt att vattensamlingar bär flera namn, givna från olika utgångspunkter, olika bygder. Detta gäller t.ex. Färöarnas största sjö, belägen på ön Vágar. Namnet är belagt som *Vatn* 1350–1400. Nu är sjön allmänt känd som *Sørvágsvatn* eller *Seyrvágsvatn*, men den kallas också *Leitisvatn*, särskilt här och var på Vágar. Det förstnämnda namnet uttrycker relation till bygdenamnet *Sørvágur*, äldre *Seyrvágur*, norrönt *Saurvágur*. *Leitisvatn* sätter sjön i relation till ett naturnamn *Leiti*. Ett närhorisontnamn *Vatnið*, nyttjat av närboende, är också känt. Det är sammanfattningsvis synnerligen vanligt att ett annat ortnamn ingår i vattennamnet för att ange var sjön eller tjärnen är belägen.

Fågelbeteckningar ingår i ett antal namn, som *Gásatjørnin* och *Gásavatn* till *gás* f. 'gås', troligen grågås, *Kjóavatn*, *Kjógvatjørnin* till *kjói/kjógvi* m. 'kustlabb', *Lómatjørn*, *Lómavatn* till *lómur* m. '(små)lom', *Skúvavatn* till *skúvur/skúgvur* m. 'storlabb' eller *Tjaldursvatn* till *tjaldur* n. 'strandskata'. Beteckningar för andra djur är inte så vanliga, men på möss syftar *Músavatn* och på nötkreatur *Neytatjørn* och *Oksavatn(ið)*. Påfallande är, att fiskbeteckningar tycks saknas.

Växtbeteckningar ingår i t.ex. *Sóljutjørn* till ranunkelväxten *sólja* f., *Grastjørn* till *gras* n. 'gräs' och *Starvatn* till stammen *star-* i *størur* m. och *stør* f. 'starr'. På lerig jordmån syftar *Leirtjørn* och på grusig *Eyrtjørn*; jfr fvn. *aurr* m., sv. *ör*.

En relativt liten del av namnen har erbjudit etymologen språkliga problem. Ofta rör det sig då om »nedslitna» ljudföljder i de sent och ofta motstridigt belagda namnen. Weyhe förklarar *Akrinatjørn* ur ett ursprungligt **Akurullartjørn* till *akurull* 'ängsull'. *Mølbursvatn* (även skrivet *Múlbergsvatn*) kunde enligt hans mening ha uppstått ur ett **Melberðisvatn* till *mel*, fvn. *melr* m. 'grus- eller sand(bank)', och **berði* n., en avledning till *barð* n. 'kant, rand'; det finns i närheten en lokalitet *Sandheyggjurin* till *heyggjur* 'hög; (rundaktig) förhöjning', som kan ha burit ett namn **Melberði*. Problem erbjuder också det på ytan genomskinliga *Trælavatn* eller *Trælavøtn* (pl.), som synes innehålla gen. pl. av *trælur*, fvn. *præll* m. 'trä'. Detta erkänt besvärliga namnelement (jfr *Trelleborg*, *Trälhavet*) kunde enligt Weyhes uppfattning ha avsett något smått, något som är föga värt eller något som är svårframkomligt.

Vad jag som läsare saknar mest i *Vatnanøvn* i Føroyum är en karta över öarna med bygdernas namn utsatta. Det skulle underlätta orienteringen betydligt. Detta vore något att tänka på när det – förhoppningsvis – är dags för Eivind Weyhe att ge ut nästa bok. Kanske kan vi se fram mot en lika sakkunnig och medryckande behandling av namnen på de rinnande vattnen på Färöarna?

Eva Nyman

Författarna i denna årgång

Emilia Aldrin, docent, Akademin för lärande, humaniora och samhälle, Högskolan i Halmstad.

emilia.aldrin@hh.se

Christer Bruun, professor, Department of Classics, University of Toronto.

christer.bruun@utoronto.ca

Birgit Eggert, lektor, ph.d., Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet.

beggert@hum.ku.dk

Staffan Fridell, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

staffrid@yahoo.com

Lennart Hagåsen, f.d. forskningsarkivarie vid förutvarande Namnarkivet i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

lennart.hagasen@gmail.com

Olof Holm, fil. dr, Riksdagsbiblioteket, Stockholm/Centrum för medeltidsstudier vid Stockholms universitet.

olof.holm@historia.su.se

Anders Hultgård, professor em., Teologiska institutionen, Uppsala universitet.

anders.hultgard@teol.uu.se

Katharina Leibring, docent, förste forskningsarkivarie, Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

katharina.leibring@isof.se

Gudrun Norstedt, fil. dr, forskare, Várdduo, Centrum för samisk forskning, Umeå universitet.

gudrun.norstedt@umu.se

Eva Nyman, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

eva.nyman@nordiska.uu.se

Staffan Nystrom, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

staffan.nystrom@nordiska.uu.se

Alexandra Petrulevich, fil. dr, lektor, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

alexandra.petrulevich@nordiska.uu.se

Elin Pihl, fil. dr, forskningsarkivarie, Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

elin.pihl@isof.se

Haik Thomas Porada, professor, Institut für Geographie, Otto-Friedrich-Universität Bamberg.

haik.porada@uni-bamberg.de

Lennart Ryman, fil. dr, forskningsarkivarie, Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

lennart.ryman@isof.se

William Sayers, adjunct full professor, Graduate Program in Medieval Studies, Cornell University.

ws36@cornell.edu

Johan Schalin, fil. dr., alumnus, Finsk-ugriska och nordiska avdelningen, Helsingfors universitet.

johan.schalin@alumnus.helsinki.fi

Svante Strandberg, professor em., Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

svante.strandberg@nordiska.uu.se

Inge Særheim, professor em., Institutt for kultur- og språkvitskap, Universitetet i Stavanger.

inge.særheim@uis.no

Mats Wahlberg, docent, forskare em., Avdelningen för arkiv och forskning i Uppsala, Institutet för språk och folkminnen.

mats.wahlberg@isof.se

Översättaren Rhian Coggin, Ystad (rhiantranslates.com), har svarat för språkgranskning och översättning till engelska.

Förkortningar

ANF	= Arkiv för nordisk filologi	G	= Generalstabens karta över Sverige, södra delen
APhS	= Acta philologica Scandinavica	gd	= gård
AS	= Anthroponymica Suecana	GFR	= Konung Gustaf den förstes registratur
ATA	= Antikvarisk-topografiska arkivet, RAA	glk	= geologisk karta
bek	= beskrivning till ekonomisk karta	Gn	= Generalstabens karta över Sverige, norra delen
BK	= Bergens kalvskinn. Utg. av O.-J. Johannessen (2016)	GR	= Gotlands runinskrifter 1–2 (SRI 11–12)
BNF	= Beiträge zur Namenforschung	GR3	= Manuskript till Gotlands runinskrifter 3 samt supplement till GR. (https://www.raa.se/kultur-arv/runor-och-runstenar/digitala-sveriges-runinskrifter/gotlands-runinskrifter-3/)
BSH	= C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver	GsR	= Gästriklands runinskrifter (SRI 15:1)
BØ	= Bustadnavn i Østfold	hd	= härad
DAG	= Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg, samlingar, Isof	hgd	= herrgård
DAL	= Dialekt- och ortnamnsarkivet i Lund, samlingar, Isof	Isof	= Institutet för språk och folkminnen
DAUM	= Dialekt, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå, samlingar, Isof	jb	= jordebok
db	= dombok	JHD	= Jämtlands och Härjedalens diplomatarium
DD	= Diplomatarium Danicum	jr	= jordregister
DDal	= Diplomatarium Dalecarlicum	KA	= Kammararkivet (i SRA), Stockholm
DFU	= Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	kb	= kyrkbok
DGP	= Danmarks gamle Personnavne	KB	= Kungliga biblioteket, Stockholm
DI	= Diplomatarium Islandicum	KL	= Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid
DMS	= Det medeltida Sverige	KrA	= Krigsarkivet (i SRA), Arninge (Täby)
DN	= Diplomatarium Norvegicum	l.	= län
DOR	= Digitala ortnamnsregistret, Isof (https://ortnamnsregistret.isof.se/place-names)	LB	= M. Lundgren, E. Brate & E. H. Lind, Svenska personnamn från medeltiden (1892–1934)
DR	= Danmarks Runeindskrifter	Lind	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn från medeltiden (1905–15)
DRA	= Rigsarkivet, København	Lind Bin.	= E. H. Lind, Norsk-isländska personbinamn från medeltiden (1920–21)
DRap	= pergamentsbrev i DRA	Lind Suppl.	= E. H. Lind, Norsk-isländska dopnamn ock fingerade namn
DRApp	= pappersbrev i DRA		
DRB	= Danmarks Riges Breve		
DS	= Danmarks Stednavne		
DSt	= B. Jørgensen, Danske stednavne (3. udg., 2008)		
DSÅ	= J. Kousgård Sørensen, Danske sø- og ånavne (1968–96)		
ek	= ekonomisk karta		
FMU	= Finlands medeltidsurkunder		
FRA	= Riksarkivet, Helsingfors		
Fv	= Fornvännen		

	från medeltiden. Supplementband (1931)	OUN	= Ortnamnssällskapet i Uppsala. Namnspalten i UNT
LMA	= Lantmäterimyndigheternas arkiv (Landsarkivet, Härnösand)	OUÅ	= Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift
LSA	= Lantmäteristyrelsens arkiv (i SRA)	RAÄ	= Riksantikvarieämbetet, Stockholm/Visby
LSB	= Linköpings stadsbibliotek: Stifts-biblioteket	RB	= Biskop Eysteins Jordebog (Den röde Bog). Udg. ved H. J. Huitfeldt (1879)
LSBp	= pergamentsbrev i LSB	Rep	= Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis
LUB	= Lunds universitetsbibliotek	RGa	= Reallexikon der germanischen Altertumskunde von Johannes Hoops. 2. Aufl.
LUP	= L. Peterson, Lexikon över urnor-diska personnamn (http://www.isof.se) (2004)	SAOB	= Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien
Min karta	= Lantmäteriets e-karttjänst (minkarta.lantmateriet.se)	SaoS	= Saga och sed
ml	= mantalslängd	SAS	= Studia anthroponymica Scandinavica
MM	= Maal og minne	SD	= Svenskt diplomatarium, SRA
NAU	= Namnarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	SDa	= Diplomatarium Svecanum. Appendix. Acta pontificum Svecica
NE	= O. Rygh, Norske Elvenavne	SDHK	= Svenskt diplomatariums huvudkartotek, SRA
NEn	= Nationalencyklopedin	SDns	= Svenskt diplomatarium [ny serie] från och med år 1401
NG	= O. Rygh, Norske Gaardnavne	Sdw	= K. F. Söderwall, Ordbok öfver svenska medeltids-språket (1884–1918)
NG Indl.	= O. Rygh, Norske Gaardnavne. Indledning	Sdw Suppl.	= K. F. Söderwall, Ordbok över svenska medeltids-språket. Supplement (1925–73)
NÍ	= G. Kvaran & S. Jónsson, Nöfn Íslendinga (1991)	skg	= skeppslag
NIYR	= Norges innskrifter med de yngre runer	SkO	= Skånes ortnamn
NIÆR	= Norges Indskrifter med de ældre runer	SMP	= Sveriges medeltida personnamn
NK	= Nordisk kultur	SMPs	= SMP, samlingar, Isof, Uppsala
NN	= Namn og nemne	SMR	= Svenska medeltidsregister 1434–1441
NO	= Norsk ordbok	SmR	= Smålands runinskrifter (SRI 4)
NoB	= Namn och bygd	sn	= socken
NPL	= K. Kruken & O. Stemshaug, Norsk personnamnleksikon (2. utg., 1995)	SNF	= Studier i nordisk filologi
NRA	= Riksarkivet, Oslo	SOB	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Blekinge län
NRL	= L. Peterson, Nordiskt runnamnslexikon (5 rev. utg., 2007)	SOD	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Dalarnas län
NSL	= Norsk stadnamnleksikon. Red. av J. Sandnes & O. Stemshaug (4. utg., 1997)	SOH	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hallands län
NäR	= Närkes runinskrifter (SRI 14:1)	SOHä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Hälsingland
OAU	= Ortnamnsarkivet i Uppsala, samlingar, Isof	SOJä	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jämtlands län
OAUjb	= excerpter i OAU ur kameralt material i SRA	SOJö	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Jönköpings län
ODS	= Ordbog over det danske Sprog		
OGB	= Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län		
or.	= original		
OSDs	= Ordbok över Sveriges dialekter, samlingar, Isof, Uppsala		

SOKa	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kalmar län	SöR	= Södermanlands runinskrifter (SRI 3)
SOKo	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Kopparbergs län	T	= Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan)
SOL	= Svenskt ortnamnslexikon. Red.: M. Wahlberg (2 rev. uppl., 2016)	tg	= tingslag
SOSk	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Skaraborgs län	tl	= tiondelängd
SOU	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Uppsala län	u.d.	= utan datum
SOV	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Värmlands län	ULMA	= Uppsala landsmålsarkiv, samlingar, Isof
SOVm	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västmanlands län	u.o.	= utan ort
SOVn	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Västernorrlands län	UR	= Upplands runinskrifter (SRI 6–9)
SOÅ	= Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift	UUB	= Uppsala universitetsbibliotek
SOÄ	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älvsborgs län	UUBp	= pergamentsbrev i UUB
SOÖg	= Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Östergötlands län	UUBpp	= pappersbrev i UUB
SRA	= Riksarkivet, Stockholm/Arninge (Täby)	u.å.	= utan år
SRAp	= pergamentsbrev i SRA	VgR	= Västergötlands runinskrifter (SRI 5)
SRApp	= pappersbrev i SRA	vid.	= vidimation
SRI	= Sveriges runinskrifter	VJb	= Kong Valdemars Jordebog. Udg. ved S. Aakjær (1926–45)
SRP	= Svenska riks-arkivets pergamentsbref	VrR	= Värmlands runinskrifter (SRI 14:2)
SvLm	= Svenska landsmål och svenskt folkliv	VsR	= Västmanlands runinskrifter (SRI 13)
		ÖgR	= Östergötlands runinskrifter (SRI 2)
		ÖIR	= Ölands runinskrifter (SRI 1)
		ÖNON	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Norrbottens län
		ÖNOV	= Övre Norrlands ortnamn. Ortnamnen i Västerbottens län

Ortnamnsregister till årgångarna 109 (2021)–110 (2022)

Förkortningar: Af = Afrika, As = Asien, bibl. = bibliskt namn, D = Danmark, Eu = Europa, F = Finland, fikt. = fiktivt namn, Fr = Frankrike, Fär = Färöarna, I = Island, N = Norge, R = Ryssland, Sch = Schweiz, St = Storbritannien, T = Tyskland, USA = Förenta staterna. Utan beteckning = Sverige (eller Norden). * = konstruerad form.

Bokstavsföljd: a, b, c, d, ð (ð), e, f, g, ʒ, h, i, j, k, l, m, n, ŋ, o, q, p, q, r, s, t, þ, u, v (w), x, y (ü), z, å, ä (æ), ö (ø, œ, ö). Siffror följer efter ö. – Bokstavsföljden påverkas inte av accenttecken, ej heller av diakritiska tecken som saknas i nordiska språk.

Agiesjaur 110:146, Akrinatjørn Fär 110:200, Aksla N 109:113, 118 f., Akslahornet N 109:111, 114, 118, Alden N 109:21, Alfis kæl 110:88, Alfskälen 110:88 f., Allergodt N 110:57, Alpte 110:5, 11, 16, Alsbäck 110:184, Altarið Fär 109:171, Amte Wolgast T 110:119, Amundsböle 110:166, Amundsgjerdet N 109:97, Amungen 110:166, *angr 110:27 ff., 48, Armoda N 110:57, Arna(r)-staðir N 109:102, Arnartindur Fär 109:171, Asa, Asbäck 110:184, *Asp 110:5, 13, 16, *Aspa 110:8, Aspan 110:7 f., Aspan, Lilla, Stora 110:7, Aspe 110:5, 7, 16, *Aspe 110:5, 7 f., 13, 16, *Aspe, Litla 110:7, Aspeboda 110:7, Aspen 110:6 ff., 13, Aspen, Lilla, Stora 110:8, Asphyttan, *Aspi 110:8, *Aspian, *Aspiar, Aspnäs 110:7, Aspnäskyrkan 110:173, *Aspsio 110:8, Aspsior, Aspsjön 110:7, 13, 16, Aspån 110:7 f., Aspång 110:8, Aspånäset 110:88, Asterdam N 110:56, Auskjeret N 109:115.

Backa 109:98, Backen 110:87 ff., Badelunda 109:148, -bakk N 109:99, Bandstadviga N 109:18, Bankerott N 110:57, 60, Barkemoor T 110:119, Barksätter 110:9, Barmen N 109:113, Bekkhus N 110:58, Benkene N 109:115, Berge 110:92, Bergen N 109:100, Bialitt, Bialitta, Bidalite 110:57, Bilbøn N 109:97, Bil(d)stad, Bildstad N 109:97, Bilett N 110:57, Bilidt, Bilitt D 110:57, Bilitt N 110:56 f., 60, *Billerud N 109:97, Billingen 110:12, Billsta, Biltveten 109:97, *Birkesio, Birkesjön, *Bjærke 110:9, Bjelkesta 110:178, Bjuren 110:11, Bjälken 110:9, 11, 14, 16, 22, *Bjälksjön 110:12, Bjärkefall, Bjärken 110:9, 12, Bjärkesjön, Bjärkhult, Björken, Björkesjön, Björksjön 110:9, Bjørndalen N 110:55, Bjørneby N 110:54, Bjørnen N 109:114, 117, Bjørnenakken N 109:114, Bjørnerud N 110:54 f., Bjørn(e)stad, Bjørnstad N 110:54, Björnsbodarna 109:98, Bjørnstigkollen N 109:114, Björnviken 109:98, Blåbjörg Fär 109:171, Blekwild, Bleld D 110:171, Blådjuperöd 110:184, Blåfelden N 109:116, Blåsopp N 110:57, Blæja N 109:115, Bolleberget N 109:117, Bollestad N 109:20, Bolten N 109:115, Bonlarsgården 110:184, Boren 110:10, Borgardalen N 109:9, Borgarin Fär 109:171, Borgen 109:100, Born 110:10, Bosaryd 110:157, Botåsen 109:96, Brandefjellet N 109:114, Brastad 110:183 f., Bredänge 109:59, Breiavatnet N 110:34, 44, Breiðistígur Fär 109:171, Brenneriet N 110:58, Brennopp N 110:57, 60, Broken 110:12, Bronäs 109:170, Brudträsket 109:158, Brunstad N 109:19, 21, Brødløs N 110:57, Brørene N 109:113, Brøttjebol 109:76, Bugården 109:98, Buttelhølet N 110:58, Bygdeå 110:10, Bygdin, *Bygðir N 110:42, Bygget 110:184, Byghdha 110:10, Bystadån 109:84, Byxen 110:12, Bådstad N 109:18, Bågen 110:23, Bårdsgjerde N 109:97, Båresta 109:170, -bø N 109:22, -böle 109:99, Børa N 109:115 f.

City of Paris Fr 109:107.

Dagestan R 109:169, Daghsund 109:64, Daglö 109:59 f., 64 ff., Daglös 109:59, 65 ff., Daglös-109:67, Daglösa 109:65 f., 69, Daglösan, Daglösen 109:65, 69, Daglösrönningen 109:67, Dagsberg, Dagsnäs 109:63, Dagsund 109:64, Dagsås 109:63, Dagöholm 109:170, Dagö(n) 109:59 f.,

Dagön 109:59 ff., 63 f. 68 f., Dalagubben N 109:114, Dalevarden N 109:116, dammur Fär 110:199, Dammurin Svarti Fär 110:199, Digerön, Digerösheden 109:67, Djula 109:72, Djulborum 109:71 ff., 76 f., 79, Djulö, Stora, Östra 109:72, Dreierud N 110:58, Drøbak N 109:99, Dukhornet N 109:111 f., 117, Dyna N 109:115, Dyret D 109:158, Dæli N 110:55, Dänningarum 109:77, Dödre 109:99.

Egga N 109:115 f., 119, -egga N 109:116, 119 ff., Eggene N 109:115, Eggjarmúli Fär 109:171, Eidskyrkja N 109:116, Eiganes N 110:36, Eikanes N 110:43, Elduvík, Elduvíkstindur Fär 109:171, Elefantgropen 109:165, Elggårdsberget 110:138 f., Elverhøy N 110:56, Enebakk N 109:99, Enköping 110:178, Ertnes N 109:101, Exen 110:5, 13 f., 17, Extorp 110:5, 14, 17, Eyrjtjörn Fär 110:200.

Fataburen, Fatburen 110:12, Feiopp N 110:57, Felden N 109:115 f., Felingen 109:98, Festøykollen N 109:114, Fetegga N 109:121, Filadelfia 110:173, Filling N 109:98, Fingeren N 109:110, 113, 124, Finnpå N 110:57, Finnsved 109:99, Fiolen 110:12, Fisklös(viken) 109:66, Fittlösa 109:165, Fiæl- 109:98, fjall Fär 109:171, Fjallið Fär 109:171, Fjallið Litla Fär 109:171, Fjellanger N 110:36, Fjellstad N 110:55, Fjogstad N 109:7 f., 10 f., 16, 20, Fjukstad N 109:10, Flaken 109:28, Flegstad N 109:10, 20, Flocken 109:27 ff., Floken 109:32, *Flokknir 109:27 ff., Floknisrum 109:27, 39, Fluxerum 109:27 ff., Fluxrums Madängar 109:29, 31, Flyginn N 110:57, Flåarhytta N 110:58, Fløgstad N 109:10, 20, Fossum N 110:55, Frakkagjerd N 109:97, Frammi á Vatni Fär 110:199, Fransgjerdet N 109:97, Freistad N 109:12 ff., Fridhem 110:172, *Friðreksstaðir, Friestad N 109:13, Frøhornet N 109:115, Fuglehovudet N 109:114, Fuglesangen N 110:57, Fur 110:8 f., *Fur, Fure, *Fure 110:9, Furen 110:8 f., Furesjön 110:8, *Furhwan, *Furhwar 110:9, Fursjön, Furs skogelag, Furu-sjön 110:8, Fykerud N 110:54, Fyllingarum 109:77, Fyrisio 110:9, *Fyrisio 110:8, Fäste 109:98, Fölsingen 110:12, Förberg 110:92, *Fören, Föresjön, Försjön 110:8.

Gagnet 109:149, Gan, Gand N 110:42, *Ganda D 110:22, Gandaknuden N 110:42, Gandsfjorden N 110:42 ff., Gansvika N 110:42, 44, Gapastad N 110:53 f., Gásafelli, Gásafjall Fär 109:171, Gásatjörnin, Gásavatn Fär 110:199, Gatebusk N 110:56, Gaxås 110:155, Geithornet N 109:112, Gendir N 110:42, Gesberget, Gesflon 110:139, Gessan 110:11, Giebmegáisi 110:95, Gisselåsen 109:100, Gisslaren 110:21, Gisslingen 110:13, Gissmunden, Gissmundetorp 110:14, Gjellestad N 109:17, *Gjellestad N 109:16 ff., 20 f., 25, Gjellestadviga N 109:17, 25, Gjende N 110:22, 42 f., -gjerd(et) N 109:97, Gjesperud N 110:58, Gjura, Gjuratind N 109:115, Gjøna N 109:114, Glassmesterhytta N 110:58, Glytten 110:12 f., *Gnofsrydh 110:155, Gnosjö 110:155 ff., Gnoxyrdh 110:155, Gnustorp 110:157, Gorgen 110:10, Gotthardsberg 109:75, Gowthækiel 110:88, Gønd N 110:42, Graneberg 109:170, Grastjörn Fär 110:200, Grefta N 109:100, Gregorshornet N 109:114, Grini N 110:55, Grosse Brink T 110:119, Grote Gern T 110:119, Grote moor acter den Hohen Berg T 110:120, Grycken, *Grytughe sio 110:10, Gräftå, Gräftåvallen 109:100, Grødaland, Grødheim N 109:14, Grøpp N 110:57, Grøtsundet 109:31, Gudmestad N 109:18 f., Gudsriket N 110:57, *Guðmundarstaðir N 109:19, 25, Gunnarstad N 109:16, 20, -gård 109:162, Gåsmyrn 110:11, Gällared, Gällaryd, Gällersta 109:17, Gällstad 109:17, 84, -gårde 109:97, Gärdhem 109:151, Gäsan, *Gæse, Gäsemåla, Gäsen, Gäsjo 110:11, Gässlingen 110:13 f., 17, Göksten 109:159.

Hackås 109:95 ff., Hådegisfjall Fär 109:172, Hagha 110:178, Hajom 109:151, Hakatjernet N 110:24, Hakkas, Hakkejaur 110:146, Halavatn Fär 110:199, Halen 110:24, Halldornibba N 109:114, Halvarsbacken 110:87 ff., Halvonsbacke 109:96, Hana N 109:101, Hanabacken 109:101, 110:89, Hanaberg N 109:101, Hanen N 109:114, 117, 124, Hanestad N 109:101, hangas 110:145 f., Haraldstad N 109:20, Harare Af 109:168, Hardanger N 110:29, Harestad 110:32, Harkopp N 110:57, Haslem, Hatlem N 109:100, -haugen N 109:14, Haukabøli N 109:101, Haukåsryggen N 109:114, 118, Havstensund 109:162, Heden 110:184, Heden, Stora 110:167, Hegg, Hegga, Hegge, Heggedal N 109:101, af Heggssstöðum I 109:98, *Hegjelstad, Hegjelstadholen N 109:21, -heim N 109:8, 22, Helgebacken 109:98, 110:87 ff., Helgheke 110:178, Helgö 109:155, Helvetet N 110:57, 60, -hem 109:151, Herrborum 109:76, 78, Herrestad, Stora, 110:159, Herrön 109:59 ff.,

67 ff., Herrös 109:61, Herrös- 109:67, Herrösberget, Herröstjärnen, Herrösudden, Herrösviken, Herröjtjärnen 109:61, Hestehornet N 109:112, Hesten N 109:114, Hetta N 109:115, Heyggjurin Mikli Fär 109:171, Himmeriket N 110:57, Himmeta 109:149, Hintertupfing(en) T (fikt.) 109:169, *Hjalparberg N, Hjelpstein N 110:55, Hjorten 110:11, Hjortensbergs kyrkan 110:173, *Hlewar 110:10, Hogstad N 109:16, *Hogstad, Hogstadholen N 109:21, Hohendorf T 110:119, Holtopp N 110:57, Hopal(d)stad N 109:20 f., *Hopalsstaðir N 109:20, Horn 110:10, Hornet N 109:114 f., 119, -hornet N 109:112, 115, 119 ff., 125, Hornindalsrokken N 109:116, Hov 109:96, Hovdenakken N 109:114, 118, Huldrehornet N 109:115, Hultasjön 110:5, *Hulte 110:6, Hulten 110:5 f., 14, Hults-
 sjön 110:14, *Hultsjön 110:6, Hundsgårn, Hundzgarnom 109:170, Hungerholt N 110:57, Hurnar 110:10, Huseby N 110:55, Huskvarna 110:176, Hvalba, Hvalbiarfjall Fär, Hvalbøur Fär 109:171, hylur Fär 110:199, Hür T 110:120, Hyrningane N 109:115 f., hytte N 110:58, Håkanbacken 110:88, Hägern 110:11, Hägerum 109:71, Hägg, Häggen 109:101, Häggsåsen 109:97, Häggån 109:101, Hälke 110:178, Härvesta, Härvsta 110:159, Hästsjön 110:12, Högsjö 109:73 f., Högsjörum 109:71 ff., 77, Høgstolen N 109:116, 125, Hörnett 109:149, Høxiorum 109:73, -høyen N 109:14, Høystak-
 ken N 109:115.

Ingsjön 110:161, Ingvaldstad N 109:20, Inseros 110:161, -ir 109:28, *Iædhra 109:86, iædhur 109:85 f.

Jakta N 109:115, Jammerdal N 110:57, 60, Jammeren N 110:57, Jaskesund 109:162, Jerberg N 110:55, Jeriko N 110:56, Jungfrau, Jungfrauhorn Sch 109:119, Jån 109:102, jäder 109:85 f., Jädraån 109:86, Järbo 109:85 f., Järn 109:85, Jønshornet N 109:114, Jøssang N 110:44.

Kalvedalsegga N 109:121, Kammen N 110:42, Kammerud N 110:58, Karbow T 110:119, Karlevi 109:156, Karsnäs 110:166, Katebro, Katebrobäcken, Kattebrohed 110:167, Kaupang N 110:55, Kazakstan As, Eu 109:169, Kebnekaise 110:95, Keipen N 109:111, 115, Kerstaðr N 109:18, Ketils keel 110:88, Kinderåsen 109:99, Kinna N 109:118, Kirgizistan As 109:169, Kjerringa, Kjerringane N 109:113, Kjerringhølet N 110:57, Kjerringo N 109:113, Kjerringøyra N 109:114, Kjerstad-, Kjerstadbakkan, Kjerstad(en), Kjerstaden, Kjerstadholen N 109:18, Kjervastad N 109:21, Kjetilstad N 109:20, Kjåvatn, Kjógvatnjørnin Fär 110:199, Klakken N 109:115 f., Kleine Swarte See, Kleine Wisch T 110:119, Kleine Wittsoll T 110:117, Klovekinn N 109:114, Knerkhorst T 110:119, Kolabonnen N 110:58, Kolaholm 110:178, Kollefjellet N 109:114, 118, Kollen N 109:113, 118, Kongo N 110:56, Kongssteinen N 110:36, Kongsvollen N 109:114, Koppefjellet N 109:117, Kopperud N 110:58, Koppornet N 109:117, Korga N 109:115, Korkeken 109:165, Kornö, Stora, Lilla 110:184, Krákubóli N 109:101, Krykkjetjærni N 110:24, Krypopp N 110:57, Kråknuden N 109:21, Kubben N 109:115, Kühlenwisch T 110:119, Kungsnäs 110:88, Kusböle 109:99, Kusevika N 109:99, Kuserud N 110:58, Kvarnamadbäcken 109:84, Kvarntorp 109:74 f., 170, Kvassegga N 109:110, 121, Kvassheim N 109:14, Kvasshornet N 109:120, Kvernstaðr N 109:18, Kvina N 109:100, Kvistadjerringane N 109:114, Kyken N 109:100, Kyrkjefjellet, Kyrkjehornet, Kyrkje-
 tinden N 109:117, Kårgärde 109:97, Kårjord, Kårtvet N 109:97, Kälabacken 110:88, Kälen 110:88, 93, Käringsjön 109:158.

Lafsån 110:171 f., Laggaren N 110:58, Laghund(a), Lagunda 110:177 f., -land N 109:7 f., 16, 22 f., 25, Langatjørn Fär 110:199, Laggægga N 109:121, *Langer 110:11, -langer 110:10, *Langer sio 110:11, Laupen N 109:115, Laxån 110:171, Leaby 109:146, Lebro 109:145 f., Leby 109:146, Ledåsa 109:164, Leirang N 110:34, Leiranger N 110:44, Leirtjørn Fär 110:200, Leiti, Leitisvatn Fär 110:199, Lerang N 110:44, Lesten N 109:115, Liavarden N 109:116, Lida, Lidan 109:146, Lill-Rengårdsmyran 110:134, Lindanger N 110:34, 44, Littleoren N 109:115, Litselby 109:74 f., Litsnåset 110:88, *Ljá N 109:102, Ljåbodarna 109:102, Ljådal N 109:102, Ljåflon 109:102, Ljåmo N 109:102, Lodhne 109:31, Lómatjørn, Lómavatn Fär 110:199, Long 109:148, Lumra, Lund(a) 109:77, Lundborum 109:77 f., Lundby 109:77, Lunger 109:148, *Lungæt 109:149, Luntan 109:148 f., Lybekk N 110:56, Lydum D 109:146, *Lyngaland, Lyngalandsberget N 109:16, Lågstolen

N 109:116, Långanäset 110:88, -längen 110:5, 10 f., 16, Långlid 109:146, Långtbortistan (fikt.) 109:168, Långön, Långösharet 109:67, Lårsta, Lårstaviken 110:178, Läen 110:10, *Lõth, *Lõtha, Lövestad 109:164.

Madland N 109:14, Malinsfjäll, Malinstindur Fär 109:171, Matøskja N 109:111, 115, Maudekol-len N 109:114, 118, 125, Melshornet N 109:120, 125, Merket N 109:115, Middagsfjäll Fär 109:172, Middagshesten N 109:111, 115, 117, 125, Middagur, Middegi Fär 109:172, Mjelkestadholet N 109:18, 25, Mjóstiggjur Fär 109:171, Mjølнарhytta N 110:58, Moeckow T 110:118, Mosalogga N 110:54 f., Mosselaggen 110:54, Mosvarden N 109:116, Múlbergsvatn Fär 110:200, Muletua N 109:111, 115, Múlin Fär 109:171, Munk- 109:99, Munkabäcken 109:151, Munkebo 109:165, Murmesterhytta N 110:58, Músavatn Fär 110:199, Musbacken 109:165, Muskau N 110:56, 60, Mýlin-gur Fär 109:171, myr(a) 110:147 f., Målön, Målösudden 109:67, Mærstadlona N 109:18, Måskaren 109:31, Möckow T 110:118, Mølbursvatn Fär 110:200, Möllebroån 109:84, Møllerup D 110:176.

Narrveten 110:166, Nattlös 109:66, Neytatjørn Fär 110:199, Niðastavatn Fär 110:199, -nir 109:27 ff., Nitzbands Heide T 110:119, Nitzbandska heden T 110:119, 129, Nivane, Niven N 109:115, Njälva 110:171, Nón Fär 109:172, Nónfjall Fär 109:171 f., Nónið Fär 109:172, Nónsfjall Fär 109:171 f., Nordkapp N 110:55, Norður á Vøtnum Fär 110:199, Nuckebo 109:165, Nyckelby 109:74 f., Nyvlest N 109:7, 14 f., 19, 21 f., Nyvlestad, Nyvlesthøyen N 109:14 f., Näcksta, Näk-ten 109:98, Nälsta, Nærthastaff 110:32, Näs, Näs(et), Näset 110:88, Nässja 110:166, Näverkärr 110:184, Nøda N 110:57.

Oden N 109:100, Odensjö 109:158, *Óð N 109:100, Óðinssalr N 109:99, Ogensjö 109:74 f., Okla N 109:113, Oksavatn(ið) Fär 110:199, Oksla N 109:118, Onsbjerg D 109:158, Op den Hohlen-berg T 110:119 f., Oppstad N 109:18 f., Oretapp N 110:58, Orrastad N 109:101, Orrböle 109:101, Orrestad N 109:101, Orrgården 109:101, Orud N 109:101, Otaheiti Fr 109:168 f., Ovastavatn Fär 110:199, Overøystolen N 109:116, Oviken 109:100, Oxasjöån 109:84.

Papenwinkel T 110:119, Passpå N 110:57, Pettersborg N 110:56, Picklösa 109:165, Pighaug N 110:37, Pina N 110:57, Pinnaköll 110:88, Piparen, Piperud N 110:58, Pissut N 110:57, Pittlösa 109:165, plass N 110:58, Podunk Hollow USA (fikt.) 109:169, Pratschow, Pretschow T 110:119, Primstad N 109:21, Pritzier T 110:119, Puttegga N 109:121, Puttinn N 110:57.

Qwarntorp 109:170.

Rafnabóli N 109:101, Rafstad N 109:9, Rafti D 110:22, Raftsundet N 110:22, Rand 109:85, Rand D 109:83, Rand N 109:83, Rand- 109:84 f., Randa N 109:83, Randen 109:82 f., Randers D 109:83, Randevalla 109:83, Randlev D 109:83, Randsfjorden, Randøyna N 109:83, Ranum D 109:83, *Rappsstaðir N 109:9, Rappstad N 109:9, 16, *Rappstad N 109:8 f., 16, 20, 25, Rappstadborga, Rappstadborgene N 109:9, Rappstadneset N 109:8, 16, 25, *Raptr N 110:22, Raptåsen N 109:9, Rassholet N 110:57, 60, Raudemolsegga N 109:121, Regstrup D 109:50, *Reiðarsstaðir, Reiestad N 109:19, Rengålskän 110:135, Rengård 110:133, rengård 110:131 ff., 152 f., Rengårdsberget 110:137, 147, Rengårdsfljot 110:143, Rengårdsgården 110:137, Rengårdsheden 110:137, 141, Ren-gårdsmyran 110:134 ff., 147, Rengårdsmyren 110:137, Rengårdstjärn 110:134, 137, Rengårdstjär-nen, Andra, Första 110:134, Rengårdsänge 110:134, Rextorp D 109:50, Rhen Eu 110:168, Rhod-esia Af 109:168, Riddovardo 109:165, Ringalstjern 110:134, Ringarhytta N 110:58, Ringarum 109:71, Rinkeby 110:66, Risenosa N 109:115, River Thames St 109:107, Rivopp N 110:57, Roald, Roaldkvam N 109:21, Roaldstad N 109:20 f., Rogsta 109:96, Rokkekjerringa N 109:114, 117, Romme 109:73, Rondane N 109:84, Rosendal, Rosenlund 110:172, Rosenlund N 110:56, Rot-tehølet N 110:57, Rottnen 110:10, Rønd N 109:83, Ruðstaðr N 109:18, -rum 109:71 ff., Rumbolan-det 109:73, Runda 109:74, *Rundarum 109:71 f., 74, 79, Rundbosjön 109:74 f., Rundebranden N

109:114, Rydån 109:29, Ryssland R 109:163, *Rytnir 110:10, Ryzaland, Ryzland R 109:163, Råna N 109:115 f., Rånden, Rånna 109:83, Rånna- 109:86 f., Rånnamåla 109:82, Rånnaväg 109:81 ff., Rånnum 109:83, Rängolshällen 110:134 f., Rängols Tiern 110:135, Rängolstjärn 110:134, Ræva N 110:57, Rödde wård 109:165, Rödhågna 109:164 f., Rømerhornet N 109:114, Røngålsberget, Røngårdsberget 110:135, Røstallen N 109:116.

Saba 109:153, Saksa N 109:115, Sakshornet, Saleffjellet N 109:117, Salisbury Af 109:168, Salmakeren N 110:58, Salom 109:99, Sandanger N 110:34, 44 f., Saudehornet N 109:112, Saurvågr Fär 110:199, Sellebakk N 109:99, Selsteinen N 109:115, 117, Seyrvågsvatn, Seyrvågur Fär 110:199, Sibirien F, Sibirien R 109:108, Sigmundstad N 109:20, Sjernarøy N 110:32, sjógvur Fär 110:199, Sjørn N 110:32, Skagen N 110:33, 43, Skagetåa N 109:114, Skakelkäpp 110:21, Skálin Fär 109:171, Skallen N 109:113, Skaphornet N 109:117, Skatrud N 109:101, Skattungen 110:24, Skede 109:99 f., Skedemosse 109:155, Skee, Skei, Skeiðakr, Ski N 109:99, Skiljingstad N 109:18, Skinnerbogen N 110:58, Skipstad N 109:21, Skiringssalr N 109:99, Skjortehornet N 109:117, Skjåk N 109:100, Skogstad N 109:16, 21, Skolma N 109:115 f., Skorkja N 109:114 f., Skottgården 109:101, 110:90 f., Skottsila 109:146, Skrapopp N 110:57, Skreddarhytta N 110:58, Skreppen N 109:100, Skrika N 110:58, Skruven N 109:115 f., Skúvafjall Fär 109:171, Skúvavatn Fär 110:199, Skyttelbacken 109:146, Skåla N 109:115, Skålahornet N 109:117, Skårasalen N 109:116, Skårer N 110:55, Skælingsfjall Fär 109:171, Skælingur Fär 109:171 f., *Skærvaviti, Skærve, Skærvete, Skærvetesjön, Skærveteån 110:166, Sköllungen 110:184, Slogen N 109:115 f., 124, Slottet N 110:57, 60, Smedby, Smedstad N 110:55, Smykkfitt N 110:57, Smørkinna N 109:115, Sneis Fär 109:171 f., Snorestad N 109:13 f., 19, 21, Snorestadtjørnane N 109:13, Snørustaðir N 109:13 f., 25, Snårestad N 109:25, Sóljutjørn Fär 110:200, Solliden 110:172, Sommen 110:168, Sorgenfri N 110:56, Soten, Sotenäs 110:168, Spaniland N 110:56, Sparren 110:22, Speteby 110:19 ff., 26, Spetebysjön 110:21, Spetmyren 110:20, Spinarnir Fär 109:171, Spítaby 110:19, *Spitar 110:21, *Spite 110:19, 21 ff., 26, *Spitir 110:21, Spit(t)aby 110:20, Spjøta N 110:22, Stabben N 109:115, Stabbgård 110:78, -sta(d) 109:94, -stad N 109:7 ff., Stadander N 110:29, -staðir N 109:7 ff., -staðr N 109:18, Staf N 110:29, Stafangr N 110:27 ff., 48, *Stafar N 110:40, Stafgarpr 110:78, 82, stafgarpr 110:77 ff., 86, *Stafhamarr N 110:40, stafr N 110:27 ff., 48, Stallur Fär 109:171 f., Stamparhytta N 110:58, Stangen 110:183, Starvatn Fär 110:200, Staurgard 110:78, Stav N 110:22, 29 f., stav 110:28 ff., *Stava N 110:22, Stavafjellet, Stavaland 110:42, Stavane N 110:40, Stavanes N 110:42, Stvang N 110:40, Stavanger N 110:27 ff., 48, Stavanger Steen N 110:30, Stavby 110:28, Staven N 109:115, 110:28, Stavenes N 110:28, Stavenes(et), Stavestrand N 110:40, Stavfjorden N 110:40 ff., Stavgard 109:156, 110:78, Stavgård 110:78, 83, Stavhaug N 110:37 f., Stavholane N 110:37 f., Stavids Å D 110:28, Stavnes N 110:28, 39, Stavnäs 110:28, Stavsdal D 110:28, Stavshult 110:155, Stavsjø(en) N 110:28, Stavsjoen N 110:22, Stavsnæs N 110:40, Stavsnäs 110:28, Stavstod N 110:37, Stavtjern(et) N 110:28, 38, Stavtjørn, Stavtjørn(a) N 110:28, 38 f., Stavtjørna N 110:42, Stavtrup D 110:28, Stavvatn(et) N 110:28, Stavå(a) N 110:28, Stavåa, *Stavåi N 110:22, Steinsrud N 110:55, Stekesett N 110:58, Sten, Stenbo, Stenbo(a)- 109:77, Stenborum 109:77 f., Stertopp N 110:57, Stiðjafjall, Stígarnir Fär 109:171, Stigopp N 110:57, Stobbel N 110:56, Stodvanger N 110:29, Stokka, Stokken, Stokksund N 110:22, Stong N 110:29, 36, 39 ff., Stóratjørn, Stórvatn Fär 110:199, Storbua, Storbøra N 109:116, Storegga, Storekvævkuden N 109:21, Storetoren N 109:115, Storevarden N 109:116, Storhanen N 109:115, Storkjelen N 109:116, Stråken 110:12, Stråknävågen 109:83, Stuput N 110:57, Stång- 110:20, Stången, Stångenäs, Stångenäs härad 110:183, Stångviken 110:21 f., Stöllet 109:149, Sukkertoppen N 109:115, Sululund N 110:56, Surtebekken, Surtemyra, Surtepollen N 109:10, Surteskaret N 109:9 f., Sutaren, Svarverrud N 110:58, Svea N 109:99, Svebastad N 109:10 ff., 20, Svelta N 110:57, Sverige N 110:56, Sverka, *Sverka N 109:9, Sverkestad N 109:9 f., 20, Svertingstad N 109:12, 19 f., Svikebøl, *Svipa N 109:12, Svänö 109:164, Sårhornet N 109:117, Säby 109:153, Sämån 109:84, Södertörn 109:164, Sölvbacken 110:89, Sölvkallen N 109:115, Söpler N 110:54, Sörvågsvatn, Sörvågur Fär 110:199.

Tahiti Fr 109:169, Tananger N 110:34, 44, Tannkenberg T 110:119, Tassibakke N 110:57, Tein-nosa N 109:114, Tempelet N 110:57, Tenna N 109:114, Tésalr N 109:99, Testen 109:31, Tinden N 109:111, 115 f., 119, -tinden N 109:116, 119, 121, Tindur Fär 109:171, Tingstäde 110:83, Tittut N 110:57, Tjaldursvatn, Tjarnir millum Ryggja Fär 110:199, Tjelmstadmyra N 109:18, 25, Tjo-taheiti (fikt.) 109:169, tjörn Fär 110:199, Tjörnin, Tjörnin á Borgaranum Fär 110:199, Tofitt N 110:57, Toften 109:31, Tolleknivsegga N 109:117, Tolsta 109:59, Tolstaön 109:59 ff., 68 f., Tors-mossen 109:158, Tovardane N 109:116, Tovkärr 109:31, Trandum N 110:55, Trelleborg 110:200, Trengtil N 110:57, Trollhetta, Trollkyrkja, Trolltindane N 109:115, Trongegga N 109:110 f., 121, Tronstadnakken N 109:114, Trykkopp N 110:57, Trælavatn, Trælavøtn Fär 110:200, Trälhavet 110:200, Trænstaven N 110:32, Tullopp N 110:57, Tunhem 109:151, Tunna N 109:100, Tunnset, Tunnsjøen N 109:100, Tunvågen 109:100, Turkmenistan As 109:169, Tussa N 109:115, Tverrfu N 110:57, Tynset N 109:100, Tyrihjellen N 110:57 f., Tyrvla N 109:31, Tårnet N 109:115, Tönnång-ers-Gisslingen 110:13, Tønsberg N 110:55, Tør 109:164, Tørkopp N 110:57.

Udburden, Udburdsdalen N 110:172, Ugarp, Ugerup 109:165, Ulsteinhetta N 109:116, Ume, Umeå 109:165, *Undirbakka 109:99, Ungesvensbacken 110:87 ff., *Uppstaðir N 109:19, Urma-kerhytta N 110:58, Utbölingen, Utbölíngudden 110:172, Uzbekistan As 109:169.

*Válar N 109:98, Valberget N 110:33, Wangelkow T 110:119, Vardane, Varden N 109:115, -varden N 109:116 f., Varenne Fr 109:151, *Varn 109:151, Warnau T 109:151, Varnhem 109:151, *Vatland, Vatlandsdalen N 109:16, vatn Fär 110:199, Vatn Fär 110:198 f., Vatnið Fär 110:199, Vatnið Litla, Mikla Fär 110:199, Vatnið oman Stórrýgg Fär 110:199, Ve N 109:96, vé 110:80 f., Vedahornet N 109:117, Vedborm 109:77 f., Vedby 109:77, Vedholm 109:162, Verhalden N 109:115 f., Vetleböra N 109:116, Veøy N 109:96, Vi 109:96, vi 110:80 f., *Vidhboarum 109:77, Vidhøster, Vidöstern 110:163, Viggaren 110:24, Viggön, Viggörsudden, Viggösudden 109:67, Vigotten, Wigutanæs 110:165 f., Vikholm 109:162, Viksberget 109:153, -vin N 109:22, 100, Vingra 109:164, Vinälven 109:100, Vittenberg N 110:56, 60, Wittmoor T 110:119, Wolgastischer District, Wolgasts distrikt T 110:119, Volsetskåla N 109:116, Wrangelkow, Wrangelsborg, Wrangelsborgs kapell T 110:119, Wrangelsborgs kyrka T 110:118, Våle 109:98, Våler N 109:98, Väla 110:21, Västerljung 109:148, Vøtnini Fär 110:199.

Zarnkows äng T 110:118, Ziethen T 110:119, Zimbabwe Af 109:168, Ziten T 110:119.

Åker, Åkers härad 109:159 f., Åmdal, Åmland, Åmli N 109:16, *Åmstad N 109:16, 21, Åmstad-fjellet, Åmstadhola, Åmstadknuden, Åmstadskaret, Åmstadvatnet N 109:16, Åneby, Ånnestad, Ånnstad N 109:102, Årsland N 109:14, Årstad N 109:16, 20, -ås 109:91, 94, Åsaka 110:178, Åsen-kyrkan 110:173, Åsum N 110:55.

Älebäcken 109:151, älggård, älgsgård 110:138 f., 149, Älmpite 110:5, 11, 16, Ältnäs 109:101, *Æna 110:161, Änebäcken 109:151, Ænnu os, *Ænnusior 110:161, Äs 109:153, *Æspe 110:5, 7, 16, *Äsper 110:7, Æspesior 110:5, 7, 16, Äspesjön 110:7, -ätt 109:149, *Ævest N 109:7, Ævestad N 109:16 f., *Ævestad N 109:16 f., 20, Ævestvollen N 109:16 f., 19.

Ödborum 109:77, Øde N 109:100, Ödesbrunn 109:77 f., Ödetomten 109:165, Ökna, Öknabo rum 109:75 f., Öknaborum 109:71 f., 75 ff., 79, Ön 109:60, 67, -ön 109:67, Önet 110:92, Önsta 109:101 f., -ören 109:67, Östanbro 110:178, Östen 110:163, Österön 109:60 f., Östnär 109:99, Ösudden, Ösägorna 109:67, Øydgården N 109:11, Øyna N 109:116.

Övriga register till årgångarna 109 (2021)–110 (2022)

Förkortningar: bibl. = bibliskt namn, litt. = litterärt namn, myt. = mytiskt namn, * = konstruerad form.

Bokstavsföljd: a, b, c, d, ð (ð), e, f, g, ʒ, h, i, j, k, l, m, n, ŋ, o, ɔ, p, q, r, s, t, þ, u, v (w), x, y (ü), z, å, ä (æ), ö (ø, œ). Siffror följer efter ö. – Bokstavsföljden påverkas inte av accenttecken, ej heller av diakritiska tecken som saknas i nordiska språk.

Personnamn

Adolf 109:107, Aelia Germanilla, Aelius Germaninus 110:181, Aemilia 110:180, Aeolides 110:176, Agrippina 110:179, Aguti 110:166, Aiolos myt. 110:176, **[ai]sta** gen. 109:42, Alf i Kälen 110:88, -ander 110:176, Anders Klase 109:170, Andersson 109:127, 142, Annette 109:165 f., **anruk** 109:36, -are 109:130, Armström 109:138, Arne 109:101 f., Arni 109:102, Asle, Atle 109:100.

Bera 109:166, Berg 109:130, Bergström 109:130, Bilasun, Bildi, Bili, Bille, Billi 109:97, Bjarni 110:54, Björn 109:166, 110:54, Björn 109:98, Bolli 109:20, **brunkil** 109:39, Brunkæll 109:42, 45, Bruun, Bruunander, Bruunius 110:181, Brynketil 109:39.

Caecilia, Caeciliae Q. Cretici f. Metellae Crassi gen., Caecilia Metella 110:180, Caesar, Cicero 110:179, Citrona 109:166, Cornelia, Crassus 110:180.

Dag 109:63, Dykare 109:130.

Elia(h) 109:160, **enruk** 109:36, Erasmus Montanus (litt.) 110:176, Erik Bose 110:157, -ert 109:131, **eun : iutr** 109:36.

Fabricius 110:177, Farthiagn hin Unge, Farthiegn Vnge 110:91, **[fa]sta** gen. 109:42, Fasti 109:42, 45, *Fljúgr 109:10, 20, Flygare 109:130, Fredlind 109:138, Fredrik, Fredrika 110:10, Friðrekr 109:13, Frøya (myt.) 109:115, Fúlpir (myt.) 109:28.

Gaius Iulius Caesar 110:179, -gautr 110:166, *Gelli 109:17 f., *Gjalli 109:17 f., Gnidher, Gnover 110:157, Gunnarr 109:20, 36, Gunnmundr 109:36, -guti 110:166, Gälle, Gælle 109:17.

-hagen 109:130, Haka 109:96 f., Haki 109:96 f., 110:24, Halvard 110:91, -heden 109:130, Heggr 109:97 f., -heim 109:131, 138, Helge 109:98, 110:87, Helghe vndir Bakka 110:88, 93, Henrik 109:36, Herfinnr 110:159, Hervér, Hervi 110:159, Hidinvast 109:170, Hitler 109:108, *Hopall 109:20, (H)rapp 109:9, Hrungr (myt.) 109:28.

-ine 110:190, Ingimundr 109:39 f., -i(o) 110:181, Iulia 110:179 f., Iulius Caesar 110:179, -ius 110:176.

Jona(h) 109:160, Judas 109:108.

Kal, **kal** 109:42 f., Kari 109:97, Karlenborg 109:138, Karl Käpp 109:170, Kata, Kate 110:167, Kiwi 109:166, **klint**, Klintr 109:52, **kunar**, **kunmutr** 109:36, Kúsi 109:99, Kål 109:43, Kåre 109:97.

Lavendel 109:166, Lillæsten, Lithle Berdhor 110:91, Lundell 109:130.

Mandarina 109:166, Marcus Tullius Cicero, Marcus Vipsanius Agrippa 110:179, Melanchton 110:176, Melona 109:166, Molander, Molanus, Mühlmann 110:176, Mynta 109:166.

Nannolf 109:170, Napoleon 109:107 f., Nettan 109:165, Niklas 109:162, Nilsson 109:165, Nisse 109:162, Njörd (myt.), Njärd (myt.) 110:32, NoViolet Bulawayo 109:168, Nypan 109:165.

Öbæinn 109:55, Ormr 109:20, Orre, *Orri 109:101.

Örn 109:102.

Papiria Quintilla, Papirius Quintinus 110:181.

Quintus (Caecilius) Creticus 110:180.

Ragi 109:52, Ragnmund 109:39, Ragn- 109:40, Ragnmundr 109:39, Rak 109:52 f., 55 f., Rake 109:53, 55, **rakinfast** 109:40, Rakki 109:52, *Rakkr, Rakna 109:55, **raknar**, **raknfast**, **raknhilr** 109:40, Rakni 109:55, **raknilfr** 109:40, Rakr 109:47 f., 55, **rakr** 109:47 ff., 57, Rang, Range, Rang, Rangr 109:52, Rank 109:55, **rankr** 109:55, Rappr 109:20, Reck 109:48, Regin-, Reginmot 109:40, Reginmundr 109:39, **rehinmop**, **reinmod** 109:40, Rek, **rek** 109:50, Rekk 109:47 f., 50 f., 57, Rekk 109:57, **rikinmunt** 109:39 ff., Rikinmuntr 109:39, Rinkr 109:51, 57, Rudbeckia, Rudbeckius 110:176, Róald 109:21, Rægin-, Ræginmōð(r) 109:40, Ræginmundr 109:35, 40, 43, 45.

Schmidt 110:177, Skati 109:101, Smet 110:177, Stein 110:55, -stein 109:131, *Stikk-i-sekk 110:58, Sverkir 109:9, 20, Svertingr 109:12, 19 f., *Svipaldr, *Svipall 109:12, 20, Svipall (myt.) 109:12.

Timjan 109:166, Tjock 109:48, 50, 55 f., Tor (myt.) 109:115, 157, Tosti 109:42, Tullia 110:179, **[tu]sta** gen. 109:42.

Þiaurīkr, **þiaurika**, Þiððrīkr 110:66, Þiokk 109:47 f., 56 f., Þjokkr 109:47, 57, Þiðkk 109:47 f., 55 ff., **þiuk** 109:47, 57.

uikikr 109:41 f., **uikin̄k** 109:41, **uikin̄kr** 109:41 ff., **uikin̄m̄r...** 109:35, 39 ff., **uintr** 109:52, **[ui]sta** gen. 109:42, Unge Bengt, Unge Sven 110:91, Urup 109:165.

Vallenskog, Vallerstrand 109:131, Vaste Hudsko 109:170, Ventimontanus 110:176, Vīghialmr, Vīgīsl 109:42, *Vigute 110:166, Vīgæirr 109:42, *Wigøtr 110:166, Viking 109:43, Vikingr 109:35, 41 ff., Vīkæ(ti)ll 109:42, Windsberger 110:176, Vintr 109:52, Vīs(e)ti 109:42, Vnge Biörn 110:91, Vraghi 109:52.

Yggr (myt.) 110:65.

Æisti 109:42, 45, Ævarr 109:16, 20.

Øyguti 110:166, Øyniütr 109:36, Øyvindr 109:16.

